

24833

~~257~~
5op

NOVUM GLOSSARIUM

COMITÉ DE RÉDACTION

FR. ARNALDI J. H. BAXTER H. HAGENDAHL M. ROQUES
C. VAN DEYCK P. VAN DE WOESTIJNE

FRANZ BLATT,
DIRECTEUR DE L'ENTREPRISE

NOVUM GLOSSARIUM

MEDIAE LATINITATIS

AB ANNO DCCC USQUE AD ANNUM MCC

EDENDUM CURAVIT
CONSILIUM ACADEMIARUM CONSOCIATARUM

HUIC FASCICULO CONFICIENDO PRAEFUIT

FRANZ BLATT

UNIVERSITATIS ARHUSIENSIS PROFESSOR

Ma

HAFNIAE

EJNAR MUNKSGAARD
MCMLIX

Ce volume a été publié avec le concours financier de l'UNESCO

PRINTED IN DENMARK BY AARHUS STIFTSBOGTRYKKERIE

L. S.

Le présent fascicule est le fruit d'une collaboration. Rédigés, sous la direction de M. Franz Blatt, par les collaborateurs du Comité français Du Cange (MMmes Bautier et Gilles, collaboratrices techniques du Centre National de la Recherche Scientifique, placées sous l'autorité de MM. M. Roques et Y. Lefèvre) et par les spécialistes non lexicographes que ceux-ci ont estimé devoir consulter (MM. André, Beaujouan, Gilles, Higounet, Michaud-Quantin), les articles en *Ma* ont été revus par les membres du Comité de rédaction. Conformément à la décision prise lors de la dernière session de l'*Union académique internationale*, le texte a été également soumis à M. le Prof. P. Lehmann, qui a fait bénéficier le Comité de ses suggestions.

Le Comité de rédaction tient à remercier tous ceux qui, à des titres divers, ont contribué à l'élaboration et à la rédaction de cette nouvelle partie du *Novum Glossarium*; il se fait un devoir de souligner tout ce qu'il doit à l'amabilité de M. Hubschmid, qui a généreusement mis à sa disposition les ressources de son riche fichier.

ABRÉVIATIONS

ALMA	Archivum Latinitatis Medii Aevi
FEW	Französisches etymologisches Wörterbuch
REW	Romanisches etymologisches Wörterbuch
NED	New English Dictionary
EHR	English Historical Review
NA	Neues Archiv
A.F.	Ancien français
A.S.	Anglo-saxon
A.H.A.	Ancien haut allemand
DuC	Du Cange Glossarium mediae et infimae latinitatis

a.	ante
c.	circa
cf.	confer
f.	femininum
i.	id est
m.	masculinum
metr.	metrica
n.	neutrum
p.	post
q. v.	quod vide
v.	vide
interpr. dub.	interpretatio dubia
orth.	orthographica
orig. inc. (obsc.)	origo incerta (obscura)

M

m lettre M: HRABAN. epist. 2a p. 383,29: pro m littera alicubi virgulam super antecedentem sibi vocalem notavi.

maauria, -e f. [*orig. inc.*] *coup, horion*: CARTUL. Icaun. II p. 260 (a. 1174): forisfactis tamen ita determinatis, de -a, sive percutione, et de bello crit emendatio LX solidorum. ib. II p. 515 (a. 1200): si vero aliqua -a facta fuerit sine sanguine, pacificari potest sine comite et sine suo mandato.

maça, -e f. v. *l. massa*.

maçanar, -is m. [*forme refaite sur esp. ma(n)zandar*] *forme*: manzanas: CARTUL. S. Emil. Cocul. 2. ib. 5. *pommier* (v. Paul Aebischer, *Las denominaciones de la 'Manzana', del 'Manzano' y del 'Manzanar' en las lenguas romances, segun los documentos latinos de la edad media [Estudios de toponimia y lexicografia Románica] Barcelona 1948*): CARTUL. S. Emil. Cocul. p. 2 (a. 800): ortos, molinis, -es, vineis. ib. p. 5 (a. 807). CARTUL. S. Turib. 18 (a. 873). ib. 23 (a. 914). ib. 69 (a. 959). CARTUL. Car. 279 (a. 968).

macanarius, -a, -um v. *macenarius*.

maçanetus, -i m. [*dim. de maçanus*] *petit pommier*: CARTA a. 1070 (Doc. Sancho Ramirez II 76): illo monasterio... cum suos -os.

maçanus, -i m. [*forme refaite sur esp. ma(n)zano, lat. Mattianus*] *forme*: manzanus: CART. Car. 111 (a. 1052). 1) *pommier* (v. Paul Aebischer l. I. [*supra l. 12*]): CARTA a. 903 (Valpuesta 308): terra cum tales -os. CART. Car. 111 (a. 1052): nostro proprio orto cum suos -os. 2) *bois de madre(?)*: CARTA a. 1059 (Doc. Ramiro I 156): totos meos basos, tam de auro quam de argento et de cristallo et de erut et de geica et de -o. CARTA a. 1061 (Doc. Ramiro I 165): vasos de auro et argento... et cristallo et -o.

macarellus, -i m. v. *makerellus*.

macariza, -e f. [*pour massaricium*] *domaine agricole*: CARTUL. Tirol. I 13 p. 9 (855—64): Amelricus dedit iuxta eum locus qui dicitur Vinerinc tres -as cum servis et ancillis, que sibi pertinebant.

maccla, -e f. [*macula*] *taillis, maquis* (cf. *ital. 'macchia'*): GREG. CAT. chron. Farf. 300^B: in -am de Verzano. MEM. Spollet. 316,2 (a. 1011): in loco qui nominatur -a feltosa. MON. arch. Neap. V p. 153 (a. 1092): descendit per -as.

macecaria, -e f. [*orig. inc.*] v. NED s. v. *massacre*. *forme*: macecaria: CARTUL. Osen. II p. 25. *quartier des bouchers*: CARTUL. Osen. II p. 21 (a. 1188—95): terram que fuit Ricardi... in -a versus aquilonem. ib. II p. 25 (ca. 1200): terram quam R. B. tenuit in macecaria de Oxenefordia. v. *mazacaria*.

macecaria, -e f. v. *macecaria*.

macecrarius, -i m. v. *macerarius*.

macedonia, -e f. [*Macedonius*] *persil de Macédoine*: WALAHFR. hort. 239: infirmis divisa licet -a ramis / spargitur, et crebris ignobile semen aristis / sufficit.

macedonianus, -a, -um [*Macedonius*] *macédonien, hérétique d'une secte fondée au IVes. par Macedonius*: UGUTIO: Macedo fuit Costantinopolitanus episcopus a quo quidam heretici dicti sunt -i negantes deum esse spiritum sanctum.

macedonicus, -a, -um [*Macedonia*] (*persil*) *de Macédoine*: RECEPT. C. XXIII p. 68: absentium ponticum, ... petrosilino -um mel dispomatum. COLL. Salern. II p. 210: radices apii, feniculi, petroselini dorici et -e coque.

macella, -e f. [*macellum*] *marché de la viande*: STATUT. Arelat. 92 p. 221: nullus macellarius audeat aliquod animal strangulare... seu sanguinare in -a vel in via publica infra Arelatem. v. *macellum*.

macellarius, -i m. *formes*: massellarius: CARTA a. 1108 (Gallia christ. novissima. S. Paul-Trois-Châteaux 53 col. 46). mazelarius: CARTUL. Mont. Pessul. p. 428 (XIIe). mazellarius: ib. p. 424 (XIIe). *boucher*: UGUTIO: macellio, macellionis et -us qui pecora macellat et carnes vendit... hic macerarius id est -us. CARTA a. 1056 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 246 col. 488): quod non mittat alios usaticos in ipsos -os nec in ipsos tavernarios. TRAD. Frising. 1781a (a. 1187—1212): Sifrit -us. DIPL. Henr. V (Arch. Urk. Forsch.) 6: nullus prefectus aut alicuius domini nuncius suo serviturus domino a panificis vel a -is... suppellectilem aliquam presumat illis invitis accipere.

macellator, -is m. [*macello*] *formes*: mazelator: BONVIL. 111 p. 51 (a. 1198). mazellator: ib. 220 p. 120. *boucher*: DIPL. Henr. II 472 p. 601,40 (a. 1022): ut pars eiusdem episcopii habeat potestatem... ordinare... quinque -es... ad carnes vendendas.

macellens, -tis [macilentus et excellens] *maigre*: VITA Liutb. 11: pallor in vultu vividum coepit mutare colorem et adherens ossibus cutis -tem adtenuavit aspectum.

macellio, -nis *m.* [macello] *boucher*: UGUTIO: et -o, -nis et macellarius qui pecora macerat.

macello 1. [macellum] *abattre, tuer*: UGUTIO: macellarius qui pecora macerat et carnes vendit et -o, -as, mactare, trucidare. PAPIAS (DuC): -are, occidere, inde macellum locus et macellarii homines. STATUT. Arelat. 42 p. 203: qui vendiderit Christianis carnes interfectas vel -atas a Iudeis.

macellulum, -i *n.* [macellum] *petit abattoir*: UGUTIO: hoc macellum quia ibi macerantur pecora unde hoc -um diminutivum.

macellum, -i *n.* *forme*: macellum: CARTUL. Osen. I p. 377—78 (ca. 1200). 1) *abattoir*: GLOSS. Rivipoll. 50 (ALMA IV [1928] p. 147): -um dicitur quod ibi sit mac-tatio carniū. UGUTIO: unde hoc -um quia ibi macerantur pecora. 2) *marché de la viande, boucherie*: DIPL. Otton. I 190 p. 272,15 (a. 958): ex -o in loco Messcede peracto. DIPL. Otton. II 147 (a. 977): ut... -um publicum ibi construi liceret. VITA Vincentiani p. 128,9: -um necnon et forum ibi est levatum. LIB. Domesd. (Yorks.) fol. 298 a (a. 1086): comes de Moritonio habet ibi xiiii mansiones et ii bancos in -o. CARTUL. S. Mar. Paris. I 310 (c. 1092): lumbi porcorum in -o venalium. SUGER. adm. p. 157: de quadam domo quam constituens in -o, emptione cuiusdam alterius domus usibus carnificum contulimus. OBERT. Scriba 262 p. 103 (a. 1190): actum Ianue supra -um Soselia. 3) *étal de boucher*: DIPL. Loth. III 102 (a. 1136): lumbos porcorum et pectora bovm venditorum in -is in predio ecclesie positus. CARTUL. Goslar. I 301 p. 320 (a. 1174—95): ad quam pertinent CCX mansi, orti XI, domus VIII, -a VIII. ib. p. 322—23: qui dederunt IIII -a solventia talentum... duo dimidia -a solventia VIII solidos. *v. macella*.

macemutina, -e *f.* *v. mazmudina*.

macenaria, -e *f.* [*hispanica* *maçana*, *cf. Mattianum, espèce de pomme*] *forme*: macanarius: MON. hist. Port. Dipl. 1,57 (a. 960). *verger*: CARTA a. 1155 (Lugo, España sagrada 41,316): per illam -am (*sc. terram*) de illa via. CARTA a. 1184 (Bol. Univ. Santiago de Compostela 7 nr. 25 p. 105): de alias... -as.

macenaturia, -e *f.* [macinare] *mouture*: MON. arch. Neap. VI 576 p. 47 (a. 1119): omnia quodcumque... dederit de ipsa -a. *v. maxenatura*.

maceno 1. *v. macino*.

macceo 2. *s'affaiblir, maigrir*: UGUTIO: macero, maceras, conterere, debilitare, frangere vel mollificare unde -co, -es, -ere vel fieri macrum.

macer, -ra, -rum *forme*: mager: CARTUL. Terr. Sanct. p. 55 (a. 1142—45). I) *adj.*, *maigre*: A) *au propre*: 1) *sans graisse (pour la viande)*: EPIST. Tegerns. I 95: -re carnis duritia. 2) *mince (pour une personne)*: UGUTIO *s. v. ma-*

cero: ficri -rum... -er, -ra, -rum, tenuis, subtilis. 3) *léger (pour une terre)*: CARTUL. Terr. Sanct. p. 55 (a. 1142—45): quondam terre planiciem bone magre. B) *fig.*: 1) *sans consistance*: WALTH. SPIR. Christoph. II 4, 72: spei -re gerulas in carceris abdidit umbras. RUP. TUR. inc. 14 col. 346e: res -re sive exiles non facile conquisitis decorantur verbis. 2) *qui rend maigre, qui mortifie*: BRUNO QUERF. frat. p. 197: -ris vigiliis incentiva carnis domare.

II) *subst.*, *maigre de la viande ou de la chair du poisson*: MON. Angl. VI 1074 (ca. 1067): duas naves ad crassum pisces et 2 salinas et dexteram alam de crasso pisce et frustrum unum de crasso eiusdem piscis et aliud de -ro.

1. **macera**, -e *f.* [macero] *forme*: machera: PAPIAS (DuC). *marché de la viande, boucherie*: UGUTIO: hec -a dicitur a macero, maceras, quia ibi macerantur carnes. PAPIAS (DuC): machera vocabatur locus in macello, ubi maxime actiones fiebant commercii, unde et macellum dicitur.

2. **macera**, -e *f.* *v. maiera*.

3. **macera**, -e *f.* *v. machera*.

macerarius, -i *m.* [macero] *forme*: macecrarius: CARTUL. S. Trin. Rotomag. 430,16 (a. 1030—91), *cf. Lees, Records of the Templars p. 16 (a. 1185)*. *boucher*: UGUTIO: hic -us i. e. macellarius (*cf. Liebermann, Die Gesetze der Angelsachsen p. 669 [a. 1130]: -i quos Angli vocant flaismangeres*). CARTUL. S. Steph. Vall. p. 42 (a. 1075—1108): post donum Urrici -i. CARTUL. Talmund. 15 p. 35 (a. 1080): testes... A. -us.

maceratio, -nis *f.* *mortification, macération*: 1) *avec gén.*: ADSO Frod. p. 77,12: carnis (MISS. ambr. 128, 32. RIMB. Ansc. 42 p. 78,5. EBERW. Magner. 41. RICHARD. S. VICT. pot. lig. 1174^B. ANDR. SUN. hex. 6491). WOLFHARD. Waldb. 1,2,1: corporis. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 506: carceris (MARTYR. Pharph. 448. Q. 2).

2) *abs.*: EUGEN. VULG. causa Formos. 135,6: vitam eorum cruda -ne decoxit. RATHER. prel. II col. 214^D: erratus longa -ne. EKKEH. I? Walth. 1344: triplex cunctis inerat -o leti/terror, et ipse labor bellandi, solis et ardor.

1. **maceria**, -e *f.* *formes*: maceries: BENED. ANDR. 25,18. EADM. Anselm. I 7 p. 321. FEOD. PRIOR. Dun. 41. ACTA Pont. Rom. Gall. (a. 1147). machera: MAN. AMBR. II 207,13. macheria: DIPL. Pepin. II 61 (a. 848). CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 214 (a. 849). CARTUL. Athanac. II p. 652 (XIe). MIRAC. Fid. p. 92. HAGIOL. VIENN. p. 3.

1) *maçonnerie*: CAPIT. reg. Franc. I p. 256,30 (c. 810): alia tecta ex -a III. GESTA Aldrici p. 195: mater ecclesia... propter -arum inbecillitatem cotidie ad casum se preparabat. VITA Anseg. p. 634: continentur in ipsa domo desuper fenestre vitree, cunctaque eius fabrica, excepta -a, de materia quercuum durabilium, condita est. WIDO fulm. p. 292: arcum maximum veteris -e Sancti Petri que videtur dividere inter chorum fratrum et principale

altare. **Dipl.** Henr. II 103 p. 128,32 (a. 1005): quoniam terra harenosa est -eque utilis.

2) *mur en pierres sèches* (UGUTIO: -e sunt lungi parietes quibus vinea vel aliud clauditur): **Dipl.** Pepin. II 61 (a. 848): -as diripiant, ut non relinquatur lapis super lapidem. **Cartul.** S. Andr. Vienn. p. 214 (a. 849): in subteriore fronte terra sacerdotis... et -a antiqua. **Annal.** Fuld. II p. 48,22 (a. 858): -e antique scisse sunt. **Hagiol.** Vienn. p. 3: sepultus est autem in ecclesia Apostolorum ad sinistram partem domus, in capite longioris -e. **Berthold.** **Const.** annal. a. 1069 p. 274,25: quendam Karolomannum... non per ostium set aliunde, per -am scilicet caulas... cathedre... intrare coegerat. **Man.** **Ambr.** II 207,13: discute *Deus* paradisi macheram flammis obicibus fluctuantem. **Cartul.** Paris. I p. 220 (c. 1123): ab aresta illius -e que media est inter maiorem domum et illam in qua cellarium continetur. **Eadm.** **Anselm.** I 7 p. 321: vidit per medias -es oratorii ac dormitorii monachos... altare et alia loca ecclesie circumeuntes. **Feod.** **Prior.** Dun. xli: ab omni episcopi servitio sint liberi nisi forte -es civitatis sit reparanda. **Acta Pont.** Rom. Gall. (a. 1147): -es et agger. **Guill.** **Cas.** I 646 p. 256 (a. 1191): petiam I vinee sicut est determinata usque ad -am.

3) *au figuré*: **Laborans** **Justit.** p. 12: adversantie divisa -a.

2. **maceria** v. *maiera*.

3. **maceria** v. *masseria*.

macerialis, -e [**maceria**] *en moellon, pour la construction d'un mur*: **Gesta** abb. Trud. (V. Mortet, Recueil de textes relatifs à l'hist. de l'architecture I p. 158): lapides -es atque in fundamento grandes atque gravissimi positi.

maceries, -ei f. v. *I. maceria*.

macerina, -e f. [**maceria**] *maçonnerie*: **Lib.** **Farf.** 1,263: ab uno latere terra huius monasterii et -a et cripta. **ib.** 1,264. **Cod.** **Amalf.** I 38 p. 58 (a. 1033): per faciem de ipsa -a. **ib.** II 594 p. 302 (a. 1098): mura et -a vestra. **ib.** I 218 p. 415 (a. 1186): ipsa -a plenaria vestra in qua ibidem murum fabricare debetis.

1. **macerio**, -nis m. [**maceria**] *maçon (pour macio)*: **UGUTIO**: hic -o -nis, macerie constructor.

2. **macerio** l. [**maceria**] *maçonner*: **Dipl.** **Henr.** II 103 p. 128,30 (a. 1005): eandem iam dictam villam... donavimus... ad edificandum, restaurandum, -andum prefatum monasterium.

maceritium, -i n. v. *massaricius*.

macerium -i n. [**maceria**] *glaive*: **Gloss.** **medic.** (**Alma** I [1924] 125) 30,10: rapiunt gladium aut -um et se percutiunt.

macero l. *forme*: **masero**: **Carta** a. 1185 (Lazzarini, **Vadum** [Scritti di paleogr. e dipl. Venezia, 1938], p. 277). 1) *amollir, faire macérer*: **Walahfr.** **hort.** 165: ante recens -etur aquis quam spuma refusus. **Theoph.** **sched.** III 58: intinge manus utrasque in aquam et -a

diu. 2) *faire rouir*: **Carta** a. 1185 (Lazzarini, **Vadum** [Scritti di paleografia e dipl. Venezia 1938] p. 277): -averunt sua lina. 3) *pétrir*: **Lamb.** **Tuit.** **mirac.** **Herib.** 2,31 p. 1258,35: ceram -ando insistebat labori. **Lanfr.** **decr.** 488^D: farinam... -et. 4) (*fig.*) *mortifier son corps, torturer* (UGUTIO: conterere, debilitare, frangere vel mollificare unde... fieri macrum): **Vita** **Galli** II v. 42: duris -are flagellis. **Sedul.** **carm.** 2, 9, 9: tenuida nos -at. **Meginh.** **Alex.** 10: brachium eius ita -atum. **Hrotsv.** **Abr.** 9,3: continua... vigiliarum et ieiunii exercitatione -ata. **Gall.** **Anon.** **chron.** p. 433: eum carcere... -avit. **Helm.** 84 p. 160,32: sacerdotes Domini captivitatis diutina detentione -atos. 5) *tuere*: UGUTIO: -o -as immolare, trucidare, interficere, unde hoc macellum.

15 **machamaticus**, -a, -um [**Mahomet**] *mahométan, de Mahomet*: **Laur.** **Veron.** ap. **Murator.** VI 146 (DuC): adversantur enim cunctis communiter hostes, qui -um celebrandum numen adorant.

macharius, -a, -um [**μαχαίριος**] *bienheureux*: **Lanfr.** **vit.** **Swithin.** 1: -i Swithuni. **Dipl.** **Caroli** II, II p. 160,20 (a. 867): in monasterio pretiosissimi Christi martyris -i Dyonisii. **Gislem.** **Droct.** p. 540,11: Dyonisii -i gloria.

1. **machera**, -e f. [**μαχαίρα**] *formes*: **maceria**: **Carta** a. 944 (Birch II 522). **maxaera**: **Abbo** **Flor.** **quest.** 529^A. *métr.*: **machera**: **Aldhelm.** **carm.** 4,12 (MGH **Auct.** **ant.** XV 23). 1) *machère, coutelas*: **Walahfr.** **carm.** 5, 21, 18: instaurat reus integratque cedem/in totumque movet gregem -am. **Theodulf.** **carm.** p. 545,7: huius (*grammatice*) leva tenet flagrum, seu dextra -am. **Walth.** **Spir.** **Christoph.** II 4,98: sed cum lictoris inscripta fronte -am/opperiens oculos ad sydera tolleret insons. **Abbo** **Flor.** **quest.** 529^A: licet quidam figurarum similitudine decepti pronuntiant x pro χ, et dicant arxe pro eo quod est ἀρχή, et maxaera pro μαχαίρα. **Andr.** **Flor.** **mirac.** **Bened.** p. 179: ut qui mente superba se contra Christi amicum erexerat, tam despicabili prosterneretur -a. **Arnulf.** **Mon.** **del. cleri** p. 225, v. 279: conde cruorivoram bellax homicida -am. **Bald.** **Burg.** **carm.** p. 208, no. 196, v. 449: hic ferit ense fero, ferit hic horrente -a. **Radulf.** **Tort.** **memorab.** IV 6 p. 104 v. 13: interea stricta se percutit ille -a. 2) *au fig., glaive, instrument de châtement*: **Carta** a. 944 (Birch II 522): te heretica anathematis -a perforandum.

45 2. **machera**, -e f. v. *maceria*.

3. **machera**, -e f. v. *maceria*.

1. **macheria** v. *maceria*.

2. **macheria** v. *maiera*.

machia, -e f. [**μαχία**] *forme*: **mathia**: **Summa** **Paris.** 15, I p. 14. *combat*: **Prosar.** **Lemov.** 189 p. 208: de hoste maligno/Pontius/reportavit/in qua trophea/preclara peracta/-a. **Abbo** **Sangerm.** **bell.** **Par.** III 4 p. 116: -a sit tibi. **Radulf.** **Tort.** **memorab.** III 8 v. 28 p. 81: post Cannis habitam consul erat -am. **Radulf.** **Tort.** **epist.**

p. 302 v. 119: lugubris instructum noticia -a. SUMMA Paris. 15,1 p. 14: mathias sive mathia, pugna.

machina, -e f. *forme*: machinum: CAF. annal. p. 13,23. ib. p. 44,32. 1) *appareil, instrument* (UGUTIO: -a, -e, id quod ingenio paratur... illa que ad pugnam parantur... et quelibet artificiosa compositio et constructio dicatur -a): PETR. VENER. stat. Clun. 52 col. 1039^C: accendi solebat -a illa ferrea, que vulgo erza vocatur, pro illa lampadibus vitreis illustretur.

2) *instrument d'astronomie*: RICHER. II p. 62: axisque loco, fistulam traiecit, per quam polus celestis notaretur, ut eo perspecto, -a celo aptaretur.

3) *machine de guerre, ouvrage de siège, machine de siège en forme de tour portée sur roues* (cf. K. Huuri, *Zur Gesch. des mittelalt. Geschützwesens aus Orientalischen Quellen. Helsinki 1941, p. 57*): a) *au propre*: ANNAL. regni Franc. p. 44: coeperunt pugnas et -as preparare, qualiter... potuissent illum capere. ANNAL. Ved. p. 61: cum diverso apparatu armorum et -arum arietumque ipsam concutiebant civitatem. REGINO chron. p. 92,21: exstructis aggeribus applicatisque -is hostes totis viribus expugnarent. VITA Ebbon. p. 651: -as, balistas, tormenta, cunctaque huius officii instrumenta composuit atque... muros appetiit. RICHER. II p. 128: -as bellicas generis diversi. ib. II p. 134—136. ib. II p. 178: huiusmodi -a... aries appellatur... quam etiam -am super tres rotas triangulo scemate positam aptaverunt. ib. I p. 142: fecit ex vehementissimis lignis compactis. -am, instar longilatare domus, duodecim virorum capacem... cui etiam intrinsecus rotas quatuor adhibuit, unde -a ab iis qui intrinsecus laterent usque ad arcem impelleretur. FULCH. hist. Hier. p. 186: tunc heroes nostri fecerunt -as fieri, arietes, scrofas, turres ligneas, petrarias. GALL. ANON. chron. p. 443: Boleslavus... nullum instrumentum expugnandi vel -um adaptavit. ORD. VIT. 8,16 col. 605^B: ingentem -am, quam berfredum vocitant, contra munitionem erexit. RAHEW. gest. 4,69 p. 314,13: in suis -is quas gattas appellant, operiuntur. *machinarum ars (artillerie)*: VITA Sadalb. p. 58: unde fit ut -arum ars ibi nulla queat oppidum fatigare. b) *au figuré*: JOH. SARESB. metal. II 10 p. 81: ad expugnandam logice vetustatem... et antiquorum sententias diruendas, -am postmodum fecit.

4) *instrument de torture*: FRECULPH. chron. 1035^D: resectis palpebris, illigatum in -a, iugulando necaverunt.

5) *échafaudage*: MIRAC. Rich. p. 569: cementarius qui preerat operi super excelsa parictum stans fastigia... repente disruptis -is ad terram cecidit. EPIST. var. II p. 628,15: quasi quendam -am fecit, ut per illam levetur ad Deum. VITA Galli II 1231: siccati -a ligni. INVENT. Matth. 6,3: contigit itaque... ut altari maiorum arcuum, qui sunt in conspectu sanctuarii, -as prestruentes, altare sancte dei genitricis... opportunum iudicarent esse amovendum. CHRON. Bened. II 18: ceperunt et ipsi

magistri cooperatores existere, et domus dei -am quasi totidem columpne erigere. GERV. DOROB. chron. (V. Mortet, *Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture I p. 222*): -as ad fornicem magnam volvendam.

6) *édifice*: a) *au propre*: ODO CLUN. serm. col. 733^A: -a domus (ALEX. NECK. utens. p. 157). PRECIOSA (E. Lambert, *Etudes médiévales, Paris 1956, I p. 269*) n. 34: sepulture -am circumspicientes. b) *au figuré: arrangement*: BERNARD. SILV. univ. mundi I 1 p. 8,52: -a fortune.

7) *scientia machinarum, mécanique*: GERARD. CREM. tr. ARIST. Anal. post. p. 30,35: una duarum scientiarum sub altera sicut... scientia -arum apud scientiam corporum.

8) *mécanique céleste ou terrestre, l'univers*: a) *sens relatif*: HRABAN. carm. 39,92: mundi (CARTA a. 964 [Birch III 142]. BENED. ANDR. 10,4. NICOL. AMB. art. cath. fid. II 6 col. 606^B. DE VI rerum principiis [AH DLMA 22, 1955, p. 260]: -a mundi est concors et moderatus motuum firmamenti et planetarum motus qui mundum et mundana omnia peragorizat, id est mulcet vivifico colore, temperat qualitate, format quantitate). SEDUL. carm. 1,17,23: poli. BERNARD serm. de temp. col. 327^A: mundialis. WANDALB. creat. mundi 212: celi. EPIST. Ratisb. 19 p. 341, 25: celestis. WALAHER. carm. 5,25 a, 2: rerum (HROTSV. Agn. 392. CARM. Salisb. p. 640). MILO ELN. Amand. II p. 468,17: totius orbis. EPIST. var. III p. 170,41: mundane molis. b) *sens absolu*: TROPI GRAD. 13 p. 258: tu -e dominus, omnibus tu lux, via sanctis. ib. 3b p. 105: rector totius -e. LIBELL. astr. p. 373: totamque illam supernam -am indagabili ratione percipere.

9) *intrigues, machinations* (cf. *machinatio*; v. ALMA 22 [1953] p. 230: -is i. insidiis): VITA Aldr. p. 570: dolosas -as sola sedebat patientia. LAMB. HERSF. annal. a. 1077 p. 287,6: equorum alios per -as quasdam summittebant. VINC. KADL. chron. p. 172: ut secretius contra se fabricata -a... ab ebriis extorqueat.

machinalis, -e *qui appartient à une machine de guerre*: HROTSV. Pel. 278: tunc rex... iussit... /trans muros proici iactum funda -i.

machinamen, -inis n. *piège*: VINC. KADL. chron. p. 112: cumque diu dolosa nequicia effundissent -ina, cuncta... vir prudens industria declinabat.

machinamentum, -i n. (*le plus souvent au pl.*) 1) *machine de guerre* (cf. *machina*): FRECULPH. chron. 1233^C: predictam obsidere civitatem et multa -a construere. REGINO chron. p. 106,24: igitur ex omnibus partibus urbe obsidione circumdata... nova et exquisita -orum genera applicantur. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 101: extracta -a ad subruendos deduci imperat muros. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 319,50: donec -is balisticis que mangones theutonizant, ... totum diruit, expugnavit et incendit.

2) *piège*: ACTUS pont. Cenom. p. 49: omnia -a vinculo-
lorum. LEX Thuring. 61: si homo laqueum vel pedicam
vel quodlibet -um ad capiendas feras in silva posuerit.

3) *échafaudage*: THIETM. 4,30: per -a alte constructa
ascendit et eundem decollatum voce imperatoria per
pedes laqueo suspendit. TRACT. de ecclesia S. Petri Al-
denburg. 11 (MGH, SS. XV 2): cum... in superioribus
partibus eiusdem arcus ex utraque parte -um construc-
tum esset, Lisgerus... in predicto -o stetit.

4) *bâtiment*: ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 891 p. 119,21:
ipsa vero civitas divina ultione mirum in modum subito
incensa cum omnibus -is, etiam ecclesiis IIII Id. Aug.
concremata est.

5) *mécanisme de l'univers*: CARTUL. S. Vict. Mass. I
p. 311 (a. 1038): summo dispositori omnis -i.

6) *mesure*: FRECULPH. chron. col. 1203^D: aliud -um,
quo per eosdem christianos imperatores ecclesiam vexa-
ret, invenit. TRANSL. Gorg. II p. 244: -a fuge diu medi-
tans.

7) *ruse, intrigue*: CARTA a. 909 (Dom Vaissete, Histoire
de Languedoc V pr. 36 col. 126): -a diaboli. RADBOD.
ULT. Leb. col. 554^C: nulla formidemus -a hostium. PRO-
SAR. Lemov. 6,2a p. 29: sic valeat / callidi zabuli / super-
are / -a. FRID. I epist. p. 3,29: ut omnes dolos et -a eorum
declinaremus. DIPL. Conr. II 274 (a. 1038): -a hominum
perversorum. ALBER. AQU. hist. 4,18 col. 489^C: hec -a
dolum arbitantes, nimium spiritu infremuerunt. FLOR.
WIGORN. chron. II p. 8: -is non veritate stipatis. GUILL.
MALM. gesta pont. I p. 92: parabanturque contra eum
-a.

8) *raisonnement*: VITA Opport. p. 233: sepe oratio tua
destruxit -a mea.

machinatio, -nis *f. forme*: mahhinatio: TRAD. Frising.
438 (a. 820). 1) *travail*: GERBERT. astrol. p. 121: est enim
illud excavata -ne insculptum et terebratum.

2) *machine de guerre* (*cf. machina*): ANNAL. regni
Franc. p. 88: firmitatesque eorum vel -nes dimiserunt
fuga lapsi. GALL. ANON. p. 493: paratis... a Polonis
instrumentis ac -nibus expugnandi.

3) *intrigue, complot*: WALAHFR. Gall. p. 283,28: -o et
malitia incolarum. GESTA Aldrici p. 117: ut nullus comes
noster... aliquam calumpniam... atque -nem facere pre-
sumat. HRABAN. epist. 15,2 p. 414,36: et ideo si quid te
in hoc scammate belli et valle lacrimarum atque laborum
plenissima perversorum -o nocuit. DIPL. Caroli II, II p.
625,18 (a. 866—886): ut hoc preceptum nostrum nulla
-ne in aliquo convelli patiantur. ANAST. chron. 147,16:
facta fuerit -o. TRAD. Frising. 738 (a. 853): suam filiam
veneno percussam per molimina vel -nes malivole an-
cille de familia sancte Marie. ODO CLUN. epit. Job col.
218^B: cor -nibus tegere, sensum verbis velare. DIPL.
Henr. IV 254 (a. 1072): malignantium -ne labefactari
possit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 308,14:
quicumque fuerint maiores et minores, qui versutiis,

artibus, -nibus, factionibus seu ingeniis quibuslibet,
colloquium illud conductum. COD. Mai. Polon. I p. 23
(a. 1152/3): testamentum ne ulla... persona prava -ne
ducere possit in irritum. DIPL. Henr. V (CARTUL. Mog.
p. 451) p. 359,3: quatenus in nos assurgere et sue se velit
-ni consociare. CARTA sacc. XII (Birch 707 II 412): -o
diaboli.

4) *création*: HUGO S. VICT. van. mund. 3 col. 721^C:
hec... dispensatio creatoris magne fuit -nis principium.

5) *mécanisme céleste*: DE VI rerum principiis (AHD
LMA 22, 1955, p. 2,261): *planetarum* duplicis motus
permeabili -ne universa et universorum singula in statu
nature sustentantur.

machinativa, -e *f. [machinor] (sing. ou plur.) mécanique*
(*science*): ANON. transl. ARIST. Anal. post. p. 20,16:
demonstratio... non aptatur in aliud genus... nisi geo-
metrie in -as. ib. p. 27,1: sunt alterum sub altero, sicut
...-a ad stereometriam.

machinator, -is *m.* 1) *intrigant*: DIPL. Caroli M. 295
(*faux XII*^o): a nullo successore nostro vel ab aliquo -e
legumque subversore infringantur. 2) *instigateur*: EPIST.
Worm. I 21 p. 43,23: hoc equidem exemplo vellem
totius tyrannidis -es dignum arte sua invenire exitium.

machinatrix, -cis *f. instigatrice* (UGUTIO: unde verba
machinator, -x, machinatio): ADAM. EYN. Hugon. IV 5
p. 175: -x... huius mali mulier infelix.

machinis, -is *f. [machina] échafaudage*: UGUTIO: item
a machina, hec -is et sunt -es instrumenta edificiosa,
dicta a machinis quibus insistent propter altitudinem
parietum.

machinola, -e *f. v. machinula*.

machino(r) 1. *forme*: machino: DIPL. Arnulfi 132 p.
198,34 (a. 895). ANNAL. Iuv. III a. 792 p. 736. TRAD.
Brixin. 42 p. 17. CHRON. Neapol. 417,9. JOH. VEN. chron.
139,10 etc.

I) *transitif*: A) *ourdir, tramer*: a) *au propre*: HENR.
ARIST. tr. PLATO Phedo p. 42,22: opus agere Penelopes,
quandam ex adverso telam -antis. b) *au figuré*: AGOBARD.
disp. eccl. 227: versutiarum insidias. ANNAL. Iuv. III a.
792 p. 736: iniquum... consilium. CARTA a. 933 (Earle
2,31): decretum (CARTA a. 956 [Birch III 110]). WIDUK.
gest. 3,64: bellum ab integro. THIETM. 2,6: talia. AIMOIN.
FLOR. gesta Franc. p. 86: multos... dolos. DIPL. Henr.
IV 402 p. 532,23 (a. 1089): omnia nobis impedimenta.
JOH. VEN. chron. 139,10: facultatem perdendi. HIST.
Welf. 24^{ex}: aliquid in se. B) *construire*: EPIST. Reinh.
32: cellam quandam propius quam deceat... abbatie
Reinheresbrunnem.

II) *intransitif*: A) *intriguer, comploter*: 1) *abs.*: HINC.
REM. annal. Bertin. I p. 5: dolose meditatus et -atus est.
DIPL. Arnulfi 132 p. 198,34 (a. 895): reminiscentes quo-
que infidelitatis eiusdem neptis nostre, qua contra nos
et regnum nostrum est -are conata. RIMB. Ansc. 32:
certus omnino factus est... ut hostes Christi -abantur.

CARTA Will. II (Reg. Regum Anglo-Norman. I [1913] 81: Lanfranco archipresule -ante. 2) *avec datif*: MEGINH. Alex. 13: que ei cum dolo -abantur. ANNAL. Altah. a. 964: imperatori a Romanis mors -atur. 3) *avec in et acc.*: JOH. SARESB. epist. I p. 2: siquid -atus fueris in fraudem nostre constitutionis. 4) *avec pro et abl.*: DIPL. Catal. II p. 426 (a. 844): alia occasione -ando pro eo. 5) *avec prop. subord.*: ANNAL. Fuld. II a. 887 p. 106,24: cum eo -ari studuit, qualiter imperatorem regno privaret. CARTUL. S. Michael. Mos. p. 177 (c. 1090): -ari cepit quomodo illud ecclesie subriperet. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 309,44: -antes ut se absque apostolici observantia... liberasse viderentur. GUILL. TYR. hist. rer. transm. col. 593^D: -antes ut dominum Tancredum... provocarent ad proelium. 6) *avec prop. infinitive*: DONAT. METT. Ermel. p. 686, 18: quot enim ei -abatur tentamenta ingerere. TRAD. Brixin. 42 p. 17: si eiusdem sedis episcopus vel aliqua persona eandem vineam usibus fratrum auferre -averit. B) *simuler*: CHRON. Neapol. 417,9: -avit se quasi a mala intentione declinare. v. *macino*.

machinatus, -a, -um *inventé, organisé*: ADALB. MAGD. chron. a. 962 p. 172,13: pro retributione tam incommode ab eo sibi -e peregrinationis.

machinosus, -a, -um *ingénieux, intrigant*: UGUTIO: machinosus, -a, -um, machina plena vel plenus vel argumentosus, insidiosus vel ingeniosus ad machinas faciendas vel malum cogitare vel aliquid aliud et proprie malum et abscute insidiari unde verba machinator, machinatrix, machinatio.

machinula, -e f. *forme*: mac(h)inola: PAPIAS (DuC s. v. enceteria). *petit instrument*: UGUTIO: quelibet artificiosa compositio dicamus machina unde hec -a diminutivum.

machinum, -i n. v. *machina*.

machio, -nis m. [*cf. v. h. a. mako, v. Sofer, Lat. u. Roman. aus den Etym. 142 s.*]. *formes*: macio: ORD. VII. 6 et 12 (DuC s. v. macio). CARTUL. Mai. Mon. Pictav. p. 184,14 (a. 1100). mactio: ODO CLUN. Ger. p. 316. *maçon*: VITA Bert. et Atal. p. 323: cum -nibus, ceterisque operariis. ODO CLUN. Ger. p. 316: lapidicinos et -nes undecumque iussit aggregari. CARTUL. Mai. Mon. Pictav. p. 184,14 (a. 1100): Arnulfo -ne. v. *macerio, mazo*.

machitella, -e f. [*ital. macchia, lat. macula*] *terre couverte de broussailles*: COD. dipl. Aversa I,165 (*avant 1200?*): una -a cum olivis et termitibus.

macholum, -i n. [*v. FEW 16,499*] *grange sans toit*: RECTITUD. 452: gutfirma ad arandum et firma pratorum fenandorum, hreaccroppum (id est -i summitas) et firma ad -um faciendum, in terra uberi caput -i.

machomeria, -e f. v. *mahumeria*.

machomita, -e m. [Mahum] *musulman*: ALAN. INS. art. fid. V 6 col. 618^A: erubescant... -e.

machrologia, -e f. v. *macrologia*.

machrologus, -a, -um v. *macrologus*.

machronosia, -e f. v. *macronosia*.

machtiernus, -i m. [*cf. breton machtiern*] *formes*: machtiern: CARTUL. Roton. 111 p. 88 (a. 848: Bili -n). matthiern: CARTUL. Roton. 360 p. 311 (a. 1066). *machtiern, agent du roi dans une plebs ou condita, analogue au vicaire carolingien*: CARTUL. Roton. (VIIIe—XIe) *passim*.

1. **macia**, -e f. v. *1. massa*.

2. **macia**, -e f. *selle liquide, diarrhée*: UGUTIO: hec -a, -e pro quadam specie valde clara.

3. **macia**, -orum n. pl. [macies] *intestin*: UGUTIO: a macies pluraliter hec -a, -orum, id est intestina que sordes eliciunt.

maciecula, -e f. [macies] *maigreur*: UGUTIO: hec macies -ci, id est exilitas corporis unde -a diminutive.

15 **macies**, -ei f. *forme*: matices: EPIST. var. III p. 147,33. RADULF. TORT. Maur. p. 352,85. 1) *maigreur*: WALAHFR. Wett. 898: non -es foedat, nec membra dolore rigescunt. POETA SAXO 4, 243: signa gerens pestis -e mortisque propinque. VINC. KADE. chron. p. 45: philosophum...habitu pannosum... -e videt horribilem. 2) *famine*: MON. Phil. p. 97: Burgundiam... importuna -e contristavit. 3) (*fig.*) *pauvreté, insuffisance*: EPIST. var. III p. 147,33: exhausti -es ingenii iam arescit. JOH. SARISB. metal. I 24 p. 56,22: -es sermonis.

25 **macilentia**, -e f. [macilentus] *formes*: macillentia, maculentia: UGUTIO: hec maculentia et macillentia id est macies. *maigreur*: GERH. AUG. vita Udahr. I p. 385,40: tali... -a confectus, ut nutritoribus verecundia esset. MARB. carm. col. 1723^A: preterea ferri pondus duplicesque catenas,/arctati quibus exeditur -a cruris. RAHEW. gest. 3,49 p. 226,12: miserantes in eis vultus pallidos, sordidum habitum, fidam (*i. f[ol]edam?*) -am.

30 **macilentus**, -a, -um *formes*: macilentus, maculentus: UGUTIO: macies componitur maculentus et macilentus, -a, -um, id est macie plenus. *maigre*: AYNARD. p. 624: striga est ubi equi stringuntur unde strigosi homines dicuntur -i. RIMB. Ansc. 3 p. 22,7: facie -a. GALL. ANON. chron. p. 458: *Boleslavus* nec sibi nec viris fatigatis nec equis -is pepercit. OTTO FRIS. chron. 8,12 p. 408,23: Ethiopes in tam tetra coloris deformitate, pingues vel -os in sua superfluitate vel tenuitate. NIGEL. WIREK. mirac. B.V. M. (Vesp. D xix f. 20 b. col. 2): vulnera tecta diu facies -a revclat. GIRALD. gemma II p. 157: -us et miser.

45 **macillentia**, -e f. v. *macilentia*.

macillentus, -a, -um v. *macilentus*.

macina, -e f. [machina] *formes*: magena: COD. Caiet. I 33,22. masina: CARTUL. Imol. II p. 115 (a. 1148). *meule de moulin (ital. macina)*: BENED. ANIAN. conc. col. 1339^A: furnum, -e, refrigerium, hortus vel omnia necessaria. MON. dipl. Croat. I 2 (a. 999): bussedo I, -as pario I, turabulo hereo I. CARTA a. 1075 (Libro Croce 50): -as et marolas.

macino 1. [machinor] *formes*: maceno: COD. Cavens.

I 200,11 (a. 934). CARTA a. 1101 (Ecclesiae Venetae illustr. X p. I p. 67). MON. arch. Neap. VI 576 p. 47 (a. 1119). machino: MON. arch. Neap. V 455 p. 141 (a. 1092). maseno: COD. S. Colomb. Bobb. II p. 242,16 (a. 1152). *moudre* (ital. macinare): COD. Cavens. I 200,11 (a. 934): molinum non potuerit -are. MON. arch. Neap. V 453 p. 137 (a. 1092): cum usu molendini... quidlibet voluerint -are. ib. V 455 p. 141 (a. 1092): cum usu molendini, furni et trappeti tam hominum nostrorum quam aliorum qui illic molere, coquere et -are voluerint. ib. VI 576 p. 47 (a. 1119): in memoratu molinum vestrum -are debeamus. COD. S. Colomb. Bobb. II p. 242,16 (a. 1152): -are granum. COD. Amalf. I 304 (a. 1161): -are cum mole et manu. COD. Avers. I 303 (a. 1196): -are in tarpetis (i. trapetis?) Medunei.

macinola, -e f. v. *machinula*.

macio, -nis m. v. *machio*.

macis, -is f. [maccis, cf. J. André, *Lexique des termes de botanique en latin*] forme: macum: COLL. Salern. II 232. *macis* (épice), l'arille qui entoure la noix muscade: COLL. Salern. II 121: recipe... ciminum, -is, gariofilum. ib. II 405: -is rubea acuti saporis cum aliquantula amaritudine et cum plicatur facile frangitur bona.

macresco 3. v. *marcesco*.

macritudo, -inis f. *maigreur*: UGUTIO: macer, macra, macrum tenuis, subtilis et comparatur unde et -o.

macritus, -a, -um [orig. et sens inc.] *rabougré?*: COD. Amalf. 1,69 (a. 1036): scippare et cultare adque cappillare debeatis totos ipsos -os arbores et laboretis eos.

macrobius, -a, -um [μακρόβιος] 1) *géant*: RATRAMN. epist. (Zeitschr. f. wissensch. Theol. XXIV) p. 65: -i humanam staturam pene duplo superantes. 2) *qui vit longtemp*: ADAM BREM. IV 19 p. 248,7: homines pallidi, virides et -i (*glósé longi*).

macrocosmus, -i m. *macrocosme, univers*: GODEF. S. VICT. microc. I 2 p. 31,11: philosophus...mundum... quasi in duas dividens species, alterum -um, alterum microcosmum, megacosmi nomine hanc visibilem mundi machinam...significans.

macrologia, -e f. forme: machrologia: ERMENR. ad Grim. 10 p. 544,41. *macrologie, prolixité* (UGUTIO: macros componitur cum logo quod est sermo et dicitur -a, id est longus sermo, quedam figura que fit cum oratio superfluit): ERMENR. ad Grim. 10 p. 544,41: ut... analogus analogia, machrologus -a, achirologus achirologia. QUEST. gramm. Bern. p. 174: agrologia, -a, perisologia. THEOD. AMORB. Firm. p. 27,9: evulsa damnabili -a, lepida atque urbana nobis emergat brachiologia. MARB. Mauril. 1642^c: ne lenius fiam per inanem -am. ALBOIN. incont. 4 p. 19,19: in tuis literis -am... cavere. HUGO S. VICT. gram. p. 315,16: -a est longa sententia res non necessarias comprehendens.

macrologus, -a, -um [μακρὸς λόγος] *ici forme*: machrologus. *prolixé*: ERMENR. ad Grim. 10 p. 544,41: ut...

analogus analogia, -us machrologia, achirologus achirologia.

macrona, -e f. [μάκρων] forme: macronea: LIB. pont. II p. 29. *portique long et couvert*: LIB. pont. II p. 28: -am vero ipsius Lateranensis patriarchii, que extenditur a campo et usque ultra imagines apostolorum, ... a fundamentis simul et sarta tecta necnon et solarium ab imo usque ad summum... restauravit. ib. II p. 29: cameram ipsius -e noviter fecit et diversis istoriis pictura mirifice decoravit.

macronosia, -e f. [μακρονοσία] forme: magronosia: ANTIDOT. Berol. p. 69. *longue maladie*: RICHER. I p. 108: Karolus post hec, tedio et angore deficiens, in -am decidit. ANTIDOT. Berol. p. 69: qui in -a veniunt hoc est in longa egretudine. ANTIDOT. Augiens. p. 63: -as etiam in stomacho discutit.

mactatio, -nis f. 1) *mise à mort, tuerie*: EULOG. sanct. 262: martyres dum ad locum -nis accederent. ANAST. chron. 272,14: sevitiā et -em alternam. cf. HERIB. BOS. Thom. col. 1099^c. GLOSS. Rivipoll. p.147: macellum dicitur quod ibi sit -o carnum. 2) *mortification de la chair*: HARTULF. chron. Centul. p. 18: dei amore carnem assidua -ne contrivisse. RICHARD. S. VICT. pot. lig. col. 1174^A: proprie carnis -ne (verb. incarn. col. 1009^c) reconciliatur.

mactator, -is m. *boucher*: TRAD. Frising. 1592 b (a. 1230): testes Conradus -or, Meinhard decimator.

mactia, -c f. [orig. et sens inc.] DIPL. Karoli III 25 p. 41,24 (a. 880): ubi domnus Karolus rex pccerat in iudicio intus caminata maiore, qui est ante -a.

mactio, -nis m. v. *machio*.

macto 1. forme: mato v. *Fuero Sepulveda* 179 (a. 1076).

1) *accabler, tuer*: a) *trans.*: WALAHER. Wett. 229: infantem. HRABAN. carm. 11, 33: agnum. ADALB. MAGD. chron. a. 944: Ungarios. LAMB. TUIT. Herib. 2,6 p. 1249,21: feminam. MON. hist. Port. Leg. 1,346 (1055—65): cervum cum canibus. CART. S. Emil. Cocul. 212 (a. 1071): *arictem unum*. LIB. trad. S. Petri Bland. p. 158 (XIIe): boves. b) *abs.*: ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 884 p. 112,16: inmaniter ac cruenter more lupi -at.

2) *sacrifier*: a) *au propre*: DIPL. Henr. II 144 p. 172,28 (a. 1007): hostiam (HELM. 52 p. 102,24. PETR. RIG. Eustac. p. 83). b) *sens figuré*: WETT. Gall. 34 p. 276,10: se... Christo regi suo. EUGEN. VULG. Syll. 9,11: temet ipsam. THANGM. Bernw. 41 p. 776,9: totum se Domino. TRANSL. Dion. Ratisb. 24 p.365a, 44: in altare obedientie me.

3) *frapper*: HROTSV. Dion. 164: flagris. VITA Erasmi II 149: fustibus immensis.

4) *anéantir (sens figuré)*: ERMENR. ad Grim. 5 p. 539,38: ferro verbi Dei.

mactus, -a, -um 1) *honoré*: SEDUL. carm. 1,21,2: dei timore. ERMENR. ad Grim. 32 p. 572,46: virtute tua. Sval. 1 p. 157,20: benedictionibus Domini. 2) *honorable*,

considérable: TRANSL. DION. Ratisb. epist. p. 353b, 19: -e virtutis pater. EGBERT. LEOD. Rat. I 1728: -a virtute.

macte indécl. grand, grandement: SEDUL. carm. 1,15,27. 2,8,14. 2,39,14. FROUM. carm. 5,28. PASS. Petri et Pauli metr. 68.

maçuca, -e f. [fr. massue] massue, gourdin: GLOSS. XI (De Cesare [Acvum 27,1. 1953] p. 442): clava, -a.

macula, -e f. forme: maculum: HOMIL. OPAT. a p. 44. 1) *au propre*: a) *tache de couleur*: POETA SAXO 4,364: mixto -is pallore nigellis. EKKEH. I? Walth. 759: equus -is variatus. CHRON. reg. Col. I a. 1186 p. 138,34: quidam dicebant, in plenilunio tres lunas se insimul vidisse una nocte cum alba -a.

b) *trace (corporelle)*: ALTFR. Liutg. 1,8: lesionis (ib. 2,4. VITA Barbatiani 195^B). CARM. Salisb. 6,10 p. 641: pulveris.

c) *tache (sur l'oeil), pathol.*: COLL. Salern. II 148: -a si grossa sit et inveterata, vix aut numquam curatur.

2) *sens figuré (v. ALMA IV [1928] 150: -a dicitur peccata vel vicium), tache morale, souillure, péché*: CAND. FULD. Eigil. I 9 p. 226,29: ipsi qui manducant panem in regno dei sine -a vivunt. HROTSV. asc. 4: -is sine vivere cunctis. Abr. inser.: -as criminum. EUGEN. VULG. Syll. 28,4: exemptus -is post vincla carnis coniunctus superis. WALTH. SPIR. Christoph. II 4,164: veterum... malorum. ib. II 2,239: flagitii veteris. DIPL. Conr. II 82 (a. 1027): peccatorum. RICHARD. S. VICT. pot. lig. 1177^A: peccati (stat. int. hom. 1151^B). BERNARD. serm. de sanct. col. 420^D: quod si originalem a parentibus -am traxit. HOMIL. OPAT. a p. 44: quicquid... negligentia in nos -i contraxerat.

3) *maille, d'un filet*: WALAHFR. Gall. 1,12: pisces de -is lini absolvunt. UGUTIO: -a... filum retis.

4) *écaille de brogue, maille ou plaque d'une armure*: UGUTIO: -a etiam dicitur scama lorice.

maculamen, -inis n. [maculo] tache, souillure: MILO ELN. sobr. II 971 p. 672: felix, immunis qui crimine prorsus ab omni/carnalem tunicam nullo -ine nevi poluit. VITA LAMB. II v. 482: humor ab internis turpi -ine tractus/advolat.

maculata, -e f. [cf. A. F. mailhée, quart d'arpent: v. DuC s. v. poingneria] mesure agraire: CARTUL. Conch. p. 308,26 (a. 997—1030): hoc sunt tres -as de vinea, cum albaros.

maculatio, -nis f. tache: HROTSV. Mar. 600: non dolor est matri, nec est -o proli. ACTUS pont. Cenom. p. 343 (XIe): mulieres... incesta -ne foedebant.

maculentia, -e f. v. macilentia.

maculentus, -a, -um v. macilentus.

maculo 1. *tacher, souiller, abimer*: 1) *au propre*: WALTH. SPIR. Christoph. II 1, 119: effigiem. ib. II 6,14: corpus. THIETM. 8,24: Swithgerus... antistes... villici suimet cruore coram se occisi -atur.

2) *sens figuré*: HRABAN. carm. 9,9: vitam variis erroribus. POETA SAXO 3, 436: crimine Romuleam sevo urbem. HROTSV. gest. 325: diem pasche sanctum. Dulc. 12,3: corpus quibuscumque iniuriis. Mar. 393: crimine aliquos magno. Pel. 73: *aliquem* luxu carnis. Theoph. 292: *aliquem* gravibus vitiis. ADAM BREM. p. 201,24: diem sexte ferie carnis esu. MON. Pol. hist. II p. 69: rapinis et latrociniis regnum meum.

3) *violere*: CAPIT. reg. Franc. I p. 172,12 (a. 801—13): uxorem aut filiam -are.

maculosus, -a, -um 1) *au propre, taché, grêlé (en parlant de la peau)*: FROUM. epist. 71: -o nasu. CARM. pro schola Wirz. 153: pellem -am. 2) *qui meurtrit*: VINC. KADEL. chron. p. 20: vitis... petulantibus et -is equorum calcibus exteritur. 3) *au figuré*: GODESC. SAX. trina deit. p. 91,6: turpem, infamem, -am personam.

maculum, -i n. v. macula.

macum, -i n. v. macis.

mada, -e f. mesure agraire (en territoire germanique): RECENS. bonor. abb. Fuld. ([c. 800] Miracus suppl. p. 7,1 [DuC]): partem pratorum, quod lingua nostra dicitur -a, quantum una die a decem viris meti poterit.

madalexus, -i m. [orig. et sens inc.] CARTA a. 1070 (Marca hispanica app. col. 1161): concedentes... pecias duas de vineis..., cum -o maris qui est eiusdem ecclesie S. Petri. (cf. ib. col. 871 [a. 953]: in ipso Madalexo).

madalla, -e f. v. medalla.

madefacio 3. *forme: madefio*: UGUTIO. MALSACH. ars p. 43. 1) *(au propre) humecter, humidifier, baigner* (UGUTIO: madeo componit -facio et madefio, id est hume facere et hume fieri): POETA SAXO 3, 387: ubique cruor rivis -fecerat arva. WOLFARD. Waldb. 1,10,7: invenerunt cineres amplectendos beate matris nostre Walpurgis, quasi lympa tenui -factos. HROTSV. gest. 298: illius fuis vultum lacrimis -factum. Pel. 81: sepius innocuo -fecit sanguine rura. WALTH. SPIR. Christoph. II 5,105: -facta genis. GERH. AUG. vita Udalar. 17: ego uditate perfusus sum, et tue celsitudini pilus in soccis non est -factus. VINC. KADEL. chron. p. 146: vultur aspergine gurgitis -factus.

2) *(sens figuré surtout au passif) s'attendrir, s'amollir*: MALSACH. ars p. 43: mollio, -fio, mansuefio.

madefactus, -a, -um humide: GLOSS. (x^e) v. ALMA XXII [1953] 230: -os: humidus.

madefactio, -nis f. humectation, mouillage (avec gén.): THOM. BECK. Mat. I 441: non cibum sumpsit, non potum... non labiorum -nem.

madefio, -eri v. madefacio.

madeo 2. 1) *intransitif: A) être mouillé, humide* (UGUTIO: -eo vel fieri madidum): 1) *en général*: HRABAN. carm. 16, 76: area vellus habet, madido sed vellere sicca est/siccum tota -ens area vellus habet. WALAHFR. Blaithm. 132: aurea discutens tenebras Aurora -entes/claruit. ANNAL. Xant. a. 873: nive -ens. GALL. ANON.

chron. p. 477: sudore vultus et pectora -ent. 2) *de larmes*: POETA SAXO 4,380: lacrimis (HROTSV. Abr. 6,4). WALTH. SPIR. Christoph. II 1,35: oculos tersure -entes. VINC. KADEL. chron. p. 29: mectis -es fletibus. 3) *de sang*: RUD. FULD. mirac. 9 p. 336,29: cruore. WIDUK. gest. 3,32: sanguine. GALTER. CASTIL. col. 470^B: Grecorum cede. B) *être gorgé de, être ivre*: WANDALB. mens. 357: glande. VITA Bard. 17 p. 335, 24: potu. C) *au figuré, être gorgé de, pénétré de*: WALAHFR. Wett. 560: torpore.

II) *transitif, mouiller*: EGBERT. LEOD. rat. I 336: cattus amat pisces, sed non vult crura -cre.

1. **maderia**, -e f. v. *materia*.

2. **maderia**, -e f. v. *maiera*.

maderizus, -a, -um [madera] *de madre*: CART. Santill. 59 (a. 1021): cupa -a.

madescio 3. 1) *se mouiller, devenir humide*: WANDALB. mens. 343: pluviis... ventoque -it. FROUM. carm. 28,3: oculi lacrimando -unt. BRUNO MAGD. bell. 40 p. 40,13: episcoporum nostrorum virge pastorales, aere sereno, immo estivo calore perusto, stantes in capellis ita -ebant, ut aqua sua manum suam impleant, si quis eas accipiat.

2) *regorger, être plein de (au fig.)*: CHRON. Ebersb. I p. 10,43: sepelitur in ecclesia Sancti Amandi ad occidentem anguli, qui -it ex corporibus sanctorum.

madidatio, -nis f. [madido] *humidité*: Ivo epist. 214 col. 218^C: imbrium -ne.

madiditas, -tis f. [madidus] *humidité*: UGUTIO: madeo, mades, madere... unde -s. ib.: a madeo hic mador, madoris, id est -s.

madido 1. (*surtout employé au passif*) *mouiller, humecter* (UGUTIO: -o, -as, madide facere): WALTH. SPIR. Christoph. II 5, 179: lacrimis... -etur. CHRONOGR. Corb. p. 57,7.

madidulus, -a, -um [madidus] *un peu humide*: UGUTIO: madeo, mades, madere... unde -us, -a, -um, aliquis madidus.

madidus, -a, -um 1) *humide, mouillé* (UGUTIO: madeo vel fieri -um unde -us, -a, -um): HRABAN. carm. 16,75: area vellus habet, -o sed vellere sicca est, /siccum tota madens area vellus habet. 2) *humide de sang, ensanglanté*: HROTSV. Gong. 409: in -is... arenis (WALTH. SPIR. Christoph. II 1,38). WALTH. SPIR. Christoph. II pref. 31: -os votivo sanguine. 3) (*sens figuré*) *faible, débile*: EKKEH. I? Walth. 316: balbutit -o facundia fusa palato. RICHARD. LOND. EP. dial. scac. p. 160,22: -e se potuit offerre memorie.

mediensis, -is f. [madius, forme de maius] *prestation payable en mai*: CARTUL. Clun. IV 3567 p. 704 (a. 1081): sex kalendarii, sex -es et duos agnos.

madius, -a, -um v. *maius*.

mado 1. v. *I. mando*.

madonus, -i m. [it. mattone] *formes*: mao: BONVIL. 174

p. 88 (a. 1198). matonus: CHRON. Astense a. 1190 (DuC). modonus: GUILL. CAS. I 594 p. 236 (a. 1191). *brique*: OBERT. Scriba (a. 1190) 324 p. 129: faciemus murum de medio voltarum de tuis -is. GUILL. CAS. I 10 p. 7 (a. 1190): miliaria XXVI de -is bonis et bene coctis. ib. 145 p. 165 (a. 1191): -os... ad furniendum fornacem illam. v. *madus, matho*.

mador, -is f. 1) *humidité*: UGUTIO: a madeo hic -r, -is, id est madiditas. DUNCHAD. Comm. Mart. 48,2: fluoribus i. -ibus. 2) *saumure*: WANDALB. mens. 360: ad tepidum mos est suspendere fumum/terga, prius salis fuerint cum sparsa -e.

madracontium, -i n. v. *dracontium*.

madrinus v. *mazerinus*.

madula, -e f. [madeo] *urinal*: UGUTIO: a madeo... et hec -a, vas ad recipiendum urinam quod et madulum dicitur.

madulum, -i n. v. *madula*.

1. **madus**, -i m. v. *maius*.

2. **madus**, -i m. [madonus] *brique*: OBERT. Scriba (a. 1190) 324 p. 129: -os pro facere murum de medio voltarum. cf. *madonus, matho*.

maegbota, -e f. [sax. maeg et bote] *formes*: magbota: LEGES Cnuti I 2,5 p. 282 (Ms. R.). mesbota: LEGES Cnuti I 2,5 p. 282 (Ms. Hk.). *somme due par le meurtrier aux parents de la victime, composition*: LEGES Cnuti I 2,5 p. 282: et -am et manbotam plene emendet.

1. **maeria**, -e f. v. *maiera*.

2. **maeria**, -e f. v. *maioria*.

maeremium, -i n. v. *maieremium*.

maeterius, -i m. v. *meterius, medietarius*.

mafora, -e f. [*orig. sémitique, cf. hébr. ma'afōret*] *formes*: maforite: PAPIAS (DuC). mavors: UGUTIO. *voile de tête des femmes mariées* (UGUTIO: mavors dicitur matronale operimentum quasi martis vel quasi signum maritalis dignitatis et potestatis. PAPIAS (DuC): maforite, matronale operimentum capitis. ib.: mavorte, matronale operimentum; quod caput operit; vocatum autem sic quasi Marte. mavorte signum est maritalis dignitatis; idem et stola dicitur): VITA Gudil. I 6, 21 p. 519: diripit... vestes purpureas, ... -am candoris nivci, cingula fulgentia bullis. ORD. VIT. II p. 397 (DuC): sibique oculos de Plantille -a ligavit. CARM. Guill. Long. Camp. I 136 (Engl. Hist. Rev. V p. 319): togam pro podere succintus per fora et mafora. v. *maforium*.

maforite v. *mafora*.

maforium, -i n. [hébr. ma'afōret] *couverture*: JOH. AMALF. mirac. 115,8: straverunt -a sua. cf. *mafora*.

maga, -e f. v. *magus*.

magada, -e f. [μαγάδα] *chevalet d'un instrument à cordes*: PS. ADELB. mus. p. 304: cui duo semispheria, quas -as Greci vocant, insuper apponantur. ODORAN. opusc. p. 414: si -a chordam discriminet in monochordo. THEOGER. mus. col. 778^A: dividatur novem passibus a -a

usque ad -am, ita quippe vocamus ligna concava, que sustinent chordam, in principio.

magagna, -e f. [ital. magagna] *défaut*: OBERT. Scriba 271 p. 107 (a. 1190): si... de vino... fuerit -a non debetis accipere nisi illud quod bonum et sanum fuerit. GUILL. CAS. I 267 p. 109 (a. 1191): si *equus* foret magagnatus, de -a liberanda foret in arbitrio bonorum hominum. ib. II 1782 p. 263 (a. 1192): sarracenam... pro ancilla non furata nec ablata et sine -a. BONVIL. 202 p. 106 (a. 1198): per pagamentum de minis sex centum de murta, legalis, sine -a, bona et bella.

magagnatus, -a, -um [magagna] *forme*: magagnatus: STAT. Pistor. a. 1107 (DuC). *qui a un défaut, abîmé*: OBERT. Scriba 184 p. 74 (a. 1190): becnas... quas promittimus tibi afaitare... et si ulla... erit -a mittamus illam in Pausado. GUILL. CAS. I 267 p. 109 (a. 1191): si *equus* foret -us, de magagna liberanda foret in arbitrio bonorum hominum.

magale, -is n. *forme*: magalium v. *infra l. 28. hutte, cabane (le plus souvent au plur.)*: 1) *au propre* (UGUTIO: sunt -ia case pastorales vel viles case. cf. García de Diego, Glosarios latinos de Silos 249: -ia mapalia id est loca pastorum vel case barbarum): ODO CLUN. occ. p. 35: par pecudum coicis renuens -ibus heret. GLOSS. Rivipol. (ALMA IV [1928] p. 137): -ia: case, lingua Afrorum (cf. ib. p. 140). REG. Camald. (a. 1091) 1,232: aquis aquarumque usibus, pascuis, mapalibus et magaliis. ALEX. NECK. utens. p. 111: tugurium pastoris, sive mapale, vel -c.

2) *sens figuré*: UFFING. Liutg. 16: struit hic -ia Christi.

magalium, -i n. v. *magale*.

maganum v. *manganum*.

magarita, -e m. [μαγαρίτης] *forme*: magarites: ANAST. chron. 287,18. 1) *apostat*: ANAST. chron. 215,11: Persa -a. id. 287,18: ex Christianis -es effectus est. 2) *musulman, infidèle*: CHRON. Ben. Cas. 473,30: ne introire -e presumerent.

magarites, -is m. v. *magarita*.

magarizo 1. [μαγαρίζω] *apostasier*: ANAST. chron. 300,5: compellere ad -andum.

magbota, -e f. v. *maegbota*.

magdali, -nis f. [magdalia] *moule cylindrique pour faire des emplâtres*: COLL. Salern. II p. 85: -nes oblongas ad modum digiti vel ossis dactilorum informabis.

magdugar(is), -is f. v. *magudaris*.

magdunus, -i m. *monnaie de Mehun sur Yèvre* (DuC s. v. moneta § magduni): Carta a. 1177 (DuC s. v. moneta).

mage v. *magis*.

magencus, -i m. [maienus, *dérivé de maius*] *bélier(?) à livrer au mois de mai*: CARTUL. Gellon. 499 p. 414 (a. 1140): tres cascios de solaticos et quartum gradeng et duos -os.

magena, v. *macina*.

mager, -ra, -rum v. *macer*.

magesa, -e f. [ital. maggese] *formes*: magese: CARTUL. S. Mar. Via Lata 162 (a. 1138). magisi: COD. Sulm. p. 60 (a. 1101). *jachère*: COD. Caiet. I 117,3 (a. 962): concedimus omni cum -is. CARTUL. S. Mar. Via Lata 162 (a. 1138): si -e vel cultum ibi fuerit. cf. *maiensis*.

magésico 1 [magesa] *cultiver en jachère*: CARTUL. S. Mar. Via Lata 231 (a. 1187): magese... iterum -are et excultare.

magestas, -tis f. v. *maiestas*.

maghnis, -e v. *magnus*.

magia, -e f. *magie, sorcellerie*: PASS. Tiber. p. 407: prevalebuntne -e tue contra hunc leonem? GUILL. MALM. gesta reg. II p. 200: ut nulla ei -a, nulla mathesis obsistere posset.

magialis, -is m. v. *maialis*.

magico 1. [magicus] *ensorceler*: SYNOD. ATREB. a. 1025 (Mansi XIX col. 423): homines erroris spiritu -atos.

magicus, -a, -um *forme*: maicus: VITA Lonogh. p. 435,31: per artem -am. 1) *adj., magique*: CONCIL. Turon. a. 813 p. 292,11: -as artes incantationesque. DICUIL mens. orb. p. 23: -am scientiam inesse ei. HRABAN. epist. 31 p. 455,28: qui -is prestigiis sive incantationibus demoniacis dicuntur homines fallere. HROTSV. Theoph. 84: qui -a plures deceptit fraude fideles (HILDEB. Mahumet. col. 1346^C). OTTO FRIS. chron. 1,6 p. 45,26: Zoroastrem -e artis repertorem.

2) *subst. fém. magica (sc. ars), magie, sorcellerie* (GLOSS. X^e [ALMA XXII 1952 p. 231 s. v. *nigromantiam*): ars -a erat ex quo mortui resurgent et loquuntur): LIUTPR. antap. 88,1: ferunt -am didicisse. ABBO FLOR. apol. col. 468^D: vere fateor me -am ignorare, nec aliquid malarum artium didicisse. BRUNO CARTHUS. epist. col. 420^C: signis et prodigiis dico 'mendacibus', vel qui non erunt in rei veritate, sed ita, per -am, videbuntur esse. NIGEL. WIREK. Laur. Vesp. D. xix p. 42 col. 2: tolle precor fastus animi -asque nocentes.

magigoforus, -a, -m [μαγικός et φέρειν] *qui porte un bâton de magicien*: UGUTIO: -us, flagellarius.

magiicampus, -i m. v. *maius*.

magillo 1. *pour mugilo?* GLOSS. I p. 92 (v. *Thes. ling. lat.*): onagros -are. *meugler, braire*: PAPIAS (DuC s. v. baulare): onagrorum -are.

magior, -ius *pour maior* v. *magnus*.

1. **magis** *adv. formes*: *mage passim*. mais: THEGAN. Ludow. p. 595 note z. CARTUL. Avenion p. 22 (a. 908). CARTA a. 1060 (Arch. hist. du Poitou 3,141).

1) *beaucoup, davantage, plus (sens quantitatif)*: a) *avec un verbe*: POETA SAXO 3,481: quod credendum -s est. ODO CLUN. occ. p. 8: quem mage doxa polit, censura severius angit. GERH. epist. p. 341,22: si his mage complacat, dicere non pigeat. HROTSV. Pafn. 7,8: tedet me -s morarum. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 285,36: non -s luc-

tum habuistis. ASINARIUS 47: sed citharedorum mage delectatur in arte. GALL. ANON. chron. p. 433: ne paganis adhereret, unde -s periculum immineret secum illum in Masoviam transportavit. b) *devant un adj. ou un adv. sans compar.*: WALAHFR. carm. 5,5,69: hoc et habere -s bene creditur. EKKEH. I? Walth. 775: aspice, num mage sit telum penetrabile nostrum. WALTH. SPIR. Christoph. I prol. p. 65,25: mage propicium. RUOTG. COL. 20 p. 19,8: eos mihi frequenter duriores et -s infidos fuisse. GUBERT. NOV. pign. sanct. col. 609^B: -s plane. RAHEW. gest. 4,29 p. 272,29: castella... -s inexplugnabilia. VITAL. BLES. Geta 270: mage grata. c) *avec quam*: CAND. FULD. Eigil. I 6: sciens se inde -s turbari quam iucundari. RIMB. Ansc. I p. 19,14: -s ea que iusta et sancta sunt evertere, quam religiosa querit erigere. CAND. FULD. Eigil. I 19: hoc -s aliorum minus prudentium introductione quam propria inventione concepit. HROTSV. Pafn. 1,4: quid -s contrarium quam elementa? FROUM. carm. 32,46: diligitis iocos en mage quam metricos. d) *devant un gén.*: TRAD. Frising 362 (a. 816): omnium. HRABAN. epist. 2a p. 383,6: -s mee imperitie quam malitie.

2) *plutôt, plus volontiers (sens correctif)*: VITA Liutg. I 27: si necesse esset cum interfici, hoc eo die non facerent, -s ad ecclesiam missas audire convenirent. HROTSV. Agn. 290: non ego sed -s ipse. GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 396,34: maledicentes se non remaledicere sed -s benedicere.

3) *surtout*: WANDALB. mens. 77: vel mage quod terras brumali frigore clausas. WANDALB. horol. 23: ut mage luce nitent minimas sic gignere possunt/umbras que Boree frigentque iacentque sub axe/nocte -s longa tenebrisque premuntur opacis. ANAST. chron. 152,13: erat imperator pedibus captus ac per hoc -s (τὸ πλείον) in lectulo iacens. ANAST. in Mart. pap. col. 595^A: -s autem ex aula Caiphe.

4) *expressions gramm.*: a) non magis...quam, *autant...que*: RUOTG. COL. prol. p. 1,14: ut non -s sua causa se putaret natum quam nostra reique publice procreatum. b) quo magis...eo magis, *plus...plus*: TRANSL. Patroc. p. 281a: quo quis -s proximus fuit sepulchro, eo -s se odoris dulcedine affectum esse testatus est. c) quanto magis *ou* tanto magis, *d'autant plus*: RIMB. Ansc. 20 p. 44,23: si enim malum est... hominibus mentiri, quanto -s Deo. DIPL. Karoli III 7 (a. 878): si de rebus terrenis... largimur, quanto -s ...legitime coniuncte... curam impendere debemus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 281,6: ut non solum ipsius set et suas proprias tanto -s defendere conarentur causas. d) eo magis... quia *ou* quo, *d'autant plus... que*: WETT. Gall. 28 p. 272,41: beatus igitur eo magis divinam clementiam placavit, quo securiorem se a mundanis negotiis conspexit. RUOTG. COL. 30 p. 31,9: quod eo -s mirum est, quia ab ipsis cunabulis eius modi munditiis et pompa

regia educatus est. e) multo magis, *beaucoup plus*: LEO NEAP. versio Ps.-Call. 1: multo -s meliores. HROTSV. Mar. 423: multo -sque Deo placuerunt semper ab illo. Gall. VII 1: multo -s vestro, quam aliorum delector obsequio. f) magis ac magis, magis magisque *ou* magis atque magis, *de plus en plus*: WALAHFR. Wett. 382: sepius hoc monachis -s ac -s esse cavendum/succidique iuvat. CAND. FULD. Eigil. II 24,1: hinc -s atque -s fervet, mortemque minatur. ANNAL. Xant. a. 849: gentilitas vero consueto ab aquilone Christianitatem nocuit, -s -sque convaluit. CARTUL. Avenion. p. 22 (a. 908): fidelium nostrorum devotionem mais maisque roborari confidimus. COD. DIPL. POL. p. 39 (a. 1133): ceterum novissime diebus istis... id ipsum persona tua -s ac -s enituit. g) quid magis? *quoi de plus?*: RATHER. epist. 5,4,24: quid -s dicam?

2. **magis**, -dis *f.* [μαγίς] *maie, pétrin* (UGUTIO: id est pinea ubi fit pasta): CARTA a. 1158 (Hist. Patriae Ian. Monum. Chart. 2,546): promiserunt ipsi Solimano se prestaturos, si -da vel luxuriose aut sua incuria nominatus Oliverius vastaverit, ipsam pecuniam.

magisca, -e *f.* [maius] *forme*: magisqua: POLYPT. Irm. II p. 181. *prestation (qui se livre au mois de mai et pour laquelle on utilise un charroi)*: POLYPT. Irm. II p. 136: solvunt inter totos totum debitum, preter -am, nec scindulas, nec lignericiam. ib. p. 160: faciunt dua carra ad vinericiam, et ad -am dua carra et dimidium et dimidium bovem. ib. p. 186: excepto caropera propter vinum, -am fecit.

magisi *v. magesa*.

magiscampus *v. maius*.

magisqua, -e *f.* *v. magisca*.

magister, -tri *m. formes*: maister, master: FONT. Flor. 40,17 (a. 999). I) *subst.*: A) *chef, supérieur* (UGUTIO: -r quia fit maior in statu): 1) *en général*: SMAR. reg. Bened. col. 692^B: -r, dux, gubernator, preceptor, vel doctor intelligitur. GERH. AUG. vita Udalr. 6 p. 395,17: si obedientiam eorum -is prebuissent. GLOSS. Rivipol. (ALMA IV [1928] p. 145): -r: dicitur gubernator vel in congregatione maior. CONST. I p. 642,1 (a. 1023—1025): se ad -um loci proclamaverit, volumus. 2) *religieux*: a) *pour l'Eglise en général, docteur de l'Eglise*: VITA Pirm. I p. 25,7: primis -is dedit Deus potestatem calcandi scorpiones et cuncta venenata dyabolica arte. ANAST. chron. 71,33: *Origenem* maiorem omnibus sanctis atque -is. ODO CLUN. occ. p. 140: dogmata veridici spargunt cum vera -i. CALIXT. II serm. Jacob. col. 1385^A: ex duodecim apostolis tres barones et -os, Petrum videlicet, Jacobum et Joannem pre omnibus elegit.

Expressions spéc. α) avec gén.: magister christianitatis: CARTA a. 1157 (DuC): si... dominus ac -r Christianitatis patriarcha hoc ipsis concesserit.

magister doctrine salutaris: RIMB. Ansc. 7 p. 26,37.

magister ecclesie *sive* ecclesiarum: AGOBARD. epist. p. 199,4: omnia que a -is ecclesiarum in scripturis sanctis de Antichristo intellegenda. HRABAN. epist. 28 p. 443,38: doctissimi atque dissertissimi ecclesie -i. HINCM. REM. epist. col. 140^C: orthodoxorum et ecclesie -orum sententie. ANAST. chron. 271,27: quem pro Mansur sensu Iudaico novum ecclesie -um Mangeron vocitabat. LIUTOLF. vita Sever. I 4 p. 291,12: nec mirandum quod homo plebeius et idiota subito -r et doctor ecclesie fieri potuit (*cf.* TRANSL. Pus. 12). GERBERT. epist. p. 215: 10 doctores et -i ecclesie.

magister fidei: AGOBARD. proc. palat. col. 176^A: duces ac -os fidei christianac. POETA SAXO 1,194: doctorem talem fideique -um.

magister gentium (*l'apôtre Paul*): AGOBARD. Jud. sup. col. 91^B: vas electionis et -r gentium Paulus. REGINO chron. p. 45: -um gentium dominum Paulum.

magister spiritalis discipline: ODO CLUN. serm. col. 727^C.

β) *avec adj.*: magister catholicus: HRABAN. epist. 34 p. 468: ubi nostra catholicorum -orum sententiis concordare perspexeris. HINCM. REM. pred. col. 311^C: domini apostolorumque eius ac catholicorum -orum doctrina manifestissime revelata. div. Loth. col. 674^A: et catholici dicunt -i de sacramenti purgatione. 20

magister ecclesiasticus (*v. Paré, Brunet, Tremblay, La Renaissance du XIIe siècle*): RATRAMN. Grec. col. 271^D: inter ecclesiasticos -os elegantissimi.

magister orthodoxus: AGOBARD. epist. p. 214,31: orthodoxos -os sensisse aut dixisse legimus.

magister sanctus: HINCM. REM. div. Loth. col. 626^D: sanctorum -orum doctrina. RIMB. Ansc. 15: sancti patres nostri et -i.

magister spiritalis (*directeur de conscience*): EPIST. Reinh. 17 (a. 1151): oportet... virginum vitam a spiritalibus -is... muniri.

summus magister (= *écrivain de la préscolastique par opposition aux Pères de l'Eglise*): RICHARD. S. VICT. trin. col. 900^A: summi etiam -i passim quidem disputationis sue initium sumunt, cum de divinis proprietatibus altius et augustius disserere intendunt.

par analogie: magister hereticus (= *chef des impies*): REMIG. epist. Dadoni col. 967^B: Gog ergo et Magog... sunt heretici -i cum sequacibus suis.

b) *dans la hiérarchie ecclésiastique*: α) *abs.*, *abbé*: 45 SMAR. reg. Bened. col. 795^A: obedientia vero discipulorum prius Deo in corde, postea exhibenda est -o in actione. VITA Sadalb. p. 54,14: curam fratrum post discessum -i tribus... rexisset lustris. TIT. metr. III 3,27: hic patrum teneat modum humilis abba -r. GLOSS. Rivipol. p. 145: -r dicitur gubernator vel in congregatione maior. CARTUL. S. Ben. Divion. II 354 p. 133 (a. 1078): si talis qui regimini congruat inter eos non inveniri possit aliunde sibi patrem et -um expetant. NICOL. CLAR. 50

epist. 2 col. 1595^C: expectavi ut... attenderes -um honore, priorem ordine. COD. Cracov. I p. 1 (a. 1166): facta est... huius concambii confirmatio... presentibus Arnaldo archidiacono, -o Amilio. CASUS PETRISH. 3,50: dicens -um debere esse in capitulo ut leonem, in conventu ut patrem, ad mensam ut matrem. β) *avec gén.*: magister celle: ARDO Bened. p. 214, 17.

Expressions spéc.: magister ecclesie *ou* ecclesiarum (*sacristain*): DIPL. Henr. III 391 p. 542,35 (c. 1044): sicut re vera -os ac provisores illius ecclesie decet. PASCHAL. II epist. (Eadmer, hist. nov. V) p. 229: legimus nonnullos ecclesiarum... -os ultro illuc a Romanis pontificibus destinatos. CARTA a. 1128 (Gallia Christiana III instr. col. 164^B): subministrante nobis fratre Wibaldo Stabulensis ecclesie -o atque portario.

magister ecclesiasticorum (*archichapelain*): LUPUS epist. (MGH) p. 94,30: Hilduino ecclesiasticorum -o.

magister fratrum (*chef des frères*): TRAD. Frising. 1420 p. 276,12 (a. 1024—1039): cum domno Werinhario preposito ac -o fratrum eorundem. ARROUAS. General Chapter (Salter, Engl. Hist. Rev. 52 [1937] p. 276): in abbacia ubi plures fratres eiusdem officii sub uno -o deserviunt.

magister grangie (*grangier, moine chargé de la direction d'une grange*): CARTA a. 1174 (DuC): pro communi terrarum communitate... fossata renovari, hoc ipsum -o grangie nuntiatum fuerit. 25

magister hospitalis: α) *chef d'un hôpital ecclésiastique*: CARTUL. Bund. I p. 209,29 (a. 1110—25): ut fratribus ad plenum serviatur a -o hospitalis. TRAD. Ratisb. 926 (a. 1179): qui... cellerarius et prepositus et -r hospitalis eiusdem loci erat. ib. 952 (a. 1181). GUILL. CAS. II 1878 p. 300 (a. 1192): cum fratre Damiano -o hospitalis sancti Stephani. 30

β) *maître de l'Hôpital de S. Jean de Jérusalem*: LIB. feud. maior I 18 (a. 1140): Raimundus, ospitalis predicti venerandus -r. DOC. comm. Ven. 324 p. 320 (a. 1181).

magister infirmorum (*directeur d'un hôpital ecclésiastique*): CART. Belliloc. Carnot. p. 15 (a. 1152): in presentia testium... Savarici sacerdotis -i infirmorum.

magister monachorum: SMAR. reg. Bened. col. 829^D: quidam monachorum -r.

magister monasterii: WORMON. Paul. p. 217: ipsius -i monasterii.

magister monastice discipline: RADBERT. corp. dom. lib. prol. col. 1263^D: dilectissimo filio et vice Christi presidenti, -o monastice discipline.

magister monialium (*recteur des moniales*): CARTA a. 1150/60 (Stenton, Danelaw Charters p. 287): controversia inter dominum Symonem -um monialium de S. et W. capellanum. CARTA a. 1107 (DuC): donum in manu Radulfi monachi, -i monialium.

magister templi: α) *maître du Temple*: BERNARD epist. 288 col. 494^C: -um et fratres vestros omnes de Templo.

CARTUL. S. Cucuph. III 195 (a. 1159): -i domus Milicie Templi. ROTUL. cur. Reg. I 300 (a. 1200): -r Templi. β) *supérieur local de l'ordre*: CARTUL. Montis Saln. 76 (a. 1164—68): -r domus Templi Tolose.

3) *civil* (UGUTIO: -i dicuntur maiores civitatis scilicet senatores, consules, principes): a) *magistrat*: AGOBARD. div. sent. col. 250^c: nec iudices aut -os per singulas urbes constitui precepisset. ANAST. chron. 124,31: imperator misso -o (μαγιστριανός) sistere fecit cum. LIUTPR. legat. 259,19: qui cum -r esset substantiam multam possederat. b) *chef des tenanciers ou des serfs*: CAPIT. reg. Franc. I p. 85,32 (a. 800): si habuerit servus noster forinsecus iustitias ad querendum, -r eius cum omni intentione decertet pro eius iustitia. ib. II p. 61,33 (a. 832): si -r eorum vel advocatus, qui liber est, eos vel comiti vel misso nostro iussus presentare noluerit. GERH. AUG. mirac. Udalr. 7: mansionarii itaque, precipiente eorum -o, frequenter eos ad focum portant. VITA Vincentiani p. 121,32: esto -r super famulos meos.

Expressions spéc. α) avec gén.:

magister camere (*maître de la Chambre, chef d'une maison royale ou épiscopale*): VITA Burch. Worm. 2: sue camere -um ac civitatis primatem constituit.

magister concilii (*président du Conseil impérial*): AMALAR. epist. p. 268,22: ad palatium ferens vel principi vel -o concilii dicitur oblaturus (ib. p. 267,22).

magister cubiculariorum (*maître de la Chambre, grand chambrier*): WIPO gest. 4: similiter in dispositione curiali, quem rex maiorum domus statueret, quos cubiculariorum -os, quos inferiores et pincernas et reliquos officarios ordinaret, diu non est supersedendum.

magister curtis (*chef d'une 'curtis'*): CONSUET. Argent. 94 p. 15: iumentum unum quod -r curtis equitabit.

magister custodie (*chef de la prison*): THEOD. AMORB. Mart. 21: erat autem -r custodie coniunctus beato episcopo, quia sic erat mos, ut futurus pati per gladium convinceretur -o custodie illa nocte.

magister exercitus (*chef de l'armée*): CHRON. reg. Col. I (epist.) a. 1197 p. 160, 31: cum a principibus Romani imperii et baronibus terre Iherosolimitane et communi populo in -um totius exercitus fuissem electus.

magister forestarum (*maître des forêts*): ACTA Henr. II, II 578 p. 163,15 (c. 1174—82): omnis iusticiis... ac -is forestarum in Anglia.

magister Iudeorum (*fonctionnaire royal préposé aux affaires juives*): AGOBARD. epist. p. 181,35: imperatoris indignationem veremur, maxime cum -r infidelium Iudeorum incessanter nobis comminetur se missos de palatio adducturum, qui pro istiusmodi rebus nos iudicent et distringant (cf. ib. p. 200, 30).

magister militum (*maître de la milice, chef militaire*): ASTRONOM. Ludow. p. 628: Leo -r militum. ANAST. chron. 51,23: removit Vitellius -r militum Romanorum. DIPL. Karoli III 17 (a. 880): terminatio facta est in-

ter Paulutionem ducem et Marcellum -um militum. VINC. KADL. chron. p. 34: Ziemovit... suis non suffultus meritis, prius -r creatur militum, tandem regia fungitur maiestate.

5 magister monete (*chef de la monnaie*): CONSUET. Argent. 7 p. 7: quatuor autem officiales... scilicet scultum, buregravium, thelonearium et monete -um.

magister ostiariorum (*chef des huissiers du palais*): ANNAL. reg. Franc. p. 159: Gerungum ostiariorum -um. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 97: rex premittens Engellramnum camerarium et hostiariorum -um atque a secretis consiliarium suum.

magister pincernarum (*grand échanson*): ANNAL. regn. Franc. p. 58: una cum missis domni regis Caroli his nominibus... Ebcorhardum -r pincernarum (cf. BENED. ANDR. 97,6. REGINO chron. p. 53). ACTA Phil. I p. 174 (a. 1074): signum Hervci -i pincernarum.

magister venatorum (*chef des chasseurs*): COD. Dipl. Boh. I p. 276 a. 1184—1185.

20 magister ville (*chef d'une 'villa'*): CONST. I p. 609,9 (a. 1094): -um ville viator appellet, qui convocatis civibus suis rogata negantem ad presens decapillatum excoriet.

β) *avec adj.*: magister censualis (*censier*): TRAD. Scheftl. 472 (c. 1175—80): tempore prepositi domni H. et tempore Heribordi de Strazloch censualis -i. TRAD. Teg. 362: testes... Meinhardus censualis -r.

magister iusticiarius (*maître justicier*): CONST. I p. 585,2: -os iusticiarios et magnos conestabulos Apulie et terre Laboris.

30 magister obedientiarius (*maître obédictier*): BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 303,25: -os obedientiarios, quos pre ceteris religiosiores et prudentiores noverat, semper... secum... habebat.

magister regardator et pasnagator (*maître des forêts*): ACTA Henr. II, I 212 p. 349,29 (a. 1156—62): predictus Baldricus est regardator et pasnagator mearum forestarum, habens tantum in donis et liberationibus regardi et pasnagii quantum unus ex -is regardatoribus et pasnagatoribus meis per totam Normanniam.

40 c) *dans un corps de métier*: CAPIT. reg. Franc. I p. 88,39 (a. 800): simul veniant -i qui cervisam bonam ibidem facere debeant. ΕΚΚΕΗ. I? Walth. 438: regali... coco, reliquorum quippe -o, detulerat pisces.

α) *avec gén.*: magister antelami ou magister de antelamo (*charpentier*): OBERT. Scriba (a. 1186) 327 p. 124, (a. 1190) 29 p. 12 et passim. BONVIL. 199 p. 104 (a. 1198).

magister cartularii (*douanier*): ACTA Henr. Leon. 107 p. 165,4 (a. 1176): magister Hartwycus -r cartularii.

50 magister carpentariorum vel latomorum (*architecte en chef*): VITA Popponis 33 (V. Mortet, Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture I p. 38 n. 2): -r carpentariorum vel latomorum.

magister coquine ou coquorum (*chef cuisinier*): CARM. Cantabr. 24,8,2: Petrum dicis illic -um esse cocorum

(CARTUL. Soloth. 196 p. 100,16 [a. 1166—79]). TRAD. Ratisb. 957 (a. 1181): Ludewicus de Stovpfe -r coquine episcopi (LIB. trad. S. Petri Bland. p. 179 [a. 1166]).

magister edorum (*i. aedium, maître d'œuvre*): CARTUL. S. Cucuph. II 72 p. 428 (a. 1010): Fedantius, architectus et -r edorum.

magister lapidum (*architecte*): CARTA a. 1187 (V. Mortet, Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture II p. 156): omnibus -is lapidum qui modo sunt ...cohabitatores ville Nemausi. STATUT. Arelat. 132 p. 230: tres viri quorum unus sit -r lapidum, arbitrio quorum... diffiniantur lites parietum et stillicidiorum.

magister molendinariorum (*maître meunier*): CONSUET. Argent. 98 p. 15.

magister navis (*capitaine ou patron d'un navire*): DIPL. Henr. V. (CARTUL. episc. Ultraiect. I 309) p. 284: singuli, qui -i d<ic>untur navium, quatuor denarios dent. GUILL. CAS. II 1472 p. 142 (a. 1192): promittit Ogerius comes... ire in nave eius... pro nauclerio et pro -o et pro faciendo omnia servitia in nave.

magister operis ou operum (*maître d'œuvre, architecte*): CAND. FULD. Eigel. I 19: effossaque terra, operis -i consequenter fundamenta ponebant. LIBELL. Baw. et Car. p. 12: misit Liuprammus archiepiscopus -os de Salzpurg murarios et pictores, fabros et lignarios; qui infra civitatem Priwine honorabilem ecclesiam construxerunt. HERBORD. Ott. 3,29 p. 761,35: unde homo, qui -r operis erat... operarios suos magis ac magis urgebat. TRAD. Ratisb. 952 p. 480,17 (a. 1181): testes... Aiscricus -r operis. CARTUL. Rames. II 198 (c. 1200): -r operum habeat custodiam ferri et aceri secundum antiquam consuetudinem.

magister piscatorum (*maître pêcheur*): RICHER. I p. 220: ille etiam piscatorum ducis -um se asserit.

magister pistorum (*maître boulanger*): ACTA com. Flandr. (a. 1125) p. 270,24: coccus ecclesie, -r pistorum, cambarius... ab omni reddito semper liberi erunt.

magister pontis (*maître pontonnier*): CARTA a. 1166 (V. Mortet, Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture II p. 116): ministris et -is et hospitalariis sive fabricatoribus pontis vulgo nominati Malipssi.

β) *avec adj.*: magister carpentarius (*maître charpentier*): COD. S. Colomb. Bobb. I p. 141: -r carpentarius provideat omnes -os de ligno et lapide, preter eos qui ad cetera officia deputati sunt, id est qui butes et bariles seu scrinia vel molendina, casas atque muros faciunt.

magister cementarius (*maçon*): CARTA a. 1049 (V. Mortet, Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture I p. 73): carpentarios et -um cementarium ad opus ecclesie constituit.

magister pontenarius (*maître pontonnier*): CARTUL. Agen. I p. 1 (a. 1189): Stephano de Artiges quod sit -r pontenarius ibidem.

magister vitreus (*maître vitrier*): ORDO Farf. (MGH, SS. XI) p. 547: aurifices vel inclusores seu vitrei -i.

B) *maître d'école, celui qui enseigne* (v. Engl. Hist. Rev. VI [1891] 241: -r Oxinfordie): 1) *abs.*: WALAHFR. Wett. 176: Wettinus erat celebri rumore -r/artibus instructus septem de more priorum. GESTA Aldrici (MGH, SS. XV) p. 309,18: in quibus vero iam -r erat constitutus. FRECULPH. chron. col. 1170^D: Alexandria ecclesiasticam scholam tenuit et -r fuit. LIBELL. Baw. et Car. p. 13: presbyterum et -um cuiusque artis. RUOTG. COL. 4 p. 5,15: ubi prima grammaticae artis rudimenta percepit .../Prudentium poetam tradente -o legere coepit. COD. MAI. POLON. p. 8 (a. 1102): numquid animo cecidit illa sententia Domini 'non est discipulus super -um' (cf. Matth. 10,24; Luc. 6,40). ANNAL. Rod. p. 699,40: scolis transactis -r est promotus eiusdem cuius extitit canonicus ecclesie.

2) *avec gén.*: a) *sing.*: α) *au propre*: VITA Magni 25: iuxta doctrinam -i Columbani, disciplinam grammaticae artis, seu ceterorum librorum divinorum, cum erudientes, -um scole constituerunt (JOH. CLUN. Odon. p. 161. CARTUL. Nobiliac. p. 263 [a. 1091—1115]. THIETM. 4,24). THIETM. 4,9: Bernwardus, -r regis, facta electione consecratur (WIPO gest. 29 p. 36). CARTUL. Long. Pont. p. 90 (c. a. 1108): Herluinus, -r ipsius Ludovici.

β) *fig. (syn. auctor)*: VINC. KADL. chron. p. 19: ideo ille tam saluberrime -r artis, patrie, quam salvaverat, princeps constituitur. ib. p. 89: -r doli, casu deiecta casside deprehenditur. ib. p. 106: huius figmenti et auctor et -r fuit Gneromirus, cui plurimum facundie, nihil inerat fidei. b) *plur.*: PS. HUCBALD. ton. col. 1041—42 p. 228: hunc -i scholarum studiose inculcare discentibus debent (CARTUL. Vindoc. I p. 88 [a. 1040]. CARTUL. Clun. IV 3363 p. 461 [a. 1061]. CARTUL. Molism. 84 p. 90 [a. 1095]. CARTUL. Bean. p. 98 [a. 1098—1107]. CARTUL. S. Pauli Lond. p. 216 [a. 1128]. DIPL. Loth. III 12 [a. 1128]. TRAD. Patav. 614 p. 225,19 [a. 1140]. CARTUL. S. Vinc. Cenom. 242 col. 147). *à la fin du XIIe s., directeur de l'enseignement*: BERNARD. PAPIENS. summa decret. V 4 p. 209: ille qui dicitur -r scolarum, et ad quem alii -i tanquam ad suum prelatum habent recursum.

3) *avec adj.*: VITA Aldr. p. 569: sub Alcuino abbate -o litterali. MAN. Ambr. 189,25: infantes cantent simul in pulpito cum -o scolario. CARTUL. Novigent. p. 209 (a. 1200): -um scolarem. JOH. SARISB. hist. pont. 8 p. 16: -i quoque scolares Petrus Lombardus, postea Parisiensis episcopus, et Robertus de Meliduno, postmodum Herefordensis presul.

C) *maître de chant*: 1) *abs.*: HINC. REM. epist. col. 154^A: qui cantilenam optime a Teugario -o... didicit. 2) *avec gén.*: MAN. AMBR. II 170,1: -r cantorum incipit. ODO CLUN. mus. col. 765^D: -orum cantorum ubique

auctoritate defenditur. CONCIL. Teat. a. 840 p. 791,3: Giselpertus decanus et portarius quem schole cantorum et scribarum -um ordinavimus.

D) 'Maitre', 'Seigneur' (sens chrétien): HRABAN. carm. 39,72: mitto vobis letissimum / nam Paraclitum Spiritum / ipse vobis ut ego sum/est -r in seculum. HRABAN. hymn. 10,7,4,2: Christo... -o. WETT. Gall. 26 p. 271,13: ubi iuxta revelationem -i cuncta repperit. AELR. Edw. reg. col. 756^C: apostolus hominem hisdem quibus se quondam -r suos conveniens verbis: 'nunquid', ait.

E) titre honorifique (s'adressant à la valeur intellectuelle du personnage): EPIST. divort. Loth. II p. 224,2: -o Nicolao summo pontifici et universali pape. DIPL. Henr. IV 103 p. 136,39 (a. 1063): dilecti -i nostri Annonis archiepiscopi Coloniensis. THANGM. Bernw. 36: legatum cari -i sui Bernwardi episcopi. NICOL. CLAR. epist. 17 col. 1613^C: -o Petro Treccensi decano. JOH. CORN. culog. (Med. Studies 13, 1951) p. 265: a -o Petro Abailardo hanc opinionem suam -r Petrus Lombardus accepit. PETR. CANTOR summa § 129 p. 273: -r Robertus de Camera, cum esset episcopus. JOH. Sarisb. hist. pont. prol. p. 2: -r Hugo, canonicus S. Victoris Parisiensis. CARTUL. Clun. V 4287 p. 655 (a. 1182): -r Willermus Tertandus, notarius noster. LIB. feud. maior I 49 (a. 1179): -r Geraldus, notarius regis Castelle, hanc cartam scripsit. ROTUL. Cur. Reg. I 77 (a. 1199): -um Gregorium clericum.

II) adj.: A) principal: CARTUL. Molism. 173 p. 321 (a. 1108): ad -um altare accedens (maitre-autel). HIST. Sil. p. 24,16: a dextro sinistroque cornu -i altaris... bisseña altaria construxit.

B) de maitre, magistral: HRABAN. carm. 47,15: arte -a/ ornavit tumulum.

C) du Maitre (= le Christ): WALAHR. carm. 5,17,3: Christi pictate -a. DIPL. Henr. II 338 p. 720,22 (c. 1015): huius solius mandati non immemores, quod veritate -a accepimus.

D) du Maitre (chez les Bénédictins = S. Benoît): SMAR. reg. Bened. col. 746^D: eamdem -am omnes monachi sequantur regulam.

E) du 'maitre' (par rapport au serf): WALTH. ANGL. Esop. 61 add. v. 2: mancipiis vitam verba -a domant.

magisterculus, -i m. [magister] maitre (avec un sens péjoratif), pédant: UGUTIO: -us parvus magister in persona vel potius inscientia.

magisterialis, -e [magisterium] 1) qui est le fait de l'autorité: WORMON. Paul. p. 234: propter vite merita et sapientie doctrinam in aliis -e gestabat officium. THANGM. Bernw. 27 p. 771,1: episcopus... melito affamine ut -i moderamine... agenda queque commemorabat. ANON. Has. 28: istum -i honore perquam dignum ducere. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 304,2: auctoritate et coargutione -i satis infesta resiste-

bat. VITA Burch. Worm. 12^{ex}: neque more -i super ceteras se exaltavit sed quasi mater cunctas dilexit.

2) qui vient du 'Maitre' (au sens absolu = le Christ): VITA Greg. Porc. I 9: -is autem precepti haut immemor bonum pro malo reddidit. CASUS Petrish. pref. 21: clerici namque atque monachi... -i tamen disciplina continue cohercentur. cf. magistralis.

magisterium, -i n. forme: maisterium: ASTRONOM. Ludov. p. 626 note 1.

I) pouvoir de disposer en maitre, autorité: A) en général: 1) autorité laïque: OTHLON. Dion. 14 p. 835,6: ut et uxore et civitatis suc principatu sive -o iam potiretur. CARTUL. S. Vinc. Cenom. 471 col. 272: Gaufridus... donavit... tale -um quale habebat super presbiterium loci ipsius. LABORANS libert. II 3 p. 53,37: ducatus et -um populi sacerdotibus est concessum.

2) ministère, autorité ecclésiastique: EXAUCT. Ludov. p. 366: ad -um pastorale pertinentia. ASTRONOM. Ludov. p. 626: monasterio et -o restituit priori. CAND. FULD. Eigil. I 5 p. 225,10: cum electus fueris ad hoc -um. RIMB. Ansc. 6: monasterium fieri quod auctoritate et -o sanctitatis vestre... fundatum... est. RUOTG. COL. 7: episcopus Scotigena, sub cuius -o. DIPL. Otton. I 253 p. 362,24 (a. 963): sub -o et regimine Grasulfi archidiaconi et Suaverici archipresbyteri. CARTUL. Clun. III 2744 p. 768 (a. 1020): in potestate et -o domni Odelini. COD. MAI. POLON. I p. 6 (a. 1075): episcopi terre vestre non habentes certum metropolitane sedis locum, nec sub aliquo positi -o, ... ultra... decreta... patrum liberi sunt. WIPO gest. 3 p. 23,1: ut post celeste -um christianum caperes imperium. CHRON. Goz. 1,26 p. 150,10: per Udonem antistitem in prefato beati Michaelis monasterio regnum quoque illius committeretur -o. HERIB. Bos. Thom. col. 1237^A: si ab eo acciperet quem arguere venerat, auctoritatem -i inclinaret.

B) spéc., haute autorité morale, magistère (du Pape, de l'Empereur, d'un haut dignitaire): WALAHR. exord. 23 p. 497,9: quia et tanti -i ex apice apostolico primordiis clarent. GUNTH. COL. diab. I col. 379^C: consulere videlicet tuum (sc. pape) -um super his que... iudicavimus. RICHER. II p. 234: ordinandi vero facultas ac -um interpretandi, Arnulfo Aurelianensi episcopo credita est. THIETM. 4,6: regiones secundo Ottoni cui -o preluit commendavit. ACTA pont. Rom. ined. I 181 p. 159 (a. 1139): idem apostolorum princeps, cui a domino... datum est -um universalis ecclesie obtinere.

II) contrôle, direction, poste de direction: EBOO Otton. 1,4: ei tocius operis -um commisit. ACTA com. Flandr. (a. 1089) 9 p. 30: -um meorum notariorum et capellanorum et omnium clericorum in curia comitis servientium potestative concedimus. CARTUL. Novigent. p. 82 (a. 1100): omnia opera molendinorum totumque -um... peragere. ROTUL. pip. Henr. I 31 p. 18 (a. 1130): idem

debet XI m. argenti pro -o in curia regis de liberatione prebende. CASUS Petrish. pref. 10: Paulus apostolus precepit, non neophitum... ad -um eligendum, set longa conversatione probatum.

III) *enseignement, doctrine (le plus souvent au sing.)*:
 A) *en général*: WETT. Gall. 9: sub -o aliorum eruditus est. AGOBARD. epist. p. 158,25: electis discipulis -um vite commendans. AMALAR. epist. p. 258,3: non frenum passus sum timoris alicuius -i, sed... scripsi quod sensi. HRABAN. hom. II 34 p. 208^D: pythagorici, naturalis scientie -o prediti. ANAST. chron. 306,32: populus scholariorum cum haberent adhuc et -um quoque nequam doctoris sui. RUD. FULD. Leob. 11: nulla aut etiam rara... essent monasteria feminarum, que non discipularum eius -a desiderarent. VITA Liutg. I 4: sub eius docto -o in literis... eruditus. REGINO chron. p. 4: ad gentium -um et apostolatam Paulus profectus est. HROTSV. lib. I prol. 1,7: Rikkardis magistre... instruyente -o. ADAM BREM. 2,24: pro virtutis merito et doctrine -o. EPIST. Worm. I 56 p. 96,8: mirabar, cuius Epicuri... tanta doctus sis arte temperare culinam. VITA Menel. p. 150,11: pro eruditionis sue -o. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 267,7: ab omnibus ad -um et doctrinam eius undique confluentibus. GUILL. MALM. gesta pont. I p. 65: -o litterarum. HIST. Welf. 14: filios suos eius -o educandos. VINC. KADEL. chron. p. 171: sic prudentie -o ex abiecta infortuniorum materia fabrefiunt virtutum insignia.

B) *spéc., magistère céleste, enseignement divin*: CAND. FULD. Eigil. I 17: divino -o docti. HRABAN. epist. 3 p. 386,13: tuo enim -o semper me libens subdam. OSBERN. Dunst. p. 122,34: quasi eiusdem Spiritus Sancti -o edocti. QUADRIP. II 17,4 p. 546: quam divine prudentie -is... accendebat. AELR. Edw. reg. col. 747^D: -um sanctitatis. NECR. Lund. p. 28,18: regendi... -um.

IV) *enseignement*: A) *exercice de l'enseignement*: JOH. CLUN. Odon. p. 162: Odo dum schole -um assumeret. ORD. VITAL. 3,4 col. 236^C: infantum (DuC). ACTA Pont. Rom. Gall. (a. 1185—86) II 271 p. 362: -um scholarum... vobis... confirmamus. STEPH. TORN. epist. 57 p. 72: -um eius, quod inter ipsa grammaticae auspicia sortitus sum. ACTA pont. Rom. Gall. I 271 p. 362 (a. 1185—6): -um scholarum. B) *titre habilitant à l'exercer (XIIe)*: BERNARD. PAPIENS. summa decret. V 4 p. 209: -um sive licentia docendi.

V) *règle monastique*: ABBO FLOR. epist. col. 442^D: sub -o et regula legislatoris Benedicti. BRUNO QUERF. frat. 12 p. 728,36: unum vero fratrem, qui... sub illorum -o in heremo militavit. SYRUS Maiol. p. 809: secundum beati Patris Benedicti -um.

VI) *maîtrise, accomplissement magistral d'une tâche*: RUD. FULD. Leob. 10 p. 125,51: volens ergo utriusque professionis ordinem regulariter observari, idoneum utrique -um studuit adipisci. ADAM BREM. 2,7: pro

cuius rei -o meruit... ut omnibus in veneratione haberetur. CHRON. S. Ben. Divion. p. 136: alii diversorum operum -o docti.

VII) *métier, organisation corporative*: CARTUL. Paris. p. 186 (a. 1112): terram... de Haubervillari..., -um preconium vini. ib. p. 363 (a. 1160, *sans doute faux*): concessimus... -um tanatorum, baudreorum, sutorum, ... in villa nostra Parisiensi, cum toto iure ipsius -i... cum omnibus pertinentibus ad easdem et aliorum ad dictum -um pertinencium. CARTUL. archiep. Magd. 450 (XIIe): ius et -um sutorum ita consistere volumus, ut nullus magistratum super eos habeat.

VIII) *magistère (alchimie)*: ROB. ANGL. alchem. p. 514 a: apud philosophos hoc -um est rectum et absconsum et ubicunque fuerit mille nominibus nominatur... quorum unum est sperma... est aliud nomen ut palma... aliud quoque nomen est ut arbor malorum granatorum et veluti triticum et lac atque alia nomina quam plurima.

magistra, -e f. 1) *en général*: a) *celle qui dirige ou préside, guide*: WALAHFR. Wett. 761: sic deducta cohors sequitur per cuncta -am. ANNAL. FULD. II a. 847: illam quasi -am celitus destinam sequebantur. VITA Rust. p. 347,12: pia -a pari domino voce gratias referebat. AMALAR. inst. sanct. 2,22 col. 969^B: tales -e que utique et probabilis sint vite. CARTUL. S. Pauli Lond. p. 120 (a. 1145): iuraverunt... sanctimoniales... quod non accipient -as succedentes. CARTUL. Bund. I p. 244,27 (a. 1156): virginibus... infra septa claustrum secundum regulam sancti Augustini sub -a militare persuasi.

b) *celle qui enseigne, pédagogue*: RUD. FULD. Leob. 11 p. 126,13: ut plures ex illis postmodum -e fierent aliarum, ita ut aut nulla aut etiam rara in illis regionibus essent monasteria feminarum que non discipularum eius magisteria desiderarent. ib.: ad exemplum beate -e, celestis discipline studiis instituebantur. AGIUS epic. Hath. 49: hec soror, hec mater, hec nutrix atque -a. HROTSV. lib. I prol. 1,7: sapientissime atque benignissime Rikkardis -e aliarumque sue vicis instruyente magisterio. NADDA Cyr. II 16: Roma caput mundi clara -a fuit. ANSELM. MOG. Adalb. 658: utque requiratur, que summa -a vocatur, / Francia, que novit et eum velut ubere fovit / discipulum carum, prius usum lacte scholarum. ACTA pont. Rom. ined. I 355 p. 311 (a. 1184): ipsarum civitatum episcopi ipsam Bituricensem ecclesiam matrem et -am recognoscant. 2) *spéc., maîtresse des novices (dans un monastère)*: CONCIL. Aquisgran. a. 816 § 22 p. 452,25: ex sanctimonialibus tales -e que... ergo eas talem exhibebant curam ut nequaquam huc atque illuc vagandi possint habere progressum et aut desidia aut lascivie vitio maculentur.

magistralis, -e 1) *adj.*: a) *qui est le fait de l'autorité*: ALCUIN. epist. 48: -e nomen. VITA Menel. p. 139,6: quadam -i gravitate morum. b) *qui vient du maître (qui enseigne)*: FORM. Augiens. C 25: -i compositione

suffulta et maxime piissima ammonicione mentem parvitatis confortavit. FROUM. epist. 71: miri medicaminis more -i me mementote servare. PASS. Kil. II 20: quia puerilis timiditas nullatenus austeritatem -cm verebatur. WAZO (COMM.) Gerb. reg. p. 278: ut -is lectio edocet. GERHOF. glor. 18,5 p. 1141^b: in sententiis -ibus a Petro Longobardo collectis. c) *qui vient du 'Maître' (par excellence: le Christ)*: CARTUL. Silvae Latæ (DuC s. v. I. magistratus): -is coena.

2) *subst. m., agent du pouvoir public (cf. 4. magistratus)*: ROTUL. cart. 66b: ab omnibus auxiliis regum et vicecomitum et omnium -ium eorum.

3) *subst. n., enseignment, citation d'un magister*: cf. M. D. Chenu, Authentica et magistralia. Div. Thomas (Piac. 1925, 257–85). v. *magisterialis*.

magistraliter [magistralis] *magistralément, à la manière d'un maître*: GERHOF. novit. 43,21: unde huiusmodi connexiones cum de Christo agitur, accidentales dicere licet, ut aiunt, -r dici possit.

magistratus, -us m. 1) *pouvoir suprême, gouvernement* (v. ALMA XXII [1952] 230: -us i. maior reliquis officium): ANAST. chron. 138,22: -um contra barbaricas nationes optinentes *imperatores* mirabiliter triumpharunt. VITA Theofr. p. 482: de Ramfridi ducis tirocinio... Francorum -um favente Deo abstulisse. REGINO chron. a. 63 p. 5: in -u Iudae successit Albinus. GERHOF. Antichr. 1, 63: -us et discipulatus ecclesie spiritualia dona non esse. JOH. SARISB. policr. III 15 p. 89,26: regis credatur somnio aut eius, qui -um gerit.

2) *celui qui détient le pouvoir suprême, régent*: a) *en général*: ANAST. chron. 111,23: Leo imperator Zenonem -um totius Orientis fecit. EPIST. Hann. 107 p. 180,26: ad conventum vestre vocationis non venit nec -us suus, cui post Deum subditus est, in manu vestra eum esse precepit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 296,28: nec ipsius pape nec alicuius -uum iudicium et sententiam cadere non debere. ANN. Blandin. a. 1080 (ed. Ph. Grierson) p. 27,5: Baldwinus marchio regni Francorum -us efficitur. b) *spéc. pour le Pape*: GERV. REM. epist. col. 1362^A: dicant adversarii quantumlibet me infidelem et rebellem -ui vestro.

3) *fonction publique, magistrature*: EINH. Carol. (ed. Halphen) p. 12: eundem -um a patre Pippino sibi dimissum egregie administravit. OTTO FRIS. gest. 2,15 p. 118,14: ut principe Italiam intrante cuncte vacare debent dignitates et -us. ROTUL. Cart. I p. 46 (XIIe): quem -um Gillebertus... et Iohannes... disrationaverunt. RUFIN. summa decret. p. 1: -us dicuntur, quia maiores sunt reliquis officiis.

4) *celui qui détient une autorité publique*: CARTA a. 836 (Birch 416 [I 581]): ducibus et -ibus. ANAST. chron. 292,21: Petrum -um. POETA SAXO 4,304: unde duces ad primores sollempniter omnes/ atque -us ad concilium generale. RUOTG. COL. 22: cum unicuique de principibus

et -ibus suum partiretur onus. RAHEW. 4 cap. 9: in singulis civitatibus potestates, consules ceterosque -us assensu populi per ipsum creari debere. SUMMA Trecens. I 17 p. 21: de his personis, que humanis sacris suppeditant atque deserviant, i.e. -ibus. GUILL. CAS. I 80 p. 33 (a. 1191): in predicta terra sua auctoritate et sine -us decreto extimet duplum. CARTUL. archiep. Magd. 450 (s. XII^{ex}): ius et magisterium sutorum ita consistere volumus, ut nullus -um super eos habeat, nisi quem ipsi ex communi consensu -um sibi elegerint.

5) *ensemble de ceux qui détiennent une autorité publique* (UGUTIO: magistri dicuntur maiores civitatis... unde hic -us, -us, eorum dignitas et sepe invenitur collective pro ipsis scilicet qui magisterium habent vel -us): ANNAL. Mett. I p. 8: Pippinus, accepto a -u consilio... exercitum congregat. WIDUK. gest. 2,1 p. 64: dum ea geruntur a ducibus ac cetero -u.

6) *grade militaire*: NADDA Cyr. I 4,6: filius tuus locum tuum in milicia teneat, novum -um, si dignus sit, accipiat.

7) *chef militaire*: ANAST. chron. 266,32: movit exercitum Sulchiman cum -ibus (στρατηγός) quattuor. VINC. KADL. chron. p. 100: miles... sine licencia -us vincens, etiamsi bene fecerit, puniendus est.

8) *pouvoir ecclésiastique*: GERBERT. epist. 145 p. 129: sancti Dyonisii cenobium eius esse reverentie ac dignitatis, ut nullius ibi -us deponi debeat.

9) *celui qui exerce un pouvoir ecclésiastique*: NARR. Ebbon. Rem. col. 19^C: placuit principibus et -ibus ecclesiasticis. GERBERT. epist. p. 88: -us ille cenobialis quem stare credimus in vertice religionis. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 307,43: cum sancte Romane sedis optimatibus et -ibus.

10) *enseignement*: EPIST. Meginh. 24 p. 220,30: mihi quidem egregie consultum haud dubitem, cuius etatis rudimenta et prematuri -us tyrocinia vestra velud experientissimi ducis regerentur prudentia.

11) *fonction de maître d'école*: EPIST. var. III p. 163,28: cum me negotiosissimi -us cura implicueris. BALTH. Frid. p. 354,7: copia -us deficitente.

12) *règle de vie*: VITA Menel. p. 146,17: ferinos prioris vite animos recognoscens in melioris deliberationis -us immutatos.

magistria, -e f. [magister] *exercice du métier*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 28 (a. 1146): per istam -am quam Raimundus vel nepota facient in molendino debent habere octavum de blato.

magistrianus, -i m. *envoyé (du maître), ambassadeur*: JOH. AMALF. mirac. 90,18: quantos vero -os misit imperator ad requirendum eam.

magistro 1. *forme*: magistror: VITA Eberh. Salisb. II 3 p. 99, 15. 1) *diriger*: SAMSON apol. 407: stultitia -ante. MIRAC. Winn. p. 781,1: ad quod opus -andum etiam invitati sunt fratres. THEOD. AMORB. Mart. 1: -ante sibi spiritu sancto. NIGEL. WIREK. Laur. (Vesp. D xix f. 29

col. 1): qui sibi subiectos tanta pietate -at. VITA Eberh. Salisb. II 3 p. 99,15: maluit obedire quam -ari. 2) *spéc., exercer le commandement sur un navire*: GUILL. CAS. I 178 p. 73 (a. 1191): ire in nave... ultramare... pro -are et pro facere omnia servicia que sint necessaria navi. 3) *enseigner*: UGUTIO: -o, -as docere. RUFIN. summa decret. C. 23 q. 7 p. 495: hanc mihi fateor -are sententiam.

magius, -i m. v. *maius*.

magnum, -i n. v. *magnamentum*.

magnalia, -orum n. pl. v. *magnalis*.

magnalis, -is formes: n. pl. *magnalia*, -orum: SERM. (On the Holy Rood Tree [Early. Engl. Text Soc. 103]) p. 61. VITA Hilar. conf. p. 107. 1) *adj., grand, qui fait de grandes choses*: UGUTIO: a magnus hic et hec -is, -e, id est magnus vel magna faciens. 2) n. pl. *pris substantivement*: a) *grandes actions, exploits* (PAPIAS [DuC]: -ia id est prestantiora): VITA Galli II 648: domini -ia laudant. JOH. SCOT. carm. p. 545,16: gratam -ibus edem. RIMB. Ansc. 19 p. 41,20: ut videntes inimici -ia tua de suis erroribus confundantur. OSBERN. Dunst. 10: tua hec sunt -ia. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 303,20: quanto enim magna fuit in seculi -ibus, tanto se humiliavit in omnibus. BENED. PETR. gesta II p. 99: -ia regis. b) *choses surprenantes, merveilleuses* (PAPIAS [DuC]: -ia, id est... magnifica): HRABAN. carm. 81,25: signa movent populos, cernunt -ia ceci/surdorumque sonus auribus ipse tonat. MILO ELN. Amand. I p. 570 v. 47: spiritus affuit... sanctus dans munia lingue/qua possent mundo -ia visa referre. HARIULF. chron. Centul. p. 165: tantis ergo -ibus abbas... fervefactus. c) *miracles (du Christ, des saints)*: FLOR. LUGD. carm. p. 522,163: -ia tanta videntes/pectore credebant. HRABAN. carm. 46,3: Christi -ia. LUPUS epist. (MGH) p. 125,11: sanctitatis eius -ia. GERH. AUG. mirac. Udalr. 30 p. 425: -ia Dei (AELR. Edw. reg. col. 780^c). CARM. Imag. 1,2,2: domini -ia. GALL. ANON. chron. p. 396: mira dicturus sum, sed quis valet Dei -ia cogitare? VITA Leonardi p. 398,28: viri sancti -ia. VINC. KADL. chron. p. 66: vix mente concipere, nedum calamo possum exprimere hec in sancto Salvatoris -ia.

magnaliter (cf. *magnalis*) *merveilleusement*: GESTA Serv. Tung. p. 11: octavo numero Maximinus -r/octo beatitudinum soliditate cubicus.

magnalitas, -tis f. [*magnalis*] *splendeur*: GALL. ANON. chron. p. 409: de -te mense et largitate regis Boleslai.

magnamentum, -i n. (cf. *magus*) *divination*: UGUTIO: et hoc -um id est divinamentum et per sincopam *magnum*, id est pinguisimum extum et secundum cornucium quidquid mactatur, quidquid detrahitur vel destruitur -um dicitur.

magnanimis, -e 1) *grand, noble*: VITA Leb. p. 230: -es pro Christi caritate seculi contemptores. HELM. 64 p. 121,28: ostendit eis -em spiritum. 2) *courageux*: NIT-

HARD. hist. p. 8 (ed. Müller): -es effecti, universum perfacile invadere sperantes. EKKEH. I Walth. 1414: inter -ium... arma virorum. HROTSV. Mar. 729: -es cum paridis namque leones... vnerunt. BERNARD serm. in cant. 23 col. 949^B: -iores facta consueverunt audere maiora.

magnanimitas 1) *avec grandeur d'âme*: VITA Winn. I p. 773,15: solent enim sancti viri -r opera, que per eos Dominus mirabiliter facit, celare. GUILL. MALM. gesta pont. IV p. 329: quod... abbatem equanimitas immo -r tulerit. 2) *courageusement*: RICHER. I p. 278: in loco quem quisque possidebit -r emori. 3) *généreusement, gratuitement*: GAUFRID. serm. Bern. 18 col. 585^A: -r ei legumina modica mittere. 4) *grandement, merveilleusement*: BARDO serm. p. 331,59: magne nubes et -r lucentes a principio mundi fuerunt.

magnanimitas, -tis f. 1) *grandeur d'âme, magnanimité* (v. ALMA XXII [1952] 230: -tem i. fortitudo anime): EINH. Carol. (ed. Halphen) p. 24: -s regis ac perpetua tam in adversis quam in prosperis mentis constantia. 2) *DIPL. Otton. III 155 p. 566,38 (a. 994): regalis potentie -te. WOLFHER. HILD. Godeh. I 23 p. 185,6: illius... -s execratur. ANON. tr. ARIST. Anal. post. p. 72—3: impatientia circa fortunam et non supportatio inhonoratum... due quidem species -atis. PETR. CANTOR verb. abbrev. 123 col. 317^A: -s mater est fortitudinis.*

2) *courage* (UGUTIO: -s est in aggressionem): RICHER. I p. 20: illos ad pugnam hortans ac eorum -tem... atollens. BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 10^{ln}: Theutonum -s terram lambit. BERNARD. serm. de sanct. col. 437^B: ut eos nec humilitas pusillanimes faciat, nec -s arrogantes.

3) *action héroïque*: GESTA Herw. 345: multi ad eum... confluebant -tes eius et opera auditori. ib. 354: quotidie novas -tes peragens in militia.

4) *titre honorifique*: DIPL. Caroli III p. 111,12 (a. 905): hoc nostre -tis edictum.

magnanimus, -a, -um 1) *qui a de la grandeur d'âme, magnanime*: POETA SAXO 5,417: -us, clemens, promptusque labore. GERARD. CREM. tr. ARIST. Anal. post. p. 89,19: in quantum sunt -i, ipsi non tollerabant iniuriam. 2) *courageux* (UGUTIO: -us... scilicet fortis, magni animi, ad difficilia incipienda et sustinenda): EKKEH. I? Walth. 292: heros -us... duxerat ad solium. ib. 1399: duo -i heroes... in fulmine belli. WIDUK. gest. 2,4: vir potens et fortis, -us, belli gnarus. RICHER. II p. 280: milites -os. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 323: se prudenter coniurate illorum contra se expeditioni tunc occurrere -us et constantissimus preparavit. 3) *généreux*: ANAST. chron. 332,10: esset -us et non avarus.

1. **magnaria**, -orum n. pl. v. *magnalis*.

2. **magnaria** v. *manneria*.

magnaricus, -a, -um [*orig. et sens inc.*] CARTUL. S. Petr. Vat. (a. 1043 [Arch. Soc. Rom. Storia patria 24,464]): petium unum binee -e v. *mannaricus*.

magnas, -tis *g.c.* *les grands de l'entourage d'un souverain, les fidèles du roi, les nobles* (UGUTIO: hic et hec -s -tis, maximus in populo). 1) *sing.*: ANAST. chron. 180,7: Leontio spadone et -te suo. FLODOARD. hist. col. 313^B: desponsata... cuidam -ti eiusdem regis. 2) *plur.*: CARTA a. 957 (Birch, Cart. Sax. p. 197,25): duces et -tes. RUOTG. COL. 11: plebs...secuta -tum et tocius consilium. COD. Cavens. II 177,18 (a. 982): cum episcopis nostris et cunctis -tibus. RICHER. I p. 128: legati... a duce -tibusque Gallorum. TRAD. Ratisb. 279 (ca. 1006): apud reges, duces atque huius terre -tes. ADAM BREM. 1,11 p. 13,18: cum aliis Saxonum -tibus. CARTA a. 1041 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 220 col. 442): pax confirmata ab episcopis et abbatibus et comitibus... et ceteris -tibus. CARTUL. Clun. IV 3491 p. 603 (a. 1076): viri -tes. CHRON. Morig. p. 14: non rex, non comes, non aliquis -tum horum. USAT. Barc. 24: tam -tibus quam militibus. ib. 25: omnes homines, nobiles et ignobiles, -tes, milites et pedites. CARTUL. archiep. Magd. 287 (a. 1156): consilio capituli maioris et -tum. DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 22: inter -tes magnus fertur fore vates. ACTA Phil. Aug. (a. 1189): presentibus episcopis et -tibus utriusque regni. LIB. feud. maior I 31 (a. 1192): ego rex... manutenebo te et defendam tamquam nobilem -tem meum. *v. magnatus.*

magnatim [magnas] *avec soin, diligemment*: DIPL. Caroli III p. 112 (a. 905): qui regis servant -m iussa fideles, eius honorati debent procedere dono.

magnatus, -i *m. forme: gén. plur. magnatorum*: ALCUIN. epist. 137. RUOTG. COL. 38. magnatum: THEOD. PALID. annal. a. 1147 p. 82,54. *les grands de l'entourage d'un souverain*: ANNAL. Maxim. I p. 22: fidelibus ac -is suis. DHUODA lib. man. p. 93: consilium inter -os. RADBERT. epitaph. Arsen. p. 74: -i omnes, atque olim carissimi et primi... palatii. LEGES Eadg. IV 1.5 (version C) p. 209: prepositi nostri ac -i omnes. ODBERT. TRAIECT. Frid. p. 346,18: accersitis arcomegistis et -is. BALD. BURG. carm. 161,5 p. 152: te scio -um pastum modulamine vatium. ANNAL. Hild. a. 1106 p. 55,19: consilio eius et -orum regni. HERIB. BOS. Thom. 2,11 col. 1085^B: -i magnatum filii. THEOD. PALID. annal. a. 1147 p. 82,54: secundum dispositionem -uum suorum. *cf. magnas.*

magnella, -e *f. [dim. de manganum] manganelle, petite baliste*: CHRON. reg. Col. a. 1147 p. 85,18 (rec. I): milites -is Sarracenorum territi. *cf. mangelilla.*

magnes, -tis *m. forme: magnetes* (*v. ALMA IV [1928] p. 77*): COLL. Salern. II p. 404. *aimant, pierre d'aimant* (UGUTIO: hic -s -tis lapis Indicus ad se ferrum trahens et dicitur sic quia magnas habet vires): GESTA Trev. 3 p. 132,14: erat autem lapis -s in summitate alterque unus in pavimento fornicis iunctus. Ps. HUGO S. VICT. best. II col. 80^A: -s ferrum rapit et comprehendit et aufert.

magnesia, -e *f. [Magnesius] pierre brillante comme de l'argent*: MAPPE Clav. LXXXVI p. 206: eris cupri minam

dimidiam sume et stanni minam j. -e 3. viij, piritis lapidis triti 3. xx, conflabis et immitte stannum.

magnetes *v. magnes.*

magnevus, -a, um [magnus et evum] *de longue vie*: PASSIO Praiecti p. 226,26: talem esset editura filium, qui -us inter suos adesset in seculum.

magnidicenter *magnifiquement, généreusement, noblement*: HENR. ARIST. tr. PLAT. Menon. p. 37,17: Periclea, tam -r sapientem virum.

magnidecentia, -e *f. magnificence, générosité, noblesse*: HENR. ARIST. tr. PLAT. Menon. p. 13,12: videtur virtus esse... necnon -a atque quamplurime (ib. 30,23).

magnificacio 3. *magnifier, louer*: MIRAC. Fid. p. 88: multo precio -unt. *cf. magnifico.*

magnifestatio, -nis *v. manifestatio.*

magnificabilis, -e [magnifico] *glorieux*: STEPH. LEOD. Lamb. I 12 col. 648^D: -is rex et exercitus, qui tanti sacerdotis parebant iussionibus.

magnificat *v. col. 39 l. 38.*

magnificatio, -nis *f. glorification*: VITA Mach. (ed. Lot) p. 343,30: de -ne eius.

magnificative emphatiquement: ABELARD. gloss. Porph. p. 203,28: non proprie dicitur, sed -e, sicut quando dicimus victoriam esse causam belli, cum ipsum bellum secundum eventum necdum est victoria.

magnificenter *généreusement, couragement*: HENR. ARIST. tr. PLAT. Menon. p. 9,11: hanc consuetudinem vos rite habere instituit, intrepide et -r respondere.

magnificentia, -e *f.* 1) (*en parlant des hommes*) *grandeur d'âme, générosité* (UGUTIO: hec -a scilicet rerum preclararum dans consummationem et differt a magnanimitate quia magnanimitas est in aggressionem et -a in consummationem): HRABAN. inst. cler. 3,27 p. 244,24: debet fortitudini studium impendere, ut -am et fidentiam, patientiam et perseverantiam habeat. ERMENR. ad Grim. 8 p. 542,17: cui accidunt fiducia, -a, patientia, perseverantia. WIPO gest. I p. 12,20: bello et pace eandem Burgundiam temperavit cum -a. 2) (*en parlant de Dieu*) *grandeur, magnificence; au plur., preuves de Sa magnificence, miracles*: RIMB. Ansc. 30 p. 62,23: Christi Domini nostri omnipotentiam collaudantes eiusque -am viribus totis. HROTSV. Abr. 7,12: non enim superne -am pietatis nego. RUOTG. COL. 44 p. 47,26: bonum est confiteri Domino, confessio et -a opus eius. GERH. AUG. vita Udair. 15 p. 405,13: multiplicibus enim Dei -is honoratus. 3) *gloire, splendeur*: THEOD. AMORB. Mart. prol.: gloria et -a soli Deo benignissimo. WIDUK. gest. 3,10: celebratis iuxta -am regalem nuptiis. COD. Polon. Min. II p. 210 (a. 1153): ne quisquam vel -e homo vel potencie presumat supradicta donaria... alienare ab ecclesia. 4) (*en parlant de choses*) *intensité, accroissement*: EPIST. Tegerns. I 114: ne aliquam anima... vestra ex hoc subeat in futuro periculi -am. RICHARD. S. VICT. trin. col. 924^D: ad -am honoris sui. 5) *titre honorifique*:

'Votre ou Notre Magnificence' (pour un roi ou une reine): CARTUL. Clun. I p. 21: preceptum nostre -c. FRECULPH. chron. col. 1029^D: benignitatem tue -e. EPIST. var. III p. 193,29: vestram expostulo -am. DIPL. Caroli III p. 153 (a. 911): nostram adiens -am. DIPL. Otton. I 136 (a. 951): sub nostre tutela -e. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 78: dicente -a tua mihi. DIPL. Henr. III 10 p. 12,14: nostre regalis -e salutis. DIPL. Henr. IV 17 (a. 1057): regalis edicto -c. VITA Menel. p. 150,30: -a Brunichildis regine.

magnifico 1. *forme*: magnificor: DIPL. Caroli II, II p. 138,2 (a. 866). 1) *embellir, agrandir*: DIPL. Caroli II, II p. 138,2 (a. 866): ut... eundem sanctum locum... -aremur. DIPL. Caroli III 157 (a. 887): ipsum monasterium ordinavit, ditavit atque -avit. CHRON. Namn. p. 78: studuit ecclesiam suam reficere, -are.

2) *améliorer*: WIDUK. gest. 3,63: magna devotio opus humile -et. DIPL. Henr. IV 170 (a. 1065): statum rei publice -averunt.

3) *magnifier, louer*: HRABAN. in cant. col. 1133^D: -are Dominum est maiestatem salvatoris corde credulo, ore pio, simul cum bonis actibus predicare. HRABAN. carm. 81,3: Asia -at Jacobum. VITA Erasmi II 491: deus terris est -atus. FROUM. carm. 29,15: -antque Deum. THIETM. 5,20: in sedem regiam... exaltatur et -atur. HELM. 81 p. 155,11: -atum est nomen ducis super omnes qui erant in exercitu.

4) *exalter, porter à sa perfection*: RICHARD. S. VICT. trin. col. 927^C: si tanta... dignitas est in his duabus virtutibus (id est summa benevolentia et summa concordia)... ubi una -atur ex alia, ista consummatur ex illa.

5) *rendre glorieux*: VITA Magni 58: Deus omnipotens... te -avit (al. magnificatum habet) in loco illo per multa miracula sua. EPIST. Bamb. 37 p. 534,7: Benedictus Deus, qui -avit facere nobiscum misericordiam. RICHARD. S. VICT. iud. pot. col. 1184^D: sic summi et perfecti viri, perpetua stabilitate fundati, stupenda sublimitate -ati.

6) *l'hymne 'Magnificat'*: LANFR. decr. col. 448^C: ad Invitatorium et ad Benedictus et ad Magnificat, precipitur esse in cappis.

magnificus, -a, -um (UGUTIO: -us... sublimis, gloriosus, generosus, qui magna facit) 1) *noble, qui fait de grandes choses*: TRAD. Ratisb. 47 (c. 863—885): -us presul eiusque advocatus... tradiderunt. ANNAL. Xant. a. 866: gener Ludewici regis, -i viri. GERARD. SVESS. Rom. metr. col. 173^C: inter -os proceres patresque serenos. RUOTG. COL. 36 p. 37,29: pater autem eius, imperator ac semper -us triumphator. ADAM BREM. p. 179,14: clari et -i viri.

2) *généreux, libéral*: CARTUL. S. Ben. Divion. II 436 p. 211 (a. 1113): quia tam -us fuisse cognoscitur (var. lect.: munificus).

3) *titre honorifique: 'magnifique'*: EINH. epist. p. 112,14: -o et honorabili atque inlustri viro Hruotberto glorioso comiti. COD. trad. mon. Lunel. 120 p. 72: -o in

Christo venerabili patri Lantperhtus abbati. CARTUL. Clun. I p. 204: domino -o Teudoino presbitero. FOLC. gesta Bert. (ed. Guérard) p. 70: domno -o in Christo patri Nanthario, abbati de monasterio Sithin. LEO NEAP. versio Ps.-Call. 2: regnantibus Constantino et Romano -is imperatoribus Christianorum. RUOTG. COL. 37 p. 38,20: Rutberto -o presuli. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 906 p. 381 (a. 971): ad -entissimum et decentissimum comitem. VITA Menel. p. 149,6: illuster atque -us... episcopus. CARTUL. Saviniac. I p. 286: cor -i patris rectorisque nostri domini Burchardi archiepiscopi.

4) (en parlant de choses) *magnifique, somptueux, glorieux*: THEGAN. Ludow. 6: -is donis et innumeris honoravit. AGIUS epic. Hath. 462: -um meritum. HROTSV. gest. 138: -is... triumphis. WIDUK. gest. 1,37: nuptie regales... -a largitate celebrabantur. THANGM. Bernw. prol.: -a gesta memorabilis viri. OTTO FRIS. gest. 1,8 p. 25,22: -a vox, et viro forti digna. DIPL. Henr. V (CARTUL. com. Geldr. et Zutph. I 214) p. 212: qui imperio sepius -um exhibuerunt obsequium.

5) (en parlant d'un remède) *efficace, souverain*: WALAHR. hort. 260: dinoscere vires/ -as huiusce datur medicaminis ultro.

6) *impersonnel* magnificum est: VITA Paulini 1 prol.: miracula namque sanctorum patrum propalare -um est.

magnifice (compar. magnificentius: ADAM BREM. p. 219,14. *superl.* magnificentissime: VITA Bonif. II 1. OTTO FRIS. chron. 2,48 p. 126,7). 1) *excellamment, très bien*: THANGM. Bernw. 36 p. 774,17: domnus apostolicus obedientiam domni episcopi... ac studium -e collaudat. ADAM BREM. p. 219,14: ipse tamen -entius quam ceteri potentiam... protendebat. ARNULF. HALB. epist. p. 474,7: sicut -e poteras, ut rex fieret, institisti.

2) *glorieusement*: POETA SAXO 4,339: -e bellis regnum nimis amplificatum. WIDUK. gest. 1,8: auditis victoriis a vobis -e patratis. DIPL. Conr. II 116 (a. 1028): per intercessionem... filii nostri Henrici regali imperio... nuper -e sublimati. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 280,14: pro victoria qua tam -e potitus est.

3) *avec magnificence, d'une façon somptueuse*: CAND. FULD. Eigil. II 15,2: binas -e erexit pulcro ordine cryptas. WIDUK. gest. 3,73: celebratisque -e nuptiis. WIPO gest. 35 p. 55,1: ab Heriberto archiepiscopo -e receptus. VITA Bonif. II 1 p. 93,8: domnus Bonifacius a supradictis principibus -entissime honoratus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 311,45: rex... Pentecosten -e celebravit. EPIST. Reinh. 92: Deo -e gratias agimus. GALL. ANON. chron. p. 443: Wladislao... in ecclesia Plocensi honorifice et -e tumulato.

4) *avec générosité*: DIPL. Henr. III 145: ab Ugone marchione -e ditatam. ADAM BREM. p. 180,11: -e voluit omnibus compensari laborem.

5) *miraculeusement*: HROTSV. Pafn. 11,2: videbam in

visione lectulum... in celo -e stratum. GIRALD. gemma II p. 302: animam pueri ad corpus iterum -e revocavit.

magnilla, -e f. [A. F. mesnil (mansile?)] *ferme, mesnil*: CARTUL. S. Joh. Ang. p.199 (c. 970): -is, curtiferis, vineis.

magnilogus, -a, -um *éloquent*: ORD. VIT. hist. III 19 col. 291^B: -o Paulo. v. *magniloquus*.

magniloquens, -tis [magnus et loquor] *bavard*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 26: plus metuunt gentes tacitos quam -tes.

magniloquus, -a, -um 1) *éloquent, au langage sublime*: WALTH. SPIR. Christoph. II 4, 93: -i... nomen Danielis.

2) *bavard*: WALTH. SPIR. Christoph. I 26: equitatem vidit et linguam -am disperdidit. BERTHOLD. Zwif. chron. 34 p. 244,21: noster monachus, vir -us, forensis eloquentie declamator facundissimus. 3) *qui use de gros mots*: MIRAC. Rich. p. 571: flagellatus monachus verbere baculi et plurima contumelia oris -i. 4) *dont on parle beaucoup(?)*: NADDA Cyr. II 51: tu qui -as non queris munere gazas.

magnime CRUINDM. p. 39: medias et -e ultimas (*sans doute faute de lecture pour in agmine; dans l'ordre de marche*).

magnipendo 3. [magnus et pendo]? *regarder comme important*: AILN. p. 82,22: illuc fidei doctores... pro barbarorum feritate et innata durtia -ebant divertere. FACT. p. 551: -eres donum dei tibi commissum.

magnipotens, -tis [magnus et potens] *puissant*: ALCUIN. carm. 232: -s dextra domini.

magnipotentia, -e f. [magnus et potens, cf. omnipotentia] *toute-puissance, souveraineté royale*: DIPL. Caroli II 1 p. 130,3 (a. 844): eandem civitatem illorum (*imperatorum*) -e libenter condonaverunt.

magnisonus, -a -um *retentissant*: PAULIN. AQUIL. epist. col. 513^B: -is obtemperando preceptis.

magnitas, -tis f. [magnus] 1) *vive intelligence*: UGU-TIO: hec -s, id est spontanea difficultum rerum aggressio.

2) *titre honorifique (Majesté)*: DIPL. Caroli III 51 p. 113,5 (a. 905): istud nostre -tis edictum v. *magnanimitas*.

magnitudo, -inis f. 1) *grandeur, taille, importance (espace ou durée, qualité ou quantité)*: TRANSL. Chrys. 25: oculorum -incm, qui caliginis diutina cecitate ita parvi effecti fuerant. AGIUS vita Hath. 11: mire -inis rotam. RATRAMN. an. p. 59,32: interrogatus, quid sit -o, respondebit quantitatem esse longitudine, latitudine profundoque consistentem. RIMB. Ansc. 3 p. 23,4: splendor tante -inis. HROTSV. Gall. 12,7: juvenis procere -inis. TRAD. Frising. 1206 (a. 957—972): in -ine iugeris unius et quarti partis alterius. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1057 p. 270,30: lapides mire -inis. RAHEW. gest. 4,85 p. 341,28: -ines civitatum. RICHARD. S. VICT. dub. apost. col. 682^B: -o scientie.

2) *gravité (pour une maladie ou un crime)*: AGIUS Vita Hath. 18: ex infirmitatis -inc. THIETM. 4,57: -o perpetrati facinoris. PAUL. BERNR. Greg. 56: cruoris -inc.

3) *grandeur morale, puissance (en parlant de Dieu: puissance divine)*: HRABAN. carm. 39,12: una eternitas/beatitudo, sanctitas, / -o et bonitas. LIB. pont. (ed. Mommsen) 190,2: tante -inis fuit. RUOTG. COL. 30 p. 31,19: -inis eius fama. ib. 20 p. 19,26: -inem animi (ADAM BREM. 2,50 p. 111,7). RICHARD. S. VICT. trin. col. 906^D: qui -o ipsa est, -inem ad mensuram habere non potest. GILB. POR. (Med. Studies XIV 1952) p. 108: Deus non ea -inc magnus est que non est quod ipse: alioquin illa erit maior -o quam Deus.

4) *quantité continue*: ADELARD. BATH. eod. et div. p. 24,15: ipsasque has species (*par et impar sc.*) discernit secundum duorum generum contrarias qualitates, multitudines dico et -ines. DOM. GUNDISS. unit. I 1 p. 10,17: pluralitas... ex aggregatione unitatum, que, si fuerint continue in materia, faciunt -inem.

magnitudo immobilis: *quantité géométrique, solide*: ADELARD BATH. eod. et div. p. 27,7: hec (*geometria*)... -inis immobilis scientiam exercet.

magnitudo mobilis: *corps céleste*: DOM. GUNDISS. div. philos. 13 p. 115,2: mobiles autem -ines appellamus, que moventur, scil. solem et lunam et ceteros planetas, de quorum motu agit astrologia.

5) *titre honorifique: 'Votre ou Notre Grandeur'*: EINH. epist. 11 p. 114,28: quantam curam et sollicitudinem erga -inem vestram mea pusillitas gerat (*à Lothaire I*). AGOBARD. Fred. col. 159^A: si dignatur admittere -o vestra (*à un abbé*). HRABAN. epist. 17a: celsitudo -inis vestre (*à l'impératrice Judith*). TRAD. Ratisb. 95 (a. 882): precepto anuloque prefate -inis firmetur (*l'autorité royale*). DIPL. Caroli III p. 81 (a. 901): -inis nostre preceptum. CARTUL. Clun. I p. 585 (X^e): regiam -inem nostram. COD. Mai. Polon. I p. 31 (a. 1181): ex parte tue -inis relatum est. RADULF. DIC. I p. 440: prefatum Philippum ad tuam -inem mittimus (*au Prêtre Jean*).

6) *au plur., prérogatives attachées à l'exercice du pouvoir royal*: DIPL. Henr. III 387 p. 532,35: nostra regalia et -ines dignaremur concedere. CARTA a. 1156 (DuC): omnia regalia et -ines de comitatu Pergamensi.

magnivocus, -a, -um [magnus et vox] *qui possède une forte voix (cf. Vulg. Ps. 67,34)*: JOH. SCOT. versio Ar. 1168^A: -us et sanctus sanctorum. ib. 1211^B: -i predicatorum.

magnopere *superl.* maximopere: ANNAL. Altah. a. 1044 p. 35,22. *grandement, fortement, instamment*: EIGIL. Sturm. 16: noluit se -e inde excusare. RIMB. Ansc. 35 p. 66,32: -e populis verbum Domini predicando prodesse studebat. ADAM BREM. p. 161,1. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1080 p. 325,5.

magnus, -a, -um *formes*: maghnis: COD. Caiet. I 28,19 (a. 899). mangnus: DOC. Amiat. XVI 314,1. ib. XVII

126,8. COD. Cavens. II 209,14 (a. 984). *comp.* maior: *formes*: maior: MEM. Mediol. II 473,11 (a. 896). DIPL. Ludow. III 20,7 (a. 901). DIPL. Bereng. I 189,2 (a. 906—10). magor: TRAD. Wizenb. p. 149. CARTUL. S. Cucuph. II 246 (a. 1045). magore: CARTUL. S. Cucuph. II 211 (a. 1040). magora: CART. S. Cucuph. II 88 (a. 1011). *gén.*: maiori: GREG. CAT. chron. Farf. 33—34. *abl. sing.*: maiori: OTHLON. Bonif. p. 487 et 490. *acc. pl.*: maioras: CARTUL. S. Cucuph. II 25 (a. 1002). *abl. pl.*: maioris: ARCH. comit. Barc. 124 (a. 900). *compar. pour le superl.*: CHRON. Rames. p. 183.

1) *adjectif*: A) *grand (par ses dimensions, sa quantité ou son poids)*: 1) *en général*: COD. Frid. 3 p. 171: arbustis... -ximis. TRANSL. Ben. et Agn. p. 360: edem amplitudine -ximam. CHRON. Salern. 1: arcum argenteum -iorem pesante[m] libras septuaginta. WALTH. SPIR. Christoph. I 17: -i lapidis pondus. THIETM. 1,5: -ximam partem. ADAM BREM. p. 5,12. ANNAL. Hild. a. 975. CHRON. Rames. p. 183.

2) *spéc.*: maius centum: *cent-vingt (cf. angl. long hundred)*: CARTUL. S. Mar. Sall. I 63 p. 40: pastura ad quadringentas oves in estate per -ius centum: in hieme vero ad sexcentas similiter per -ius centum.

magnus circulus: *la circonférence de l'univers*: DE sex rer. princ. 87 p. 255: constat unumquodque signum (*sc. Zodiaci*) totius -i circuli esse partem duodecimam.

maior Donatus: *l'Ars Maior de Donat*: CONR. HIRS. didasc. p. 31,12: de -iore enim et minore Donato.

maior modius: *grand muid (par opposition au muid de petite capacité)*: COD. Lauresh. 3674.

maior solidus: *grand sou (monnaie valant un solidus minor et demi)*: LEX SAXON. 66.

3) *expressions géographiques*: Maior Britannia: *Grande-Bretagne*: OTTO FRIS. chron. 6,35 p. 304,10. Maior Grecia: *Grande-Grèce*: OTTO FRIS. gest. 2,13 p. 115,12. Maior Langobardia: *Haute-Lombardie*: ANAST. chron. 308,12. Maior Rhetia: *Haute-Rhétie*: WALAHFR. Gall. prol. p. 281,32.

4) *grand avec la nuance de principal*: maius altare: *maître-autel (voir aussi s. v. magister, -a, -um)*: LIB. pont. II p. 8: super altare -iore. CARTUL. S. Mar. Paris. IV 147 (a. 1016): canonicis et -iori altari servientibus. CHRON. Lerin. (V. Mortet, Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture I p. 231). arcus maior: *arc principal (à la croisée du transept)*: LIB. pont. I p. 499, 26: que pendet sub arco -iore iuxta altare. basilica maior: *basilique majeure (une des quatre basiliques romaines)*: LIB. pont. I p. 500,9: tectum eiusdem beati Laurenti basilice -iore. caminata maior: *salle principale (avec une cheminée)*: DIPL. Karoli III 25 p. 41,24 (a. 880): rex preerat in iudicio intus caminata -iore, qui est ante mactia. ecclesia maior *ou magna*: a) *basilique ou cathédrale (cf. mater ecclesia)*: ANAST. chron. 124,20: economus -e ecclesie. LIB. pont. I p. 500,8: in ecclesia -iore.

CAPIT. reg. Franc. II p. 336,42: -ior ecclesia que caput episcopatus est. VITA Chrod. p. 564,15: in basilica etiam sancti Petri apostolorum principis, que ideo -ior appellatur. b) *église principale*: HERIC. mirac. Germ. p. 139: in cenobio Meleredensi, -ior ecclesia huius precellentissimi Patris nomine dedicata cognoscitur. TRAD. Frising. 1679 (a. 1103): fratribus -ioris ecclesie servitium unum inde adhiberet. ianua maior: *porte principale*: LIB. pont. I p. 500,3: in cortina -iore ianuas -iores.

B) *au figuré, grand (en qualité), important*: 1) *en général*: EIGIL. Sturm. 24: tristitia -a. CAND. FULD. Eigil. II 3,11: -a ingenii arte. WANDALB. martyr. comm. 20: scriptis... -is. ANAST. chron. 164, 5: -a fuga tyranni. COZROH. pref.: -ximum errorem. TRANSL. Ben. et Agn. p. 360: -xime... religionis et pietatis. EPIST. Ratisb. 8 p. 306,31: -iori auctoritati. GALL. ANON. chron. p. 420: eosque ibidem residere... -is precibus exoravit. NECR. Lund. p. 25,10: si... frater obierit, -iores (*sc. lectiones*) dicentur. ANSELM. CANT. monol. I p. 15,18: dico autem non -um spatium ut est corpus aliquod, sed quod quanto maius, tanto melius est aut dignius, ut est sapientia. 2) *spéc.*: a) *pour les choses*: magnus annus: $\alphaannée solaire (par opposition à l'année lunaire): DUNGAL. sol. ecl. col. 455^D: annum -um vocans solis comparatione lunaris. $\betapériode au terme de laquelle les astres se retrouvent dans la même position; pour les computistes ce cycle est de 532 ans (cf. HONOR. AUG. imag. mundi II 81 col. 158^B): REGINO chron. p. 18: Victorinus... revolutionem -i anni describit. ABBO FLOR. cycl. pasch. col. 575^A: -us annus qui paschalis dicitur. JOH. SARISB. enthct. 986^D: pristina vita redit, cum -i anni terminus/ad primum revocat sidera cuncta locum.$$

maior causa: *crime relevant de la haute justice (opposé à minor causa: délit)*: CAPIT. reg. Franc. I p. 262,4 (a. 814—27): pro -ibus causis, sicut sunt homicidia, raptus, incendia, depredationes, membrorum amputationes, furta, latrocinia, alienarum rerum invasiones... ceteras vero minores causas.

magnus ciclus pasche: *cycle pascal*: AGIUS comput. 8 tit.: de pagina octava, in qua -us ciclus pasche continetur.

maior districtio: *cas de haute justice*: CARTUL. Ultra. I 468,4 (XII^{ex}): si comes dixerit se habere comitatum cum -iori districtione.

magnus dominicus: *dimanche de Pâques*: ANAST. chron. 298,17: -us et dominicus ($\mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\eta\ \kappa\upsilon\rho\iota\alpha\kappa\acute{\eta}$) pasche dies.

maior ebdomada: *semaine sainte (cf. maior septimana)*: ANAST. chron. 297,33: feriam quintam ebdomade -ioris. FLODOARD. annal. cont. p. 161: ipso tempore quadragesime, -ioris ebdomade feria quarta. ADALB. BAMB. Henr. II 1,25 p. 807,30: 5 feria -ioris ebdomade.

maius iudicium: *cas de haute justice*: ERCHAMB. brev. p. 329: episcopia vero omnia et monasteria nec non et

comitic, publici etiam fisci et cuncta -iora iudicia ad se spectare deberent.

maior iustitia: *haute justice*: DIPL. Henr. IV 215 (a. 1069): huius causam contentionis... archiepiscopus... et abbas per se suosque non poterant terminare, ut iusticie -ioris auctoritate tractaretur.

maiores letanie: *litanies majeures (Rogations du 25 avril)*: WALAHFR. exord. 29 p. 513,19: letanias, id est rogationes publicas, quas -iores vocamus.

magna ou maior missa: *grand' messe*: CHRON. Ben. Divion. col. 857^D: tres -e misse. ROB. WALC. Foran. p. 592: celebratio -ioris misse. MIRAC. Privati p. 142: missamque -iorem clericorum concelebrabat cetus. CARTUL. Vindoc. I p. 386 (a. 1074): dum cantabatur -ior missa.

maxima propositio: *principes premiers du raisonnement des logiciens*: CLAREMBALDUS Boet. hebdom. 8 p. 7: communis animi conceptiones, quoniam omnium nimis paratissimi sunt earum assentire veritati... v. g. ... -xime propositiones dialecticis.

maius sacramentum: *serment solennel*: LEX Frision. 2,9: si litus de nobili homine eodem scelere fuerit incriminatus, iuret medietate -iori sacramento, quam liber de nobili iurare debeat.

maior septimana: *semaine sainte (cf. maior ebdomada)*: CAPIT. reg. Franc. II p. 409,31: in quinta feria -ioris septimane, id est in cena.

b) *pour des personnes ou des groupes de personnes*: maior archidiaconus: *premier archidiacre*: CARTUL. Sord. 250 p. 350 (a. 1174): S. -ior archidiaconus.

maior cellerarius: *premier cellérier*: CARTUL. Eichsf. 158 (a. 1200): Conradus cellerarius -ior.

magna curia: *grande assemblée judiciaire*: OTTO FRIS. gest. I,1 p. 13,13: princeps curiam -am celebravit.

maior dux: *maire du palais*: VITA Ansb. p. 641,24: anno quarto regni Childeberti regis Francorum, qui erat VIII ducatus Pipini -ioris ducis.

magnus elemosinator: *grand aumônier*: HERBORD. Ott. 1,37 p. 717,49 k: episcopus... ad regem predictum Belam, -um elemosinatorem, cum litteris ac donariis... direxit.

maior mater: *mère supérieure (d'une communauté religieuse)*: JOH. AMALF. mirac. 114,34: (*de abbatissa*) mater -ior.

maior pars: *majorité qualitative d'une collectivité dont les décisions s'imposent à tous*: BERNARD. PAPIENS. summa decret. III 10 p. 75: de his que fiunt a -iore parte capituli. PILLIUS quest. I p. 5: -ior pars intelligitur ex dignitate. STEPHAN. TORN. decret. d. 63,14 p. 90: 'omnes' vel -ior pars, que sc. iuvatur potioribus meritis et studiis. ACTA Pont. Rom. Gall. (c. 1186) II 272 p. 363: absque consensu totius capituli aut -ioris et senioris partis.

maior persona: *grand, dignitaire*: CONCIL. Rispac. § 18 p. 210,8: ut claustra monachorum laici non intrent... nisi forte si -iores persone fuerint.

maius placitum: *grand plaid (ou plaid général)*: CARTUL. Conch. 18 p. 24 (a. 1013): neque in placito -iore vel minore, neque ante nulla potestate neque ante iudice. pontifex maximus: *grand prêtre (chez les Hébreux)*: FRECULPH. chron. col. 1001^D: pontifex vero -iximus templi fuit Joachim.

maior populus: *grande assemblée*: BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 8: conveniunt dux terre et -ior populus et pro eligendo pastore varias sententias ducunt. epist. p. 703,11: Dominica ad -iorem populum pervenimus.

maior prepositus: *grand prévôt*: ADAM BREM. p. 104,1: -ior loci prepositus. CARTUL. Remens. I p. 227 (a. 1068): ut -iori preposito sit libera facultas, ex consilio canonicorum, committendi preposituras et cuncta beneficia servientium. CARTUL. archiep. Magd. 175 p. 237 (a. 1100): si non sit archiepiscopus, iusticia fiat per -iorem prepositum, decanum et alios fratres. TRAD. Frising. 1724 (c. 1130): frater noster et -ior prepositus.

maior presidens ballie: *bailli (selon l'organisation primitive du baillage par Philippe Auguste)*: ACTA Phil. Aug. I 24 p. 34 (a. 1181): quilibet trium -iorum illi ballie presidentium.

maior prior: *prieur (par opposition au 'subprior')*: CARTUL. Eichsf. 158: Wenerus -ior prior, Heyzelinus subprior.

magnus sacerdos: *grand chapelain (du Palais)*: VITA Bertil. p. 105,1: per -um sacerdotem domnum Genesium. EPIST. Hann. 14: queris a me causam, quare fecerim, rationem -ique sacerdotis auctoritatem... quodsi factum esset, ratio comprobaret, auctoritas -iximi sacerdotis cuiusdam et apostolorum confirmaret.

maior villicus: *maire (d'une communauté rurale)*: TRAD. Frising. 1772 (ca. 1160): opus ad -iorem villicum. v. maior.

C) *grand par l'âge, âgé (parfois au comparatif)*: ACTUS pont. Cenom. p. 47 (IXe): (*Victurii filius*) iam erat -us. au compar. ou au superl. (= *ainé*): VITA Liutb. 9: quatuor filios... quorum qui -ior natu erat Unwan. CHRON. Ben. Cas. 471,29: etiam suos -iores sibi occiserunt parentes. ANNAL. Fuld. II a. 861: Karlmannus... filiorum regis -iximus. ANNAL. FULD. Ratisb. a. 882 p. 107,22: obitum fratris sui -ioris. DOC. comm. Vcn. 114 p. 115 (a. 1155): Jordanus -ior avunculus eius. COD. Cracov. I p. 1 (a. 1166): elegantior pars et sedes domini, ... videlicet Sudomir, Bolezlao -iori fratri cesset.

D) *majeur, qui atteint sa majorité*: OBERT. Scriba a. 1186, 44 p. 17: ero -ior annis xxv.

E) *grand par la naissance ou les actions, illustre*: 1) en général: ETGIL. Sturm. 21: vir iustus... apud universos -us et maxime apud Pippinum regem habebatur. DIPL. Karoli III 15 p. 23,31: nullus dux, comes vel ulla omnino tam -a quam parva persona. FROUM. carm. 7,12: tu melior, generose puer, quia sanguine -ior. MEM. Spolet. 307,12 (a. 990): alicuius hominis -i vel parvi alicuius

ordinis. ADAM BREM. p. 199,23: de aliis quidem viris -is legitur. ib. p. 181,1: mediocribus personis effundi centum libras edixerit, amplius autem -ioribus. COD. Mai. Polon. I p. 15 (a. 1138—44): hec igitur acta sunt et dicta stylique officio assignata sub testimoniis -arum... personarum. RAHEW. gest. 3,14 p. 183,9: dux Boemorum, manu audaciaque -us. 2) *spéc.*: a) maius proprium: *bien appartenant en propre aux nobles ou 'maiores'*: REG. Raven. 3,15 (a. 896): tam -iora propria quamque et conducta. b) *qualificatif habituel de certains personnages de la mythologie ou de l'histoire*: WALAHFR. carm. 5,2,8: -us... Plato. TRAD. Frising. 186 (a. 802): domno Karolo -o imperatori (CHRON. Bcn. Cas. 487,8). LUDOW. GERM. epist. ad Nic. p. 213,3: Carolus -ior. HRABAN. carm. 91,2: Hlotharii -i. LUDOW. GERM. epist. ad Nic. p. 214,11: domino Hluduwico -iori. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 181 (a. 943): domni et imperatoris augusti... Ottonis -i. HROTSV. sap. V, 4: -e Diane. Agn. 156: -e... Veste. CARM. Cant. 11,1a,1: -us Cesar Otto. FUND. Brunw. 3 p. 126,24: -us idem Otto appellatus est, sic eum appellari triplex causa exposcebat, sive quod corpore robusto atque eminenti vigebat, sive quod ceterorum progenitor Ottonum erat, sive quod Romano imperio quam maxime dilatando maximum sue magnanimitatis studium impendebat. GESTA Magd. 22 p. 406,27: Otto -ximus. ANNAL. Col. III a. 935: Heinricus -us obiit. CHRON. Morig. p. 21 (XIIe): Hainricus, rex Anglorum, filius illius -i Guillelmi. GESTA Trev. cont. I 11 p. 184,40: Theodericus Virdunensis episcopus, qui cognomento -us vocabatur.

F) *en musique, majeur*: HOGER. ? mus. ench. p. 153: vocatur autem autentus, -ior quilibet tonus; plagis, minor. ib. p. 181: quid inter se -iores minoresve toni differunt. CARM. var. III 41,4: octo tonis totum constat pendere cantum/nomine -iorum distinctis atque minoris.

II) *substantif*: A) *positif*: 1) *masc., (en Italie) grand*: ANAST. chron. 118,29: orationes tue, o -e, amicos tuos fuligine contaminaverunt. ib. 124,6: quod et Areadnen et -os (μεγάλωσ) ex senatoribus contristabat. RATHER. epist. 12,1,8: (*de canonicis*) nostre matris Ecclesie -orum. 2) *n. plur., grandes choses*: ATTO VERC. epist. Pauli col. 302,3: Deus non laborat in -is nec fastidit in minimis. ANAST. chron. 168,10: -a sapientem.

B) *comparatif, forme*: marior: DIPL. Caroli II, II p. 9,15 (a. 861).

1) *sens physique, plus grand, opposé à 'minor'*: ATTO VERC. press. 336,11: a minore usque ad -iorem student avaritie. VITA Godefr. I 12 p. 527,27: omnes nos a -iore ad minorem de hoc cenobio... effugatis.

2) *sens social, grand par ses fonctions ou sa classe sociale, opposé à 'minor' ou à 'inferior' (le plus souvent au pluriel, les 'grands' laïques ou ecclésiastiques)*: CHRON. Moissiac. p. 312: episcopos, abbates, sive comites et -iores natu Francorum. TRANSL. Viti 3 p. 30,19: omnes,

qui sub dicione eius erant, -iores, sacerdotes et principes. ALMAN. Niv. p. 160, 12: comites in palatio nobilissimi... et -iores aule regie. LUPUS. epist. (MGH) p. 72,15: presentibus -ioribus ecclesie vestre. ANAST. chron. 236,9: exercitus per -iores suos ad imperatorem ascendere nolens. ATTO VERC. epist. 299,31: multi -iores et inferiores in hoc regno sunt. ADALB. MAGD. chron. (a. 967) p. 177: habito cum omnibus regni -ioribus concilio. ib. a. 919: fratribus et cognatis suis, -ioribus scilicet Francorum. DIPL. Otton. III 20 (a. 986): omnium -iorum minorumque tam presentium quam et futurorum industria. BRUNO QUERF. epist. II p. 703,18: -iores terre. LAMB. TUIT. vita Herib. 1,4 p. 743,12: -iorum meliores ex clericis. CALIXT. II serm. Jacob. col. 1388^B: qui pecuniam, ut aliquos gradus ecclesiasticos accipiant, -ioribus offerunt, damnantur. RADULF. NIGER. p. 68: -am sui partem exercitus perdidit, atque Egilbardum, Anselmum, Rollandum, -iores sui palatii. BERNOLD. chron. (a. 1093) p. 457,4: omnes pene -iores et militares illius provincie ad ipsum catervatim convenere. COD. Mai. Polon. I p. 7 (a. 1099—1118): significatis, frater carissime, regem et regni -iores admiratione permotos, quod pallium tibi... conditione oblatum fuerit. HELM. 51 p. 100,26: consuluit -iores provincie. NICOL. CLAR. epist. 42 col. 1641^A: homines enim monasterii -ioris, -iores fecit in curia. COD. Sil. M. p. 78 (a. 1150): dilecta... Arnaldo... Coloniensis ecclesie preposito -iori... frater Wibaldus... se ipsum et sua universa. RAHEW. gest. 3,48 p. 225,3: consules et -iores civitatis. RADULF. DIC. II p. 10: rex... Henricus... regni convocavit -iores. VINC. KADL. chron. p. 227: Mescio... prius animos quadam benignitate -iorum pretemptat.

3) *intendant, officier domanial, maire d'une communauté rurale*: CAPIT. reg. Franc. I p. 84,4 (a. 800): -iores nostri et forestarii, poledrarii, cellerarii, decani, telonarii vel ceteri ministeriales. ib. I p. 88,27 (a. 800): eos nutriat aut iunioribus suis, id est -ioribus et decanis vel cellerariis. POLYPT. Irm. II p. 249: Geningus, -ior et colonus sancti Germani. HINC. REM. trin. col. 507^A: Flotharium ac Ursionem villarum regiarum -iores. POLYPT. Rem. p. 2: Gerladius, ingenuus, -ior eiusdem ville. CARTUL. Clun. I p. 281: Wilelmus ille -ior et sui temporis vir magnificus... monasterium construxit. RATHER. prel. I col. 163^C: procurator, exactor, quod gastaldus usitato multis, franciloquo vero -ior dicitur eloquio, sive thelonearius. CARTUL. S. Vit. Virdun. p. 388,11 (a. 940): tradiderunt... -iori de abbacia Vitoni. FOLC. gesta Bert. (ed. Guérard) p. 99: Iremharius -ior habet casam indomnicatam cum aliis castitiis. CHRON. Petr. Besuens. p. 334: nullus deinceps -ior sive forestarius vel decanus. CARTUL. Novigent. p. 46 (a. 1165): tres servientes ecclesie, -ior, burgi furnarius et ianitor porte burgi. CARTUL. Alt. Aven. p. 10 (a. 1170): Nicolaus -ior domini Hellini de Gallincort. ACTA Phil. Aug.

I 21 p. 31 (c. 1180): -ior quoque monachorum ville similiter iurabit consuetudines. STEPH. TORN. epist. p. 167: servientem nostrum, -iorem de Borret.

4) *maire, chef d'une commune ou d'une ville franche*: ACTA Phil. Aug. I 35 p. 50 (a. 1181): concedimus ut nullus infra ambitum urbis aliquem possit capere, nisi -ior et iurati. CARTUL. Castrodon. p. 21 (a. 1186): Theobaldus Decani, -ior communie. SACRAMENTUM COMMUNE (Round, Commune of London p. 235 [a. 1193]): quod communam tenebunt et obedientes erunt -iori civitatis Londonie et skivinis eiusdem commune.

5) *officier d'une cour*: a) maior domus ou maiordomus (en un mot, v. l. 34. 36. 38. 51; (forme -ior domus; CARTUL. Clun. IV 3508 p. 626 [a. 1077]); α) *maire du palais (à l'époque mérovingienne)*: EINH. Carol. (ed. Halphen) p. 8: palatii prefectos, qui -iores domus dicebantur et ad quos summa imperii pertinebat. VITA Gang. p. 158,3: -ior domus ideo cognominabatur, quia qui palatio adhibebant et per provincias iura dabant, cum eius consilio agebant, que agenda erant, et regni gubernacula administrabant. VITA Aldeg. III p. 1047: -ior domus princeps precipuus. GESTA abb. Font. p. 13: Erchinoaldus -ior domus regie (ACTUS pont. Cenom. [IXe]). CHRON. Moissiac. p. 287: Pippinus, -ior domus in palatio Sigoberti. ib. p. 289: in aula regis Childeberti -ior domus effectus est. VITA Chlod. p. 1045: eruditissimus laicus et sanctissimus -ior domus derepente clericus factus. ADREVALD. vita Aig. p. 665: Hebroinum -iorem domus et publicum Francorum iudicium. ERCHANB. brev. p. 328: Pipinus iunior... successit in principatum -iorum domus. JOH. GORZ. transl. Glod. p. 436: Pipinum prius ducem et -iorem domus, ut tunc dicebatur. MARTYR. Pharph. p. 88: Ebroinus -iordomus regius. CHRON. Ben. Divion. col. 772^B: -ior domus palatii. ib. col. 777^B: -iorem domus in Burgundia. ib. col. 785^B: -iordomus regis. HIST. Franc. (MGH, SS. X) p. 136,44: unaquaque provincia suo utebatur rectore, ex quibus alii reges, alii -rdomus nuncupabantur. β) *maître d'hôtel (officier du palais), majordome en Espagne*: ADAM BREM. 3,78: pro cuius fidei merito a rege quidem ut -ior domus in palatio constitutus. CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 189 (a. 1095): Fernando Momoz, -ior domus regis (= *le roi de Castille*) (ib. II 830 p. 19 [a. 1129]). CARTUL. Elisont. 13 (a. 1099): -ior domus aule regie. ib. 19 (a. 1120): -ior domus in kasa de illa infanta. FLOR. WIGORN. chron. I p. 194: Stir -iorem domus... Lundoniam misit. CHRON. Morig. p. 42: Stephanus cancellarius... -ior regie domus effectus est. LIB. feud. maior I 38 (a. 1141): in presentia... Diagri Munioci -ioris domus imperatoris (= *Alphonse VII de Castille*). CARTUL. Elisont. 22 (a. 1142): comes Poncius -iordomus imperatoris. CARTUL. Clun. IV 4073 p. 426 (a. 1142): D. -iordomus imperatoris. ib. V 4230 p. 582 (a. 1169): Petrus Garsie -iordomus curie regis. LIB. feud. maior

I 48 (a. 1177): -iordomus curie. ib. I 49 (a. 1179): -ior domus regis. γ) *avoué, généralement laïque, d'un monastère ou d'une église*: HINCM. REM. annal. Bertin. p. 86: Karolus rex... militie... curam per -iorem domus sua commendatione geri disponens. VITA Forann. p. 598: quatenus -ior domus videlicet prepositus de ecclesia S. Marie que est Aquisgrani cum ceteris valentioribus canonicis, pro eadem abbatia tempore tribulationis eiusdem abbatie causidici assurgant. ANNALISTA SAXO a. 1040 p. 684,35: Reinhardus comes, -ior domus ecclesie Fuldensis. LAMB. HERSF. annal. a. 1066 p. 103,1: -ior domus ecclesie Treverorum Dietericus comes. δ) *intendant*: BENED. ANIAN. conc. col. 952^A: dominus rei ordinat -iores familie quos vice Domini minores timeant: id est, viccedominum, villicum, salutarium et -iorem domus. ε) *patron d'une église (sens figuré)*: GOSC. CANT. transl. Aug. col. 24^C: -iordomus Augustinus frontem et principalem ecclesie porticum possidet. v. *maiordomatus*. b) maior palatii: *maire du palais*: VITA Bercg. p. 521^B: Martino ab Ebroino, qui -ior palatii erat, interfecto. c) maior curie: *avoué d'une cour*: GUIBERT. NOV. gesta Franc. IV 3 col. 735^B: Podiensis episcopus sue curie -iorem, eundemque signiferum suum... amisit.

6) *ainé, ancien*: a) *auteur ancien, profane ou religieux*: RUD. FULD. mirac. 15 p. 340,46: in Hieremiam quoque prophetam 20 libros expositionis iuxta sensum -iorum edidit. GERBERT. abac. p. 7: qui auditor -iorum fore dedignatur. TROTM. epist. ad Bubb. p. 358,7: rethoricorum vero, dialecticorum vel -iorum quorumlibet nec didascalos nos nec scolasticos profitemur. b) *ancêtre*: HINCM. REM. ord. palat. 37: illa... de -iorum constitutionibus collecta. EPIST. Worm. I 64 p. 109,3: tu scandalizasti etiam ipsos -iores tuos, priores tuos, patres tuos. NICOL. LEOD. Lamb. p. 407,27: -iorum meorum auctoritati contradicere erat insolens et vere irreligiosum.

7) *dans le sens de magister, maître*: DIPL. Otton. I 253 p. 362,11: Stratario -iori scole.

8) *neutre: quantité supérieure*: ADELARD BATH. eod. et div. p. 15,29: natura autem corporis essentialiter mutabilis -ioris et minoris et eorum medii susceptrix erat.

C) *superlatif fém. maxima: axiome, maxime*: EVERARD. IPRENS. epist. ad Urban. (Med. Studies 17, 1955) p. 165: deceptus -a naturalis facultatis, que dicitur. ALAN. INS. Anticlaud. III 1: quid locus in logica dicatur... quid -a, quid sit vis argumenti. ib.: -a que vires proprias largitur elencho. ALEX. NECK. corrog. Prom. (Haskins, Med. Sci. 363): habet igitur gramatica suas regulas, dialectica -as, rethorica locos communes. WALTH. MAP carm. p. 14, 281: hanc mulieribus proponunt -am.

magne grandement: GESTA Trev. 25 p. 164,8: vir -e in germinis nobilitate clarus.

maius plus: DIPL. Otton. I 111 p. 195,3: -s iuste et legaliter. ad -s: *tout au plus*: LIB. camere eccl. mai.

Traiect. p. 44,17: marcius ad -s 9 dies carniū habet, quandoque 8, quandoque 6 vel infra.

maxime formes: maximie: BENED. ANDR. 3,3. mexime: NITHARD. hist. (ed. Müller) p. 32 n. d. GLOSS. X^e (v. ALMA XXII [1952]) p. 230: -e = obtime... longe. 1) *au plus haut degré, fort, extrêmement:* a) *devant un adj.:* AGIUS vita Hath. 16: -e familiaris erat. episc. Hath. 130: -e dulce. THIETM. 1,10: que dictu -e necessaria puto. b) *devant un verbe:* EIGIL. Sturm. 24: hoc -e curavi. HROTSV. Cal. IX 5: -e admirandum. RUOTG. COL. 36 p. 37,28: dum -e placuit populo. THIETM. 8,14: nunc est -e orandum, cui tunc est -e plorandum.

2) *surtout, avant tout:* THEGAN. Ludow. 43: omnes enim episcopi... -e hi, qui ex vilissima servili conditione honoratos habebat. MEM. Amalf. 84,9 (a. 839): fuit largus -e Amalphitanis. ANNAL. Xant. a. 869: fames acerri-ma... -e in Burgundia et Gallia. RIMB. Ansc. 13 p. 35,19: pro vocatione gentium, et -e Danorum. THANGM. Bernw. 7: multorum et -e principum... invidiam. FLODOARD. annal. p. 13: -e autem rusticanis. RATHER. epist. 2,1: quod et -e angustias depromit miserie. OTTO FRIS. gesta 1,26 p. 43,21: Norici et -e comites et nobiles. *avec* ut *ou* quia: THEGAN. Ludow. 43: hoc -e construunt, ut nobiles opprimant. CAND. FULD. Eigil. I 5 p. 225,7: per hoc -e quia nunc nobiscum detestaris, reprobas rectoris tui.

3) *justement, précisément:* CAND. FULD. Eigil. II 14,27: -c nunc. HADR. II epist. col. 705,10: -e cum omnes episcopi decesserint.

4) *d'une façon générale:* ACTUS pont. Cenom. p. 31 (IXe): baptizavit principem, postea uxorem suam, et -e totam domum eius.

5) *quam maxime, autant que possible:* HROTSV. Gall. IV 4: bonum consilium mihique quam -e placitum. Dulc. XIV 3: hinc mihi quam -e gaudendum.

quantum maxime: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1071 p. 275,20: rex quippe quantum -e poterat, ipsi favebat.

quantumcunque maxime: TRAD. Frising. 361 (a. 816): una cum omni integritate hereditatis... quantumcunque -e eum evenisset.

1. **mago**, -nis *f.* [*emprunté au francique mago*, v. REW 5232] *pavot:* FORMA mon. Sangall. p. 14 a: radices, -nes, betas.

2. **mago**, -inis *m.* v. *mango*.

magor v. **magnus**, -a, -um.

magradus, -i *m.* [*pour smaragdus*] *pierre de couleur verte:* UGUTIO: hic malochfites, lapis qui a colore malve nomen accepit et est spissus vireus et clarius quam -us.

magronosia, -e v. *macronosia*.

maguata, -orum *n. pl.* (*pour masnata*, cf. A. F. mesnie *ou pour magnata?*) *mesnie:* CARTUL. Nemaus. 112 p. 177 (c. 1015): mantengat ipsa -a mea contra totos homines.

magudaris, -is *f. forme:* magdugaris: UGUTIO. *tige d'un végétal:* AYNARD. p. 621: -is est caulis. UGUTIO: magdu-

garis vel magdugar per apocopam dicitur secundus caulis qui nascitur in tirso absciso vel ipse tirsus abscisus.

maguntianus, -i *m.* [*orig. inc.*] *espèce de champignon(?)*: MAPPE Clav. CCLXXVII p. 239: alii -i... fungus est rotundus, pagani vocant amanita.

1. **magus**, -a *g. c.* 1) *masc.:* a) *mage, astrologue:* HROTSV. Mar. 636: reges astrologi solis de cardine lecti/advenerē, -i stellarum lege periti.

b) *'Rois mages':* ANNAL. regni Franc. p. 163: imago sancte Marie puerum Jesum gremio continentis ac -orum munera offerentium. EINH. epist. p. 148,41: ubi Herodes -o alloquitur. HRABAN. carm. 39,45: stella flagrans et lumine/-os duxit cum munere. WALAHER. carm. 5,25a,4: sacra lux -orum. ANDR. SUN. hex. 1189: stella -orum.

c) *magicien:* HRABAN. epist. 31 p. 460,27: non ergo fuerunt creatores draconum nec -i Moysi resistentes, nec angeli -i, quibus ministris illa operabantur. AGOBARD. grand. col. 149^D: incantatores Egyptiorum qui scribuntur -i Pharaonis. FRECULPH. chron. col. 1242^A: -orum incantationibus, aut sacerdotum suorum purgationibus. OTTO FRIS. chron. 2,25 p. 95,3: cuiusdam -i Egyptiorum regis... filius. VINC. KADEL. chron. p. 120: numne -i Pharaonis, num Symon -us a mente excidit?

d) *sorcier (sens péjoratif):* CAPIT. reg. Franc. II p. 44,35: -i, arioli, sortilegi, venefici, divini, incantatores. AGOBARD. Jud. sup. col. 87^C: veluti -um detestabilem, furca suspensum. HINCM. REM. div. Loth. col. 718^C: -i sunt qui vulgo malefici ob facinorum magnitudinem nuncupantur. VITA Fiac. p. 606: maleficum, non summi dei cultorem, sed -um et incantatorem. ADAM BREM. 3,47: archiepiscopum nostrum quasi -um et seductorem a curia depulerunt. VITA Otton. III 2,5 p. 45,11: episcopum quidem -um et impostorem vocare. e) *Oriental:* UGUTIO: nota quod orientales solent prevalere in arte magica; unde quandoque omnes orientales dicuntur -i.

2) *fém., magicienne, sorcière:* GALLAND. REGN. libell. prov. 80: -am... que hospites... in diversarum bestiarum formas mutabat.

2. **magus**, -a, -um 1) *magique:* EPIST. Meginh. 22 p. 217,3: ut qui -arum rerum insomniis luduntur. 2) *versé en astrologie:* FRECULPH. chron. col. 1131^A: cum venisset ad Iudeam homo -us, fidem sibi prophete magica arte conscivit.

mahemio 1. [*moyen angl. mahayme*, cf. FEW 16, 500] *mutiler:* ROTUL. cur. reg. (R. C.) II 236 (a. 1200): avcriorum -atorum. v. *maimo*.

mahemium, -i *n.* [*mahemio*] *mutilation:* GLANV. leg. XIV 1: -um autem esse dicitur ossis cuiuslibet fractio, vel teste capitis per incisionem vel abrasionem attenuatio. ROTUL. cur. reg. I 91 (a. 1199): offert... Johannes... *probare* versus eosdem de -o.

maheria, -e *f.* v. *maiera*.

mahometicus, -a, -um [*Mahomet*] *mahométan:* HIST. Sil. p. 31,5: -a superstitiosa secta.

mahumeria, -e f. [mahum, A. F. mahomerie]. *formes*: machomeria: CARTUL. Terr. sanct. p. 46. ACTA pont. Rom. ined. III 183 p. 197. maumeria: MAGNUS chron. a. 1189 p. 512,29. *mosquée*: CARTUL. Terr. sanct. p. 46 (a. 1130): -am extra civitatem. HIST. Angl. (H. Huntingdon) p. 224 (a. 1130—54): castrum ante portam ubi pons est et -a. ACTA pont. Rom. ined. III p. 197 (a. 1154—59): maiorem -am in eadem civitate (*Ascalon*). ITIN. Ricardī p. 46 I 21: novis polluebatur -is, quas perfidus imperator indulserat fieri. MAGNUS chron. a. 1189 p. 512,29: misit eidem... -am..., ut eam... ad honorem Sarracenorum exaltaret et venerabiliter eam haberi.

mahumicola, -e m. [Mahum et colo] *musulman*: RADULF. CADOM. gesta Tancred. col. 508^C: fortune ludus suum illum favorem a christicolis ad -as convertit. v. *maumeticola*.

maia, -e f. [*fr.* maie, *cf. anc. norv.* muge] *maie*, *coffre à grain*: STATUT. ord. Sempringham a. 1148 (DuC s. v. 2. maia, v. MONAST. Angl. VI 12): circumeant procuratores omnes grangias, et videant omnes -as, et faciant implere ad summum quas potuerint. v. *maita*.

maiades, -um f. pl. [Maia, *une des Pléiades*] *les Pléiades*: WANDALB. mens. 110: -es septenis ignibus aurant.

maiagium, -i n. [maius] *prestation exigible en mai*: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 674 p. 168 (a. 1142): consuetudines autem quas exigebant isti sunt, vicaria, segrearia, -um istasque a predictis habitatoribus sepe per violentiam... extorsurunt.

maialis, -is m. [*ital.* maiale] *forme*: magialis: LIB. Farf. 1,44. *porc châtré* (UGUTIO s. v. maior: -is, porcus domesticus carens testiculis): POLYPT. Rem. p. 98: summa porcorum verri X, -es C, scrofe CLXV, genal. CXL. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 127 (a. 1033): uno bove et uno verre et uno -e.

maicus, -a, -um v. *magicus*.

maida -e f. [*orig. et sens inc.*] CAPIT. reg. Franc. I p. 202,20: de pravos illos homines qui brunaticus colunt, et de hominibus suis subtus -a cerias incendunt et votos vovent.

maienca [magenc] *jeune agneau (du mois de mai), droit que le seigneur percevait sur le bétail de cette espèce (Haute Vallée de Sègre, Catalogne, XIes., Rev. hisp. 19 p. 15,19, cat. magenc)*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. 381 (XIIe): ab XII den. quod donent -a. v. *magencus*.

maiensis, -e [magera; *cf. ital.* maggese] *jachère*: COD. Bar. 6,166 (a. 1261): de quibus terris hoc anno -es factos habeo. *cf. magesa*.

mamera, -e f. [A. F. maïère] *formes*: maceria: DIPL. Henr. III 52 p. 67,40. CARTA a. 1081 (DuC s. v. 1. macera). macera: CARTA a. 1089 (DuC s. v. 1. macera). macheria: CARTA a. 922 (DuC s. v. 1. macera). maderia: CARTA a. 1066 (DuC s. v. 2. maderia). maeria: ACTA Phil. Aug. I 224 p. 273 (a. 1188). maheria: CARTA a. 1126

et 1142 (DuC s. v. maheria). maire: ACTA com. Namurc. p. 89,23 (a. 1047—64). mairia: HERIM. TORNAC. restaur. col. 108^D. ib. 110^C. matera: CARTA a. 1065 et 1144 (DuC s. v. 4. maeria). materia: DIPL. Otton. II 85 (a. 974). DIPL. Henr. III 80 (a. 1041). CARTA a. 1064 (DuC s. v. 4. maeris). mathera: VITA Lietb. p. 862,27. ib. 867,30. CARTA a. 1144 (DuC s. v. 4. macria). matheria: DIPL. Otton. II 187 (a. 979).

terme des régions picarde et wallonne: 1) *levain de bière*: ACTA com. Namurc. p. 89,23 (a. 1047—64): polenta cervisic, que vulgo maire, in omni villa sua est. CARTA a. 1064 (DuC s. v. 4. maeria): potestatem ponere et deponere illum qui materiam faceret unde levarentur cervisic. CARTUL. S. Mart. Tornac. 1,6 (a. 1098): fermenti cerevisiarum quod -a vulgo dicitur... -am, id est unum fermentum per unamquamque hebdomadam ad fratrum potum fermentandum. 2) *droit seigneurial sur la fabrication de la bière*: CARTA a. 922 (DuC s. v. 1. macera): mercatum, percussuram monete, macheriam. DIPL. Otton. II 85 (a. 974): theloneum, mercatumque et monetam et materiam cervise (*sic*). DIPL. Henr. III 52 p. 67,40 (a. 1039): cum moneta et maceria cum cambio et molendinis. ib. 80 p. 105,26 (a. 1041): cum moneta et materia, cambio et molendinis. CARTA a. 1065 (DuC s. v. 4. maeria): materam civitatis. CARTA a. 1066 (DuC s. v. 2. maderia): molendinum unum et totius ville maderiam. CARTA a. 1081 (DuC s. v. 1. macera): cum teloneo et maceria, cum molendinis et curtibus. CARTA a. 1089 (DuC s. v. 1. macera): alodium de Lietsinis cum moneta, cum teloneo et macera et districto, cum molendinis. CARTA a. 1126 (DuC s. v. maheria): maheriam prefate ville. HERIM. TORNAC. restaur. col. 110^C: superadiciens monetam scilicet civitatis, mairiam, iustitiam. CARTA a. 1142 (DuC s. v. maheria): quadraginta solidos de thelonio, et totam maheriam. CARTA a. 1144 (DuC s. v. 4. maeria): decimam monete et materam... tertiam partem... in moneta, in mathera, in foro. VITA Lietb. p. 867,30: Cameraci vero decimam monete et matheram, et in vico de Paschiertrau cambam unam. ACTA Phil. Aug. I 224 p. 273 (a. 1188): salvo iure... dominorum monete et maerie.

1. **maicria**, -e f. [materia, *forme refaite sur A. F.*] 1) *bois (de la vigne)*: CARTA a. 1164 (DuC): si quis vinearum, hortorum, vel alterius loci fructus, vel -e, vel clausuram, vel tectum domus furatus fuerit. 2) *madrier*: CARTUL. Maurian. 390 (XIe—XIIe): ad adduccendum -am.

2. **maieria**, -e f. v. 2. *maioria*.

maiesicatura, -e f. [magesa] *jachère*: CARTA a. 1192 (Ferri, Le carte dell' archivio liberiano dal sec. X al sec. XV. Archivio della Società romana di storia patria t. XXVII] p. 454): quatuor -as terre.

maiestas, -tis f. *forme*: magestas: POLYPT. Irm. II p. 153 (a. 849). DIPL. Arnulfi 184 p. 285,7 (a. 885). JOH. METT. Joh. p. 370,2. DIPL. Catal. I p. 229,23 (a. 948).

MIRAC. Privati p. 132 note 2. VINC. KADL. chron. p. 56. CARTUL. Elisont. 30 (a. 1168). I) *majesté, puissance*: A) *en général*: LAMB. HERSF. Lulf. 17 p. 330,16: cum... ingentem loco reverentiam tanti patrocini -s comparasset. VINC. KADL. chron. p. 109: ideoque Mazoviam et consiliis esse strenuam et vernantissima milicie florere -te. B) *emplois spéciaux*: 1) *en parlant de Dieu*: ANNAL. regni Franc. p. 38: divine -tis (WALAHFR. carm. 5,2,31. PASS. Quir. Teg. 8). WALAHFR. Wett. 616: -as Christi. HRABAN. carm. 4,3,33: -s celsitnantis. RUD. FULD. Leob. 14: nomen Summe -tis. AGOBARD. Fel. Urg. col. 49^B: -tem Dei Patris. fid. ver. col. 269^C: una ergo deitas, una eternitas, una -s. RIMB. Ansc. 3 p. 23,25: -s omnipotentis Dei (MIRAC. Privati p. 132). ADAM BREM. 3,27 p. 170,24: -s Domini. BERNARD. serm. de div. col. 675^A: in beata Maria Sancta Trinitas fuerit (fuerit, dico per presentiam -tis). serm. in cant. col. 798^B: dignatur illa -s suis esse creaturis. COD. Mai. Polon. I p. 6 (a. 1075). Deus... cuius -s est super omnes principatus et regna, dirigat cor et actus vestros. RICHARD. S. VICT. verb. incarn. col. 999^D: ad Patrem -s, ad Filium veritas, ad Spiritum Sanctum benignitas.

2) *en parlant du Pape ou des évêques (majesté apostolique)*: ODILO SVESS. transl. Sebast. p. 390: -tem apostolicam (AGAPIT. II epist. col. 915^B. WILLIH. ad Agapit. II p. 348,30). LAMB. HERSF. annal. a. 1074 p. 191,6: pontificalis nominis -tem. TRANSL. Patroc. p. 280b: gloriosus archiepiscopus... -te manus.

3) *en parlant des rois et des empereurs*: WALAHFR. Carol. prol. (ed. Halphen) p. 106: inter omnes -tis regie ministros (BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 280,4 et 17). CARTUL. Stabul. I p. 106,3 (a. 885): imperialis -s. DIPL. Catal. I p. 229,23 (a. 948): -s regalis (WIDUK. gest. 2,15. ABBO FLOR. apol. col. 467^D).

II) *titre honorifique: 'Notre Majesté', 'Votre Majesté'*: A) *attribué au Pape*: ABBO FLOR. epist. col. 421^D: ante presentiam vestre -tis. B) *attribué à l'empereur*: GERBERT. epist. p. 231: nec novi a vestra -te superveniunt. DIPL. Conr. II 254 p. 351,13 (a. 1037): nostra imperialis -as. EPIST. Reinh. 70: cum honore debito nostre -ti. OTTO FRIS. chron. praef. p. 1,5: petivit vestra imperialis -as. RADULF. DIC. II p. 52: quid... vestre placuerit -ti. C) *attribué au roi*: LUPUS epist. (MGH) p. 47,13: -ti vestre notas facere studui. EPIST. var. III p. 151,29: obsecramus autem celsitudinem -tis vestre. EPIST. Tegerns. I 65: vestramque -tem... precatur. D) *à un duc*: CARTUL. S. Trin. Rotomag. 422 (a. 1030—1090): nostre -tis edictò roboramus.

III) *crime de lèse-majesté*: ANNAL. regni Franc. p. 152: reus -tis (PRUD. annal. Bert. II p. 30. ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 883 p. 110,1. ib. a. 896 p. 128,36. CARTUL. Clun. I p. 286 [X^e]. OTTO FRIS. chron. 5,29 p. 255,11). LIB. pont. II p. 176: reos imperatorie -tis (ADALB. MAGD. chron. a. 966 p. 177,12). ADAM BREM. p. 179,6:

regie -ti fuerunt obnoxii. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 284,24: apostolice -tis reatum. RAHEW. gest. 3,20: pro crimine lese -tis. GLANV. leg. XIV 7: condemnandus est tamquam de crimine -tis. VINC. KADL. chron. p. 56: non iniuriarum, set lese -tis iudicium petunt. ib. p. 89: magister doli... deprehenditur, capitur, coram magistratu -tis insimulatur.

IV) *grandeur, dignité, renom*: PASS. Ursul. 117: -tem huius basilice. ODO CLUN. serm. col. 746^A: tante rei -tem credere. CARTA Henr. I reg. Angl. (DuC): dominus papa Innocentius -te litterarum et sigilli sui. GUIBERT. Nov. gesta Franc. V 1 col. 750^C: non sine pretii -te.

V) *image ou statue de Dieu ou des saints, Christ en majesté*: MIRAC. Fid. p. 72: hunc locum precipue sancti Marii, confessoris et episcopi, aurea -s, et sancti Aman-tii, eque confessoris et episcopi, aurea -s, et sancti Saturnini martiris aurea capsula et sancte Dei genitricis Marie aurea imago, et sancte Fidis aurea -s decorabant. ib. p. 203: sancte virginis -tem a sacrario exponere. BERTHOLD. ZWIF. chron. 10 p. 178,18: dorsale magnum ex lana contextum, -te et Caroli imagine insignitum. RAYM. POD. col. 639^B: ante -tem quandam matris Domini procubui. CARTUL. Rames. II 273 (c. 1160): unam -tem cum auro et gemmis; unam imaginem S. Benedicti cum auro et gemmis. GIRALD. gemma II p. 103: vulnus in fronte -tis.

VI) *présence*: CARTUL. Brivat. 8 p. 33: in -te istorum testium auctoritatum fuit Petri.

maiestativus, -a, -um [maiestas] *majestueux, royal*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 279,37: iure quodam -o possessiones... invaserat. ib. a. 1077 p. 301,47: rebelles... manu -a... pervaserat. ACTUS pont. Cenom. p. 456 (XIIe): -a quadam gravitate precellens. JOH. ALT. arch. I 69 p. 242: gravium -a virosum lingua. NIGEL. WIREK. contra cler. p. 171: -a quadam imperatorii vultus assumptione. ANDR. SUN. hex. 111: -a voluntas.

maiestative avec grandeur: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 281,42: Saxonibus... tam seva et iniuriosa animositate ipsius -e suppressis.

maiesterium, -i n. v. *magisterium*.

maignagium, -i n. [managium] *maison*: CARTUL. Rames. I 137 (a. 1120): dedit... unum -um in foro eiusdem ville. v. *managium*.

mailla, -e f. v. *mallia*.

maimo 1. [moyen angl. mayme, cf. mahemio] *mutiler*: ROTUL. cur. reg. I 91 (a. 1199): vulneraverunt et -averunt. v. *mahemio*.

mainada, -e f. v. *mainata*.

mainadarius, -i m. [mainata et masnada] *soldat*: CARTUL. Biter. 223 p. 304 (a. 1167): neque predabo neque pedem me sciente tenebo, nec -us ero.

mainagium, -i n. v. *minagium*.

mainamentum, -i n. v. *maisnamentum*.

mainata, -e f. [cat. mainada, A. F. maisnie] formes: mainada: LIB. feud. maior I 447 (a. 1078—1082). meinada: LIB. feud. maior II 220 (a. 1154). mennada: LIB. feud. maior I 502 (a. 1062). *hommes d'armes d'un seigneur, troupe* (v. E. R. Binué, *El lenguaje tecnico del feudalismo* [Barcelona 1957] p. 166); LIB. feud. maior I 447 (a. 1047—1087): convenit... ut sit eorum solidus et fidelis et de eorum -a sicut homo debet esse de suo meliori seniori. ib. II 220 (a. 1154): si tu volueris staticam facere cum tua -a in civitate Impurias. CONCIL. Monspel. col. 668: rursus omnes hereticos, Aragonenses, famillias que -e dicuntur, piratas quoque et illos qui deferunt arma seu armamenta... sub anathemate posuit. v. *masnada* (cf. *Zeitschr. f. rom. Phil.* 72, 321—339).

mainillum, -i n., **mainnilum**, -i n. v. *maisnile*.

mainpestus, -us m. v. *manupastus*.

maioiria, -e f. v. *maioria*.

maiola, -e f. v. *malleolus*.

maiol(i)us, -i m. v. *malleolus*.

1. **maior**, -is v. *magnus*.

2. **maior**, -is m. [pour majon; esp. mojon] borne: CARTA a. 1168 (Alphons. VIII Castell., DuC): si quis infra -es, quos ego per circuitum prefati monasterii propria manu fixi... si quis ausu temerario aliquem ex -ibus supradictis... arrancaverit vel transmutare temptaverit.

maiora, -e f. v. *maioria*.

maioralis, -is m. [maior] 1) *grand, par la naissance ou la classe sociale*: CARTA a. 1073 (Doc. Sancho Ramirez I 15): ego... vobis domino Lope de Botaia, meo -e. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 245 (a. 1082): omnibus huius terre -ibus. ib. II p. 133 (a. 1119): conventu -ium totius istius terre. ib. II p. 468 (a. 1141): qui ibidem eos iudicaverint sive sint -es, sive clerici sive sacerdotes. 2) *maire ou chef des bergers*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 332 (XIIe): firme sunt Garcia Ortiz, -e et Examen (il s'agit de l'abbaye d'Artaxona).

maiorana, -e f. [orig. orientale; cf. J. André, *Lexique des termes de botanique s. v. mezurana; ital. dial. mazorana, mezorana*] *marjolaine*: COLL. Salern. II p. 341: ex aqua decocta mirte, -e, sisimbrii, melise.

maioratus, -us f. [maior] 1) *dignité de maire du palais* (cf. *maiordomatus*): MAIOR. Franc. p. 241: videns autem rex tantam principis strenuitatem... sibi et successoribus suis iure hereditario -um regni et regie domus dapiferatum... constituit. ANNAL. DAN. p. 41 col. 1,37: Karolo Karlomannus et Pipinus in -u domus successerunt. 2) *office de maire ou d'intendant, mairie*: CARTUL. Carrof. p. 105,11 (a. 1075—1100): homagium... maioris et omne ius ipsius -us. CARTA Odonis ep. Belvac. a. 1140 (DuC): prefecturam sive -um Haleti, quam ex parte burgali habebat. ACTA Phil. Aug. I 394 p. 485 (a. 1191): si filius maioris absque legitimo herede mortuus esset et predicta filia maioris in -u patris iure hereditario redire vellet.

maiordomatus, -us f. [maior domus] forme: maior do-

minatus: CHRON. Ved. p. 698. 1) *fonction de maire du palais*: GENEAL. reg. Franc. p. 523: Ragcmfredum in principatum in maiorum domatum elevaverunt. PASS. Ragn. p. 210, 1: in -us honore fuerat sublimatus. ANNAL. Fuld. II a. 714: huius filius Carlus... sub honore -us tenuit regnum Francorum annis XXVII. CHRON. Ved. p. 698: Bercharius honorem maiorum dominatus palatii suscepit. VITA Aldeg. III, I § 2 p. 651: maioris domatus dignitatem administrans. 2) *fonction de 'maître d'hôtel'*: GESTA pont. Camerac. I 93 col. 95^A: qui -u ceteris prestatat in urbe sub pontificali auctoritate. 3) *pour maior domus = maire du palais*: CHRON. Moissiac. p. 288,13: Leudesium... -em domatum palatii elegerunt.

maiordomus v. col. 49 l. 13.

15 **maioirentinus**, -i m. v. *maioirentis*.

maioirentis, -is m. [maior] forme: maioirentinus: LIB. cens. Rom. II p. 124. *cavalier chargé du service d'ordre lors de la cérémonie d'intronisation d'un nouveau pape*: LIB. cens. Rom. I p. 305: -es autem ad curiam accedere non debent pro servitio aliquo seu pro alio, nisi in diebus coronationis domni pape, cui dum equitat baculos habentes in manibus viam parant, multitudinem populi removendo. ib. I p. 298: -es qui vocantur scola Stimulati. ib. II p. 124: -ini vero milites cum mantellis sericis antecedunt.

maiordomus, maior domus v. *magnus*.

1. **maioria**, -e f. [maior] formes: maeria: ACTA Pont. Rom. Gall. (a. 1144) II 25 p. 88. ib. (a. 1154) 78 p. 160. ACTA Henr. II, I p. 307,16 (a. 1156—62). maior: CARTA a. 1084 (Gallia Christiana III instr. col. 23). mairria: ACTA Phil. Aug. II 656 p. 215 (a. 1200).

mairie, office de maire et biens qui y sont attachés (dans le Nord de la France): CARTUL. Saviniac. I p. 408 (XIe): de viginti solidis quos debebant de ecclesiis et de -a de Chevennaco. CARTA a. 1084 (Gallia Christi. III instr. col. 23): ut canonici ipsius ecclesie... in usus monachorum S. Dionysio servientium prebende ipsorum cedant maior et submaiora. LIB. serv. p. 167,17 (a. 1097): guerpivit nobis... -am ville Ettardi. CARTUL. Paris. I p. 394 (a. 1168): de canonicis Beate Marie Parisiensis... qui recipiunt -as. ib. p. 395: si quis -am ad ecclesiam pertinentem susceperit. ACTA Phil. Aug. I 63 p. 84 (a. 1182—3): emit -am Pupugnii. ib. I 451 p. 547 (a. 1193): dedit -am cum iusticia -e (CARTA a. 1192 [Les Templiers en Eure-et-Loir p. 26]). CARTUL. Clun. V 4382 p. 742 (a. 1200): quod maior meus quicumque fuerit in predicta villa... in accipiendo -am. ACTA Phil. Aug. II 656 p. 215 (a. 1200): canonici... pacem fecerunt... quod Richardus et uxor sua et heredes sui mairriam illam in perpetuum abiuraverunt. ib.: in mairria autem illa sunt bornagia et li district et investiture et summoniciones hominum de Cheindoux quando aliquis canonicorum Beate Marie.

2. **maioria**, -e f. [meiaria q. v.] formes: maieria: CARTUL. Biter. 313 (a. 1192). maioiria: CARTUL. Biter. 238 (a.

1171). *bien rural cultivé à mi-fruit (pour meiaría)*: CARTUL. Biter. 233 p. 321 (a. 1171): dono... ancip per ipsam -am. ib. 238 p. 321 (a. 1171): propter -am predictam... ille solvit. ib. 313 p. 452 (a. 1192): debetis habere de maieria pro panadis unam pugneriam bladi. ib. 333 p. 490 (a. 1199): debetis habere de blado de -a pro panadis unam pugneriam bladi.

maiorinus, -a, -um 1) *adj.*: de la plus grande dimension: COD. Cavens. a. 965: ibidem animale -um intrare non possunt.

2) *subst.*: a) *majoren, fonctionnaire royal (en Espagne, v. R. Amador de los Ríos, Santander p. 883, hisp. merino)*: CARTUL. S. Turib. 91 (a. 990): si aliquis homo de potestas... aut -o aut saionibus. CONCIL. Coyacense a. 1050 (DuC): ut omnes comites seu -i regales populum sibi subditum per iustitiam regant. CARTUL. Clun. IV 3582 p. 721 (a. 1081): Martino -o regis. CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 186 (a. 1088): Petrus Johannes, -us de Castella. ib.: Pelagius Domingiz, -us dilectione (= de Legione). CARTUL. Clun. V 4072 p. 424 (a. 1142): -i, saiones vel alii homines... non intrare presumant. DIPL. Alph. VII a. 1147 (Anuar. hist. der. esp. 10, 1933) p. 326: ut de cetero imperator nec rex nec dominus ville in Pontecurbo ponat... iudicem nec -um pro foro... et quod nullus -us habeat potestatem exercendi officium in aliquem vicinum de Pontecurbo. b) *au sens figuré*: GLOSS. X^e (ALMA XXII [1952]) p. 222 s. v. assessor (*texte glosé*: diabolus convocans assessorem summa). ib. p. 233 s. v. primarius. v. *marinus et merinus*.

maioritas, -tis f. [maior] 1) *supériorité, préséance, souveraineté*: RADULF. ARD. homil. col. 1460^B: discipuli de -te... contendunt. ib. -tem in regno celorum cupiunt. BERNOLD. chron. a. 1091 p. 453,3: qui et suos sectatores ad -tem per servicii exhibitionem docuit pervenire. WALTH. MAP. nug. cur. 94,28: allegabat -tem Luelinus, parietatem Eduuardus. RADULF. DIC. I p. 338: illius dignitatis et -tis ecclesiam Cantuariensem ab antiquo fuisse audivimus. ALAN. INS. dist. col. 837^A: sic dicuntur magi, non a magica arte, sed a -te scientie. BERNARD. PAPIENS. summa decret. I 25 § 1 p. 20: -s attenditur ex prerogativa ordinis, consecrationis, dispensationis et antiquitatis.

2) *grandeur, gravité*: ANSELM. LAUD. Matth. 5 col. 1295^D: maior pena erit, secundum -tem peccati. PETR. PICTAV. sent. II 19 p. 157: 'maiori iniustitia', i. e. iniustitia ad plures pertinentia, ut -s pluralitatem notet. PETR. CANTOR summa 86 p. 70: unde procedat illa -s contritionis.

maioro 1. [maior] *augmenter* (UGUTIO: -o, -as, maiorem facere): 1) *en poids*: QUADRIP. p. 389 (Blas. 1): -etur iudiciale ferrum, ut appendat LX sol. 2) *en qualité*: DIPL. Henr. II 93 p. 117,14 (a. 1005): quicumque catholicorum ad famulatum divinum et ad honorem et laudem sanctorum dei res ecclesie devote -are studuerit. PAUL. FULD. Erh. I,11: parvitatem ergo servitii devotionis

ardens flamma meum -abit apud vos studium et voluntatem. 3) *part. passé*: CAPIT. Caroli II (a. 871, DuC): pro hac utriusque ecclesie -ata emendatione, omnis presul... dei misericordiam exorare... accedat.

5 **mairamentum**, -i n. [materiamen; *forme refaite sur A. F. merrien*] *formes*: mairamentum: ACTA Pont. Rom. Gall. (a. 1144) II 26 p. 90. marramentum: CARTA a. 1107 (Cal. Charter R. IV 157). *droit de prendre du bois d'œuvre, du merrain*: CARTA a. 1107 (Cal. Charter R. IV 157): marramentum ad edificia sua. ACTA Pont. 27 p. 45,32 (a. 1143): concedimus... in foresta mea de Almaneschis -um ad ecclesiam vestram faciendam. ACTA Pont. Rom. Gall. (a. 1144) II 26 p. 90: in foresta sua de Almaneschis mairamentum ad totam edificationem ecclesie. ACTA Henr. II, II p. 56,15 (c. 1177): -o lignorum dolatorum. v. *merramentum*.

15 **mairastra**, -e f. [A. F. marâtre] *belle-mère*: CARTUL. Biter. 100 p. 135 (a. 1077): per pignorem R. -am de me R. CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 345 (a. 1141): dederunt... ad Luciam, eorum -am.

20 **mairemia**, -e f. v. *mairemium*.

mairemium, -i n. [A. F. merrien, materiamen] *formes*: maeremium: MONAST. Angl. VI 260, 1025. Brit. Borough Charters p. 55 (a. 1154—89). mairemia: Brit. Borough Charters p. 54. maironia: BENED. PETR. gesta I p. 280. maisremium: ACTA Henr. II, V p. 126,18 (a. 1172—80). CARTUL. Glamorg. I p. 28 (ca. 1184—5). maisrcmum: ROTUL. pip. 5 Rich. II p. 74. maisrenum: ROTUL. pip. II Ric. I p. 30 (a. 1190). marremium: CARTA a. 1196 (Arbois de Jubainville, Histoire des comtes de Champagne III 481). meiremium: ROTUL. cur. reg. I 40 (a. 1198). merennium: CARTA a. 1176 (Les Templiers en Eure-et-Loir p. 9). merremium: CARTA a. 1181 (Lawrie, Early Scottish Charters p. 304). merrien: CARTUL. Molism. 331 p. 377 (a. 1101). *bois d'œuvre, merrain*: CARTUL. Molism. 331 p. 377 (a. 1101): materiam, id est merrien, excidere. MONAST. Angl. VI 260 (XIIe): maeremium ad reparandum sive resartiandum ligni pontem. CARTA a. 1154—1189 (Brit. Borough Charters p. 55): maeremium ad edificandum. CARTA a. 1170 (Brit. Borough Charters p. 54): liceat burgensibus adquirere tam mairemiam quam focalia. CARTA a. 1176 (Les Templiers en Eure-et-Loir p. 9): de quercubus quidquid ceciderit, unde merennium fieri non possit. ACTA Henr. II, II p. 126,18 (a. 1172—80): in lignis... ad ignem et ad maisremium. CARTA a. 1181 (Lawrie, Early Scottish Charters p. 304): omnem corticem de merremio meo proprio... in boscis meis. CART. Glamorg. I p. 28: pro maisremio ad castrum de Neth. CARTA a. 1196 (Arbois de Jubainville, Histoire des comtes de Champagne III 481): scindere non licebit neque quercum neque fagum... nisi pro marremio faciundo. ROTUL. pip. II Ric. I p. 30 (a. 1190): pro maisreno Rogeri asportato. BENED. PETR. gesta I p. 280: ne aliquis deferat vel deferri faciat mai-

roniam extra Angliam. ROTUL. pip. 5 Ric. II p. 74 (a. 1194): pro maisremo ad petrariam et mangunell', vj. s. ROTUL. cur. reg. I 40 (a. 1198): de pastura et de meiremio et ceteris espletis. ROTUL. cur. reg. (R. C.) II 36 (a. 1199): cheverunum et aliud -um. MONAST. Angl. VI 1025 (c. 1200): in tota foresta mea maeremium ad edificia et omnia necessaria facienda. CARTA ca. 1200 (Kirkstall Coucher. clxxxiii p. 126): -um in eodem bosco ... ad edificandum in eadem terra.

1. mairia, -e f. v. maiera.

2. mairia, -e f. v. maiera.

maironia, -c f. v. maireremium.

mairramentum, -i n. v. mairamentum.

mairria, -e f. v. maioria.

mais v. magis.

maisagium, -i n. [mansus, cf. angl. messuage] *domaine rural avec sa maison*: FORM. Anglic. no. CCXCIX p. 182 (c. 1200): concessi et dedi... illud -um quod est inter domum meam et Godam monialem pro homagio et servitio suo et pro decem solidis quos michi dedit. v. masagium.

maisia, -e f. (cf. massa?) *ferme et ses terres, propriété rurale*: CARTUL. Tiron. I p. 99 (a. 1126): terram unius carruce inter -am de Vilermaferei et Pereium.

maisnagium, -i n. [mansio, forme refaite sur A. F. mesnage] *maison*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 91 p. 105 (a. 1080—1120): vendidit... plassitium cum -o. v. managium.

maisnamentum, -i n. [mansionamentum; A. F. mainement] *formes*: mainamentum: CARTUL. Coron. p. 53 (a. 1197). maisnamentus: CARTUL. S. Florent. Pictav. p. 113,9 (a. 1070). *domaine, propriété*: CARTUL. S. Florent. Pictav. p. 123,5 (XIe): unum -um ad servientem. CARTUL. Coron. p. 156 (a. 1185): unum de duobus -is que habebat communiter cum fratre suo. ib. p. 53 (a. 1197): -um Willelmi Pictavini quod est apud Ribairou ad edificandam videlicet domum divertendis dictis fratribus et reponendis salibus aptam.

maisneda, -e f. v. masnada.

maisnile, -is n. [mansionile; forme refaite sur A. F. mesnil] *formes*: mainillum: MONAST. Angl. VI 2 p. 1080,34 (a. 1185—8). ACTA Henr. II, II p. 298,28 (a. 1185—8). mainnilum: ACTA Henr. II, II p. 299,8. maisnillum: CARTUL. S. Vinc. Cenom. 194 p. 122. maisnillus: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 206 (a. 1023). maisnilum: CARTUL. Icaun. p. 151,19 (a. 988). CARTUL. Paris. I p. 99 (a. 997). ACTUS pont. Cenom. p. 351 (XIe). meisnillum: CARTUL. Gemet. p. 20 (a. 1172—78).

1) *petite propriété rurale*: CARTUL. Paris. I p. 99 (a. 997): in eodem territorio... dimidium maisnillum... cum pratorum copia. CARTUL. Luver. I p. 5 (a. 1027): -e quod dicitur Fontana Berengerii. ACTUS pont. Cenom. p. 351 (XIe): villam... cum maisnilo quod dicunt Flammeiacum.

2) *bâtiment d'exploitation rurale*: CARTUL. Icaun. p. 151,19 (a. 988): in adiacentiis, membris, vel -is constructis. CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 60, 23 (a. 990): quartas duas de terra cum -i et vineis. CARTUL. S. Joh. Ang. p. 206 (a. 1023): hoc sunt maisnilli et terra arabilis, cum pratis. CARTUL. Engol. p. 166 (a. 1075—1101): -ia et pertinentia ad ipsa -ia.

3) *domaine en terre (pour mansus)*: CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 119,18 (a. 1104): scilicet duo -ia terre et tertiam partem decime. v. mansionile.

maisnillum, -i n., maisnillus, -i m. v. maisnile.

maisnilum, -i n. v. maisnile.

maiso, -nis f. [mansio, forme refaite sur A. F. maison] *formes*: maison: CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 328 (a. 1062). maisor: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 175 (a. 1161). *maison*: CARTUL. Clun. IV 3792 p. 140 (a. 1100): dedimus eis duas -nes et 1 ortum (cf. CARTUL. Cellafr. p. 109 [a. 1076—1101]: la maiso sancto Petro). v. mansio, masio.

maisonata, -e f. [maiso] *petite maison*: CARTUL. Clun. II 1200 p. 283 (a. 966): dono quicquid visum habere... in -is et in valle.

maisremium, -i n., maisremum, -i n. v. maireremium.

maisrenum, -i n. v. maireremium.

maister v. magister.

maisura, -e f. [mansura] *maison*: CARTA c. 1120 (Lawrie, Early Scott. Chart. 35 p. 27): donavi... unam -am carrucate pertinentem. ACTA Henr. II, I p. 474,2 (a. 1172—73): tres -as in Sortovilla. ACTA pont. Rom. Gall. II 277 p. 373 (a. 1186): -as Balduini. v. mansura.

maita, -e f. [A. F. maie] *coffre*: CARTUL. Icaun. 2,327 (a. 1181): quandam -am salinariam, cum loco in quo sita est in foro... se vendidisse v. maia.

1. maius, -a, -um *formes*: madius: TRAD. Wizemb. p. 31 (a. 798). CARTA a. 802 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 15 col. 65). POLYPT. Irm. II p. 159. ib. p. 177. DIPL. Bereng. I 15,2 (a. 888). CARTUL. S. Cucuph. I 11. CARTUL. Clun. I p. 195. CARTUL. Bivat. 170 p. 183 (a. 945). CARTUL. Conch. 36 p. 40 (a. 955—86). DIPL. Otton. I 409 p. 557, 36 (a. 972). LIB. feud. mai. I 108 (a. 1043—98). madus: CARTA a. 1069 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 285 col. 561). maggio: MEM. Mediol. I 450,30 (a. 859). magius: RHYTHM. Mer. et Car. 111,14. COD. Cavens. I 17 (a. 835). COD. Caiet. I 16,26 (a. 851). CARTUL. Clun. 1440, p. 496 (a. 976). HERIM. AUGIENS. chron. a. 1048. medius: CARTA a. 888 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 8 col. 78).

1) *adj., de mai*: CARTA a. 802 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 15 col. 65): sub die III nonas -as. POLYPT. Irm. II p. 159: in mense -o. ib. II p. 177: in -um mense. CARTUL. Rhen. med. 120 (a. 882): in mense -o. HERIM. AUGIENS. chron. a. 1048: 8 kal. -as.

2) *subst., mai*: WANDALB. horol. tit. 37: de -o. WANDALB. marty. compr. v. 20: Martius, Octimber, -usque

et Julius. WANDALB. mens. 104: -um cognomine Maia insignit. DIPL. Karoli III 2 (a. 877): data XVII kal. mai. (cf. NADDA Cyriac. I 19,2: sexte kalendas Mai). WIDUK. 3,76: nonis -i. CARTUL. Clun. 1440 p. 496 (a. 976): mense -i. ADAM Brem. p. XXVI, 3: III° non. -i. GUILL. CAS. II 1614 p. 201 (a. 1192): in proxima feria de -o de Pruins.

3) maicampus (*formes*: magiicampus: CHRON. Moissiac. p. 297. magiscampus: ib. p. 299): 'champs de mai', *assemblée générale (à l'époque carolingienne)*: CHRON. Moissiac. p. 297: magnum Francorum conventum, id est magiicampum apud Wormatiam habuit civitatem. ib. p. 299: habuit rex conventum in Wormatia, non tamen magiscampum.

2. maius v. magnus.

maiusculus, -a, -um 1) *un peu plus grand*: VITA Helene I prol. p. 176,7: ut ipse illius virtutum splendore... -us... videretur? CHRONOGR. Corb. p. 47,17: qui et Ouliko de vico satis -o Dhiunethe nomine vocabatur (cf. ib. p. 52,1). SIGEBERT. GEM. Wicb. 17 p. 514,49: qui ex his -i esse videbantur. 2) *pris substantivement, adulte*: ROB. PULL. sentent. col. 766^B: aut sola fides pro parvulis, aut sacrificium pro -is.

makerellus, -i m. [*néerl.* makreel, *angl.* mackerel] *formes*: macarellus: CONSUET. Novi Porti 29 (Ch. Giraud, Essai sur l'histoire du droit français, I pièces justif. p. 41 [a. 1163]). maquerellus: ACTA Henr. II, II p. 334,26 (a. 1172—89). ib. p. 342,14 (a. 1172—89). 1) *maquereau*: ACTA Henr. II, I p. 227,15 (a. 1156—59): lothos allectium et -orum. ib. II p. 188,18 (a. 1177—82): theloncis allectium et -orum. 2) *taxe sur la vente du maquereau*: ACTA Henr. II, II p. 334,26 (a. 1172—89): quietam ab omni telonco... tallagio, multuello, mello, maquerello, harengis. ib. II p. 342,14 (a. 1172—89): quietam ab harengis et maquerellis. v. *macarellus*.

1. **mala**, -e f. [*joue* (UGUTIO: unde -a, -e, maxilla... et est -a superior, mandibula inferior: -e proprie sunt eminentes partes sic dicte propter rotunditatem, ut dictum est, et sunt sub oculis): HINCM. REM. annal. Bertin. (ed. Waitz) p. 67: plaga a tempore sinistro usque ad -am dextere maxille pervenit.

2. **mala**, -e f. [*A. F.* male, *germ.* malha] *forme*: malia: ROTUL. pip. Henr. II 10 f. 20 (a. 1164). 1) *malle pour le transport à dos de cheval*: DUDO Norm. I p. 138: -as et frenis consutis stringeque habenis/sic poteris forsan peragraré viam lutulentam. JOH. MICH. templ. col. 861^B: sacculus et -a cum firmatura non conceduntur. ib. col. 868^A: ministratores... quibus specialiter hoc ministerium debetur et conceditur de -a et sacco.

2) *en général, coffre*: ROTUL. pip. Henr. II 10 f. 20 (a. 1164): pro bulgis et -iis in camera Regis.

3. **mala**, -e f. [*sax.* mal, cf. DIPL. Otton. I 205 p. 284,17 (a. 959): omnem iusticiam ac censum quod Saxonice mal vocatur] *cens*: CARTUL. Burton. p. 18 (1100—1113):

in terra warlanda sunt xj bovate ad opus et xv ad -am. ib. p. 24 (a. 1116—27): tenet... ii b(ovatas) absque -a quas Mabon tenuit. REG. August. Cant. p. 483,25 (a. 1196): clamium nostrum de duobus solidis de -a de iugo de S.

4. **mala**, -e f. [*μῆλον?*] *brebis blanche*: UGUTIO: -e etiam dicuntur oves albe.

malachinus, -e m. [*peut-être de Majorque ou de Malaga*] *monnaie d'or d'origine arabe*: APPROBATIO milit. S. Jacobi ab Alex. III a. 1175 (Mansi, Ampl. Coll. XXI col. 1054): decem -os nobis persolvētis. ACTA Pont. Rom. Gall. (a. 1184) III 187 p. 245: Melior, domni pape camerarius... recepi IV^{or} uncias -orum. v. *molachinus*.

15 **malacia**, -e f. [*μαλακία*] *la bonace (?)*: JONAS FONT. Wulfr. II p. 533,8: cumque rheuma maris tempore -e predictum impleret locum (cf. malina).

malacidia, -e f. [*cf. malus et acedia, faute pour malacia?*] *sens obscur*: ANTIDOT. Glasg. (A. Thomas, Notes lexicographiques, ALMA V [1929]) p. 138: medicamen malaime: ad splenis duricia, ad manus, a(d) -s, ad pedes.

malacticum, -i n. [*μαλακτικόν*] *cataplasme émollient*: HECCELIN. transl. Clement. p. 906,14: ambarum manuum querclosam ariditatem sibi supervenisse... ingemuit, quam nec ypocraticum icra resolveret nec -a mollicarent.

maladeria, -e f. [*A. F.* maladrerie (ladrerie et malade)] *forme*: malederia: CARTUL. Glamorg. III p. 287 (c. 1200). *maladrerie, léproserie*: ROTUL. Cart. 35 b (a. 1200): concessisse leprosis de Karenthom' unam feriam habendam apud -am suam de Karenthom. CARTUL. Glamorg. III p. 287 (c. 1200): extra villam iuxta -am.

malagma, -tis n. *formes*: malagnam: VITA Egwin. p. 380. malaime: v. *supra s.* v. *malacidia*. 1) *cataplasme émollient*: HRABAN. epist. 42 p. 487,14: insipiens medicus est qui -a suum ita format. PASS. Quint. p. 988 v. 356: durus nam medicus durum facit esse -a. RADBERT. Jer. 3 col. 1193^A: super vulnus -a, vel fibula. GURDEST. Winwal. p. 183: sine ullis holerum -tibus curat adhibitis plagas. VITA Egwin. p. 377: collatum est -a monotalmis (*i. monophthalmis*). VITA Gerard. Bron. p. 271: istiusmodi medicinale -a. HERBORD. Ott. 2,18 p. 733,8: hoc sacramentum quasi -a et recuperatio est cadentium in pugna et vulneratorum. 2) *au fig., remède*: HINCM. REM. div. Loth. col. 687^C: medicinalium iudiciorum -ta. ARDO Bened. p. 204,49: benignum -a castigationis inpositum. MIRAC. Pirm. 9: fratres vero... testati sunt, resinam esse in Galaath et -a in Israel. MIRAC. Fid. p. 171: nec habet ius ledendi quilibet morbus, ad eius invocationis -ta delendus. BERNARD. serm. in cant. col. 862^A: apponitur medicamentum penitentiae, -a ieiuniorum, vigiliarum, orationum. MON. hist. Polon. II p. 92: -a... consolatio-nis. v. *maligna*.

malaima, -e f. v. *malagma*.

malancolicus, -a, -um v. *melancholicus*.

malandrum, -i n. [malandria, A. F. malandre] *pustule, malandre*: VITA Desid. Cad. p. 599,16: adolescens... horrore cuiusdam morbi perfusus turgentium -orum copia maxima in faciem scabridam et quibusdam pustulis obseptam Edituo ostendit.

malannus, -i m. [malus] *forme*: malanus: COLL. Salern. II p. 381. *abcès*: ALCUIN. epist. 79 (MGH, Epist. IV 121,8): quidam -us morbi per dulcia sanatur pocula. SALOM. et MARCOLFUS (ed. Benary) I p. 17,25: invitus basiat -um cui in bucca nascitur dampnum. RATHER. prel. I col. 152^C: carbunculi enim, vel male pustule, quem malum vulgo dicunt -um, remedium est. HIST. trans. Aug. I 22^D: carbunculus quod malum Franci per antiphrasim bonum -um vocant. COLL. Salern. II p. 197: fac emplastrum et pone calidum super -um et moritur malum.

malataya, -e f. [orig. inc.] *sorte d'arme*: STATUT. Pistor. a. 1107 (Mur. Ant. med. aevi IV col. 560, DuC): si aliquis Pistoriensis civis detulerit... lanceam vel barionem vel -am.

malatolta, -e f. [male et tollo, cf. A. F. maletoste] *malôte, impôt perçu sans droit*: CARTUL. Userc. p. 95,17 (a. 1096): fecit gurgicionem... de -a quam miserat. v. *maltolectum, maustosta*.

malatura, -e f. [orig. inc.] *malterie*: STATUT. Adalhard. (ed. L. Levillain, Le Moyen Age, XIII [1900] p. 384): portarius... de -a braces suas per suam sollicitudinem ad se venire faciat.

malaxatio, -nis f. *action de pétrir, d'amollir*: Ivo serm. col. 564^A: corpus per omnia membra sua in cruce distenderetur, et totum quod reatu paterni delicti confractum fuerat, huius emplastri -ne consolidaretur.

malaxaturius, -a, -um [malaxo] *émollient*: ANTIDOT. S. Gall. p. 97 (ALMA V [1929] p. 139): oleo lentiscinum... virtutem habet... -am.

malaxo 1. *pétrir, masser*: RECEPT. C. XXIII p. 68: imponis et continuo -a. PAPIAS (DuC): -atus, maxillatus, aut certe subactus.

malbella, -e f. [malvella, dim. de malva] *vêtement blanc fait des parties fibreuses de la mauve*: PAPIAS (DuC s. v. malbella et melocineus): -a, vestis que ex malvarum stamine conficitur, quam alii molocinam vocant. ib.: molocina vestis, que albo stamine fit, quam alii -am vocant. v. *malvella*.

malbobergus, -i m. v. *mallobergus*.

malbus [orig. et sens inc.]: ACTA Pont. 144 p. 218,23 (a. 1198): id est XX et IIII pedum, per -us, per terram, nemus et feodum suum monachis dederunt.

malchus, -i m. [cf. hebr. melech] *roi*: HUGO S. VICT. alleg. nov. test. V col. 875^D: sic -us Judeorum exomoloso.

malcidus, -i m. [orig. germ.] *prestation en céréales correspondant à une mesure agraire germanique*: COD. trad. mon. Lunel. 20 p. 13 (a. 837): cum tali servicio, ut maltros et -os non facerent nec aliquem censum solverent.

maldarius, -i m. [maltrum] *mesure pour le grain*: CART. Henr. com. Namurc. et Lux. a. 1182 (DuC s. v. maltra): septem -os annone.

malderia, -e f. [orig. et sens inc.] (cf. maladeria?): 5 CARTA a. 1106 (Bibl. soc. stor. subalp. 17,84): versus -am de Bochalogi.

maldra, -e f. v. *maltrum*.

maldratum, -i n. [pour maltratum, cf. maltrum] *mesure de capacité pour le grain*: CARTUL. Eichsf. 165 p. 95 (a. 1184—1203): redemimus territorium XX marcis, sexaginta -is et LX sexagenariis avene.

maldrum, -i n., **maldrus**, -i m. v. *maltrum*.

maleardus, -a, -um [pour male artus] *sans fondement?*: CARTUL. S. Julian. Brivat. p. 30 (a. 851): de rebus que adiacent in vicaria Contillanico in villa... quam Viardus et Muraricus ibidem tenent -us iniuste.

maleator, -is m. v. *malleator*.

malecredo 3. [male et credo] *suspecter*: ROTUL. pip. 1 Joh. p. 83 (a. 1199): reddit compositum de x m. pro cervo mortuo lasciato cum corda de quo -itus est. ROTUL. cur. reg. I 91 (a. 1199): si quis interim -ens eis voluerit inde versus eos loqui.

malecurtensis, -c [male et curtis] *discourtois*: HARIULF. chron. Centul. III 1 p. 83: miser ille et -is Heuto.

maladeria, -e f. v. *maladeria*.

maledico 3. 1) *maudire, invectiver* (PAPIAS [DuC]: imprecari mala, quod vulgo dicitur -cere): a) *abs.*: AGIUS vita Hath. 7: nullus -centem, nullus iurantem... audivit. WALAHR. imag. Tetr. 35: omni -citur ore. GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 396,23: -centes se non remaledicere sed magis benedicere. (ABBO FLOR. epist. col. 430^B). CARTUL. Saviniac. I p. 299: -catur a Deo. CARTUL. Nic. 11 p. 15 (a. 1018): -catur maledictione perpetua. b) *avec le datif*: ANAST. chron. 74,33: sibi -cat. ib. 236,11: huic (*imperator*) -xerunt eligentes imperatorem Apsimarum. HROTSV. Dion. 62: apposuit miseris duris -cere verbis. c) *avec acc.*: AGOBARD. div. sent. col. 260^C: non solum persequi persequentes non debemus, sed neque -cere. HROTSV. Mar. 338: hanc hominis -centem non audii auris offensam. WIDUK. gest. 1,6: incole iam -cebant aurum Saxonicum.

2) *maudire, excommunicer*: CARTUL. Conch. 7 p. 11 (a. 910): excommunicatur, -citur. DIPL. Henr. II 390 p. 502,8 (a. 1018): ex parte Dei omnipotentis...-cimus...ut sit anathema maranatha. ADAM BREM. p. 142,14: dicens se non posse ab aliquo -ci. LANFR. epist. XLI col. 538^C: te et omnes adiutores tuos -xi et excommunicavi. CARTUL. Celsiniac. 701 p. 506: ex auctoritate episcopali, excommunico, -co et contradico.

3) *blasphémer, maudire*: CARTUL. Bund. I p. 363,17 (a. 1195): introduxerunt testes, quibus nulla fides data fuit, quia -xerunt qui interrogabantur: 'dicite veritatem' et ipsi respondebant: 'non dico plus'.

maledictus, -a, -um 1) *adj.*: a) *maudit, excommunié*:

WALAHFR. Blaithm. 139: -a cohors. Mamm. 23,27: impie, vane, miser, -e, insane, profane, iussa patris Satane sequeris. GUNTH. COL. diab. A 14: tuam -am sententiam... contempnimus. RIMB. Ansc. 19 p. 42,26: -a sint... deo vota et sacrificia vestra cum idolis vestris. 5
 CARTUL. Clun. I p. 157 (X^e): -us et excommunicatus permaneat. CARTUL. Saviniac. I p. 80 (X^e): si quis hanc (*donationem*) inquietaverit, sit -us in perpetuum. VITA Erasmi II 323: crux -a. DIPL. Otton. III 383 p. 811,31 (a. 1000): omnia predicta -i Ardoini filii Dadonis. 10
 CARTUL. Nic. 10 p. 14 (a. 1064): sit -us et excommunicatus de domno Raimundo episcopo. GESTA Trev. 30 p. 171,28: hirundines... -e, templum Sancti Petri non involare. b) *spéc., le Maudit (le démon)*: EKKEH. 1? Walth. 762: sic per aérias fallas, -c figuras. BERTHAR. 15
 CAS. carm. Ben. 395,61: quid, -e, tibi gessi?

2) *subst. n.*: a) *injure, outrage*: EIGIL. Sturm. prol.: tu invidorum -is responde. WALAHFR. carm. 5,5,34: qui Christum, post flagra, crucem, -a, sepulchrum, / surgere. b) *malédiction, damnation*: CHRON. Salern. 107 p. 108,29 20
 West.: se -um legis pavescere. REGINO chron. a. 883 p. 121,8: ut prophetia sanctissimi Nicholai pape simul et -um, quod super eundem regnum protulerat, adimpletetur. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 317,41: quia 25
 benedictio illis in -um vertetur. EBBO Otton. p. 46: pontifices idolorum... -a et probra in eum congerebant.

maledictio, -nis f. 1) *malédiction, condamnation*: a) *en général*: AGOBARD. inl. sign. col. 180^A: si dixerimus leones, crabrones, brucum, erucam, eruginem, devorationem, id est, -nem. FUND. Werth. p. 166,30: omnes 30
 pariter terribilibus -nibus condemnauerunt. ANAST. chron. 139,30: -ne multitudo perit. HROTSV. Theoph. 409: per quam nature periit -o nostre. RICHER. I p. 106: epistolam dirigat, continentem et bonorum benedictionem et contradictorium -nem. THANGM. Bernw. (Cartul.) 35
 51^{ex}: ut incumbente super illum omni -ne careat benedictione. b) *malédiction attribuée à Dieu ou aux saints*: CARTUL. Clun. I p. 138 (X^e): -nibus qui in veteri ac novo testamento continentur, subiaceat. DIPL. Arnulfi 190 (a. 896): in -ne sancte Marie et Sancti Petri successorumque eius et omnium sanctorum persistat. DIPL. 40
 Otton. I 241a p. 342,39 (a. 962): dei -nem sancteque dei genitricis Marie et beati archangeli Michaelis et omnium angelorum et beati Petri principis apostolorum et omnium sanctorum habeat. THIETM. 7,49: omnis -o, 45
 quam sibi beatus Job inprecatus est, huic... eveniat. DIPL. Henr. III 268 p. 357,17 (a. 1051): ad supremi dei -nem sanctique Petri et Eugenii simulque omnium sanctorum incurrat. COD. Polon. III p. 3 (a. 1123—25): quisquis... de ecclesie rebus... quodpiam auferre voluerit, ... iram... dei et -nem omnium sanctorum incurrat. 50
 CARTUL. Bund. I p. 234,27 (a. 1150): in pleno banno et -ne domini nostri Jesu Christi. FORM. Anglic. p. 422 (c. 1182): -nem... Dei et meam incurrat. c) *malédiction,*

damnation éternelle: ADSO Waldeb. p. 1173: ut eterne -ni succumberet. CARTUL. Athanac. II p. 606: incurrat -ni perpetue. d) *malédiction, faute originelle*: WALAHFR. carm. 5,25a, 11: veritas terra pietasque nata est, / solvit et prime -nis/ damna. OSBERN. Dunst. p. 72, 5: ubi omnes filii Adam native -nis sententiam excipiunt.

2) *excommunication (parfois sous la forme maledictio apostolica, prononcée par le pape)*: ABBO FLOR. apol. col. 469^C: ipse et alii episcopi pretendant -nis sententiam. RICHER. I p. 106: anathemate perpetue -nis condemnent. DIPL. Otton. III 348 (a. 1000): ante iudicem tremendi examinis perpetue -nis anathemate feriat. DIPL. Henr. II 494 (a. 1023): si quis... huius precepti violator extiterit... apostolice -ni subiaceat (CARTUL. S. Ben. Divion. II 270 p. 61 [a. 1019—26]. DIPL. 15
 CONR. II 70 [a. 1026]). ANON. Has. 19: cum Romam iturus centum -num licentiam a fratribus accepisset. GESTA Magd. 23 p. 407,5: in ipsa excommunicatione et -ne... senex senuit induratus. RICHARD. S. VICT. stat. int. hom. XII 990: -nis sententiam sustinere.

3) *blasphème, médisance*: CONCIL. Paris. a. 829 p. 670,14: omnes reddituri sumus in die iudicii rationem, de scurilitate et stultiloquio et -nibus quoniam iuxta apostolum maledicentes regnum dei non possidebunt.

maledictor, -is m. détracteur: AGOBARD. epist. p. 184,11: noverimus blasphematores et, ut ita dicam, -es esse Judeos domini dei Christi et fidelium eius Christianorum.

maledictum, -i n. v. maledico.

1. **maledictus, -us m.** [maledico] *malédiction*: VITA Menel. p. 153,34: non reticet asperos -us.

2. **maledictus, -a, -um v. maledico.**

malefacio 3. 1) *faire du mal à, nuire à (avec datif)*: RIMB. Ansc. 34 p. 66,5: qui sibi -faciebant apud dei misericordiam sine cessatione rogabat. HENR. ARIST. transl. PLATO Meno. p. 38,13: -facere hominibus.

2) *mal faire*: BRUNO QUERF. frat. 13 p. 731,16: qui nunc bona -fecisse valde penitet. QUADRIP. (II Cnut. 75,1) p. 363: ille cuius armis -factum est. OTTO FRIS. gest. 2,25: ex -faciendi assensione.

3) *pratiquer la sorcellerie*: VITA Rich. p. 445,4: -facere adfirmabant stulti.

4) *au passif (malefio, malfio): avoir une défaillance, s'évanouir*: GARIOPONT. 1.5 c. 8 (cf. DuC).

malefactum, -i n. tort, faute, méfait (v. E. Rodon Binué, *El lenguaje tecnico del feudalismo. Barcelona 1957 p. 167*): 1) *en général*: HINCM. REM. epist. col. 102^B: pro -is que in parvo tempore fecerunt mortui vadunt. AGIUS. epic. Hath. 557: redimens elemosinis -a. DIPL. Otton. I 320 (a. 966): ob latrocinia et -a eorum in publicum regni vel imperii nostri ius et fiscum adiudicatum est. RUOTG. COL. 44 p. 47,9: aut Deum in benefactis laudet aut se in -is accuset. DIPL. CONR. II 228a p. 310,29 (a. 1036): ob iniuriam sui -i ipsius imperatoris amiserat gratiam.

2) *produit d'un méfait*: LIB. feud. maior II 223 (a. 1064–66): ubi... rapaces congregaverint furta vel predam vel -a. ib. 307 (a. 1070): et illorum caballario emendet ipsa -a que acceperit in ipsa batalia.

malefacta, -e f. [*cf.* malefactum] *tort, dommage*: LIB. feud. maior I 405 (a. 1053–1071): ad vestrum ullum dampnum vel -am. CARTA Carcass. c. 1080 ex Bibl. Colbert. (DuC): totas -as quas Imbertus habet factas de ipso castello.

malefactio, -nis f. *forme*: malefactio: GARIOPONT. 1,7 (DuC). malfatio: COLL. Salern. II p. 233. 1) *défaillance, évanouissement*: CART. a. 1032 (Marca, Marca Hispanica ap. 208 col. 1051): in excessibus vel -nibus que facta fuerint infra terminos omnium prediorum (*cf.* CARTA a. 1086 [ib. ap. 301 col. 1181]). GARIOPONT. II 19 (DuC s. v. malefactio): -o fit ex nimietate aut evacuatione sanguinis (*cf.* ib. I 7). COLL. Salern. II p. 233: sincopis est defectio motus cordis, que a quibusdam auctoribus dicitur -o, ab aliis exsolutio, ab aliis lipotomia.

2) *méfait, mauvaise action (pour malefactum)*: EDICT. a. 1195 (Reg. Stubbs, Select Charters, 9th ed. 258): si cum -ne aliquem ceperint.

malefactor, -is m. 1) *celui qui nuit, qui fait du tort*: DIPL. Otton. III 405 p. 838,23 (a. 1001): venerabilis abbas pro -ibus sue ecclesie sepissime pulsavit. ACTA Phil. Aug. I 53 p. 72 (a. 1182): si mercator -em suum infra villam invenerit.

2) *malfauteur*: CAPIT. reg. Franc. I p. 48,15 (c. 830): de homicidiis et ceteris -ibus. AGOBARD. div. sent. col. 260^D: eum qui forte innocens est -em ostendere. DIPL. Arnulfi 188 (a. 892): prefatos -es ad presentiam nostram commoneri fecimus. ANNAL. Mett. I p. 70: illos -es... regi tradiderunt ad occidendum. HROTSV. Cal. 9,22: hunc proditorem, hunc -em a vinculis mortis absolvere. FLODOARD. annal. p. 106: assumens secum Tetbaldum de Lauduno cum aliis nonnullis -ibus. ADAM BREM. 2,76 p. 135,15: solis invisus erat -ibus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 304,39: tot -ibus obsistere. ACTA Phil. Aug. I 8 p. 11 (a. 1180): qui -um iniuriis opprimebantur.

malefactum, -i n. v. *malefacio*.

malefactura, -e f. [*male et facio*] *tort, dommage*: CARTUL. S. Cucuph. III 68 (a. 1124): querimonias et -as que ipse abbas in predictis placitis, iudicibus ceterisque hominibus adstantibus presentavit sponte omnino definivit.

malefactorium, -i n. [*male et facio*] *tort, dommage*: CARTA Veremundi regis c. 1070 ex Tabular. eccl. Lucensis apud Bivarium (DuC): dicentes quod habebant de illos grande damnum et -a in ecclesias.

malefaustus, -a, -um [*male et faustus*] *mauvais, de mauvais augure*: LABORANS libert. p. 47,10: -um est umquam toti credere defuisse.

malefetría, -e f. [*forme refaite, cf. malefactorium*] *méfait*: CARTUL. S. Turib. 131 (a. 1157): si aliquis... exierint de sua terra per -a vel per alia causa.

malefica, -e f. *sorcière*: HINCM. REM. epist. col. 151^A: si per sortiarias, atque -as,... diabolo operante, accidit. div. Loth. col. 707^D: per artem -arum. HROTSV. Dulc. 14,2: perfode hanc -am. sap. 5,25: illa -a illesa comparuit.

maleficia, -e f. v. l. 10.

maleficiatus, -i m. [*malefacio*] *ensorcéllé*: BERNARD. PAPIENS. summa decret. IV 16 p. 175: de frigidis et -is et impotentia coeundi.

maleficium, -i n. *formes*: maleficias: CARTUL. S. Cucuph. I 184 (a. 988). PASS. Facundi et Primitivi (A. Fábrega, Pasionario Hispanico II [1955] p. 52). maleficia: RECEPT. A. CLI p. 31. HOMIL. OPAT. a p. 54. 1) *méfait, crime, délit*: REGINO chron. p. 28: Brunichildis propter multa -a, que perpetrarat... equorum indomitum caudis religata discerpitur. DIPL. Henr. V (Wilms-Philippi, Kaiserurkunden 213) p. 218: non dico beneficium sed -um sibi vendicaret ipsius rei agnitio probabit. ib. (Cart. com. Geldr. et Zutph. I 214) p. 213: vel sanguinis effusione, vel quocunque -o scultetus prepositi iudex erit. STEPH. TORN. summa c. 11 q. 1 p. 211: quandoque de -is pecuniariter promitur.

2) *ce qui est capable de nuire*: a) *tort, préjudice*: CAPIT. reg. Franc. I p. 259,18: si Judeus aliquod -um contra Christianam legem aut Christianum aliquem fecerit. VITA metr. Germ. p. 124 str. 6: nulla ledunt nocimenta, nulla -a. ADAM BREM. p. 208,23: qui suis -is illustrem virum circumvenirent. OBERT. Scriba 494 p. 195 (a. 1190): pro -o et peioramento quod ipse fecit in molendino nostro.

b) *poison*: RICHER. I p. 226: parato vero -o, cum una in prandio residerent, Salernitanus, ungue impudici toxicato, liquorem piperis quo cibum pariter intingebant letaliter inficit.

3) *sortilège, maléfice (sing. et plur.)*: CAPIT. reg. Franc. II p. 45,3: ferunt enim suis -is aëra posse conturbare et grandines immittere. WALAHER. epit. in Lev. col. 832^C: omnem ritum -i vetat. RADBERT. epitaph. Arsen. p. 71: diabolicis omnia preoccupare -is. HINCM. REM. div. Loth. col. 707^C: sunt femine, que -o suo inter virum et uxorem odium irreconciliabile possint mittere. ODO CLUN. Ger. p. 323: ferebatur autem quod isdem Adraldus incantationes ac -a nosset. HROTSV. Dulc. 7,1: me illusum illarum -is. CARTUL. S. Cucuph. I 184 (a. 988): per -as et diversas suas incantaciones. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 90: per quasdam mulierculas -is et incantationibus vitam amisisse. LIB. pont. II p. 192: -is et incantationibus uti. ANSCHER. vita Angilb. p. 133: -is hec imputare. BERNARD. PAPIENS. summa decret. IV 16, 4 p. 176: -a sunt quedam prestigia quibus homo impeditur a cuiusdam mulieris carnali commictione. GRATIAN. decret. c. 33 princ.: quidam vir -is impeditus uxori suę debitum reddere non poterat.

maleficus, -a, -um v. *maleficus*.

maleficus, -a, -um *formes*: maleficius: RECEPT. A CXLI p. 30. RADBERT. Wal. p. 498. malificus: CAPIT. reg. Franc. I. p. 96,15 (a. 802). 1) *adj.*: a) *malfaisant, nuisible*: ADAM BREM. p. 192,9: dux, vir -us. LEGES Henr. I 78,7 p. 595 (c. 1114—1118): insanos et eiusmodi -os debent parentes sui misericorditer custodire.

b) (*en parlant de personnes*) *sorcier*: CAPIT. reg. Franc. II p. 345,10 (a. 873): -i homines et sortiarii per plura loca in nostro regno insurgunt. VITA Corb. II p. 595,18: de muliere -a manibus episcopi cesa. VITA Samson. Dol. p. 97: trisulca lancea -e mulieris. c) (*en parlant de choses*) *magique, concernant la sorcellerie*: HINCM. REM. (GRATIAN. decret. c. 33 q. 1. c. 4): si quis per sortiarias atque -as artes.

2) *subst.*: a) *malfaiteur*: FALCO chron. p. 79: imperii legum latores, homicidas, raptores, ceterosque -os dari exterminio.

b) *sorcier*: CAPIT. reg. Franc. I p. 96,15 (a. 802): -os adque incantatores vel auguriatrics omnesque sacrilegos. HINCM. REM. div. Loth. col. 718^C: magi sunt qui vulgo -i ob facinorum magnitudinem nuncupantur. VITA Gisl. p. 791: magos et -os. LETALD. Jul. col. 791^A insurgunt contra sanctum, -um clamantes. ADSO Antichr. p. 107: habebit autem Antichristus magos, -os, divinos et incantatores. VITA Fiac. p. 606: eremitam magnificentum asserens esse -um.

malefidus, -a, -um 1) *trompeur, à quoi on ne peut se fier, de mauvaise foi (en parlant des hommes)*: HILDEG. EPISC. Faron. p. 199,20: spreto -o seculo. ABBO FLOR. epist. col. 419^C: sententia vacillet -i interpretis. RICHER. II p. 184: ne -e sponsionis teneretur obnoxius. WALTH. SPIR. Christoph. II 6,109: heu! -a bonis et prospera fata malignis. VITA Adalbert. Prag. p. 164: nunc autem... semirutata domus et -a statio nautis. EPIST. Hann. 5 p. 22,14: de consilio...ut...-is kartulis commendetur. METELL. buc. 9,30: casu plangas -o. 2) *incrédule*: EPIST. divort. Loth. II p. 211, 9: -is dei fluctuosa tempestas intercipit. OSBERN. lib. mirac. p. 135,1: mirabile dictu et -is difficile creditu.

malefio v. *malefacio*.

malegestum, -i n. [*male et gestum*] *méfait*: SAMSON. apol. 380: dum ante parvum tempus pro -is a pontificali officio fuisset remotus.

malchabeo 2. [*male et habeo*] *être malade, se sentir mal*: EINH. transl. Marc. 3,16: herbisque et frivolis incantationibus -enti succurrere moliantur.

malemitto 3. [*male et mitto*] *condamner, insulter*: QUADRIP. (Eadw-Guthr. 2) p. 131 (c. 1114): si quis christianitatem -at vel paganismum vencretur.

malencoba, -e f. v. *malencolia (faute de copie)*.

malencolia, -e f. v. *melancholia*.

maleolus, -i m. v. *malleolus*.

malesanus, -a, -um *malsain*: 1) *adj.*: EKKEH. I? Walth. 530: -a mente gravatus. MIRAC. Antonini p. 583,41:

filiam confestim -am. CARTUL. S. Marcel. Cabil. 31 p. 34 (a. 1073—1085): -a... vestigia. GUILL. MALM. gesta pont. III p. 241: furorcm quoque -e mentis in Wilfridum evomuit. 2) *subst.*: ABBO FLOR. epist. col. 430^D: inter -os. RAIN. vita Gisl. p. 212: quem... vultis facere de -o sensatum.

malesane de façon insensée: VITA Landel. II p. 439, 18: -e mens quod inique coeperat perficere laborabat.

malesartus, -a, -um [*male et sarcio*] *déplacé, mal appliqué, qui n'est pas de mise*: ABBO FLOR. epist. col. 435^B: aliquando in periurium labimur necessitate coacti, aut quorundam -a gratia illecti.

malestare [*male et stare, inf. subst.*] *tort, dommage*: CARTUL. Mon. S. Cruc. 370 (a. 1193): iniurias et -e que valent ultra XL milia solidorum quod Guillelmus... fecit mihi semper.

malestatio, -nis f. [*malestare*] *dommage*: CARTUL. S. Cucuph. II 200 (a. 1058): querimonic et -nes.

malesuada, -e f. v. *malesuadus*.

malesuadus, -a, -um *mauvais conseiller, qui porte au mal*: 1) *adj.*: VITA Privati p. 82: civium suorum -us hostis esse noluerit. UFFING. Liutg. 25: -um corde. ADAM BREM. 3,30 p. 173,4: -a pelicum vicinia. 2) *subst. f., celle qui conseille le mal*: ODO CLUN. occ. p. 162: quem -a rapit, paret quasi servus inermis.

malesuasus, -a, -um 1) *mauvais conseiller, qui porte au mal*: CHIL. Brigid. 143. THIETM. 7,4: -e iuventutis (ib. 8,5). BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 279,33: -is auriculariorum...conspirans susurris. 2) *mal conseillé*: CARTA S. Mart. Tur. a. 890 (DuC): -a repetitio nullum effectum obtineat.

malesuetus, -a, -um [*male et suesco*] *mal habitué*: CARM. var. III 1,24: sic -a vias repetit mens ceca vetustas.

malevantia, -e f. v. *mallevantia*.

malevole v. *malivole*.

malevolens, -tis v. *malivolens*.

malevolentia, -e f. v. *malivolentia*.

malevolus, -a, -um v. *malivolus*.

malfactio, -nis f. v. *malefactio*.

malfatio, -nis f. v. *malefactio*.

malfio, v. *malefacio*.

malga, -e f. [*orig. inc.*] *droit seigneurial sur les troupeaux* (v. Bosshard, Gloss. antico lombardo 184, Lodi a. 1174): CARTA a. 1188 (Mur. ant. Ital. I col. 79. DuC): plenam iurisdictionem, honorem plenum et districtum, scilicet fodrum, placitum, banna, erbaticum, esacticum, tensas, -as, cacias, piscationes, venationes. COD. Cremon. I 460 p. 169 a (a. 1188): hescaticis, herbaticis et -is, divisis et indivisis.

malguresa, -e f. [*melgoriensis*] *forme*: malguresa: CARTUL. Mon. S. Cruc. 183 (a. 1174). *valeur correspondant à un denier de Melgueil ou melgorien*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. 585 p. 403 (a. 1155): P... vendidit et absolvit... unam -am de obliis cum totis dominationibus

quas ibi pertinebant. CARTUL. Mon. S. Cruc. 183 (a. 1174): accepi a vobis mille solidos monete -e.

malherbon [germ. mal et herebannum]: *sens inc.* DIPL. Henr. II 377 p. 481,38 (a. 1017): exitibus et reditibus quesitis vel inquirendis utriusque sexus familiis et hiis, 5 quos -n dicunt.

malhura, -e f. [orig. inc.]: *redevance*, 'Malheuer' (alem.) DIPL. Otton. I 196 p. 277,8 (a. 958): et sancto Ciriaco devote servientibus ad usum illorum in proprium donavimus quicquid -e in Gisici marca habuimus. 10

malia, -e f. v. 2. *mala*.

malicida, -e m. [malus et caedo] *justicier*: BERNARD. exhort. ad milit. Templi col. 924^B: sane cum occidit malefactorem, non homicida, sed, ut ita dixerim, -a, et plane Christi vindex.

malicies, -ei f. v. *malities*.

malificus, -i m. v. *maleficus*.

maliger, -a, -um [malum et gero] *qui amène le mal*: EKKEH. I? Walth. 1287: -am... hastam.

maligna, -tis n. [pour malagma] *cataplasme émollient*: 20 UGUTIO: hoc -a, -tis, quoddam medicamentum vel -a dicitur quia sine igne laceretur et comprehendetur vel maceretur.

malignanter v. *infra col. 74 l. 28*

malignantia, -e f. [maligno] *méchanceté*: FURN. Couch. 25 (1) 3, 542 (a. 1159—81): contra -am, molestias, gravamina, speciale sedis apostolice patrocinium impendimus.

malignatio, -nis f. [maligno] *méchanceté, malignité*: CARTUL. Gemet. 137 p. 74 (a. 1184): ne igitur longo temporum tractu a memoria cadat aut aliqua -ne turbetur. 30

malignator, -is m. [maligno] *méchant homme*: CARTUL. Gemet. 137 p. 74 (a. 1184): ecclesia... -is excessum corripit.

malignitas, -tis f. 1) *méchanceté, malignité*: EINH. Carol. (ed. Halphen) p. 62: adverse fortune -tem expertus est. HROTSV. Dulc. 14,3: pro tui severitate -tis in tartara dampnaberis. THIETM. 6,22: invida eorum -te tardatur. THEOD. EUCH. mirac. Celsi 7: sue -tis rabie. TRAD. Ratisb. 291 (1010—20): cessante rapacium -te. 40 DIPL. Henr. IV 488 (a. 1104): ob -tem temporis. DIPL. Henr. V (CARTUL. Mog. 451) p. 359,28: conscius sibi tante -tis.

2) *acte méchant*: ANAST. chron. 325,30: tertiam -tem inferens. COD. Pom. I p. 87 (a. 1173): nisi conversi 45 penitentiam egerint et a -tibus suis prorsus cessaverint.

3) *hérésie*: ANAST. chron. 103,26: *Gothi* fidei erant Ariane -tis.

maligno(r) 1. 1) *faire du mal (physique)*: QUADRIP. (Alfred 2, 1. Lieb. p. 49. c. 1114): si quis... -averit eum 50 in ictibus aut vinculis aut verberibus. ib. (rubr. II Cnut 40. ib. p. 537): qui ordinatum vel alicnignam -abit. LEGES Henr. I 11 (ib. p. 557): qui ordinatum occiderit vel -averit, emendet ei sicut rectum sit.

2) *faire du mal (moral), causer du tort*: CARTUL. Eichsf. 135 p. 80 (a. 1186): nulla... -andi contra ecclesiam occasio. COD. Cracov. I p. 8 (a. 1189): quoniam nonnulli sunt maligni benignorum interpretes, ego dux Polonie... omnibus significo non -andi dolo, non alienandi animo... nos Chropensium provinciam suscepisse. VINC. KADL. chron. p. 94: -andi... animum. GUILL. NEOB. hist. V 7 p. 428: illos quoque... cum -ari et fraudare inciperent, in brevi subiugavit. PILLIUS ord. judic. I 7 p. 17: possit utique -are et per calumpniam respondere in hac actione.

3) *avoir de mauvais desseins*: HERIB. Bos. epist. col. 1459^D: quod principes terre super populum vestrum -abunt consilium (cf. *Vulg. Ps. 82,4*).

malignans, -tis part. prés. 1) *adj.*: *mauvais, méchant*: ALAN. INS. planct. nat. p. 482: in Scylle -tis abyssio.

2) *subst.*, *méchant*: RIMB. Ansc. 40 p. 74,18: propter incursiones et depredationes barbarorum necnon et contradictiones -tium. RICHER. II p. 100: invidias atque discordias -tium. DIPL. Otton. III 152 p. 563,31 (a. 994): ne importunitate -tium sacro loco aliqua inferatur molestia. DUDO Norm. p. 199,55: a conventu -tium protegendo fovisti. DIPL. Henr. IV 254 (a. 1072): ut hec nostra regalis traditio nulla -tium machinatione possit labefactari. REG. Malm. I p. 371 (c. 1163): monasterium... ab incursibus -tium... defendat. ACTA Phil. Aug. I 337 p. 408 (a. 1190): ab incursu -tium.

malignanter *par méchanceté*: WOLFHER. HILD. Godeh. I 36 p. 194,1: pro parte ignoranter errasse, pro parte -r fatebatur peccasse.

malignosus, -a, -um [malignus] *mauvais, méchant*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 30: si quis de socio... tibi plantet in aure verba -a.

malignus, -a, -um *forme*: *malonus (faute de copiste?)*: GESTA Apoll. p. 486. I) *adj.*: A) *méchant, mauvais, maudit*: CARTUL. Rhen. inf. I (Verd.) 23 (a. 802): qui eandem occisionem... -is manibus peregerunt. WALAHFR. Blaithm. 100: furiis armata -is. Mamm. 8,4: cum stirpe -a. carm. 5,25 a, 7: -e frigore mentis. HRABAN. carm. 40,7: sorte -a. CHRON. Moissiac. p. 312: auctor consilii -i. MEM. Amalf. 119,13 (a. 880): gentis -e. DIPL. Karoli III 160 p. 260,38 (a. 887): pro infestatione paganorum vel -orum hominum. HROTSV. Gong. 439: fraude -a. WALTH. SPIR. Christoph. II 6,61: invidie laqueos... -os. COD. Cracov. I p. 8 (a. 1189): nonnulli sunt -i benignorum interpretes.

B) *malin (en parlant du démon)*: WETT. Gall. prol. 10: superare -um. RADBERT. Matth. col. 118: -us angelus. GODESC. SAX. conf. col. 361^A: ab exordio -orum damnationis angelorum. DHUODA lib. man. p. 120: ne a -is spiritibus capiamur. HINCM. REM. epist. col. 106^A: renuntiat -o spiritui et omnibus damnosis eius pompis. ANNAL. Xant. a. 873: -us spiritus... Karolum invasit. ODO CLUN. epit. Job. col. 176^C: pugna contra -os spi-

ritus (MIRAC. Hugon. Enz. p. 102). GERARD. SVES. Rom. metr. col. 177^B: -orum vis... demoniorum. CARTUL. Saviniac. I p. 388 (XI⁶): -us insidiator. CHRON. Morig. p. 1: hostis -us.

C) ars maligna, *sorcellerie*: RADBERT. epitaph. Arsen. p. 72: -is instituti artibus.

II) *subst.*: A) *masc.*: 1) *méchant homme*: POETA SAXO 2, 197: quidam coniuravere -i, ut dirum facinus scelerato corde patrarent. DIPL. Otton. III 99 p. 113,14 (a. 975): iniusta invasione -orum. THANGM. Bernw. 20: quidam enim -i illum impulerunt.

2) *infidèle*: CHRON. Salern. 107 (a. 871): consortia -orum.

3) *esprit malin, démon*: SMAR. diad. col. 671^A: propter -os... invisibiles inimicos nostros. WALAHFR. Gall. p. 290,22: liberare dignatus est de terroribus -orum. NICOL. CLAR. epist. 4 col. 1598^C: de tonante -orum procella. THOM. BECK. mat. II 252: deo gratias qui me... a -o perfecte liberavit.

B) *n. sing., le mal*: RIMB. Ansc. 1 p. 19,14: mundus namque in -o positus (COD. Polon. Min. I p. 8 [a. 1192]).

C) *n. plur., défauts*: RAHEW. gest. 3,35 p. 209,13: qui aggerum -a corrigerent ac devia complanarent.

maligne 1) *de façon mauvaise, méchamment*: WIDUK. gest. 3,32: quia hostes...-e ac pessime conducerebantur. METELL. Quir. 51,12: in atrium simul ruerunt, ibi -e pabulandi. GALL. ANON. chron. p. 405: adveniente principe, pro quo missum fuerat, non se illi -e commotum ostendebat, sed... eum... affabili vultu recipiens.

2) *gravement (pour une maladie)*: HIPPOCR. transl. 125,4: sedere velle egrotantem pessimum quidem in omnibus acutis causis, -ius autem peripleumoniceis.

maligranatum, -i *n.* v. *malogranatum*.

maliloquium, -i *n.* *médiance, parole malveillante*: SMAR. reg. Bened. col. 801^C: cuius lingua nec in -um, nec in vaniloquium, nec in multiloquium procaciter fluit (ib. 802^A. diad. mon. 90). THOM. MONEM. Willelm. p. 58: si -i defuerit materia tristis. LEGES Henr. I 10, 1 p. 556 (a. 1114—18): quicumque despectus vel -um de eo.

maliloquus, -a, -um *médiant*: THEGAN. Ludow. 20 p. 595,17: ut non statim incipiant esse iracundi, rixosi, -i, obstinati, iniuriosi. CATAL. reg. Lang. et duc. Ben. p. 496,36: -is et invidis viris. HERIG. gesta 51 (PL 139) col. 1057^B: calumpnientur -i, augurentur maledici.

malimela, -orum *n. pl.* [μελίμηλον] *pour mélimela, fruit de saveur douce*: LEO VERC. Leon. 7,25. v. *malomellum*.

malimodus, -a, -um [male et modus] *incivil, grossier*: VITA Sabe 124,1: Hermias habebat uxorem -am.

malina, -e *f.* [cf. A. F. maline 'vox fortasse Gallica' v. Thes. ling. lat. VIII (1937) 186,73] 'maline', *haute marée d'équinoxe* (GLOSS. Corp. Interpr. 216: -a i. fylled flood [anglo-saxon]. PAPIAS [DuC]: -a, crescens

estus maris): VITA Wulfr. p. 667,12: cumque reuma maris tempore -e predictum impleret locum. JOH. SCOT. divis. nat. 5,3: quotidianus estus sive recessus sive -as sive ledones. GESTA abb. Font. p. 14: talique cum impetu tempore -e accedunt. VITA Cond. p. 356: tempore -e et lidonis ter per revolutionem diei ac noctis. CARM. de temp. rat. 400: en -e maiora/et ledones laude digna/vocitantur forte minora. VITA Magl. p. 229: -a incredibilis subito accessit. RADULF. GLAB. hist. p. 60: cuius etiam maris excrementum -as vocant. MEM. Brit. I col. 222: que -e reliquas insulas in Oriente Occidenteque et Aquilone sitas aliquoties ad momentum operiunt. SIMON DUN. II p. 54: quando vero -a fuerit, id est maior estus maris.

malincolicus, -a, -um v. *melancholicus*.

malio 4. [male] *empirer (en parlant d'un mal)*: COLL. Salern. III p. 43: in fine dictorum dierum vel -atur vel interficiatur.

maliolus v. *malleolus*.

malischalcus, -i *m.* v. *marescalcus*.

maliteris, -e [orig. inc.] *moulu*: CARTA a. 910 (Bernicoli, Documenti dell'archivio storico comunale di Ravenna anteriori al secolo XII [Felix Ravenna, 1915 sq. n°8]): grano -e quartario uno. v. *manolictilis*.

malitia, -e *f.* 1) *mal, ce qui est mauvais en soi*: AGIUS vita Hath. 8: dilexit naturam, odivit -am. ALEX. NECK. nat. rer. II 173 p. 294: -a enim non est aliquid in universitate rerum. ANON. tr. ALGAZEL metaph. I 5 p. 126: causa -e est id, quod facit destrui rem esse vel destrui aliquam suarum perfectionum.

2) *mal, ce qui cause un tort, obstacle, préjudice*: a) *en général*: DIPL. Arnulfi 188 (a. 892?): super possessiones Tullensis ecclesie nimiam -am exercuerant. AGAPIT. II epist. col. 925^D: quamlibet contrarietatem aut -am inferre. OTTO FRIS. gest. 2,40 p. 149,1: tanta erat saxi eminentia, tanta fuit hispide rupis scabrosa -a. b) *peine quotidienne, mal présent*: BERNARD. lib. arb. col. 1015^D: est autem in hac carne peccati et in hac diei -a non mediocre sapere (serm. in cant. col. 796^B).

3) *mal (sens moral), péché, méchanceté*: ANDR. BERG. Lang. p. 227,30: de illorum dolens -a. DIPL. Karoli III 17 p. 27, 34 (a. 880): ut nulla -a nec lesio inter partes facta proveniat. DE CIV. Namn. capta p. 52: in -a sua persistentes. HROTSV. Cal. 9,29: -a serpentis antiqui. DIPL. Otton. II 255 p. 296,8 (a. 981): ut ad placitum venirent et huic -e finem imponerent. RUOTG. COL. 17: culpam omnem et -am retorquebant. GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 396,31: -as in corde non retinere. BRUNO QUERF. frat. (Mon. hist. Polon. VI) p. 400: ne -a mutaret intellectum illius. GUIBERT. Nov. gesta Franc. I 2 col. 689^B: dum his... -arum modis exerrant. RICHARD. S. VICT. apocal. col. 690: -a corruptio totius animi, spirituale vitium est. ALAN. INS. virt. p. 42: -a est, quando quis dampnum molitur alicui.

4) *mal physique, maladie*: VITA Barbatiani 197^B: nulam habuisse -am.

malities, -ci *f. mal, ce qui est mauvais en soi*: RATRAMN. an. p. 55,7: cum vero -es incrit, tum bonitas non adiacebit; et propterea pronuntiabitur res mala. WALTH. MAP. 5 nug. cur. 36: Franciam, omnis -ei matrem, petunt.

malitiosus, -a, -um *mauvais, nuisible*: WALAHFR. capit. in Lev. col. 799^B: -a... doctrina. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 289,11: -o... studio. RADBERT. epitaph. Arsen. p. 72: -is nisi esset preventus artibus (*en parlant de magie*). 10

malitiose méchanment: DIPL. Karoli III 12 p. 19,14 (a. 879): q(ue) -e quidam infestare nituntur. CARTUL. Brivat. 90 p. 109: Juda... qui Dominum -e tradidit. LIB. pont. II p. 398: -e fuit translatus. OTTO FRIS. gest. 2,28 p. 133,30: ecclesiasticas -e exponerent personas.

malivocus, -a, -um [*male et voco*] *de mauvaise réputation*: ANAST. chron. 289,11: insaniens idem -us.

malivolens, -tis [*pour malevolens*] *mal intentionné*: DIPL. Arnulfi 190 p. 295,23 (*faux*): ecclesiam eandem confirmamus... sine ullius -is minutione usque in evum permanere. 20

malivolentia, -e *f. [pour malevolentia] malveillance*: LUPUS epist. (MGH) p. 104,27: amicitiam, quam spiritus maligni -a aliquantulum perturbavit. DIPL. Karoli III 125 p. 200,21 (a. 885): negligencia seu -a rectorum ablatum fuerat. DIPL. Conr. I 3 (a. 912): facultate sue -e. THANGM. Bernw. 17 p. 766,17: ignorantiam seu potius -am furentium feminarum deplorans. RICHER. II p. 40: ex -a nihil moliri moneo. BRUNO MAGD. bell. 121 p. 115,6: quod industria -e hunc pugne elegisset locum. ROTUL. pip. 31 Henr. I p. 82 (a. 1130): debet cc. m. argenti ut rex perdonaret ei... -am suam. ROTUL. pip. 14 Henr. II p. 28 (a. 1167—8): reddit comptum de c.m. pro habenda pace de -a Regis.

malivulus, -a, -um [*pour malevolus*] *forme*: malevolus: AGOBARD. fid. ver. col. 269^A. EXAUCT. Ludov. p. 366. TRAD. Ratisb. 765 (c. 1120—26).

1) *méchant, malveillant, qui a de mauvaises intentions*: ANNAL. regni Franc. p. 82: dux Tassilo seu -a uxor eius. LIUTG. Greg. 4: in -as manus eorum. AGOBARD. fid. ver. col. 269^A: quoniam in -am animam non intrabit sapientia. EINH. epist. p. 126,21: infestatione malignorum spirituum et -orum hominum. DIPL. Catal. I p. 123,8 (a. 834): propter infestationem -orum hominum. DIPL. Caroli II, I p. 538,11 (a. 859): per incuriam et -orum hominum violentiam. JOH. AMALF. mirac. p. 62,16: reddes -am animam tuam.

2) *subst. m., méchant*: EXAUCT. Ludov. p. 366: propter -os quosque. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 10 (ed. Waitz): -orum deoque adversantium tergiversatione. DIPL. Caroli II, I p. 264,6 (a. 847): quorumcumque -orum machinationem. DIPL. Arnulfi 150 (a. 897): -orum fraude. RICHER. I p. 246: leges divine atque humane

indiscrete a -is contempnuntur. DIPL. Henr. II 27 (a. 1002): sine omni -orum contradictione. TRAD. Ratisb. 765 (c. 1120—26): a quibusdam -s pene periclitatos.

3) *qui en veut à quelqu'un, ennemi*: INCERTI AUCT. quest. 10 p. 250: qui, captus cum ea, ante episcopum a quibusdam suis -is est representatus.

malivole avec malveillance: VITA Liutg. I 31: fuerunt autem aliqui, qui facta bonitatis tue -e apud me interpretati sunt.

mallata, -e *f. [mallo] réunion du 'mall'*: CARTUL. Flor. I p. 11 (a. 1029): de lege campanali in -a tertiam partem accipient.

mallatio, -nis *f. [mallo] action judiciaire devant le mall*: FORM. Sarigall. p. 382,14 (IXe): nullam... questionem sive -nem illi facere liceret. TRAD. Frising. 563 (a. 828): omnem acquisitionem vel -nem quam habuit inquirendum ad domum Sancte Marie. CAPIT. reg. Franc. II p. 302,32 (a. 861): quasdam adinventiones, quod multum Dominus detestatur, et in -ne exactione intromittunt. 15 DIPL. Caroli II, II p. 195,20 (a. 868): contra hanc interpellationem sive -nem respondere. ib. p. 402,28 (a. 876): concedimus...forum...ut...canonice fiant concelebrationes ubi actenus -num ventilate sunt lites. DIPL. Arnulfi 111 (a. 893): quicquid ad prefatum monasterium cause seu iuste -nis ab advocatione vel rectoribus eius fuerit perquirendum. CARTUL. Bund. I p. 80,2 (a. 920): si quis... de hac re querelam aut -nem faceret.

mallatura, -e *f. [mallo] indemnité payée pour frais judiciaires devant le mall*: DIPL. Caroli II, II p. 395,23 (a. 875): nullam denique -am ab advocatione ipsius monasterii penitus requiratur. DIPL. Bereng. I 325,4 (a. 920): nullam -am ab advocatione requiratur. DIPL. Bereng. II 307,6 (a. 952): nulla -a, quod est tantum quislibet querere adeat. DIPL. Otton. I 240 p. 336,28 (a. 962): nullus -am aut tortum advocatoribus eorum querere conetur. 35 DIPL. Otton. II 249 p. 282,31 (a. 981): ut nullus homo audeat respondere -am advocatione eius (DIPL. Conr. II 72 p. 92,18 [a. 1027]. DIPL. Henr. III 255 p. 340,44 [a. 1050]).

malleatio, -nis *f. [1. malleo] 1) martellement, action de battre un métal*: PETR. BLES. 986: ferri rubigo non nisi cum igni et cum quadam -ne deducitur. 2) *fig., écrasement*: PETR. BLES. 371—500: ei coronam glorie ex ipsa impiorum -ne componit.

malleator, -is *m. forme*: maleator: CARTUL. S. Mar. Via Lata 64 (c. 1036). 1) *batteur de métal* (UGUTIO: hic -r dicitur faber, ferrarius): AUREL. mus. p. 39: -r a malleo, et citharedus a cithara. 2) *défonceur (se servant de maillets)*: AGNELL. RAV. lib. pont. p. 335,16: concrepuerunt marmores, acsi a -ibus fracte... fuissent. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 152: fossarii cum fossariis, ligoniste cum ligonibus, picatores cum picis, -es cum malleis, novaculares... cum rasoriis... preeuntibus semper operis magistris et geometrice scrupulantibus, ope-

rantur. 3) *sens figuré, bourreau*: WALAHFR. expos. in Luc. col. 893^D: Pilatus interpretatur os -is. PETR. BLES. 807: ille humilium pessimus -r... Satan. THOM. BECK. I 64: potius elegit esse -r clericorum, principibus obsequendo. PASS. Colom. 3: qua (*sc. forcipe*) quidam -r corpus eius cruciavit.

malleatoria, -e f. v. *malleatorius*.

malleatorius, -a, -um [malleator] *de batteur de métal*: 1) *adj.*: GESTA SERV. Tung. p. 99 (XIe): per artem -am ... quicumque effigiare. 2) *subst. f., art du batteur de métal*: HUGO S. VICT. excerpt. prior. col. 200^C: fabrilis dividitur in -am.

mallensis, -is m. [mallum] 1) *membre de l'assemblée judiciaire, du mall*: ODO CLUN. Ger. p. 307: in crastinum vero -ibus undique ad seniore[m] confluentibus iubet reum adduci. 2) *assemblée judiciaire (pour mallum)*: CARTUL. Matic. p. 292 (a. 998—1013): ante presentiam domni Rannulfi in -e comitale.

1. **malleo** 1. [malleus] *frapper, battre le métal*: UGUTIO: a malleus, -o, -as, percutere.

2. **malleo** 2. v. *mallo* 1.

malleolum, -i n. v. *malleolus*.

malleolus, -i m. *formes*: maiola: CARTUL. S. Cucuph. II 317 (a. 1066). maiolius: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 94 (a. 1130). maiolus: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 531 (XIIe). CARTUL. cathedr. Burg. 212 (a. 1162). maleolus: CARTUL. S. Cucuph. II 71 (a. 1010). CONSUET. Trev. 21 p. 10. maliol: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 103 (XIe). CARTUL. S. Cucuph. II 69 (a. 1009). maliolus: CARTA a. 878 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 201 col. 401). CARTA a. 978 (ib. V pr. 130 col. 285). CARTUL. Biter. 35 p. 33 (a. 972). 63 p. 72 (a. 1030). 171 p. 233 (a. 1152). CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 334 (XIIe). CARTUL. Anian. p. 305 (a. 1175). malleolum: DIPL. Catal. I p. 212,11 (a. 981). CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 417 (a. 1170). ma(l)liola v. *Mas Joseph, Notes historiques del bisbat de Barcelona vol. 9,203*. mal(l)iolus: DIPL. Comit. Pal. Rip. 88 p. 331 (a. 893). CARTUL. Car. 80 (a. 1000). CARTA a. 1063 (DuC). ALEX. NECK. utens. p. 114. malolus: CARTUL. Biter. 175 p. 237 (a. 1152). malolis: ib. p. 38 (a. 1166). ib. p. 263 (a. 1149). malolium: ib. p. 316 (a. 1143). malolius: CARTA a. 938 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 72 col. 182). malolus: CARTA a. 1030 (ib. V pr. 193 col. 394). CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 216 (a. 1161).

I) *au sens propre*: A) *maillet*: ALAN. INS. dist. col. 847^D: -us, parvus malleus. WALTH. SPIR. Christoph. II 1,200: processura domum repetebant tecta fabrorum/et sub -is dona soporis. CARM. Cant. 12,2b,6: pulsare/-os senserat. LANFR. decr. col. 461^D: ad cimbalum et super tabulam abbatis ponantur tabule cum -is. CONSUET. Trev. 21 p. 21,10: corneo percutit -o cimbalum post quam omnes... ingredientur. HILDEB. numm. p. 171 v. 196: nummo philosophante sibi nunc vilior esset/illo

nullius -o precii. ALEX. NECK. utens. p. 114: asseres fidis, clavis coniungantur, -is utrumque concurrentibus, et pice.

B) *maillet d'arme, petite masse d'arme*: ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 883 p. 109,29: -o... percussus, expiravit. CARTUL. S. Vinc. Cenom. 130 col. 84: posuit... -um quendam super altare (*cf. malleus*).

C) *outil en métal pour allumer le feu*: ALAN. INS. dist. col. 847^D: -us, parvus malleus. dicitur etiam eramentum quod prebet igni fomentum; unde propheta ait quod ministri regis succenderunt fornacem -is; alii dicunt quod aliud genus fomenti ignis est. VITA Hilt. p. 425: picem, stupam et -os lignorum siccamina subiciunt, et varia igni fomenta subministrant.

II) *mailleton, crossette de vigne* [*prov. malhol; hisp. majuelo; cf. P. Aebischer, Le latin 'malleolus', crossette de vigne et ses développements dans les langues romanes, dans Zeitschr. f. romanische Philologie, 69, 195—202*] (UGUTIO: -us etiam dicitur novellus palmes natus prioris anni flagello sic dictus quia ex parte qua deciditur ex veteri sarmento prominens utrinque mallei speciem prebet): CARTA a. 978 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 130 col. 285): exceptis ipsos -os quos alii ibidem plantant. CARTUL. Biter. 63 p. 72 (a. 1030): una medietate de ipsos -os que sunt cumplantati (ib. 171 p. 233 [a. 1152]). STATUT. Arelat. 36 p. 201: colligere -os in aliqua vinca.

III) *vignoble récemment planté (surtout en Languedoc et en Catalogne)*: A) *subst.*: 1) *masc.*: CARTA a. 878 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 201 col. 401): de illas vero vineas et -os. CARTUL. Biter. 35 p. 33 (a. 972): de aquilone inlaterat in -o B. (ib. 159 [a. 1110]). CARTUL. S. Emil. Cocul. 178 (a. 1061): dono unum-um... et unam sernam. CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 334 (XIIe): laxavit... illum-um. CARTUL. Anian. p. 305 (a. 1175): in via que vocatur Manigosta unum-um. 2) *fém.*: CARTUL. S. Cucuph. II 317 (a. 1066): concedo... ipsa mca -a. ib. III 325 (a. 1193): teneat ipsam meam -am... cum terra in qua est fundata. CARTUL. Mon. S. Cruc. 38 (a. 1121): in malola de nos donatores. 3) *neutr.*: DIPL. Catal. I p. 212,11 (a. 981): pergit inter vineas de villa Mulaca et malleola Sancti Genesi. B) *adj.*: CARTUL. S. Cucuph. II 348 (a. 1076): tres modiatas de vineas -as.

mallevantia, -e f. [mallum] *caution en justice, 'plègerie'*: 45 CARTUL. Conch. p. 53 (a. 1076): si ibi mercatum factum fuerit, retineo -am usque ad quindecim dies.

1. **malleus**, -i m. I) *au propre*: a) *marteau (A. F. mail)*: AUREL. mus. p. 31: ex -orum fabrilium sonitu. GERH. AUG. mirac. Udalt. 14: more fractorum -orum sonitum fecerunt. GERBERT. epist. p. 52: ut ita dicam, inter -um et incudem positus. DROGO WIN. mirac. Winn. p. 281: de ferreo -o dissiliente. ANDR. SUN. lex Scan. 66 p. 560,15: -us securis (*danois øksehämmer*).

b) *battant d'une cloche*: THOM. BECK. I 521: quendam

campane -us, ponderis decem marcharum tribus uncii minus... percussit.

c) *maillet d'arme*: TRANSL. Dion. Ratisb. 31 p. 368a, 10: magni ponderis -um libravit ab aure, totus surgens in ictum et ferit. CARTUL. S. Vinc. Cenom. 271 col. 163: -um quendam... super altare sancti Vincentii posuit. cf. *malleolus*.

2) *au figuré, violence, puissance exterminatrice*: HROTSV. lib. I prol. 1,8: sedule -o devotionis percussum. EPIST. Hann. 1 p. 15,26: tu namque -us quo contrite sunt gentes. GIRALD. topogr. III li p. 198: ille malorum clipeus, iste -us. expug. I 7 p. 239: Gurundum insularum -um, ad expugnandos Britones populus invitavit. GAUFRID. capit. Gilb. 16,10 col. 600^B: consulator et unicus ille omnium -us hereticorum.

2. *malleus*, -i m. *poulié*: UGUTIO: a malon... hic -us quia quibusdam -is ligneis quorum volubilitate vela facilius elevantur.

mallia, -e f. [medalla] *forme*: mailla: CARTA a. 1144 (DuC). *maille (demi-denier ou obole)*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 59 p. 79 (a. 1082—1106): septem denarii et -a. v. *meala, medala, mezala*.

mallidicus, -a, -um [mallum et dico] *où se tient l'assemblée judiciaire, le 'mallum'*: DIPL. Otton. I 86 p. 169,9 (a. 947): in privatis aut publicis negotiis iustitiam de familia reddat vel exigat infra comitatum in -is locis.

malliolus, -i m. v. *maliolus*.

mallitus, -i m. [malleus] *petit marteau*: ANNAL. Bonon. II, II p. 220 (Savioli a. 1200): martellos... -us.

mallo 1. [mallum] *formes*: malleare: GALL. Christ. VI instr. col. 7 (a. 873). malare: MEM. Mediol. I 452,17 (a. 856). DIPL. Caroli II, II p. 9,17 (a. 861). COD. Laudens. 14,10 (a. 915).

actionner en justice: I) *quelqu'un*: A) *en général*: CAPIT. reg. Franc. II p. 302,18 (a. 861): missi autem nostri colonos et servos pauperes cuiuslibet potestatis non -ent. B) *emplois spéciaux*: 1) *devant un tribunal*: a) *ante et l'acc. ou l'abl.*: DIPL. Caroli II, II p. 194,1 (a. 868): Elctradus...advocatus sancti Dionisii, ante regis excellentiam quendam -avit hominem. b) *in et l'abl.*: DIPL. Karoli III 25 p. 41,35 (a. 880): in iudicio vestri presencia -averunt nos. ib. p. 42,17: presencia Suppone comiti et scavinorum in iudicio civitate Taurinis -asset. COD. Laudens. 14,10 (a. 915): in iudicio vestri presentia malavit me. c) *ad et l'acc.*: CARTUL. Augustod. p. 35 (a. 901): unde ad iudicium scabineorum idem Abbo -avit supradictum Cadilonem.

2) *pour quelque chose*: a) *pro*: TRAD. Frising. 475 p. 406 (a. 822): ante... quam eum Hanto aut defensor eius pro hoc -arent.

b) *de*: TRAD. Ratisb. 20 p. 26,17 (a. 822): ibi -avit Bernhardus Baturicum episcopum et Immonem advocatum eius de causa Antarbodi. CAPIT. reg. Franc. II p. 89,1 (a. 855): si quis aliquem de aliquo -averit nego-

tio. DIPL. Comit. Pal. Rip. 113 p. 342 (a. 910): -avit me de ipsa ecclesia.

c) *unde*: MEM. Mediol. 452,17 (a. 856): de rebus unde me mala(vi)sti. CARTA a. 901 (R. d'Abadal, Eixalada-Cuixa, Anal. Monts. 8 [1954] ap. 64): terras... unde ego Laurentius -avi Gontefredo.

d) *de aliqua re quia*: CARTUL. Clun. I p. 35 (IXe): -avit illum de molino quia iniuste tenebat.

e) *quia*: CAPIT. reg. Franc. II p. 302,26 (a. 861): si causa exegerit, ut advocatus de uno solo colono vel servo -etur, quia contra bannum nostrum fecerit.

f) *quod*: DIPL. Catal. II p. 443,33 (a. 834): Ademares comis eum -avit quod ipse villares suos beneficium esse debebat. CHRON. Ben. Divion. p. 103: -avit quemdam Hildebernum quod ipse... in silva sancti Benigni quercum unum truncasset. CARTA a. 875 (F. Monsalvatje, Noticias historicas XXI 317): me -avit... quod ego iniuste retineo homines.

g) *ut*: CARTUL. Casaur. (a. 874 DuC. s. v. *mallum*. *mallare*): iste maius advocatus hic in iudicio vestri presentia -avit me ut ego haberem uxorem Gundi.

h) *convoquer quelqu'un en justice pour juger de ses liens de servage*: CAPIT. reg. Franc. II p. 89,16 (a. 855): si forte quispiam aliquem -averit, et ille qui -atus fuerit, dixerit eum servum suum esse, vel alius in ipsa altercatione veniens eum ad servitium -averit. ib. p. 89,28: sunt aliqui, qui dum alios in servitium -ant et ipsi de sua libertate approbare wadium dant.

II) *abs.*: CARTUL. S. Bened. Floriac. I p. 38 (a. 821): in mallo publico ante illustre viro Theoderico tomite... -avit aliqua femina. CARTUL. Cison. p. 2 (a. 837): in publico placito -averit.

mallatus part. passé, cité en justice: CARTUL. S. Gall. II 582 p. 195 (a. 874): Rating vir eius et illa coniux mea... in publico placito -i.

mallo, -nis m. [μαλλός] *touffe de cheveux, mèche* (UGUTIO: item a malon, hic -o, -nis, Greci enim mallo-nem comam capitis dicunt, quam nos dicimus cirrum): PAPIAS (DuC): -nem, comam Grece.

mallobergus, -us (ou -i) n. [germ. mallberg] *forme*: malbobergus: DIPL. Ludov. I (a. 816. DuC). *malberg, assemblée du mallum*: DIPL. Caroli M. I 91 p. 131,32 (a. 775): per -os publicos nec per audientias nullus deberet admallare. DIPL. Otton. II 52 p. 62,16 (a. 973): ut nullus per -us nec per aliqua ingenia eiusdem ecclesie homines admallaret.

mallolus, -i m. v. *maliolus*.

malluca, -e f. [malva] *vêtement blanc*: UGUTIO: hec malvacina, quedam vestis ex malvarum stamine confecta quam alii malvaticiam vocant, alii malvellam vel -am.

mallum, -i n. sive *mallus*, -i m. [germ. macl] *formes*: mallus: CAPIT. reg. Franc. I p. 149,18. malum: CARTUL. Roton. 61 p. 49,5 (a. 836). DIPL. Ludov. IV 1 (a. 936).

FLODOARD. hist. col. 125^D. PAPIAS (DuC). 1) *assemblée judiciaire chez les Francs, tribunal* (v. Fr. A. Estey, *The Meaning of 'Placitum' and 'Mallum' in the Capitularies* [*Speculum* 1947, 435–439]). PAPIAS [DuC]: mallum, generale placitum dicebatur, quando totus conveniebat populus ter in anno): a) *en général*: CAPIT. reg. Franc. I p. 262,7 (a. 815): ad comitis sui -um. ib. I p. 431,7 (a. 827): ut nullus alius de liberis hominibus ad placitum vel ad -um venire cogatur, exceptis scabineis vel vassis comitum, nisi qui causam suam aut querere debent aut respondere. ib. II p. 302,33 (a. 861): in -is atque in placitis seu in mercatis. DIPL. Caroli II, II p. 406,14 (a. 876): concedimus ut in omnibus provinciis, comitatibus, -is atque placitis nostri regni advocatus iam dicti cenobii... recipiatur. DIPL. Caroli III p. 248 (a. 919): ut abbas suos advocatos habeat licentiam statuendi sine regis presentia, in cuiuscunque comitis I -um voluerit. CARTUL. S. Michael. Mos. p. 118 (a. 943): in villa que vocatur Nansiidis in audientia Francorum ante -um, in sedili comitis sedente Heirveo venerabili comite et circumsedentibus undique scabineis cum multa nobilium turma. CARTUL. Clun. II 1100 p. 193 (a. 961): in placito quod vocant in -is, ubi residerent missi et prepositi. TRANSL. Eugenii p. 393: accidit autem ut illis diebus -um apud villam dictam Liveti quandam haberetur. VITA Walar. p. 165,3: quidam comes... iuxta morem seculi concioni presidebat quod rustici -um vocant. LEGES Henr. I 89,3 p. 605: qui... hominem in -o productum dimittat.

b) *emplois spéciaux*: α) mallum publicum: TRAD. Frising. 186 (a. 802): dum resedissent venerabiles missi domni Karoli magni imperatoris... ad examinandas diversorum causas et cum lege atque iustitia terminandas in loco qui dicitur Frigisingas in -o publico (CARTUL. Gorz. p. 77,25 [a. 804]). CAPIT. reg. Franc. I p. 149,18 [a. 809]. CARTUL. S. Bened. Floriac. p. 25 [a. 815]. ib. p. 26 [a. 817]. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 33 [a. 845]. CARTUL. Stabul. I p. 143,16 [a. 932]. DIPL. Otton. II 142 [a. 976]. CHRON. Ben. Divion. p. 103. β) mallum plenum: CARTUL. Gorz. p. 195,25 (a. 957): huius facti scriptum in pleno -o levaretur. γ) mallum generale: TRAD. Ratisb. 973 (a. 1183): abbas... datis ei decem talentis in generali eius -o Ratispone habito eandem causam sic determinavit.

Notez les expressions: mallum facere, *tenir le 'mall'*: CARTUL. Roton. 61 p. 49,5 (a. 842): mandavit Nominoe... facere -um inter illos. mallum gerere, *tenir le 'mall'*: CHRON. Ben. Divion. p. 103: Isaac episcopo, Odone comite... atque ceteris domnis dominicis -um gerentibus. mallum habere, *tenir le 'mall'*: CAPIT. reg. Franc. I p. 284,14 (a. 818–19): -us tamen neque in ecclesia neque in atrio eius habeatur. ib. II p. 346,33 (a. 873): ut... -us neque in ecclesia neque in porticibus aut atrio ecclesie neque in mansione presbyteri iuxta ecclesiam habeatur.

mallum intericere, *différer le 'mall'*: CAPIT. reg. Franc. II p. 324,23 (a. 864): et ne grave ei sit, qui suum -um intericet, qui uno anno primus tenuerit -um, sequenti anno consentiat alteri primum tenere. mallum tenere, *tenir le 'mall'*: CAPIT. reg. Franc. II p. 395,2 (a. 845–6): ut comites seu iudices placitum aut -um non teneant post quartam feriam in capite ieiunii. ib. II p. 324,24 (a. 864): qui uno anno primus tenuerit -um, sequenti anno consentiat alteri primum tenere. DIPL. Caroli II, II p. 127,2 (a. 865): in eisdem rebus, villis sive ecclesiis -a tenere.

2) *jugement rendu au 'mall'*: CARTA a. 890 (Dom Vaissette, *Histoire de Languedoc* V pr. 12 col. 83): homo quidam Genesisius nomine absque ulla inquisitione et -o seu iudicio... villam... invasit. GREG. CAT. chron. Farf. 80^B: eos de quibuscumque rebus sine publici -i compellatione despoliare presumat.

3) *taxe substituée à l'assistance au 'mall'*: CARTA a. 1173 (DuC): neque ullum -um tolletur de predicta terra.

2. mallum, -i n. v. 1. malus.

malmenavo 1. [*forme refaite sur malmener*] *se mal conduire (réfléchi)*: CARTA a. 1174 (Gallia Christ. novissima. S. Paul-Trois-Chateaux 84 p. 55): si feudatarii de castris istis... adversum vos... se -ant de domino castrorum supradictorum.

1. malo 1. v. mallo 1.

2. malo, malle *formes*: malis *pour* mavis: DHUODA lib. man. p. 51. mavelle *pour* malle: SMAR. coll. praef. 13°. mavellet *pour* mallet: CARTA saec. XII (Birch 324 [453]).

1) *préférer* (GLOSS. Rivipol. p. 113: -o i. magis volo): a) *avec infinitif*: WALAHER. Mamm. 6,12: pro Christo ponere -ens/quam servare animam. POETA SAXO 5, 129: -ens divinas mundi quam tradere leges. HROTSV. Pafn. II 6: -o ire solus. Cal. IX 28: -o non esse quam in his tantam habundanter virtutum gratiam sentiscere. WALTH. SPIR. Christoph. II pref. 65: -o mori quam lux mea consulat hosti. THANGM. Bernw. 2 p. 759,23: ipse inbecillis avi infirmitatem sustentare, quam episcopales delicias appctere -ebat. b) *avec propos. infinitive*: RIMB. Ansc. 39: ipse tamen hec omnia semper occultari -uit quam vulgari.

2) *choisir, préférer (sans mention de l'alternative écartée)*: CHRON. Salern. (a. 806): scalas adiisse per eamque ascendere -uisse. ERMENR. ad Grim. 15 p. 549,26: nunc vero breviter et de aliis verbis dicere -ui. ERMENR. Sval. 10 p. 161,23: ut scias me in eodem nullo modo persistere nec posse nec -le. SALOM. III carm. 2,50: qui plane omne suum -uit esse meum. COZROH. pref.: -lens tam almis obedire preceptis. EKKEH. I? Walth. 69: pace quidem Huni -unt regnare. VITA Erasmi II 259: si Christum credere -lis,/accipies statim natum de morte redemptum. ADAM BREM. p. 21,20: qui ad martyrium aliqua occasione -let pertingere. ib. p. 25,5: qui propter virtutem... corpus auferre -uerunt. OTTO FRIS.

gest. 1,55 p. 79,7: Latinus interpres, cum verbum ex verbo non posset exprimere, -uit sensum ex sensu retinendo personam potius quam substantiam transferre. WOLFFER. HILD. Godeh. I 7 p. 173,20: aut monachos fieri aut quo -lent digredi. COD. mai. Polon. I p. 36 (a. 1193): liceat vobis quemcumque -ueritis adire antistitem.

malobatrū, -i n. *huile de malabathron*: UGUTIO: a mala hoc -um id est unguentum a malis lavandis dictum.

malochfites, -is m. [*gr. μαλοχίτης*] *malachite*: UGUTIO: hic -es, lapis qui a colore malve nomen accepit et est spissus vireus et clarius quam magradus.

malogranatū, -i n. *forme*: maligranatum: COLL. Salern. II p. 152. *grenade* (UGUTIO: malum componitur cum granum vel granatum et dicitur malogranatus arbor... unde hoc -um fructus eius quia habet intus grana, et malopunicum idem): SALOM. II epist. 29: auguste dominationi vestre curavi destinare... caricas ficorum, -a. COLL. Salern. II p. 152: mitte in oculo... -i dulcis et acetosi succus.

malogranatus, -i m. [malogranatum] *grenadier*: UGUTIO: -us arbor.

malolis, -is, **malolium**, -i, **malolius**, -i, **malolus**, -i v. *malleolus*.

malomellum, -i n. [*μελίμηλον* v. *Thes. ling. lat. VIII (1937) 206,63*] *pomme d'une saveur douce*: UGUTIO: malum... componitur cum mel: unde dicitur -um, genus pomi dulcis et melliflui. v. *malimela*.

malonomus, -i m. [*μηλονομέυς*] *berger*: UGUTIO: male dicuntur oves albe, unde -us, pastor ovium; 30 nomos enim Grece, pastor Latine dicitur.

malonus v. *malignus*.

malopunicum, -i n. [*cf. s. v. l. malum*] *grenade*: UGUTIO: malum componitur cum granum vel granatum et dicitur malogranatus arbor... unde hoc malogranatum fructus eius quia habet intus grana, et -um idem.

malorimen [*orig. et sens inc.*]: COD. dipl. Veron. 1,354 (a. 865): et de terris aratoriis redere debeam de -n in campo manipula tertiora.

malservus, -i m. [male servus] *mauvais serviteur*: CARTUL. Mont. Pessul. p. 407 (a. 1190): cum quis ad contumeliam vocat aliquem -um vel proditorem.

malstra, -e f. v. *mastra*.

malta, -e f. 1) *ciment, mortier*: COD. dipl. Ian. 1,82 (1133): de astrico cum -a et calcina. OBERT. Scriba a. 1190, 290 p. 115: murus... erit largus trium palmorum et cunvenientis -e. 2) *enduit mou*: MAPPE Clav. CCII p. 234: confectio -e.

maltarum, -i n. v. *maltrum*.

malterra, -e f. v. *malum terre*.

malterblum, -i n. [*germ. schmelzen et Blei*] *litharge*: CONSUET. Friburg. 7 p. 122: de centenario plumbi quod dicitur -i obl.

malterum, -i n. v. *maltrum*.

maltollectum, -i n. [*cf. male, tollere*] *cf. ital. maltolletto, impôt perçu sans droit*: CONST. Frid. I p. 300,39 (a. 1162): -um licet domnus imperator ex toto pro regali iustitia exieret. CARTUL. Imol. II p. 377 (a. 1189): datio vel -o. v. *malatolta*.

maltra, -e f. v. *maltrum*.

maltrarius, -i m. [maltrum] *mesure de capacité*: DIPL. Arnulfi 154 (a. 897): decimationem totius nostre salice terre... decimum denarium et decimum porcum et decimum pullum et decimum -um de silva.

maltratū, -i n. v. *maldratum*.

maltrum, -i n. [*germ. malter*] *formes*: maldra, -e f.: CARTUL. S. Gall. I 172 p. 163 (a. 802). 355 p. 30 (a. 835). DIPL. Henr. V (Cartul. Rhen. inf. 261): I -a avene (v. DuC s. v. maltrum). maldrum, -i n.: TRAD. Frising. 405 (a. 819). CARTUL. Thurg. 43 p. 46 (a. 829). SALOM. II epist. 34. DIPL. Loth. III 80 p. 125,38 (a. 1136). ANNAL. Rod. p. 693,47. ACTA pont. Rom. Gall. I 343,193 (a. 1181). CHRON. reg. cont. I (a. 1197) p. 159 (rec. J). DIPL. Henr. V (Cartul. Rhen. inf. 261). maldrus, -i m.: POLYPT. Rem. p. 108. ib. p. 109. CARTA a. 1131 (DuC). maltarum, -i n.: CONSUET. Friburg. 7 p. 122. malterum, -i n.: CARTUL. archiep. Magd. 146 (a. 1023—51).

mesure de capacité (environ 4 muids): 1) *pour le grain*: ACTA imp. 45, 15: ex forestis -a avene XII. DIPL. Henr. IV p. 360,43 (a. 1075): unum -um de frumento. DIPL. Caroli M. 281 (*faux*, XII°): quinque -a ad panem et cetera ad hunc sumptum pertinentia. BERTHOLD. ZWIF. chron. 34 p. 246,18: LX -a avene. ANNALISTA SAXO a. 968 p. 622,42: frumenti -a mille.

2) *pour le pain et les légumineuses*: FORM. Sangall. p. 418,6: id est maldra IV de pane. COD. Lauresh. 532,19: ut... detur... de leguminibus -um I sive bachonem.

3) *pour les liquides*: POLYPT. Rem. p. 109: II maldros de questu cervise. v. *maldarius, maltrarius, maltratū, maltrus*.

maltrus, -i m. [maltrum] *redevance en céréales correspondant à un 'maltrum'*: COD. trad. mon. Lunel. 20 p. 13 (a. 837): cum tali servicio, ut -os et maldidos non facerent nec aliquem censum solverent.

malva, -e f. *mauve (plante)*: CAPIT. reg. Franc. I p. 90,8 (a. 800): volumus quod in horto omnes herbas habeant, id est lilium... mismalvas, -as. ib. p. 256,37: de herbis hortulanis, id est costum... -as, mismalvas. AYNARD. p. 615: altea est -a silvatica vel malvevas. AMARC. serm. III 74: urticas, -as et holuscula cetera ruris/decoquit. RECEPT. B XIII p. 43: -a erratica. COLL. Salern. II p. 84: decipe -am agrestem minutam (*gui-mauve, cf. J. André, Lexique des termes de botanique s. v. J. hibiscus*). PAPIAS (DuC s. v. melocineus): malbella, vestis que ex -arum stamine conficitur, quam alii molo-cinam vocant.

malvacina, -e f. [malva] *vêtement tissé avec des fibres*

de mauve: UGUTIO: hec -a, quedam vestis ex malvarum stamine confecta quam alii malvaticiam vocant, alii malvellam vel mallucam.

malvaticia, -e f. [malva]: UGUTIO v. l. 2.

malvaviscus, -i m. *guimauve* (cf. J. André, *Lexique des termes de botanique en latin* s. v. 1. *hibiscus*): COLL. Salern. II p. 473: quod recipe -um et aliam malvam et brancam ursinam, ana, tere.

malvella, -e f. [malva]: UGUTIO v. supra s. *malvacina*.

malvevas, -tis f. [malva] *guimauve*: AYNARD. p. 615: 10 altea est malva silvatica vel -s.

1. **malum**, -i n. *formes*: malus: UGUTIO cf. *inf.* melum: COD. Cavens. II 136,8 (a. 979). LIB. pont. II p. 120,8. ib. p. 154,19. ANTID. Bamb. (ALMA V [1930] p. 140.)

1) *pomme, fruit du pommier* (UGUTIO: -us, arboreus fructus est omnium pomorum rotundissimus: 'et -a sunt ea que bene rotunda sunt', unde hoc -um fructus est. 15 ib. -um dicitur multis modis: est enim -um amarum, id est amari saporis, et -um cosimellum... id est dulce quasi coctum mel; -um conditivum, id est saporis conditi; -um musteum, id est musto abundans; -um orbiculatum, id est pre aliis rotundum...; -um panniceum, id est rubeum interius et foris...; -um quirianum, quiritibus vel militibus aptum; -um scancianum, quia scandit in longum; -um duraceum, quia gustu acoem infert): 20 CAPIT. reg. Franc. I p. 91,2: -orum nomina: gozmaringa, geroldinga, crevedella, spirauca, dulcia, acriores, omnia servatoria. WANDALB. mens. 160: moxque piris primis adduntur mitia -a. WOLFHARD Waldb. 2,3: -a albuginaria, que vulgo perulas nuncupamus.

II) *fruit, différent de celui du pommier*: A) *en général*: ANTIDOT. BAMB. p. 35 (ALMA V [1930] p. 140): mela citronia. ANTIDOT. Reich. p. 49, ib. p. 140: mela silva. ANTIDOT. Glasg. p. 149. ib. p. 140: mela cotonia cocta.

B) *spéc.*: 1) *malum punicum sive granatum, grenade* (UGUTIO: -um puniceum, id est rubeum foris tantum, -um panniceum, id est rubeum interius et foris, pan enim dicitur totum. ib.: -um componitur cum granum vel granatum et dicitur malogranatus arbor unde hoc malogranatum... fructus eius quia habet intus grana, et 40 malopunicum idem): VITA Rimb. 7 p. 85,44: -is utique punicis utebatur in quibus multa interius grana uno foris cortice teguntur. EUGEN. VULG. syll. 3,14: bissus tortus et idem circum punica -a. Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 112^D: -um punicum dicitur, quod ex Punica regione sit genus eius translatum. idem est -um granatum eo quod intra rotunditatem corticis granorum contineat multitudinem. 2) *malum terre (forme: malterra* COLL. Salern. II p. 170), *plante à racines tubéreuses* (cf. J. André, *Lexique des termes de botanique*): COLL. Salern. II 50 p. 187: -um terre cava, in qua mel album et thus pone et fac bullire... et faciem inunge.

III) *ornement en forme de pomme*: EINH. Carol. (ed. Halphen) p. 92: -umque aureum quo tecti culmen erat

ornatum ictu fulminis dissipatum. LIB. pont. II p. 120,8: mela de cristallo. ib. II p. 154 19: crucem cum melum de argento purissimo.

2. **malum**, -i n. v. *mallum*.

3. **malum**, -i n. v. *malus*.

1. **malus**, -a, -um *forme*: nom. sing. mali: CARTUL. Cupersan. 15,12.

I) *adjectif*: A) *mauvais en soi, essentiellement mauvais*: HRABAN. in Ezech. 8 col. 722^C: non enim sequitur ut, quod bonum non est, sit -um. RATRAMN. an. p. 54 30: res... non est -a, quamdiu bonitas adiacens est illi. ANSELM. CANT. concept. virg. 5 p. 146 24: nulla essentia, quamvis -a dicatur est nihil nec -am esse est illi esse aliquid; nulli enim essentie est aliud -am esse quam deesse illi bonum quod debet habere.

B) *mauvais, méchant, nuisible*: 1) *en général*: ANNAL. Iuv. II a. 786 p. 735: consilium -um. HRABAN. carm. 39,69: pugnis -is. ib. 39,94: amor -us. WALAHFR. Blaithm. 161: furor... -us. WALAHFR. Wett. 471: est labor iste gravis, -us atque miserimus. RIMB. Ansc. 20 p. 44,20: -um est... hominibus mentiri. DIPL. Karoli III 25 p. 41,35 (a. 880): -o ordine et contra lege. HROTSV. Agn. 274: mulier -a. ANNAL. Iuv. III a. 907 p. 742: bellum pessimum. DIPL. Otton. II 262 p. 304,2 (a. 981): 25 -a fide. DIPL. Henr. IV 342 p. 452,39 (a. 1082): viam nostre -e voluntatis. VINC. KADEL. chron. p. 61: qui... suas spes in unam massam conflavit et in profluentem precipitat, pessime, inquiens, ite, pessime divitie.

2) *emplois spéciaux*: a) *en parlant d'un démon*: AGO- 30 BARD. inl. sign. col. 184^A: de percussioneibus Egypti, quas per -os angelos immittas psalmista demonstrat. OTTO FRIS. chron. 1,2 p. 39,20: -i angeli mulieribus coeuntes iniuriosos filios genuerunt.

b) *en parlant de sorcellerie*: ABBO FLOR. apol. col. 468^D: vere fateor me magicam ignorare, nec aliquid 35 -arum artium didicisse.

c) *en parlant d'une sorte de hêtre qui ne porte pas de faines*: GERARD. TORNAC. epist. (Martène, anecd. I col. 431): silva adiacens ville ex regia munificentia libera possessio est ecclesie B. Amandi, quercus, -us fagus, nespilus.

C) *abusif, illégitime*: 1) *en parlant d'un impôt abusif*: CARTUL. Roman. 178 (a. 1088): derelinquo porcicos... et gerbas et ceteras -as captiones.

2) *en parlant d'un droit indûment perçu*: CARTUL. Roman. p. 52 (a. 1038): relinquunt quascumque -as consuetudines et captiones. CARTUL. Vindoc. I p. 397 (a. 1075): iniuriam quam cis de -a consuetudine faciebat. CARTUL. Celsiniac. 880 p. 597: omnes -as consuetudines 50 ... quas iniuste... tenebat, senioribus dimittat.

3) *en parlant d'un droit abusif*: ERMENR. ad Grim. 17 p. 554,27: que usus -us producit. CARTUL. Conch. p. 44 (a. 1061—62): dono et cedo... vicariam et -os usus et consuetudines et cetera omnia. CARTUL. Celsiniac. 794

p. 559: Claromontensis episcopus verpivit illas -as consuetudines et illos -os usus quos habebat vel habere videntur in terram S. Petri.

4) *en parlant de la tonsure abusive, état clérical abusif*: GUILL. GEMET. gest. VII 10 p. 612: Rodulfus autem frater/eius cognomento clericus, quia copiose literatus erat, et -a corona, quia militaribus exercitiis inserviens, clericatus gravitatem male servabat. ORD. VII. III p. 464 (DuC s. v. corona): clericus cognominatus est, quia peritia literarum... imbutus est. hic et -a corona vocabatur, eo quod in iuventute sua militaribus exercitiis et levitatibus detinebatur.

II) *substantif*: A) *masc. plur., les méchants*: WALAHFR. carm. 5,30,12: parcere subiectis et tolerare -os. DIPL. Ludow. Germ. 72 (a. 855): per -orum suasionem... invasionem fecit iniuste. AGIUS vita Hath. 22: de bonorum et -orum in die iudicii vel divisione vel discussione. RUOTG. COL. 34 p. 35,9: si -orum furori nemo resisteret.

B) *neutre (forme: mallum; OBERT. Scriba [a. 1190] 461 p. 182)*: 1) *mal, ce qui est mauvais en soi*: WALAHFR. imag. Tetr. 93: neque contigit ullum/ante bonum non esse -um. FLOR. LUGD. Joh. Scot. defin. col. 212^A: sed hoc absit ut diximus, quia nulla est omnino -i natura, nec existit substantialiter, ut alicuius rei principium esse possit; sed defectus a bono, appellatur -um. THIETM. 8,17: semper unanimes in -o. RATRAMN. an. p. 54,29: subiectum autem dicitur res, in qua positum est vel bonum vel -um. PETR. PICTAV. sentent. I 11 p. 61: -um nihil aliud est quam corruptio boni... -um non est nisi in eo, quod privatur aliquo bono. SCHOLA Anselmi Landunens. (ed. O. Lottin, Nouveaux fragments [Revue théol. 1946, p. 208]): sciendum est quod -um nichil est sive in demone sive in homine nisi mala voluntas. omnis actio bona est nisi cum mala intentione et voluntate prioratur. ANSELM. CANT. diab. 11 p. 251,6: -um non est aliud quam bonum aut absentia boni (concept. virg. 5 p. 146).

2) *mal, tort, préjudice, souffrance*: a) *en général*: LEX Saxon. 37: qui homini... -um aliquod fecerit. WETT. Gall. 17: ne ageret tibi ullum -um. THEGAN. Ludow. 20 p. 595,17: maximum -um est in populo christiano. ANNAL. Xant. a. 826: multa -a increverunt a gentilibus super ecclesiam catholicam. RIMB. Ansc. 40 p. 74,30: si bona suscepimus de manu Domini, quare -a non sustineamus? AGIUS epic. Hath. 83: ipsa meis compassa -is ut propria flevit. vita Hath. 7: -a, que erant prohibita, non solum opere non fecit, sed etiam mente execrata est. POETA SAXO 1,104: Romanique simul populi -a plurima passi. DIPL. Otton. I 239 p. 333,30 (a. 962): per -a omnia que acciderint sepe inter comites ipsius comitatus et episcopos eiusdem ecclesie. WALTH. SPIR. Christoph. I 12: idola... vana sunt.../hec radix -orum. GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 396,32: nulli -um pro -o

reddere. THANGM. Bernw. 14 p. 765,3: ad augmentum -i diutina infirmitas domne Gerburgis. RICHARD. S. VICT. stat. int. hom. col. 1117^B: ecce -a innata audi adhuc et alia, vulnus et livor et plaga tumens. ib.: ecce -a illata, ecce qualia, ecce quanta -a. alia innascuntur, alia infliguntur. ib. col. 1124^D: quanto enim quisque per consilium melius agnoscit -um quod meretur, tanto vehementius suis pravitatibus indignatur.

b) *spéc.*: α) *malum regis, les écrouelles*: MIRAC. Fiac. p. 618 col. 2: habebat in collo scrophulas gravissimas, que infirmitas vocatur -um regis. β) *malum mortuum, malemort (cf. A. F.)*: COLL. Salern. II p. 369: ad -um mortuum qui lupus vocatur valet folium bardane.

3) *mal moral, péché*: LIUTG. GREG. 12 p. 76,37: ut nunquam ebrietatis -um incurrerent. WALAHFR. Mamm. orat. 5: audi me miserum -is gravatum. ib. 5,14: invidie pulsante -o. CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 228,38: non solum qui faciunt -a, sed qui consentiunt facientibus. ΕΚΚΕΗ. I? Walth. 858: gurges avaritiae, cunctorum fibra -orum. CARTUL. Clun. I p. 161 (X^e): facio hanc donationem pro innumerabilibus -is meis quibus deum offendi. GODEFR. PICTAV. summa (O. Lottin, Psychol. et morale t. II) p. 426: -um in genere appello, quod nulla circumstantia potest bonum facere, ut adulterari.

4) *empêchement, cas de force majeure*: ROTUL. cur. reg. I 7 (a. 1194): ipsa fecerat se essoniari de -o lecti. ib. I 19 (a. 1196): Isabela fecit se essoniari de -o veniendi. ib. I 108 (a. 1199): fecit se essoniari de -o ville.

Notez l'expression in malo = male (adv.): COD. Caiet. I 171,5 (a. 993): tollere in -o presumat.

male I) *adv.*: A) *au physique*: 1) *méchamment, traîtreusement*: CHRON. reg. a. 878: Karolus Calvus... -e potionatus moritur. 2) *en mauvais état*: HRABAN. carm. 17,20: ne -e putrescant, nec ea vermis edat.

B) *au moral, injustement, de façon mauvaise*: 1) *avec un verbe*: WALAHFR. carm. 5,14,8: hec carnem... consuetam -e vivere. Wett. 592: gessisse -e et docuisse patenter. THIETM. 1,20: -e laudasti te. 2) *avec un nom*: GALL. ANON. chron. p. 451: non poterit amplius a suis -e consultoribus relevari. RIMB. Ansc. 38 p. 73,31: nobiles et -e potentes (DIPL. Loth. III 57 [a. 1134]. ADAM BREM. 2,69 p. 130,12). ANNAL. Adm. Garst. (a. 1183): -e archiepiscopus. HERM. AUGIENS. chron. a. 984: Bonifacius... prius relegato Benedicto -e ordinatus (BERNOLD. chron. p. 399,23). OSBERN. Dunst. p. 112,13: clericos autem -e actionales de ecclesiis expelleret. VINC. KADL. chron. p. 134: Viodarides -e sibi conscius... repente in capream sese transfiguratur. v. *malecurtensis, malefidus, malesanus, malesuadus, etc.*

C) *mal, peu, à peine*: POETA SAXO 1, 233: -e securos res prospera fecerat illos. HROTSV. Mar. 568: intrans speluncam sub terra rite locatam,/que -e presentis penitus fuit inscia lucis.

D) *de travers, mal à propos*: WIBALD. epist. 377 p. 506,10: -e audire facit -e intelligere, et -e intelligere facit errare.

E) male sum de, *être mal avec quelqu'un, ne pas avoir sa faveur*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 44: si -e de domino fueris, de te bene dicit vix pius.

II) *employé comme substantif, mal*: MON. S. Cruc. 272 (a. 1185): accipimus vos et omnes bestias vestras in guarda et in baiulia pro bene et non pro -e contra cunctos.

2. **malus**, -i m. *mât de navire* (UGUTIO: a malon... et hic -us dicitur arbor navis quia sit rotundus ad modum mali): WALTH. SPIR. Christoph. II 5,223: quod superest, magni succidet robora -i. ib. 5,3: nec summi consurgunt carbasa -i. LAMB. TUIT. vita Herib. 1,8 p. 746,47: ad modum navalis -i. OTTO FRIS. chron. 2,38 p. 112,20: dum ad Affricanum propinquaret litus, speculatorem -um ascendere precepit. ALBER. AQU. hist. col. 589^B: -um navalem procre altitudinis. ib. col. 704^D: intuentes vela et -os gentilium Babyloniam remigantium. CARTA a. 1155 (Recueil des actes concernant les évêques d'Antibes 73 p. 85): de anchoris, -is, timonis, antennis. ALEX. NECK. utens. p. 114: ut -us abscindi possit tempestate.

3. **malus**, -i f. *pommier*: CARTA s. XII (Cart. Haucet, Mém. Doc. Suisse Romande 12/2, 157): quicquid habebant a -o prati fontis. Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 112^D: -us a Grecis dicta, eo quod fructus eius sit omnium pomorum rotundissimus. VINC. KADL. chron. p. 225: quid de ea -o speraveris cuius succum tot virulentis expertus es deliciis.

maluvianus, -a, -um [maluvium] *d'ablution*: UGUTIO s. v. luo: maluvium... unde -us, -a, -um ut -e sordes manuum in maluvio collecte.

maluvium, -i n. [manus et luo] *vase à laver les mains*: UGUTIO s. v. luo: hoc -um vas ad lavandum manus et ad recolligendas sordes manuum paratum.

mambota, -e f. v. *manbota*.

mamburnia, -e f., **mamburnium**, -i n., **mamburnus**, -i m. v. *mundiburdam*.

mamea, -e f. v. *manica*.

mamentianus, -a, -um [Mahomet] *mahométan*: CHRON. Adef. III p. 620,8: Muzza... natione Gotus, sed ritu -o.

mamfur, -is n. *arbre d'un tour, axe (term, techn., v. Thes. ling. lat. VIII [1937] 250,8 ss.)*: WALAHFR. hort. 129: que non minus undique certis/sunt formata viis, quam si tornatile lignum/inspicias medio rasum, quod -e constat.

mamilla, -e f. *forme*: mammilla: UGUTIO. 1) *sein* (UGUTIO: mamme sunt mulieris, mammille viri, ubera animalis): LEX Frision. 22,88: si quis liberam feminam et non suam, per -am strinxerit. WALTH. SPIR. Christoph. II 4,6: lacteolas... -as. ANNALISTA SAXO a. 906 p. 592,1: mulierum... turbam innumerabilem... -is perforatam.

OTTO FRIS. chron. 3,1 p. 136,6: Cleopatra autem adpositis ad -as serpentibus mortua fuisse perhibetur.

2) *sagesse, esprit (fig.)*: EGBERT. LEOD. rat. I 1378: quam deus inseruit, vigilantem nemo -am/aufcuret.

mamillaris, -e *du sein*: COLL. Salern. II p. 214: ad -em dolorem plantaginem super pone.

mamma, -e f. 1) *sein, mamelle* (UGUTIO: -e sunt mulieris, mammille viri, ubera animalis): AYNARD. p. 622: pappa vel papilla est -a. HROTSV. Mar. 881: tempore virgineas quo suxisti pie -as. ASINARIUS 131: uber -arum dederant iam signa, quod ipsa/vix queat absque viro sola cubare thoro. VINC. KADL. chron. p. 105: sagitta sub -a traiectus.

2) *au fig., nourriture spirituelle*: ERMENR. ad Grim. 7: ut dialecticam breviter tangam ceu philosophie dexteram -am. CAND. FULD. Eigil. II 25,21: hunc ita nutritur geminis discretio -is,/mater virtutum. WALTH. SPIR. Christoph. II 1,15: nuda mihi clausas tribuit psalmodia -as. CALIXT. II serm. Jacob. col. 1384^D: isti (*apostoli*)... -e Ecclesie... habentur.

mammilla, -e f. v. *mamilla*.

mammo I. *allaiter*: HRABAN. homil. II 138 p. 412^C: presente captivitate pregnantibus et nutrientibus sive -antibus (v. Augustin. in psalm. 39,28).

mammocrepus, -a, -um [mamma et crepo] *nourrisson*: UGUTIO: a mamma, -us, -a, -um, puer qui suggit, a mamma et crepo.

mammona, -e m. *formes*: mamona: DHUODA lib. man. p. 162. CARTUL. Userc. p. 255 (a. 1072). CARTUL. Cel-siniac. 781 p. 551. manmon: RADULF. TORT. Maur. II 35 p. 371. *acc.* mammonem: CARTUL. Saviniac. I p. 333 (XIe). PETR. CANTOR verb. abbrev. 16 col. 66^B: mammon vel -a, quod est nomen demonis, divitic interpretantur, vel quia vitiose acquiruntur, vel pessime distribuuntur.

1) *argent, richesse (souvent avec condamnation morale implicite)*: SMAR. coll. col. 508^B: nec sibi ultra dominari permittat -a. FOLC. gesta Laub. 28 p. 70: claustrum in modum castelli cingit, de -a. CARTUL. S. Ben. Divion. II 313 p. 92 (a. 1033): facimus nobis amicos spirituales ex iniquo -a. ADAM BREM. p. 184,26: dux -e cupidus. CARTUL. S. Bened. Floriac. I p. 220 (a. 1075): festinamus omnes facere nobis amicos etiam de -a iniquitatis (DIPL. Henr. III 360 [a. 1055]. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 303,33). WALTH. ANGL. Esop. 16 add. v. 1: -a laudatur que doctos querit amicos. SVENO AGG. hist. p. 120,15: -e inferioratem (infinitem Gertz)... coaugere.

2) *argent, personifié par l'esprit du mal* (v. ALMA XXII [1952] 230: -e i. demone): HINCM. REM. epist. col. 131^A: qui servit -e (sic enim demon divitiarum prepositus appellatur) diabolo servit. CARTUL. Saviniac. I p. 333 (XIe): voluit plus habere -em participem quam Deum. PETR. VENER. epist. col. 75^A: non ego... talis qui deserviam -e.

princeps mammon = *Satan*: ODO CLUN. coll. col. 551^B: qui secundum principem -e vivere decreverunt.

mammoneus, -a, -um *intéressé, qui a la richesse en vue*: ODO CLUN. occ. p. 157: hunc mage -is reparant subeundo lucellis. AMARC. scrm. III 189: -amque aciem 5 faciat pausare per evum.

mamola, -e f. v. *mamula*.

1. **mamona**, -c f. v. *mamma*.

2. **mamona**, -e f. [mamma] *mamelon*: CARTA a. 1143 (Chanc. mediev. portug. 1,178): ad illam -am (cf. Regesta de Fernando II ed. J. Gonzalea [Madrid 1934] p. 324 [a. 1184]: per -as de Lama longa). 10

mamposta, -c f. [*forme refaite sur esp. manpuesta, lat. manupos(i)ta espèce d'impôt*]: COL. DIPL. Oña I 343 (a. 1190): easdem villas liberatas penitus et emancipatas ab omni -a et mampostario et ab omni regio alioque tributo. 15

mampostarium, -i n. [mamposta] *espèce d'impôt*: COL. DIPL. Oña I 343 (a. 1190): easdem villas liberatas penitus et emancipatas ab omni mamposta et -o et ab omni regio alioque tributo. 20

mampostura, -e f. [mamposta] *forme*: manupostura: CARTUL. S. Turib. 101 (a. 1048). *administration*: CARTUL. S. Turib. 101 (a. 1048): et alias vineas que abeo de mea -a. ib. 107 (a. 1068): et vineas que habeo de mea -a in terra de regula. 25

mamula, -e f. [mamma] *mamelon*: CARTA a. 1178 (Chanc. mediev. port. 1,362): per medietatem duarum -arum (cf. DIPLOM. Astur. I 86 [a. 787]: per illas mamolas ('túmulos prehistóricos')).

man? (*peut-être pour mancipios*): CARTUL. Clun. I p. 705 (X^e): istas res denominatas, man cros in elemosina Ugono et filio suo vobis tradimus.

1. **mana**, -e f. [μάνα] *mère, aïeule* (cf. DuC s. v.): LIUTPR. legat. 181,31: -a, -a clamabant.

2. **mana**, -e f. [masnada] *escorte armée*: VITA Caril. p. 391,17: Francorum rex Childebertus nomine cum robustissima -a.

manacta, -c f. [*pour manacia ou minacia; cf. DuC s. v. manacia*] *menace?*: HINCM. LAUD. epist. col. 1034^D: domnus rex dixit, quia se ille ipsam silvam, ut dicebat, nutrierat, quam pater suus nutrisse coeperat, et ex eo amicis suis non destruendo, sed cum -a dedisset, aut si ad suam necessitatem ex ea cum mensura accepisset, pro hoc non debuisset illud beneficium amittere. 40

manacus, -i m. [*orig. et sens inc.*]: RECEPT. A. XCI p. 23: ad ficta gutta -i in aqua calida bibat.

manada, -e f. [cf. manus] *poignée (mesure de capacité)*: CARTUL. Conch. p. 181,6 (XIe): III -as de canbe.

managium, -i n. [maneo, *forme refaite sur A. F. manage, manaige*] *forme*: managium: CARTA a. 1185 (REC. Templars p. 29). *maison*: 1) *en général*: REG. Antiquiss. II 317,18 (1129—38): persona de Cestrefeld recognoscit de Nicholaa IIII bovas terre et -um ad opus sacerdotis. 50

ACTA Henr. II, II p. 162,24 (a. 1172—82): in -o et taillagio. 2) capitale managium, *chef manoir*: CARTUL. Eborac. (Early Yorkshire Charters) IV 31 (a. 1156—58): cum capitali -o meo in eadem villa. CARTA a. 1190 (Cart. Ourscamp, Mém. de la Soc. des antiquaires de Picardie 6,52): totam terram atque -um ad predictae ius ecclesie. ROTUL. Cart. 63b (a. 1199): totum capitale -um v. *magnagium, maisnagium, masnagium, mesnagium*. cf. *Zeitschr. f. rom. Phil.* 72, 326—339).

manaheda, -e f. [v. FEW] *redevance en espèces?*: CARTUL. Roton. p. 29,29 (a. 852): et hoc est redditum supradictae terre; de avena modios X et VIII de frumento... duos multones et duos agnos, in -a XII denarios. ib. 260 p. 209,15 (a. 876): et alium solidum qui appellatur -a. v. *manaida*. 15

manaida, -c f. [v. FEW] *redevance en espèces?*: CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135,42 (a. 893): de peculiari exeunt denarii XVI... de -a (de *pascuis*) pro pastu solidi V in mense maio. ACTA pont. Rom. ined. I 194 p. 172 (a. 1144): redditus qui dicuntur -e in torculari Naal. v. *manaheda*. 20

manaira, -c f. v. *manaria*.

manalitis, -is m. [*orig. inc.*] *envoyé, 'missus'*: CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 103 (a. 865?): tam de ipsa villa quam de omnibus rebus Richardi... -is venerabilis Marwardi abbatis Goeramnum scilicet... simulque et Theotfredum advocatum ipsius monasterii revestivit postea: eosdem missos revestivit. 25

manana, -e f. [*sens et orig. obsc.*]: CARTUL. S. Cucuph. II 388 (a. 1086): modiatas II de terra qui sunt ad ipsas -as iuxta sua alodia. 30

manans, -tis m. v. *manens*.

manarata v. *maranatha*.

manarchus, -i m. v. *monachus*.

1. **manaria**, -e f. [*ital. mannaia, lat. manuarum*] *formes*: manaira: BONVILLANO 198 p. 104 (a. 1198). mannara: COD. Cavens. 6, 182 (a. 1042). mannaria: COD. dipl. Langob. a. 905—906 (Hist. Patriae Mon. 13, 706). COD. Cavens. II 236,6. CARTUL. Regien. 93 p. 236 (X^e). *sorte de hache, serpe*: MIRAC. Columbanii (MGH, SS. XXX) p. 1014: ut ei ferramentum quod vulgo -am vocat, afferret, quatenus arbuscula ipsius agri succideret. CARTUL. Regien. 93 p. 236 (X^e): vomeres II... -a I, secure II. COD. Cavens. II 236,6: scepto mannarie et bonmiri et zappe. BONVIL. 198 p. 104 (a. 1198): dare promittit securem I et manairam I et cultellum I. 35

2. **manaria**, -e f. [*orig. inc., cf. minaria*] *forme*: maneria: LIB. feud. maior 1,31 (a. 1141). *mine*: ROTUL. pip. Henr. I 31 p. 142 (a. 1130): reddere comptum de xl. li de firma -e argenti huius anni transacti (LIB. feud. maior 1,31 [a. 1191]). 40

3. **manaria** v. *manneria*.

manarica, -e f. v. *mannarica*.

manarolla, -e f. [manaria, cf. *ital. mannaiola*] *hachette*:

CARTUL. Tirol. I 515 p. 291 (c. 1200): *sacum I et -am unam, pernam unam.*

manatorius, -a, -um [mano] *qui coule, ruisselle*: CARTA a. 1094 (Santona [Bol. Acad. Hist. t. 73] 24): *fontem -am.*

manbota, -e f. [sax. man bode] *amende pour meurtre, composition*: LEGES Cnuti I 2,5 p. 282: *et maegbotam et -am plene emendat.* LEGES Henr. I 43,6a p. 569: *quotcunque dominos aliquis habeat... ei magis obnoxius est... cuius legius est... nec debet ei denegari qui -am inde haberet et cui ipse magis acquieverit.* ib. 69,1a, 2 p. 587: *wita et -a domini.* ib. 70,2 p. 587: *si servus servum occidat, domino reddantur xx. sol. pro -a.*

1. **manca**, -e f. [orig. inc.] *formes*: *mancha*: FORM. Anglic. p. 38 (c. 1130). *mancus*: CARTA a. 814 (Muratori rer. ital. II col. 361). *Dipl. Henr. III 272^b* p. 365,43 (a. 1051). *manka*: GUILL. MALM. Glast. eccl. p. 55. *poids d'or (environ 30 pence; cf. ALMA I [1924] p. 79—80)*: *Dipl. Henr. III 272^b* p. 365,43 (a. 1051): *trium coloniensium monete denariorum pondus auri quod lingua vulgari -us appellant.* QUADRIP. VI Athelstan. 6,2 p. 176: *una -a (id est XXX den.).* LEGES Henr. I 14,1 p. 559: *L -e auri.* ib. 76,6a p. 593: *V -e que faciunt XII sol. et VI den.* FORM. Anglic. p. 38: *si... in forisfactura... missus fuerit de XX -is.* GUILL. MALM. Glast. eccl. p. 55: *de XX libris et LX -kis auri.* CARTA XIIe (P.R.O. Anc. Deeds A 1769): *j. -am auri.* v. *manco, manconus.*

2. **manca**, -e f. [manica] *manche, filet en forme de cône*: VITA Osw. p. 745: *totam simul piscariam, Ramesensi ecclesie contulit cum -is et costis piscatorum.* CARTUL. S. Joh. Ang. p. 339 (c. 1075): *ut faciat -as ad unam de piscaturis sancti Johannis.* v. *manica 10.*

3. **manca**, -e f. [mancus] *mutilation*: Ivo epist. col. 13^B: *absque morbo vel macula et -a perducere.* URBAN. II serm. col. 565^A: *absque morbo et -a.*

mancaldata, -e f. [mancaldus] *formes*: *mancoldata*: CARTUL. alt. Aven. p. 11 (a. 1179). *mencaldata*: CARTUL. S. Vedast. p. 244 ib. p. 248 (XIIe). *mencoldata*: ib. p. 244 (XIIe). *mencaud, mencaudée, mesure agraire (dans le Nord de la France)*: CARTUL. S. Vedast. p. 239 (XIIe): *tenet... XXVIII -as terre.* v. *mancolda.*

mancaldium, -i n., **mancaldum**, -i n. v. *mancaldus.*

mancaldus, -i m. [A. F. mencaut, mencaud, mencaudée] *formes*: *mancaldium*: CARTUL. S. Vedast. p. 46. *mancaldum*: CARTUL. S. Vedast. p. 141 (XIIe). ib. p. 173 (a. 1036). *mancus*: CARTUL. S. Vedast. p. 199 (XIIe). *manchaldus*: CARTUL. S. Julian. Cambr. (a. 1169. DuC). *mancoldus*: CARTUL. S. Vedast. p. 255. ib. 258 (XIIe). *FUND. mon. Arroas. (MGH, SS. XV p. 1124,36).* *mencaldum*: CARTUL. S. Vedast. p. 167 (a. 1024). *mencaldus*: CARTUL. Mont. S. Mart. (a. 1161. DuC). *mencoldus*: CARTUL. S. Vedast. p. 244 (XIIe). *ACTA pont. Rom. Gall. III 115 p. 175 (a. 1176—81).* *mesure de capacité, mencaud*: 1) *pour le grain*: CARTUL. alt. Aven. p. 20

(a. 1188): *-os avenc.* CARTUL. S. Vedast. p. 141 (XIIe): *II -a de frumenti (FUND. mon. Arroas. MGH, SS. XV p. 1124,36).* CARTUL. S. Vedast. p. 255 (XIIe): *curtilium... quod tres -os sementis continet.*

5 2) *pour le sel*: CARTUL. Vedast. p. 173 (a. 1036): *I -um salis.* (ib. p. 167 [a. 1024]), v. *mancaldata, mancolda.*

mancalis, -is f. [manca] *monnaie d'or*: CARTA a. 1080 (Bol. de la R. Acad. de la Hist. 49, 379): *duo millia -es.* CARTUL. Clun. IV 3638 p. 809 (a. 1088): *mille videlicet aureos quos vulgo -es appellant.*

mançanares, -is f. [esp. manzanar] *pommerai*: CARTA a. 1010 (Ant. de Yepcz [DuC]): *vineas et terras, et ortales et -es, cum pratis.* v. *mazana, macenarius.*

mançanum, -i n. [esp. manzanar] *pommerai*: CARTA a. 978 (Ant. de Yepcz [DuC]): *concedimus ibi servientiam illa vinea de illo -o.* v. *mazana.*

mancatio, -nis f. [mancus] *mutilation*: CAPIT. reg. Franc. I p. 205,28 (a. 801): *de -ne qualibet. si quis alterum presumptive sua sponte castraverit.* LEX Frision. 22,90: *litis vero compositio, sive in vulneribus, sive in percussionibus, sive in -nibus.* LEX Saxon. 16 n. f: *multa vero vulnerum eius sive -num.*

mancatus, -a, -um [mancus] *manhot*: UGUTIO: *-us, -a, -um, manu truncatus.*

25 **mancebo** [forme refaite sur esp. mancebo, lat. mancipium] *esclave*: MON. Hist. Port. Leg. 1,392 (a. 1166): *-o qui mactaret homines.*

mancella, -e f. [manica] *manchette?*: WOLFARD. Waldb. 1,17: *he que adfuere muliercule -am ei manu prevaricatrici et tumida dissuerunt.* ib. 1,19,17: *nescio qualiter -a que prius tumentis dextera dissuta extiterat, loco aptate priori, eodem quo prius tenore connexa est.* ib. 1,20,17: *redire contendens cum -am quam supra taxavimus.*

35 **manceps**, -ipis m. 1) *esclave, serviteur*: a) *au propre* (UGUTIO: *hic -eps, -ipis, scilicet servus*): CARTUL. Hersf. 21 (a. 802): *quicquid in ipsa ecclesia... visi sumus habere... in auro et argento, edificiis, terris, araturis, mansis, -ipibus, campis, silvis... donamus.* b) *de Dieu*: RADULF. TORT. hymn. Maur. p. 397: *duce vado Christo/ quo vocat, -eps ego consto cuius.*

2) *enfant sous tutelle paternelle*: UGUTIO: *modo ampliata est appellatio huius nominis: -s vel mancipium ut dicatur filius vel filia nondum emancipati a patre.*

mancha, -e f. v. *manca.*

mancinus, -a, -um [mancus] *qui confond la main droite et la gauche, gaucher*: UGUTIO: *-us, -a -um, qui utitur sinistram pro dextra vel e contrario.*

mancipalis, -e *d'esclave*: CARTUL. Clun. I p. 680: *ideo autem voluntas professorum gestis -ibus.*

50 **mancipatio**, -nis f. 1) *mancipation, acquisition d'un bien ou d'un droit*: *Dipl. Otton. III 146 (a. 994)*: *ut huius regalis nostre -nis auctoritas firma stabilis et inconvolsa... consistat* (*Dipl. Henr. II 177 [a. 1008]*). CARTUL.

Gratianop. p. 76 (a. 1016): hanc vero -nis cartam. TRAD. Ratisb. 806 p. 382,23 (a. 1142—3): causa renovationis et restitutionis anterioris -nis. TRAD. Patav. 777 (a. 1190—1200): quadam autem violenta -ne... predictos censuales vendicaverunt sibi.

2) *esclavage, lien, servitude*: DIPL. Pepin. I 27 (a. 838): sub verbi nostri -ne omnimodis iniungimus. WIDUK. gest. 2,28: quos cum rex suscepisset, aliquanto tempore custodie -ne castigavit. DIPL. Otton. III 261 (a. 997): sine banno atque servicio ac omni -ne senioris. TRAD. Teg. 279 (a. 1149—55): qualiter... Mahthilt... -ne delegationis in manus... ministerialis beati Quiryri tradidit. CARTUL. Corb. fol. 184 v. (a. 1183. DuC): concessit... de terra sua inculca... sine -ne servitii vel alicuius red-ditus.

3) *affranchissement (pour emancipatio)*: CARTA a. 1139 (DuC): excepta -ne servorum, ab omni nostra vel laica potestate omnimodo mancipatum... libere tradidi.

mancipator, -is m. *celui qui tient*: COSM. chron. p. 63: fit tortor ac carceris -r auro corruptus imperator.

mancipatorius, -i m. [mancipo] *homme d'affaires, agent*: TRAD. Ratisb. 827 (c. 1147): quidam miles... cum fratribus suis manuque -i sui tradidit proprietatem suam in manum comparis sui. ib. 832 (c. 1147): tradiderunt in manum sui viri -i... proprietatem suam.

mancipatus, -us m. 1) *accomplissement d'une fonction*: ANAM. epist.: in omni librorum studio ceteroque divini cultus -u.

2) *administration, gouvernement*: DIPL. Otton. III 145 (a. 994): monasterium cum personis intrinsecus vel forinsecus sibi coherentibus... nostro nostrorumque successorum... -ui subiectum. STEPH. VI epist. (Con. Hisp. III p. 161. DuC): cuncte eiusdem diocesis ecclesie que prius illi paruerant, revertantur in -um obsequie illius.

mancipella, -e f. [mancipium] *petite serve*: CARTUL. S. Turib. 24 (a. 914): et uxori tue Gulatrudie -a nomine Facquina.

mancipia, -e f. [mancipium] 1) *serve*: DIPL. Loth. (a. 856 [Martène, Ampl. coll. I col. 146. DuC]): -as duas... et istas supranominatas -as cum infantibus eorum. COD. trad. mon. Lunel. 4 p. 3: dedi -as meas V... ad ecclesiam sancti Michaelis. ib. 4 p. 3: nomina earum -arum hec sunt (ib. 78 p. 46. PORT. mon. hist. dipl. I XVI p. 11 [a. 908]). COD. Caiet. I 113,2 (a. 962): una -a ancilla mea. TRAD. Brixin. 45 p. 18 (c. 995—1005): de -is quas in mallo publico sibi in proprietatem legibus querere cepit.

2) *v. mancipium.*

mancipiolum, -i n. 1) *serf de peu de valeur (péjor.)*: CARTA a. 813 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 24 col. 81): omnes omnino -a mea utriusque sexus, concessi. CARTUL. S. Vinc. Cenom. 5 p. 9: dono... cum agris, pratis... et -a dua. WOLFFER. HILD. Godeh. I 37 p. 195,7: ut nec unum agellum vel -um aut de collato eo loci thesauro unius summi precium in sue commodi-

tatis converterit servitium. SUMMA Paris. 10,2,1 p. 143: -a i. e. paucos servos.

2) *au figuré (sens religieux)*: VITA Gerard. Bron. IV 61 (AA. SS. Oct. II) p. 316^A: ego... sum vilissimum dei -um.

mancipium, -i n. formes: mancipia: TRAD. Frising. 213a (a. 804—808). DIPL. Otton. II 254b p. 290,43 (a. 981). mancipius: COD. trad. mon. Lunel. 9 p. 6 (c. 800). TRAD. Frising. 218 (a. 805). ib. 276 (a. 808). CARTUL. Mont. Pessul. p. 456. ib. p. 556 (XII°). *acc. plur.* mancipius: CARTUL. Conch. 1 p. 2 (a. 801). mancipos: CARTA a. 1145 (Estudios Edad Media Corona de Aragon 3,616). mantipium: DIPL. Karoli III 72 (a. 883). DIPL. Otton. I 325 (a. 966).

1) *esclave, homme non libre, serf (primitivement chargé des besognes domestiques; v. A. E. Giffard, Mancipium. A propos de travaux récents [Revue de Philologie 1937, 396—400] et H. Dubled, Mancipium au moyen âge [Revue du moyen âge 1949, 51—56])*: A) *en général*: ALCUIN. genes. col. 557^B: -a, quia sunt manu capta. CAPIT. reg. Franc. I p. 89,34 (c. 800): de mansis absis et -is adquisitis. LEX SAXON. 62: -a liceat illi dare ac vendere. CARTUL. Rhen. inf. I 31 (a. 815): unum -um iuris mei nomine Hildisuit. CAPIT. reg. Franc. I p. 288,4 (a. 818—9): de -is in villas dominicas confugientibus. FROTH. epist. p. 296,33: ut quicumque de ipsis -is sunt, qui se subtrahere de nostra dominatione moliuntur, servitatem suam coram vobis rewadiare faciatis. CARTUL. S. Julian. Brivat. p. 28 (a. 827): ut -a congrua inter se commutare deberent. DIPL. Ludow. Germ. 6 (a. 831): cum -is, casis, domibus. TRAD. Ratisb. 27 (a. 834): casam cum curte atque reliquis edificiis, cum -is infra domum et manentibus servilibus. CARTUL. Cison. p. 1 (a. 837): cum -is ceterisque mobilibus. GESTA Aldrici p. 147: preceptum... de -is sancte Marie et sancti Karilephi. AGOBARD. Jud. sup. col. 84^B: datis pro quolibet bono -o XII solidis, ipsum -um quicumque Christianus, seu ad ingenuitatem, seu ad servitium, licentiam habeat redimendi. epist. p. 165,4: quid faciendum sit de -is Judeorum ethnicis, que illi comparaverunt. CARTUL. cath. Ambian. I 1 p. 2 (a. 847—50): nomina vero -orum hec sunt. DIPL. Caroli II, II p. 2 (a. 861): exceptis -is ad partem Dionisii retentis. HINCM. REM. annal. Bertin. (ed. Waitz) p. 59: cuiusdam civis ipsius urbis -um. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 103 (a. 865?): de omnibus vero -is per servum unum nomine Germananum similiter eosdem missos revestivit. CAPIT. reg. Franc. II p. 343,40 (a. 873): res et -a vel mobile habent. DIPL. Arnulfi 118 (a. 893): -a XXX et VIII cum senibus et iuvenibus. CHRON. Moissiac. p. 300: ut filios suos et filias suas atque -a venderent. COD. trad. mon. Lunel. 98 p. 59: ex eis -is quod post obitum meum uxori mee trado. DIPL. Conr. I 20 (a. 914): cum decimis et mansis et -is utriusque sexus (COD. Odalb. 1 p. 67). CARTUL. S. Julian. Brivat. p. 133 (a. 927): cum omnibus

appenditiis ad eandem curtem pertinentibus et -is ibidem consistentibus. FLODOARD. hist. col. 125^D: res quasdam Remensi ecclesie, sed et -a nonnulla, vel colonos reimpetrasse. CARTA a. 972 (Bol. de la R. Acad. de la Hist. 29,348): et non habuerit -um in domo. LIB. trad. S. Petri Bland. p. 97 (a. 995): tradidit alodem suum... et -a Alfield et Avam. FOLC. gesta Bert. (ed. Guérard) p. 66: -a cum omni ethnike et peculiari eorum. MIRAC. Bav. (AA. SS. Oct. I) p. 300: -um Sancti se minus excoluit, capitalemque censum annuatim retinuit. DIPL. Henr. II 221 (a. 1010): episcopus suique successores de prenominitis -is eorumque posteritatibus dehinc liberam habeant potestatem. LIB. Domesd. fol. 189b. 2: unusquisque *sochmannorum* in servitio regis invenit averam, vel VIII denarios, vel -um. TRAD. Teg. 6 (a. 1003—13): III -a, unum servum vocabulo Eperhart ac tres famulas. BERTHA VIL. Adelh. p. 958,8: templum... ditantes prediorum vel -orum sublementis. CARTUL. Molism. 53 p. 63 (a. 1101—9): tribus quoque -is eorum id est pistori, cocco et cellerario concessit usuarium aquarum et pascuarum et silvarum. CARTA c. a. 1147—50 (Lawrie, Early Scottish Charters p. 146): et qui mortui fuerint sive de -is dominorum sive de parrochia supra dicta. ANNAL. Rod. p. 693,31: conferens loco possessiones et -a. TRAD. Teg. 292 (a. 1157—63): servilia -a sua ancilla progenita... tradidit.

B) *emplois spéciaux*: 1) *en parlant des serfs d'église*: DIPL. Caroli M. 282 (*faux XII°*): lege -orum ecclesiasticorum constringatur (ANNAL. Ved. p. 55).

2) *en parlant des serfs non chasés*: CAPIT. reg. Franc. II p. 22,35 (a. 831): -is non casatis.

3) *en parlant des serfs chargés de recueillir le sel*: DIPL. Caroli II, II p. 467,29 (a. 877): in Frisia terram et -a ad salem.

C) *sens figuré*: HRABAN. carm. 39,97: te, bone Jesu, deprecor, auctor vite et redditor, /salve tuum -um. BENED. ANIAN. conc. col. 1246^B: ctenim toties reparat vires contra animam bellatura, quoties aliquid velut rebelle -um remissionis acceperit. NOTK. LEOD. vita Remacli (MGH, SS. rer. Merov. V) p. 109,3: Notkerus, quem ac si indignum sancte Marie sanctique Landberti -um predicant tamen episcopum. EPIST. Worm. I 16 tit.: totius ecclesie speculo et seniori dulcissimo A... R. in dominice orationis obsequio omne quod amicum et frugi -um domino. RADULF. TORT. Bened. (ed. M. B. Ogle and D. M. Schullian) v. 352 p. 422: lege rapis falsa cui sua -a. GUILL. MALM. gesta pont. IV p. 284: miser ille -um hostile factus.

II) *tenancier, colon*: COD. Odalb. 61 p. 123: hobam unam dedit pro -is beneficialibus suis. FOLC. gesta Bert. (ed. Guérard) p. 160: dimisit XV -a ingenua ad basilicam Domini Salvatoris. FUNDATIO Ascoviensis (MGH, SS. XV) p. 995,28: in eadem villa 8 talenta et obulum de tributariis -is.

III) *ouvrier, compagnon (catalan massip)*: CARTUL. Mont. Pessul. p. 456 (XII°): bonus -us de Perpinano (ib. p. 556).

IV) *bien foncier*: CARTA a. 1190 (DuC): nos itaque... collectam eleemosynam quam ad subventionem terre Hierusalem in civitate nostra et in -is fecimus per eosdem fratres ultra mare duximus transmittendam.

V) *enfant sous tutelle paternelle*: UGUTIO: manceps vel -um ut dicatur filius vel filia nondum emancipati a patre.

VI) *tout être, même animal, réduit en servitude*: UGUTIO: -um etiam dicitur quidquid manucapi potest vel subici ut equus, ovis, homo.

mancipius, -i m. v. *mancipium*.

mancipo 1. *trans.* 1) *céder, donner, confier*: DIPL. Caroli II, I 201 p. 514,17: prefatam villam iamdicto monasterio seu sanctis fratribus... -andam... precepimus deservendam et -amus possidendam. DIPL. Karlom. 21 (a. 879): ipsam terram... prefato sanctuario -amus. 20 DIPL. Otton. II 185a p. 210,36 (a. 979): quoddam castellum... monasterio sub sancte dei genitricis Marie patrocinio... constructo... nostra imperiali auctoritate perpetim -avimus. TRAD. S. Petri 9 p. 258: prebendarius servus in perpetuum illuc -etur. TRAD. Frising. 1609 (a. 1024—31): proximus eius heres uno bisantino sibi -aret. 25 DIPL. Henr. III 240 p. 322,7 (a. 1049): id ipsum monasterium omniaque sibi collata et tradita bona... cum legitima libertate -avit. DIPL. Loth. III 4 p. 5,30 (a. 1125): eandem cellam beato Petro apostolo et Babingerensi ecclesie -arc. TRAD. Teg. 193a (a. 1127): dux vero Henricus... Wolfregilo prescriptos famulos et famulas -avit. TRAD. Ratisb. 823 (a. 1143—49): ancillam suam... ad altare... sub V denariorum censu -avit. ib. 833 (a. 1147—8): hereditatem suam... in potestatem cuiusdam militis ingenui... traditam super aram S. Emmerammi -avit. TRAD. Patav. 633 (a. 1160—63): mancipia vero nostra... singula ad censum V denariorum -avimus.

2) *consacrer, attacher à (sens religieux)*: a) *avec datif*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 11 p. 23 (a. 808): divino cultui (DIPL. Karlom. 3 [a. 877]. DIPL. Caroli III p. 27 [a. 898]. CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 17,2 [a. 952]. WIDUK. gest. 1, 39. ADAM BREM. p. 3,20). WETT. Gall. 1: studiis liberalium artium. CONCIL. Aquisgran. a. 816 p. 420,41: divinis officiis. CONCIL. Paris. a. 829 p. 631,1: divine militie. ib. p. 668,33: sacris ministeriis. ib. p. 641,7: sacris officiis. ib. p. 604,17: vite monastice (DIPL. Henr. II 29 p. 32,24 [a. 1002]). DIPL. Ludow. Germ. 2 (a. 830): divinis cultibus. DIPL. Karoli III 3 (a. 877): divino famulatui (UFFING. Ide 2,3). DIPL. Otton. I 290 p. 406,27 (a. 965): divine servitutis obsequio (COD. Polon. I p. 9 [a. 1155]). CARTUL. S. Ben. Divion. II 266 p. 57 (a. 1019): divinis sacramentis. MON. Phil. p. 72: Christi servicio (DIPL. Otton. I 180 [a. 956]. VITA Rimb.5). HROTSV. Abr. 1,5: tyrocinio

Christi (CARTUL. S. Alb. Andegav. I 38 p. 62 [a. 966—73]). BERTHA VIL. Adelh. p. 757,20: servituti et legi divine. ACTA Pont. Rom. Gall. (a. 1144) II 25 p. 88: divino obsequio.

b) *avec ad et acc.*: GESTA Trev. cont. I 2 p. 176,49: ad laudes Dei celebrandas.

3) *livrer, assujettir*: a) *avec datif*: ANNAL. Fuld. Altah. a. 899 p. 132,32: coniugio. MIRAC. Winn. p. 784,7: ferreis cathenis. CHRON. Moissiac. p. 283: custodie (REGINO chron. a. 746. ib. a. 853. ADALB. MAGD. chron. a. 941. ANNAL. Rem. I p. 81). CARTA a. 860 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 151 col. 318): dominio (DIPL. Catal. II p. 366,10 [a. 891]. DIPL. Otton. II 255 [a. 981]. GALL. ANON. chron. p. 399). VITA Dunst. 2: errori magis quam Christo. DIPL. Otton. I 247 (a. 962): eterno incendio. WALAHFR. carm. 5,37,8: servitio (DIPL. Caroli II, I p. 490,5 [a. 856]. RIMB. Ansc. 38 p. 73,2). WOLFHARD. Waldb. 4,4,3: armentario servitio. TRAD. S. Petri 12 p. 259: monachorum servituti (TRAD. Ratisb. 325 [c. 1010—20]). VINC. KADEL. chron. p. 16: regum... vinculis.

b) *avec in et abl.*: VITA Liutb. 36: in custodiis. ACTUS pont. Cenom. p. 407 (XIe): in carcere.

4) (*réfléchi*) *se vouer, se donner*: a) *avec datif*: VITA Anstr. (MGH, SS. rer. Merov. VI) p. 77,24: se Domino -arunt. VITA Odil. I p. 48,2: discipulatu amite sue se -ari. VITA Berl. II 9: se Domini servitio. ACTUS pont. Cenom. p. 179 (IXe): se... Domini iugo -averunt. VITA S. Roberti Case Dei II 8 (AA. SS. O. S. B. IX) p. 208: eius... se vir sanctus... obsequio -arat (HELM. 42 p. 86,10). DIPL. Henr. V (Cartul. cell. Paulin. 7) p. 9: semet... divinis preceptis feliciter -averunt. TRAD. Ratisb. 929 (a. 1179): meliori vite se -averat.

b) *avec sub et abl.*: CARTUL. Clun. I p. 678 (X^e): me ipsum... sub ordine regulari -are.

c) *avec super et acc.*: TRAD. Ratisb. 824 (a. 1143—9): se super altare S. Emmerammi -averunt.

5) *réduire en servitude*: (UGUTIO: -o, -as, id est... in servitutum redigere): ANNAL. Quedl. a. 1008: contra omne ius et fas Treverim cum suis sibi -avit.

6) *amener à exécution, obtenir*: LIUTOLF. Sever. II 5: meam pollicitationem... effectui -atam (DIPL. Loth. III 94 [a. 1136]. GUILL. MALM. gesta Pont. I p. 29. CARTUL. Archiep. Magd. 293 p. 363 [a. 1157]. RADULF. DIC. II p. 157). CARTUL. Ultra. I p. 432,37 [a. 1176].

7) *abandonner à*: JOH. SARISB. policr. 1,4: vilioribus servilis conditio -etur.

8) *servir*: UGUTIO: -o, -as, id est servire vel mancipium facere.

mancipatus, -a, -um [mancipo] I) *adj.*: A) *dédié, consacré, livré à*: 1) *avec datif*: WICARD. epist.: Domini Salvatoris respectui... -e. DIPL. Catal. I p. 11 (a. 844): loca divinis cultibus -a. ANAST. chron. 64,26: fuisset custodie -us. AGIUS vita Hath. 2: Christi servitio -i.

CARTA a. 947 (Birch, Cart. Sax. II 585): diurne servitutis officio. ADSO Frod. p. 85,32: carceri -us. ib. p. 87,5: illa dies circumcisoni dominice specialiter -a. THANGM. Bernw. 17 p. 766,26: divino amori -us. CARTA XIe (D. Morice, Mém. hist. Bretagne I col. 401): sculari militie -us. OTTO FRIS. gest. 2,25 p. 130,28: Dei servicio -i. ACTA Phil. Aug. I 50 p. 68 (a. 1182): loca Deo -a. ib. 61 p. 82 (a. 1182—3): locis ecclesie Dei -is.

2) *abs.*: COD. Laudens. 27,8 (a. 957): -is pontificibus.

B) *retenu par (avec ablatif)*: ACTUS pont. Cenom. p. 429 (XIIe): carcere. ib. p. 429: infirmitate.

C) *acquis*: ACTA Pont. Rom. Gall. III 91 p. 149 (a. 1178): ecclesiam beati Killiani Albinacensis laica manu -am.

II) *subst., serf qui a obtenu la liberté*: ARCH. com. Barc. 122 (a. 899): -orum servorumque atque ancillarum Dei necessitatibus iura impendimus.

mancipus v. **mancipium**.

1. **manco** I. [mancus] *mutiler*: CAPIT. reg. Franc. I p. 130,2 (a. 806): placuit nobis precipere ut nullus eorum... aut occidere aut membris -are aut excecere... faciat.

2. **manco**, -nis m. [manca; cf. A. F. mangon] *monnaie d'or*: CARTUL. Conch. 14 p. 18 (a. 1062): census per singulos annos sancto Petro Rome apostolo unum -nem persolvant. MON. mon. S. Cruc. 26 (a. 1085): -nes quinquaginta ex auro Valentia. MIRAC. Fid. p. 133: aureum quem vulgo -nem dicimus. v. *manca, manconus*.

mancola, -e f. *pièce de monnaie*: CARTA a. 841 (Birch, Cart. Sax. 2,6): pecunia, id est XXXI -as.

mancolda, -e f. [A. F. mencaud et mencaudée] *formes*: **mancoldus**: CARTUL. S. Vedast. p. 301. ib. 355 (XIIe). **mencaudca**: CARTUL. Sithiens. II p. 78 (a. 1140). **mencolda**: CARTUL. Alt. Aven. p. 20 (a. 1188). **mencaud**, *mesure de superficie*: CARTUL. Sithiens. II p. 78 (a. 1140): XII -as terre... estimatur. CARTUL. S. Vedast. p. 301 (XIIe): duo -i terre. ib. p. 355 (XIIe): quatuor -os maresci nostri... in maresco. CARTUL. Alt. Aven. p. 20 (a. 1188): exceptis V -is allodii. ib.: V -as terre de allodio. v. **mancoldata, mancaldus, mancotus**.

mancoldata, -e f. v. **mancoldata**.

mancoldus, -i m. v. **mancaldus, mancolda**.

manconus, -i m. [manca] *monnaie d'or*: CARTUL. Conch. p. 322,13 (XIe): per censum... donamus sancte Fidi quinque -os per singulos annos. v. *manca, manco*.

mancornia, -e f. v. **mancornum**.

mancornum, -i n. [v. NED s. v. mongcorn] *formes*: **mancor**: CARTUL. Trin. Cadom. fol. 45 (DuC). **mancornia**: ROTUL. cart. 14 (a. 1199). **météil**: LIB. Domesd. (S. Paul) 123 (XIIe): hoc orreum... plenum de -o. ROTUL. cart. 14 (a. 1199): quatuor acras de B. duas scilicet de mancorn' et duas de avena.

mancosa, -e f., **mancosus**, -i m. v. **mancusus**.

mancosada v. **mancusata**.

mancotus, -i m. [A. F. mencaud] *mencaud, mesure*

agraire: CARTUL. Centul. a. 1180 (DuC): duo -i, unum arpentum... tres -i in uno arpeno. v. *mancolda*.

mancuna, -e f. [manca] *valeur d'une monnaie d'or?*: CARTA Eadred. a. 948 (Kemble, Codex diplomaticus): hoc est lx -as purissimi olei.

1. **mancus**, -a, -um I) *mutilé, infirme*: A) *adj.*: 1) *en général*: LEX SAXON. 12: si auricula, vel oculus, vel nasum, vel manus, vel pes, ita percussa -a loco remanserint vel pependerit. VINC. KADEL. chron. p. 82: gloriosum... est viro forti corpore -um, virtute videri ambimanum. 10 ib. p. 128. ib. p. 137. 2) *manchot* (UGUTIO: -us... quia non habet manus): ANSCAR. mirac. Willeh. 28,27: quedam femina ab infantia ita extiterat -a, ut nulli umquam usui apta ei altera fuerit manus. SEDUL. carm. II 67,22: -us dextra. LEX Frision. 22,76: si manus percussa -a pependerit. ib. 22,78: si brachium -um pependerit. MIRAC. Pirm. 14: mulier quedam... dextera manu in medium complicata aruit -a.

B) *subst.*: GERH. AUG. vita Udalr. 3 p. 390,1: exceptis his -is atque debilibus. NOTE Tegerns. a. 978: -us quidam... per virtutem sancti Quiryni officium manuum recepit. 20 PASS. Quir. Teg. 4: -i restaurationem... acceperunt.

II) *insuffisant, fig.* (UGUTIO: -us etiam dicitur cui aliquid deest ad sui perfectionem): CAPIT. reg. Franc. II p. 319,11 (a. 864): ne -e mesure fiant. EPIST. Ratisb. app. 1 p. 370,1: ergone Jacobum, Johannem, Andream, ipsum etiam Paulum -os et inutiles reddidit.

2. **mancus**, -i m. v. I. *manca*.

3. **mancus faute de copiste pour mancosus?**: DOC. hist. Ribagorça 386 (a. 1003).

mancusa, -e f. v. *mancus*.

mancusada, -e f. v. *mancusata*.

mancusale, -is n. [mancus] *poids de la quantité d'argent contenue en 5 'dineros' de Barcelone*: CARTA a. 1067 (F. Mateu y Llopis, Glosario hispanico de Numismatica p. 111): mancosos... pensatos... a -e qui penset unum argentis. LIB. feud. maior. 363 p. 388 (a. 1076): mancosos XXXV auri monete Barchinone pensatos... a penso et ad -e qui penset de argencio in argencio.

mancusata, -e f. [mancus] *formes*: mancusada: CARTUL. S. Cucuph. II 322 (a. 1067). manc(h)osada: CARTUL. S. Cucuph. II 88 (a. 1011). ib. II 388 (a. 1086). *valeur d'un 'mancus'* (v. F. Mateu y Llopis, Glosario hispanico de Numismatica p. 111): CARTUL. S. Cucuph. II 75 (a. 1010): concessit... -as II de pallio. ib. II 322 (a. 1067): concedo -as III infra ovas et porcous.

mancusia, -e f., **mancusius**, -i m. v. *mancus*.

mancus, -i m. [manca] *formes*: mancusa: CARTA a. 811 (Birch, Cart. Sax. I. 466). LEO III epist. 189,1. mancosus: CARTUL. Cison. p. 3 (a. 837). LIB. Farf. 1,41,43 (a. 843): COD. dipl. Langob. (Hist. Patr. Mon. 13,366) a. 859. NICOL. I epist. 105 p. 615,12 (a. 861). JOH. VIII epist. 76 p. 73,15 (a. 878). ib. 217 p. 194,17. DIPL. Bereng. I 24,16 (a. 888). DOC. Amiat. 317,15. DIPL. Hugon.

34,10 (a. 927?). DIPL. Otton. I 260 p. 371,25 (a. 963). DIPL. Otton. III 193 p. 603,4 (a. 996). LIB. pont. II p. 132. DOC. comm. Ven. I p. 1 (a. 1021?). ib. 21 p. 24 (a. 1095). mancosus: LIB. feud. maior. 193 p. 205. 5 mancusa: CARTA c. 840 (Charters and Records of Hereford Cathedral ed. Capes p. 1). CARTA a. 855 (Birch, Cart. Sax. 2,88). GUILL. MALM. gesta reg. I p. 89. STMEON. DUN. II p. 72. mancusia: CARTA a. 1117 (Muratori, Antic. Estens. p. 284. DuC). mancusius: CARTUL. Conch. p. 69 (a. 996—1031). mancussa: ASSER Alfr. 37, 38. mancosus: CARTA Sanch. regis Pampel. a. 1111 (DuC). mangosus: CARTUL. Interamn. 23 (a. 1000). ib. 101 (a. 1058).

1) *subst.*, *monnaie*: a) *en général*: CAPIT. reg. Franc. II p. 135,26: pro sex -is... sacramentum recipiatur. JOH. VIII epist. 79 p. 75,25 (a. 878): decem milium tantum -orum. CARTUL. S. Cucuph. I,113 (a. 981): reddere iussit... -os L coctos et V cacminos. DIPL. Henr. II 309 p. 388,40 (a. 1014): -os XX aut solidos quinquaginta. 15 CARTA a. 1075 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 321 col. 629): reddam ei -os L in tributum. DOC. comm. Ven. 21 p. 24 (a. 1095): mancosos denariorum quinque.

b) *monnaie d'or*: CARTA a. 837 (Reg. Sublacense 101): auri solidos -os bonos (DIPL. Karlom. 25 p. 323 [a. 879]: trecentos -os auri optimi rectissimi ponderis exsolvat. DIPL. Karoli III 32 p. 55,31 [a. 881]). LIB. pont. I p. 509. DIPL. Otton. I 260 [a. 963]. CARTA a. 967 [Cart. cattedr. di Firenze 50]). CARTUL. S. Cucuph. I 143 (a. 985): -os X de auro cocto. ib. I 215 (a. 990): -os de auro purissimo. DIPL. Henr. III 347 (a. 1055). ib. 357 (a. 1055). DIPL. Conr. II 259 (a. 1038): duo milia -os aureos. CARTUL. Conch. p. 69 (a. 996—1031): octo -ios de aurum. CARTUL. S. Cucuph. 284 p. 240 (a. 992): uncias XX¹ et VIII^{or} et media de auro cocto de -os iafaris.

c) *monnaie d'argent*: CARTA a. 111 (DuC): 120 -os auri vel argenti, ita quod si vult argentum, accipiat septem solidos monete Cesarauguste pro -o. JOH. VIII 217 p. 194,17 (a. 879): decem milia -orum argenti. LIB. pont. II p. 132: multosque ei in argento... -os prebuit.

d) *monnaie de Barcelone*: LIB. feud. maior. I 450 (a. 1057): -os Barchinonenses inter argentum et aurum et sunt ad tale pensum quod decem -i facient unam unciam. ib. I 153 (a. 1067): mille uncias auri que sunt VII milia -os Barchinonensis monete. HIST. Carcas. I p. 61 (a. 1067): accipio a vobis... quatuor millia -os Barcheonenses. CARTA a. 1069 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 286 col. 562): propter pretium quingentorum -orum Barchinonensis monete.

e) *monnaie arabe*: LIB. feud. maior I 520 (a. 1057): -os adalis. ARCH. com. Barc. 408 (a. 989): -os iafaris. CARTUL. S. Cucuph. II 252 (a. 1046): -os amoris.

2) *adj.*: COD. Amalf. I p. 2 (a. 907): solidi -i duodecim (ib. I p. 3 [a. 922]).

mancussus, -i *m.* *v.* *mancusus*.

manda, -e *f.* [mando] 1) *mandat*: CARTA Xe (Estiennot VII p. 361. DuC): qui eos iurare fecerunt quod nec ipsi nec filii eorum -am nec commandam in prefatis rebus recepissent.

2) *legs*: TEST. Ramiri Sancii reg. Navarr. (DuC): super has vero -as instituo in bonis meis et pertinentibus meos legitimos et irrepu diabiles heredes.

mandalea, -e *f.* *forme cylindrique*: ANTIDOT. Glasg. p. 117: mittis in cacavo et resoluta omnia perfundis in mortario et facis -as.

mandamen, -inis *n.* [mando] 1) *message*: VITA Galli II 374: destinat vati -ina. ANNAL. Hild. a. 1031 p. 36,29: semet humili -ine per legatos suos imperatori subditurum promisit. ANSELM. LEOD. gesta episc. Leod. § 65 p. 228: ingrata imperatori inter alia... deferri iussit -ina. VITA Edw. p. 395: amica festinant... mittere -ina.

2) *prescription, ordre*: HRORSV. Mar. 680: iuxta -ina legis. gesta 653: ut rex hoc sensit, cuius -ine venit. WOLFHER. HILD. Godeh. 30 p. 189,34: qui tali vocatus -ine... eandem sinodum cum paucis suorum adiit.

mandamentum, -i *n.* [mando] 1) *ordre, mandement*: CARTUL. S. Julian. Brivat. 114 p. 30 (a. 851): cum -o ab ipso comite predicto. DIPL. comit. Pal. Rib. 175 p. 376 (a. 958): per -o de fratri meo... facio cartam ad monasterio Lavagus. ib. 188 p. 383 (a. 962): profuit Bardina prepositus per -u de suos confratres. LIB. feud. maior I 440 (a. 1053—1071): sic te contineas ad nostram voluntatem ac -um. CARTUL. Mont. Pessul. p. 208 (a. 1104): pertinent etiam ad vicariam omnia -a et omnes vetationes propter placita. CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 38 (XII°): dederunt istum donum per -um W. comitis.

2) *prestation*: CARTUL. Conch. p. 401 (a. 1060): non habeant servitium nec aliquod -um.

3) *pacte, convention*: CARTUL. Gimund. p. 309 (a. 1168): predicti fecerunt convenientiam et -um cum predicto Bernardo abbate.

4) *jurisdiction*: CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 107 (a. 1064): in eodem manso habebamus... iusticiam et -um. CARTUL. S. Cucuph. II 392 (a. 1088): in illam nostram dominicaturam... habeatis... omnem destructum et -um. ib. II 129 (a. 1143): sine -o vel districto Petri fratris sui.

5) '*mandement, circonscription du pagus, district*: CARTUL. Gratianop. p. 11 (a. 885): hec ville sunt in -o de Vireu. CARTUL. Camaler. p. 51 (a. 954—81): mansum unum... in -o castri d'Ussom. CARTUL. Magalon. I p. 6: omne meum alodium, quod pertinet ad -um castri Melgorii. CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 253 (a. 1015): ecclesia... cum omnibus appendiciis et -um. CARTA a. 1037 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 211 col. 428): castrum Sancti Marcelli cum sua honore et cum suo -o. CARTUL. Clun. IV 3369 p. 465 (a. 1060): sita in

-um de M. in parrochia Sancti Juliani. PASCHAL. II epist. 228 col. 224^D: undecim castella cum ecclesiis et parochiis et totis -is suis. CARTUL. Mont. Pessul. p. 602 (a. 1139): in toto sennorivo, seu -o ipsius castri. CARTUL. Durbon. p. 54 (a. 1166): pasqua universa que sunt in -o de Torena. ACTA Phil. Aug. I 103 p. 129 (a. 1183—4): quidquid iuris habebant in -o Donzinci.

mandaritius, -i *m.* [mando] *tenancier*: LIB. cens. Rom. I p. 347,11: aldiis, aldionibus, angararibus, -is, colonis et colonabus.

mandatarius, -i *m.* *formes*: mandatorius: DIPL. Pepin. II a. 847 Bouquet, Recueil VIII p. 361). mantarius: CARTA Winfredi a. 898 (Bibl. Ec. des Chartes LXVII p. 7).

1) *adj., qui a trait à un mandat*: DIPL. comit. Pal. Rip. 16 p. 289 (a. 839): hanc cartam fecimus per vocem -am sicut mandatum recepimus. 2) *subst.*: a) *masc., mandataire en justice, avoué (anc. prov. 'mandadier')*: CARTA a. 836 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 90 col. 197): David cum -o suo Walarico venientes ad illum placitum. DIPL. Catal. II p. 361,11 (a. 881): iste Stremirus presbiter quod est -us supradicto episcopo requiret. HIST. Carcas. I p. 22 (a. 873): -us de homine nomine Daniel. CARTUL. Nemaus. 8 p. 17 (a. 898): Josue qui est advocatus vel -us. CARTA Winfredi a. 898 (Bibl. Ec. des Chartes LXVII p. 7): -us vel iudex. ARCH. comit. Barc. 183 (a. 917): a petitione Schuane, qui est insertor -us de domna Hemmone. CARTUL. Avenion. p. 68 (a. 975): qui fuerit -i de Uenrano, qui cartula ista scribere fecerunt. CARTUL. S. Cucuph. II 165 (a. 1030): adfuit Odolardus vicecomes cum iamdicto suo -o. CARTA a. 1080 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 34 col. 667): dedit Guillelmus... ad comitem et ad suos -os. CARTUL. Mont. Pessul. p. 94 (a. 1138): nos vel noster -us. CARTUL. Gellon. 540 p. 462 (a. 1164): tu, R... et tu R., vel vester -us.

b) *fém., droit de percevoir une prestation*: CARTA a. 1141 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 547 col. 1047): dono... ipsam -am de predicto furno ad fevum.

mandatela, -e *f.* *message* (UGUTIO: et hec -a id est mandatum, preceptum): HRORSV. gesta 525: de -is regina benignis letior (ib. 650). ib. 641 adn.: -is secretius actis, que fuerant pacis necnon predulcis amoris.

mandaticium, -i *n.* [mando] *message, mandement*: THANGM. Bernw. 34: ad presentiam pape et imperatoris cum epistolis ac -is missus.

mandatio, -nis *f.* [mandatum] *territoire de juridiction, district*: CONCIL. Legion. 9 a. 1012 (Mansi, Ampl. coll. XIX col. 338): qui transierit de una -ne in aliam... possideat eam integram; et si noluerit in ea habitare mutet se in villam ingenuam usque in tertiam -nem. CARTA a. 1081 (DuC): si aliquis homo qui sit de -ne regis, moratur in domo S. Andree, sit absolutus ab im-

perio regis. CARTUL. Clun. V p. 319 n. 1 (a. 1122): illo castello cum omni[a] sua -ne. cf. *mandamentum*.

mandatum, -i n. v. *mendacium*.

mandativus, -i m. *datif*: ALCUIN. gramm. col. 869^A: dativus... qui et -us dicitur.

mandator, -is m. 1) *officier chargé de transmettre les instructions de l'empereur (à Byzance)*: ANAST. chron. 604^B: duo -res.

2) *garant, répondant*: CARTUL. Gimund. p. 25 (a. 1156): huius donationis sunt fideiussores et -es. CARTA a. 1164 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 658 col. 1282): donamus vobis -em et fideiussorem eundem. GUILL. CAS. I 941 p. 374 (a. 1191): renunciatis decreto consultus Velleiani et iuri quod cavetur ne fideiussores vel -es dotium dentur.

3) *celui qui donne mandat, délégation*: RADULF. DIC. II p. 51: cessante... exceptione de -is morte, perficite quod ille mandavit agendum. LUCIUS III, in X I, 29,19: mandatum -is morte nullatenus expiravit.

4) *mandataire*: DIPL. Comit. Pal. Rip. 78 p. 326 (a. 877): propter remedio anime Wictimiri unde nos -es cumus.

5) *officier de l'ordre du Temple*: CARTUL. Durbon. p. 45 (a. 1147): ego Petrus de Roveria, magister Templi in Hispania, et ego Hugo de Barchinona, sub eo magister et -r de Lunis constitutus.

mandatorius, -i m. v. *mandatarius*.

mandax, -cis *adj.* [2. mando] *glouton*: UGUTIO: hic mando... qui multum mandit, scilicet lecator, ardelio... et in eodem sensu hic et hec et hoc -x, -cis.

mandeburda, -e *f.*, **mandeburdus**, -is *f.* v. *mundiburdus*.

mandete, -is n. v. *mantile*.

mandibilis, -e [2. mando] *mangeable, bon à manger*: GUIBERT. Nov. gesta Franc. 7,1 col. 787^D: -es fabe. ib. 8,5 col. 812^C: carnem -em.

mandibula, -e *f.* *mâchoire* (UGUTIO: hec -a inferior maxilla): EUPOL. Mess. 279 p. 542: aselli -a. TRANSL. Modo. 27 p. 301,30: -as sancti Abrunculi brachiumque sancti Bonosi. GERARD. CREM. transl. Aristot. Anal. post. p. 91,10: non sunt eis in -a superiori dentes.

mandicum, -i n. *sive mandicus*, -i m. [2. mando] *forme*: manducus: Papias (DuC). UGUTIO. *pantin en bois qui agit les mâchoires comme s'il mangeait*: UGUTIO: item a mando hoc -um, instrumentum ligneum hominis formam habens quod solet malas movere quasi mandendo. ib. s. v. *ambrosia*: manducus dicitur qui ore hyans, turpiter manducat. GLOSS. vet. ex Cod. reg. 7613 (DuC): -us *i.* lignea figura hominis, que ingens solet circensibus malas movere, quasi manducando.

mandile, -is n. v. *mantile*.

1. **mando** 1. *forme*: mado: OBERT. Scriba 36 p. 14 (a. 1186). UGUTIO: -o -as id est precipere et mittere et ethimologice quasi manum do quia olim in commisso negotio alter alteri manum dabat.

1) *demandar*: SEDUL. rect. 12: cum -asset cur intus stare nolisset.

2) *confier* (UGUTIO: quia boum nomina -at memorie): a) *en général*: ANAST. chron. 156,10: risui auditionem. WANDALB. mens. 36: semina... sulcis. COD. Masov. L. p. 112 (a. 1185) que predecessores nostri... dicte ecclesie contulerunt, scripto. b) *executioni, faire exécuter*: BERNARD. PAPIENS. summa decret. I 21 p. 16: sententiam a se latam executioni -avit. ALEX. III in X I 29,9: ex quo... sententiam executioni -avit vel -ari precepit.

3) *faire savoir, mander, signifier*: a) *avec acc. de la chose et dat. de la personne*: RUD. FULD. mirac. 4: misso nuntio omnem rei geste ordinem -avit abbati. VITA Leb. p. 233: -at hec vobis. VITA Innocentii Dertonensis (ed. B. Mombricitus) 52,41: -avit Maximiano omnia que gesta sunt. CARTUL. Userc. p. 83,4 (a. 1085): proprium assensum -averunt. b) *avec prop. infinitive*: ANAST. chron. 105,3: aureas imperatorem querere benedictiones. RIMB. Ansc. 27 p. 59,2: populi unanimitatem ad suam voluntatem conversam. ADAM BREM. p. 56,16: imperata se facere. c) *avec quod*: SERG. II epist. 585,5: -avimus imperatori quod etc. HUGO CANTOR arch. p. 187: -ans quod erga se melius ei inde contingeret.

4) *prescrire, ordonner*: a) *abs.*: HROTSV. Prim. 421: caras instruxit alumnas, nunc dominatricis -ando iure potentis. TRAD. Ratisb. 506 (c. a. 1048): cetera que monastica -at institutio. LIB. feud. maior I 400 (a. 1113): sicut ipse -avit. b) *avec ut et subj.*: AGIUS vita Hath. 19: nobis... ut omnimodis veniremus, -avit. RIMB. Ansc. 19 p. 42,12: rex prefatus -avit ut... centum libras argenti persolverent. ADAM BREM. p. 35,4: omnibus, ut christiani fierent, per edictum -are. CARTA Guill. I a. 1066—70 (Reg. R. R. Anglo-Norm. I 118): -o et precipio ut dominia Sancti Edmundi sint quietas ab omnibus scottis et geldis. LIB. feud. maior II 215 (a. 1121): ego tibi -em per meum nuntium ut occurras ad iamdictum placitum. c) *avec quatinus et subj.*: HIST. Prim. Episc. Somerset (ed. Hunter) p. 12: rex... -avit Adelburgie, quatinus nuberet. d) *avec infinitif*: HRABAN. carm. 18,29: rex celestis -at divina docere/precepta. CHRON. Merseb. 4 p. 173,38: in capellam regis venire -atur. e) *avec subj.*: LIB. feud. maior I 148 (a. 1063): ut predictus Ermengandus -et ad suos homines similiter sequantur iamdictum Raimundum. f) *avec prop. infinitive*: DIPL. Karoli III 2 (a. 877): hoc nostre auctoritatis preceptum inde conscribi -avimus. ATTO VERC. press. 324,31: sex menses -averunt concedi. HROTSV. Mar. 466: sonuit vox pontificalis/-ans in mediam Joseph procedere turbam. THANGM. Bernw. 18: privilegia quedam ante incognita -at recitari. DIPL. Henr. II 8 p. 10,15 (a. 1002): ut eidem ecclesie sue immunitatis nostre et libertatis preceptum fieri -aremus. HUGO CANTOR. arch. p. 131: huic rex -avit consilium sibi dari quid... oporteret.

5) *appeler*: BALD. BURG. Hugon. col. 1171^A: -avit ad

se... clericos et monachos... ut sanctam illorum conversationem... dignosceret. DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 40: cum sis -atus, sis promptus, adesse paratus.

6) *envoyer*: a) *trans.*: CAND. FULD. Eigil. II 8,2: salutem (FROUM. Carm. 17,1. EUGEN. VULG. syll. 416,16). ANAST. chron. 566^A: charta quedam -ata sit. LEO IV epist 596,11: sardos -are. HUGO FARF. relat. 64,12: per suum missum -ans duodecim solidos. GREG. CAT. chron. Farf. 145^A: unam -avit Rome. b) *abs.*, *envoyer un message*: BALDER. Alber. 5 p. 246,47: sciens, quod rex Pisanis quoque de morte eius -asset. DIPL. Henr. IV 402 p. 532,17 (a. 1089): penitentia ductus per principes nostros nobis -avit multumque supplicavit. DIPL. Siles. M. p. 108 (a. 1157): -ando rogamus dilectionem tuam quatinus...Wirzeburc nobis occurrere festines.

mandatum, -i n. 1) *ordre, instruction* (UGUTIO: -um id est preceptum vel illud quod mittitur): a) *en général*: TRAD. Frising. 227 (a. 806): ad -um domini imperatoris audiendum. PASSIO Ragn. p. 210,26: misit -a, ut absque dilatione Ragneberto tolleret vitam. WALTH. SPIR. Christoph. I 4: ne tamen patric legis et observantie visa sit contraisse -is. GERH. AUG. vita Udalr. 14 p. 403,40: -is tuis non obedivi. ALAN. TEWKES. scripta p. 21: recepti in -is, crastino mane exilii sui causas coram fratribus exponere. SENT. Anselmi 18,2 p. 94: -a naturalia... i. e. ea que a naturali lege manabant. LIB. feud. maior II 351 (a. 1150): comes... tale fecit eis -um, scilicet ut facerent comiti et suis iustitiam... sed antequam predictus comes Raimundus Berengarii omnia sua -a ei fecisset. b) *commandement de Dieu*: LIUTG. Greg. 12 p. 76,21: secundum evangelii -um. HRABAN. in deut. I col. 870^B: -a nominentur decem verba legis que in duobus tabulis lapideis scripte fuerunt. CAND. FULD. 9 p. 226,30: divina -a eius conservantes. WALAHFR. Mamm. 1,19: observans -a Dei (LANFR. comm. Pauli col. 177). THIETM. 6,25: divinarum -a scripturarum.

2) *ordre écrit, décret*; a) *en général*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 278,20: statutis... per litteras aut per -a promulgatis. b) *décret du Saint-Siège*: ARTALD. libel. p. 24: prestolans -a ipsius Sancte Sedis. HELM. chron. 5, p. 14,5: Apostolice Sedis -o. ACTA pont. Rom. Gall. I 289,101 (1168—70). c) *décret royal ou impérial*: CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 42 p. 48,36 (a. 804): quam vero -um manibus propriis subter firmavi. JOH. AMALF. mirac. 102,14: serviebat in regalibus -is. DIPL. Otton. I 76 p. 156,39 (a. 946): -um manu nostra subter firmatum.

3) *message, nouvelle*: ANNAL. regn. Franc. p. 60: nulum -um exinde fecerunt domno Carolo regi. LIB. Pont. I p. 488,1: coniunxit -um, quod iamfatus Desiderius abstulisset civitatem Faventiam. WALTH. SPIR. Christoph. II 3,64: aderant missi regis -a gerentes. ADAM BREM. p. 174,20: similia regi Francie -a legavit.

4) *mandataire (agissant sur l'ordre de quelqu'un)*:

THEGAN. Ludow. 53: ut recordatus fuisset omnipotentes Dei et -orum eius. LIB. pont. II 180: obviati omnibus scolis, videlicet spathariorum, candidatorum, stratorum, -orum, ceterorumque palatinorum ordinum. CARTUL. Glannafol. 63 p. 403 (a. 1066): si vero abbas vel eius -um. ACTA Phil. Aug. I 10 p. 15 (a. 1180): ante nos vel -um nostrum... iusticiam capiemur per arbitrium scabinorum. ib. II p. 12 n. (a. 1195): centum libras regi aut -o suo reddendas.

5) *mandat, délégation (d'un juge ou d'un procureur)*: BERNARD. PAPIENS. summa decret. I 21 p. 16: officium iudicis delegati est diligenter fines -i observare. finitur eius potestas... expleto -o. ib. I 29 p. 24: procurator est, qui suscipit alienum negocium ministrandum -o generali vel speciali, -um enim exigitur. ALEX. III in X I 29,14: suscepto -o nostro, partibus diem ad agendum prefixit.

6) *district, territoire de juridiction*: CONCIL. Legion. 16 a. 1012 (Mansi, Ampl. coll. XIX) col. 339: si aliquis sayo pignuram fecerit in -o alterius sayonis, persolvat quemadmodum si non esset sayo, quia vox eius et dominium non valent nisi in suo -o. CARTA a. 1140 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 546 col. 1044): totum castrum... cum -o suo et cum hominibus et feminis.

7) *cérémonie du lavement des pieds des pauvres, le Jeudi ou le Samedi saint (pendant laquelle on chantait 'mandatum novum do vobis')*: CAPIT. reg. Franc. I p. 345,24 (a. 817): ut '-um' post cenam fiat. SIGEH. Maxim. 22: ad -um pedes fratrum detergebantur. BRUNO QUERF. frat. p. 734,14: sabbato quodam post factum -um. CARTUL. Bitur. 44 p. 106 (c. 1070): ad -um pauperum in cena Domini (CONSUE. Trev. 24). EBBO Otton. p. 53: ubi autenticum -um cum suis more solempni celebravit. STEPH. TORN. epist. p. 319: in eadem sacratissima die nec '-um' sollempne celebratum est vespere.

2. **mando** 3. UGUTIO: -do, -dis, -didi vel -dui, -dere, -sum, id est comedere, set raro in usu invenitur, unde mandibula, mandibule.

1) *manger*: HRABAN. carm. 39,26: suadet pomum -dere. WALAHFR. hort. 332: ipsum etiam tenero cum germine -sum. ib. 390: -sa radix. SALOM. III carm. 1,2,70: tradimur in predam, Joseph fera pessima -dit. GERH. AUG. vita Udalr. 13 p. 402,46: cos... -dere et bibere fecit. TRAD. Ratisb. 506 (c. 1048): annonam et cetera, que monastica -dat institutio. HERBORD. Ott. 2,41 p. 746,8: mensa cum omnibus que bibi ac -di possunt. 2) *ronger (son frein)*: EKKEH. I? Walth. 328: stat sonipes ac frena ferox spumantia -dit (cf. Virg., En. IV 135).

3. **mando**, -nis m. *glouton*: UGUTIO: -o, -nis, qui multum mandit, scilicet lecatore, ardellio, gulo, elluo, epulo, ambus, lurco, bucco.

mandra, -e m. et f. *forme*: mandrus: ALCUIN. Villibr. (AA. SS. Nov. III) p. 453. CARM. Salisb. 14,8 p. 647.

1) *troupeau*: a) *au propre*: JOH. SCOT. carm. p. 552,66:

-a boum. CARTA a. 1104 (Arch. Soc. romana di storia patria 24,161): ante -a in qua est medietas de ipsa -a. b) *au figuré*: ALCUIN. Villibr. (AA. SS. Nov. III) p. 453: circuit idcirco vigili tutamine -os (CAND. FULD. Eigil. II 14,28. CARM. Salisb. 14,8 p. 647). HADR. II epist. 748,12: in -a fidelium ovium.

2) *étale*: CARTA a. 1104 (Arch. Soc. rom. di storia patria 24,161): ante -a in qua est medietas de ipsa -a. COD. Amalf. I 123 p. 208 (a. 1123): cum case duc fabrite... et labellum et -a. CARTA a. 1159 (Reg. Siponto 34): omnes olivas et olcastros ac -as et terram.

3) *au fig., monastère (l'endroit où se trouve le troupeau, au fig.)*: ALCUIN Villibr. 12: episcopus circuit -as. MIRAC. Martini Vert. I p. 573,36: -am huius loci regebat abbas Raimbaldus. CARTA Roger. Sicil. a. 1130 (DuC): eandem -am dicte ecclesie. CARTA a. 1131 (Doc. epoca normanna Sicilia 1,23): ascendit ad -am que dicitur Marchaltesselim.

4) *cellule monastique*: WULFSTAN. Ethelw. p. 615: in tertio quoque Wintoniensi cenobio... -as sanctimonialium ordinavit.

5) *berger ou bouvier*: UGUTIO: hic -a id est bubulcus quia boum nomina mandat memorie unde instantis convicia -e vel -os dicitur unde hic et hec -a, -e id est pastor ovium et per compositionem archimandrita.

mandragora, -e f. sive mandragoras, -e f. mandragore, *plante* (UGUTIO: -a, genus pomi, similis parve peponi odore, sapore, et specie... unde et eam Latini vocant malum terre): ANON. de navigio et agricultura (MGH, Poet. lat. IV) p. 245,32: cum dulce tymo tum colocasia, /fructus -e, summa papavera. ALAN. Ins. dist. col. 848^B: -a, proprie herba medicinalis et odorifera, que fert sui generis poma. elucid. col. 103^A: per -as, herbam scilicet medicinalem et odoriferam, nisi perfectio virtutum gloriose Virginis intelligitur.

mandragoratus, -a, -um [mandragora] *de mandragore*: COLL. Salern. III p. 33: cum oleo -o.

mandragoricus, -a, -um [mandragora] *de la mandragore*: HRABAN. in gen. III 17 col. 600: in illo -o pomo figurari intelliges favorem popularem.

mandrita, -e m. [mandra] 1) *berger*: ERMENR. Sval. 9 p. 160,26: interim et -is e diverso venientibus... insolitum et inauditum initum est duellum. AMARC. serm. III 42: moriens -a reliquit. 2) *moine, religieux*: WALAHFR. Otm. 1: confestim boni -e studium in ipso executus initio. CARM. pro schola Wirz. 52: talis -e verbum fert gaudia vite. 3) *évêque (cf. archimandrita)*: TIT. metr. IV 26,1: consecrat ediculum -a Lupambulus istam, /abbas Ramboldus quam tibi, Christe, struit. EGILHARDUS vita Burch. Wirz. (MGH, SS. XV) p. 52,19: memoriam primi nostri -e prenominati. 4) *celui qui enseigne, qui répand (métaph.)*: COSM. PRAG. I 30 p. 55,19: moribus ypocrita et totius erroris -a atque in omnibus operibus malis iniquorum archigeronta.

mandrogerontes, -is m. [μάνδρα et γέρων] *moine*: LIUTPR. legat. p. 205,2: cum penes nos obolarie mulieres et -es his vestibus utantur.

mandrolla, -e f. [mandra] *étale*: COD. Amalf. I 169 p. 305 (a. 1161): cum plenario ipso furno... et cum plenaria ipsa -a.

mandrus, -i m. v. *mandra*.

manducabilis, -e *mangeable*: JOH. SCOT. divis. nat. 3,9: esca solida et -is. RADULF. DIC. I p. 108: quicquid -e in navi erat in lapides conversum est.

manducare v. *manduco*.

manducarium, -i n. [manduco 1.] 1) *droit de nourriture ou taxe correspondant à ce droit*: CARTUL. Roton. 379 p. 335,21 (a. 1061—75): concesserunt ut... de dimidio -o responderent. CARTA a. 1185 (DuC): pro cuius receptione dedit abbatie... unum -um annum et unam minam avene XII den. annui redditus. CARTA Vitriacens. a.1157 (DuC): absque corveis et absque consularibus -is que ad solum abbatem pertinent. 2) *musette, mangeoire pour les chevaux*: REGULA mil. templi col. 367: de -is equorum... nullus autem frater facere presumat -a linea vel lanea.

manducatio, -nis f. *communion*: CHRON. Lippold. 12 p. 555,9: consuetudine -nis... hoc est in cena domini. HUGO S. VICT. alleg. nov. test. 5 col. 851^D: queritur de qua -ne hic agat, an de spirituali, an de corporali? BERNARD. serm. in cant. col. 1124^A: sicut deus et homo mutua se quadam in sese -ne traiciunt, ubique per hoc, etsi non unum, unus certe spiritus existentes. GERHOF. c. her. 6 p. 287,21: a sacramentali -ne.

manducator, -is *le mangeur (surnom de Magister Petrus [Paris, fin XIIe s.] pour louer l'étendue de sa documentation, plus souvent appelé Comestor)*: ANON. (Revue de Théologie anc. et méd. 3, 1951 p. 61): super librum sententiarum quam fecit Magister Petrus Manducator (cf. Du Chesne, Rer. Franc. Scriptores IV 560 [a. 1178]: literaturam et honestatem magistri Petri -is decani Trecentensis).

manducatus, -us m. v. *manuducatus*.

1) **manduco** 1. 1) *forme verbale, manger*: HRABAN. epist. 41 p. 479,38: iecur eiusdem canis ad -andum. CAND. FULD. Eigil. I 9 p. 226,29: qui -ant panem in regno dei. CONCIL. Cabillon. p. 283,11: de pane... -are et de calice bibere. GESTA Aldrici p. 58: in refectorio ... -are. VITA Mach. (ed. Lot) p. 417,11: nullo... in illis tribus diebus -ante. VITA Rimb. 8 p. 86,28: in indicto ieiunio carnem -ans. RUOTG. COL. 33 p. 33,26: ut, qui non laborat, nec -et. BRUNO QUERF. frat. (MON. hist. Polon. VI) p. 421: cum suis pueris -are et bibere... cepit. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 216 p. 251 (a. 1060—67): non dedit illi ad -andum quod petiverat per consuetudinem. DIPL. Henr. IV 341 (a. 1081): usum... possidendi, -andi, bibendi, laborandi et amplificandi. 2) *infinitif substantivé*: a) *repas*: CARTA a. 1000 (d'Achery, Spicil. III

p. 384): illum reddimus ei tali tenore ut pascat tres pauperes ad unum -are de ipso conducto, quo ipse manducaturus est. CARTA a. 1086 (D. Lobineau, Hist. Bretagne II p. 122): consuetudinibus... pontificatus sedis, -are scilicet, circadis et synodo specialiter. CARTUL. S. Symph. Augustod. p. 51 (a. 1098—1112): habet... -are unum in maiore. CARTUL. Biter. 193 p. 261 (a. 1158): quindecim denarios per nostrum -are. b) *en général, la nourriture*: MON. arch. Neap. V 393 p. 5 (a. 1051): dare nobis debecatis -are et vibere. c) *prestation en nourriture*: CARTUL. Redon. p. 113 (a. 1060): reddit suum -are, scilicet quinque quarteria frumenti et totidem porcos.

2. **manduco**, -nis m. *glouton, vorace*: ODO CLUN. occ. p. 35: mox paradisiaco -nem arcet asylo. Ger. p. 314: -nes vero et bibaces.

manducto 1. [manus et ducto] *tracer, creuser*: DIPL. Otton. I 375 p. 516,23: admonitus fui quando Martinus fecit -are clusiam. v. *manucto*.

manducus, -i m. v. *mandicum*.

mandula, -e f. [ital. amandola, ital. dial. mandola, mandolar, mandulea] *amande*: DOC. comm. Ven. 331 p. 327 (a. 1182): sapone atque -e et uva passula.

mane I) *adv.* (UGUTIO: mani grece, bonum latine unde -e, adverbium temporis; est enim bonum -e quia de tenebris venimus ad lucem; vel -e a mano manus, quia tunc dies incipit manare): *de bon matin*: A) *au propre*: EIGIL. Sturm. 23: surgentes -e. THEGAN. Ludow. 19: -e in cottidianis diebus ad ecclesiam perrexerat. RIMB. Ansc. 35, p. 68,32: -e... quando se calciabat. POETA SAXO 4,241: cum pastores agerent armenta gregesque /-e foras. GERH. AUG. vita Udalr. 4 p. 391,26: eo die -e diluculo ad Sanctam Afram veniebat. B) *etatis mane, au fig. en parlant du matin de la vie, de l'enfance*: CARM. Cant. 7, 3a, 1: -e etatis/puer bone indolis/seculo verbi/vinea Christi/libens studuit.

II) *subst. indécl.* (*formes*: mano: CARTUL. Clun. I p. 254. ib. II 1369 p. 435. manum: RECEPT. B. XLI p. 50: A) *le matin*: 1) *en général*: RECEPT. A. CXLV p. 31: da ei bibere per tres -e. ib. B. XLI p. 50: bibat per singulum -um. ib. B. XLIII p. 50: omne -e ieiunus bibat. ANSCAR. mirac. Willeh. 3,2: in crastinum -e. VITA Liutg. I 31: ut... omni... -e discipulis suis per se traderet lectionem. ADALB. MAGD. chron. a. 964 p. 174,34: a -e usque ad vesperam vel a vespera usque ad -e. WALTH. SPIR. Christoph. I 16: crastine lucis ortus in -e prorumpit. BRUNO MAGD. bell. 122 p. 115,14: crastino -e primo suas acies disposuit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 278,9: ad usque -e diei sequentis. GUILL. BLES. Alda v. 357: in -e.

expressions: LIUTG. Greg. 11: primo mane (RUD. FULD. mirac. 3 p. 332, 35. VITA Mathild. I 3. THANGM. Bernw. 18 p. 766,46). HROTSV. Theoph. 378: summo mane (BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 268,20. HIST. sept. sap. II 52,21. LAUR. DUN. Brig. XI 64 p. 181).

WETT. Gall. 11^{ln}: mane factio (LIUTOLF. Sever. II 2. REGINO chron. a. 860. RUOTG. COL. 47. VITA Dunst. 29. THIETM. 4,25. OTTO FRIS. gest. 1,11 p. 27,8. FRID. I epist. p. 3,33 et p. 4,10. ALAN. TEWKES. scripta p. 5).

2) *en parlant de la Rédemption*: RICHARD. S. VICT. verb. incarn. XIII col. 1007^A: quid est -e, nisi quedam inchoatio lucis diurne... inchoatio itaque vere lucis est adventus nostri salvatoris. oriente namque sole iustitie inchoatur verum -e.

3) *en parlant de la consolation spirituelle (par opposition à la nuit, la tentation diabolique)*: RICHARD. S. VICT. verb. incarn. XVI: -e facit consolatio divina, noctem temptatio diabolica.

B) *l'orient, l'est*: CARTUL. Clun. II² p. 3, (a. 954): terminat a -e terra sancti Vicenti (CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 5 [a. 992]. CARTUL. Clun. IV 2900 p. 101 [a. 1032]). DIPL. Otton. III 54 p. 459,24 (a. 984): a -e vallis que dicitur Bosedana; a meridie via. CARTUL. S. Marcel. Cabil. 22 p. 24 (a. 993): terminat autem ipse curtilus cum vinea sua a -e et a meridie et a vespere et in circuitu de ipsa hereditate. DIPL. Conr. II 65 p. 80,6 (a. 1026): a -e fossa currente Teverlo. CARTUL. Roman. p. 38 (a. 1061): habet fines... a -e et meridie. CARTUL. Bund. I p. 161,17 (a. 1077): coeret ei da -e.

maneda, -e f. [manco 2.] *habitation*: CARTA a. 1041 (Marca Hispan. col. 1083): donamus predictum quoque castrum, cercas et -as suas. CARTA a. 1186 (Villanueva, Viatge literario 13,297): quinque migerias frumenti pro -a.

manedia, -e f. [maneo] (*dans l'emphytéose*) *partie d'un terrain concédée à des conditions plus avantageuses, séjour, habitation* (v. Mas, Notes historiques del bisbat de Barcelona 10, 300. 11,127. 314): CARTUL. S. Cucuph. II 352 (a. 1077): donamus vobis... mansum cum prefata sua alodia exceptus modiatia una et media de terra que nos vobis donamus per -a. ib. II 409 (a. 1093): donetis fideliter S. Cucuphati et eius servientibus quartam partem ipsius expleti... ipsa -a excepta. ib. II 450 (a. 1060—1108): pecia I de terra super ipsa rocca de Beveda per vestra -a. ib. 3,9 (a. 1110): et ipsa -a. III 814 p. 16 (a. 1111): damus tibi pro -a in ipsa domo de Navia unum ferragenal. ib. et datis ad cenobium quintam partem ex omnibus expletis... excepto de vestra prescripta -a quod habeatis ad vestrum proprium cum prefato censo.

manefactus, -a, -um v. *manufactus* (col. 175 l. 53).

manegueria, -e f. [*prov. manigaira, treillage pour arrêter le poisson dans les étangs*] *forme*: mangeria: CARTUL. Anian. 99 p. 239. *partie de la rivière réservée à la pêche*: CARTUL. Anian. 70 p. 208 (a. 1173): III solidos de usatico, quos singulis annis habebam in -a de Dertus. ib. p. 319 (a. 1202): medietatem totius tercię partis omnium obventionum et reddituum quatuor -arum.

maneia, -e f. [manus] *disposition*: CARTA a. 1176 (B. M. Roy. Ch. 1070—1198, 57): guagium dederunt abbati in -am ipsius.

maneira, -e f. [*forme refaite sur esp. maneira, lat. maneria*] ?*manière*: CARTA a. 1152 (Menendez Pidal, Origines 74 note 4): medietatem de ipsa -a.

manella, -e f. [*orig. inc.*] *vêtement fourré, garni de fourrure(?)*: ADAM PONT. utens. p. 133: vestes expositas, ... fibrisas, melotinas, quas -as barbari vocant.

manendia, -e f. [maneo] *demeure, maison*: ACTA com. Flandr. p. 280,10 (a. 1126): terram... in qua... comitissa ... -am suam edificavit.

maneo 2. I) *forme verbale*: A) *intr.*: 1) *rester, demeurer, habiter*: ANNAL. Xant. a. 833: Lotharius -sit in Compendio. ANAST. chron. 136,8: quotquot iuxta mare -ebant. RIMB. Ansc. 11: licentiam ibi -endi. POETA SAXO 1,48: in parte -entes/occidua. EKKEH. I? Walth. 1256: domique -ens. COD. Odalb. 4 p. 72: cum mancipiis omnibusque tunc inibi -entibus seu legitime ibidem pertinentibus. ANNAL. Qued. a. 953: -sitque per duos annos in incendiis. ADAM BREM. p. 192,3: ibique secure per dimidium annum -sit. LIB. Domesd. 1, 268: homo -ens in isto hundredo. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 95 p. 109 (a. 1082—1106): de hominibus in burgo... -entibus vel aliunde venientibus. DIPL. Loth. III 15 (a. 1129): infra civitatem domos habuerint aut -serint. COD. Mai. Polon. I p. 14 (a. 1146): dominus dux Mesco dedit villam... Lusow... cum hominibus ibi -entibus beato Petro. OTTO FRIS. gesta 2,25: cum perverso -ens, pervertitur.

2) *être conservé, subsister, durer*: PAULIN. AQUIL. carm. 1,15: in trinitate -et subsistentia triplex. WALAHFR. carm. 5, 84,12: caduca -et vita. Mamm. 8,1: -sit fides in pectore. Wett. 818: denegat heredem dominus, -et ipse superstes. WETT. Gall. 30 p. 274,36: divina providentia -sit immobilis. HRABAN. carm. 4,3,20: solus amor Christi semper ubique -et. WANDALB. Martyr. comm. 20: scriptis Ambrosius -etque magnis. CAND. FULD. Eigil. II 14,37: nec verba dehinc tibi dira -ebunt. ib. II 17,41: conditor omnipotens qui maiestate perenni/semper ubique -et. TIT. metr. II 2,3,13: lux ubi, vita, salus, virtus, sine fine -ebit. CHRON. Salern. 122: semper eras qui nunc, semper erisque -ens. ANAST. chron. 173,32: bello -ente, vertunt Romani barbaros. GERH. AUG. mirac. Udalr. 20: qui etiam et custos ecclesie eo tempore -sit. FROUM. in Boeth. 1,4: tu Christi logotheta -es, tu cuncta creasti. OSBERN. Dunst. 6: hic mos -et. ADAM BREM. p. 146,20: -sit opus imperfectum. THIETM. 6,69: hec mutans temporalia in eternaliter -entia. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 286,40: ipse autem iuxta consilium eorum interim -endo responsum apostolicum... expectaret. COD. Polon. I p. 5 (1153): testamentum... ut integrum... -eat in perpetuum. PAUL. FULD. Erh. 1,10 p. 15,9: de presentibus animum ad futura transferebat, ... de non -entibus ad permanentia.

3) *se trouver, être (de façon durable)*: ANAST. chron. 723^B: sub illo ciborio -et. COD. Caiet. 98,15 (a. 951): anathematus -eat a trecentis decem et octo patribus.

CHRON. Salern. 40: -sit cum magna mestitia. PURCH. Witig. 344: picta -et muro necnon genitricis imago. CARTUL. S. Ben. Divion. II p. 24 (a. 1004): de terris in nostra episcopatu -entibus. VITA Bonif. II 10 p. 102,3: in loco ubi nunc sancti Bonifatii ecclesia constructa -et. COD. Tynecc. p. 3 (a. 1123—25): in pena sex marcarum -serit, urnam mellis solvet. BERTH. ZWIF. chron. 26 p. 226,11: Manegoldus apud Wirzibure in bello -sit occisus. CARTUL. Ultra. I 468,18 (XII^{ex}): liberi -eant a tali exactione. 4) *manere de, manere sub, dépendre de, relever de*: LIB. Domesd. (Middlesex) f. 127. a. 1.: ibi presbyter... et iii milites... et sub eis -ent vii homines (ib. f. 130. a. 1). CARTUL. S. Alb. Andegav. I 96 p. 111 (c. a. 1100): de cuius fevo iamdicta terra -ebat. ACTA Pont. Rom. Gall. (a. 1137): reliquum vero stagni corpus proprium pari iure maneret episcopi.

B) *trans.*: 1) *abriter*: CARTUL. Clun. I p. 3 (IXe): loca apta ad -enda pecora. OBERT. Scriba a. 1186, 59 p. 22: debetis... custodire predictum locum et domum et due persone (*sic*) in eo manere.

2) *être réservé à*: FROUM. carm. 2,16: manent te hec munera digna.

3) *attendre*: HERM. AUGIENS. chron. a. 1050 p. 129,11: imperator vero idem festum in Saxonia -sit. DROGO WIN. transl. Lewin. (MGH, SS. XV) p. 786,22: post simul -ebimus adventum revertentis.

II) *infinitif substantivé, domaine avec une habitation*: CARTUL. Vindoc. I p. 51 (ante 1040): XI aripennos alodiorum cum suo -e.

manens, -tis I) *masc. (formes: manans*: LIB. serv. p. 19,17 [a. 1061]. *manenter*: COD. S. Colomb. Bobb. I p. 373,16 et p. 374 [IXe]. *manes*: CARTA a. 825 [Birch I 530]): A) *manant, habitant d'un domaine rural (attaché à la terre)*: 1) *en général*: TRAD. Ratisb. 13 (a. 814): cum omnibus rebus, que in ipsa carta traditionis denotate sunt, tam ecclesia quam domus -tesque et mancipia. ib. 14 (a. 814): -tes ipsi non mutantur sed manent in locis suis et ipsa mancipia. CARTUL. Roton. 5 p. 5, 14 (a. 833): cum... aliis mansiunculis ubi ipsi -tes commanent. MEM. Mediol. I 441,11 (a. 835): aspiciunt ad predictam villam -tes. GESTA Aldrici p. 60: villam Sarnariam, cum aliis villulis... cum -tibus XXX. DIPL. Bereng. I 40,18 (a. 893): -tes duos eidem sancto cenobio corroboramus. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135,36 (a. 893): ipsi -tes per dimidios mansos sunt homines VI. ib. 135,89 (a. 893): sunt... -tes VIII, solvit unusquisque pro lino denarios VI. COD. S. Colomb. Bobb. I p. 259,56 (IXe—X^e): -tes libellarii VI, qui reddunt insimul granum modia CLX. DIPL. Otton. II 250a p. 284,29 (a. 981): colonis, colonabus, aldiis, aldiabus, -tibus, omnibusque residentibus super terras. DIPL. Henr. II 130 p. 157,18 (a. 1007): omnem compositionem et exhibitionem pu(b)licam ex omnibus -tibus predicti monasterii. ADAM BREM. p. 67,4: septem mansis totidemque -tibus ex hereditate

parentum fuit contentus. 2) *manants de condition servile*: TRAD. Ratisb. 27 (a. 834): ecclesiam et casam cum curte... cum mancipiis infra domum et -tibus servilibus. DIPL. Ludow. Germ. 112 p. 161,8 (a. 864): -tes servos XV cum colonis et uxoribus. DIPL. Karlom. 6 p. 293,20 (a. 877): cum omni integritate tam -tibus servis quam aliis familiis. DIPL. Guidon. 46,23: de -tibus, servis vel ancillis. 3) *habitans d'une paroisse ou d'une ville*: LIB. Domesd. (Suffolk) II f. 281: -tes de parrochia matris ecclesie. ib. f. 286: burgenses halle -tes. LIB. Domesd. (Kent) I f. 1: quicumque -s in villa assiduus.

B) *par méton., domaine habité par le manant*: CARTA a. 805 (Birch. Cart. Sax. [1885] I 449): partiunculam terre... duorum -tium. TRAD. Frising. 788 (a. 857—64): dedit... curtiferum I tota edificia -tem I iugera LX de pratis carradas XII. DIPL. Hugon. 96,11 (a. 932): cortem cum terris pertinentibus; videlicet in loco Mozatico -tes duos, in Arsitulo -tes duos. DIPL. Guidon. 43,10: corticella cum omnibus ad eandem pertinentibus, scilicet cum -tibus quattuor et sortibus octo. SALOMON et MARCOLFUS I (ed. Bénary p. 8,16): duodecim -tes faciunt unam villam.

II) *neutr. pl., domaine rural habité par le manant*: COD. Odalb. 17 p. 83: potestative sibi omnia tunc inibitia cum omnibus ibidem consistentibus... possidere.

manentes v. *manens*.

manopera, -e f. v. *manopera*.

manere v. *maneo*.

1. **maneria**, -e f. [*forme refaite sur A. F. maniere; lat. manuarius, cf. maneries*] 1) *mode musical*: BERNARD. cor. antiph. col. 1123^c: quatuor enim sunt diversitates sive -e cantuum quibus omnis ipsorum multiplicitas includitur. hec apud Grecos vocantur protus, deuterus, tritus, tetradus. 2) *genre, catégorie (logique)*: ABELARD. logica ingredientibus (Geg. Beiträge XXI 3 p. 394): premitit duas categoricarum propositionum divisiones, quibus genera, id est -as propositionum distinguit. ib. p. 114,52: de generibus, i. e. -is.

3) *manière, modalité*: DOM. GUNDISS. transl. Ibn-Gebirol fons vite III 333 p. 157,5: omni -a ex -is existendi in substantiis corporalibus, illa est dignior, qua existunt in substantiis spiritualibus.

4) *manière de se conduire*: GERHOH. antichr. 1,42 med.: pro illa -a hominum in ieiuniis; elemosinis et castimonia vitam ducere laudabilem.

2. **maneria**, -e f. v. *manneria*.

3. **maneria**, -e f. [*cf. mena pour 'meneria', mine de métal*]: LIB. feud. maior I 31 (a. 1191): alia loca in quibus -am argenti poteritis invenire... omne argento quod exierit de ipsis menis sive maneris (*i. -iis*) v. 2. *manaria*.

4. **maneria**, -e f. v. *manerium*.

maneries, -ei f. [*forme refaite sur A. F. maniere; lat. manuarius*] 1) *genre, sorte* (UGUTIO: species dicitur rerum -es, secundum quod dicitur, herba huius speciei, id est -ei,

creciscit in horto meo): JOH. SARISB. metal. II 17 p. 92: quum genus audit vel species, res quidem dicit intelligendas universales, nunc rerum -em interpretatur; hoc autem nomen in quo auctorum invenerit vel hanc distinctionem incertum habeo, nisi forte in glossematibus aut modernorum linguis doctorum. sed et ibi quid significet, non video, nisi rerum collectionem cum Gausleno aut rem universalem, quod tamen fugit -em dici, nam ad utrumque potest ab interpretatione nomen referri, eo quod -es rerum numerus aut status dici potest, in quo talis permanet res; nec deest qui rerum status attendat et eos genera dicit esse et species (ib. p. 95—96). ALAN. INS. dist. col. 802^D: *genus* dicitur -es. ib. col. 993^D: dicitur -es terre. ARNO REICHERSB. apol. p. 15,5: cuique rei sive rerum -ei sua propria et specifica forma vel natura est.

2) *en parlant du style*: BERNARD. epist. 152 col. 614^B: -es locutionis pro sigillo sit, quia ad manum non erat.

maneriolum, -i n. [*manerium*] *petit domaine*: LIB. Domesd. I 336: Remigius episcopus habet 1. -um cum 1. car(*uca*) contiguum in civitate Lincolia cum saca et soca et cum thol et theim. CARTA c. 1145 (Cal. Charter R. II 363): dedit -um nomine Pulpen. LIB. Domesd. S. Paul. 146 (a. 1181): -um de Wigelai... traditum est ad firmam hereditario possidendum sub annua pensione XL sol.

manerium, -i n. [*cf. A. F. maner et manoir, lat. maneo*] *formes*: maneria: ACTA pont. Rom. Gall. II 205 p. 305 (a. 1180). manerius: CARTA a. 1082 (Cal. Charter R. V. 161). manerum: ACTA Phil. Aug. I 381 p. 471 (a. 1191).

domaine avec une habitation: BILIS Macl. (ed. Plaine) p. 117: quando ad -um venit. CARTUL. Blandin. I p. 99 (a. 1066—87): totum -um tempore regis Edwardi valebat 16 libras. CARTA Guill. I a. 1067—71 (Reg. R. R. Anglo-Norm. I 120): -um suum de Aldenham. CARTA a. 1080 (Pommeraye, Histoire de l'abbaye de Ste Catherine de Rouen p. 76,7): -um ubi grangia... fieri possunt. CARTA a. 1082 (Cal. Charter R. V. 161): hos infrascriptos -os cum omnibus appendiciis suis. LIB. Domesd. (Kent) I 11: hec IIII -a sunt modo pro uno -o. ib. (Hants.) fol. 41 b: -um capitale (*domaine principal, cf. ib. 173b [Worcs.], 377a [Yorks.]*). ib. (Sussex) p. 68: tenuit... pro -o in alodium. ib. (Norfolk) II 133: istos liberos homines addidit R. comes huic -o et in eodem sunt adensati modo. ib. (Wilts.) f. 68a: ad istum -um pertinet habere... paisonem. ib. (Cambs.) fol. 190a 2: -um dominicum (ib. fol. 298b 1. *cf. ib. 409b*). ib. (Yorks.) fol. 307b 1: -um sine halla (*cf. fol. 12 Kent*). CARTUL. Carrof. p. 113,2 (a. 1100): -um de Cursol ex integro. LEGES Henr. I 91 p. 607: si etiam -um... de dominio et firma regis sit. ib. 92, 18 p. 609: ad dapiferum vel ministrum -i. ACTA Pont. 74 p. 111,16 (a. 1119—71): omnibus hominibus in terris eiusdem -i manentibus. CARTUL. Clun. V 4172 p. 482 (a. 1147): viginti marce argenti de censu

Italico, viginti de quodam -o Anglico. HONOR. II epist. 35 col. 1247^B: -um situm iuxta Legreccstram civitatem. ACTA Henr. II, II p. 115,2 (a. 1177—79): -um... cum ecclesia eiusdem -i. ACTA Phil. Aug. I 381 p. 471 (a. 1191): abbas et conventus tradiderunt ad firmam -um suum de Condato. RICHARD. DIV. gesta p. 440: duo precipua monachorum -a selegit in usus suos.

manerius, -i m., **manerum**, -i n. v. *manerium*.

manerus, -a, -um [maner(i)um] *d'un 'manerium', d'un domaine*: ACTA pont. Rom. Gall. II 120 p. 218 (a. 1163): terram -am de Monte Garulfi cum omnibus pertinentiis suis.

manes, -ium m. pl. 1) *dieux mânes*: EKKEH. I? Walth. 1040: nec -es ridere videns audaciter inquit. TRANSL. Dion. Ratisb. 25 p. 365b, 29: diis -ibus libamina deferens. 2) *démons* (UGUTIO -es, -ium, dii infernales vel anime per contrarium quia non sunt boni sed efferi et crudeles): ADREVALD. mirac. Bened. (MGH, SS. XV) p. 487,9: -ium obsequio miscerrimam animam erebi iaculatur ad ima.

manesterium, -i n. v. *monasterium*.

maneta, -e f. [manus] *poignée (mesure de capacité)*: CARTUL. Bitur. 131 p. 236 (c. 1100): ex unoquoque qui vendit sal in foro unam -am.

? **maneto** 1. [*orig. et sens obscur*]: CARTA a. 913 (Not. historicas XXIV 320): et trado ipsa parochia ad domum sancta Eugenia cum omnes decimas et primicias que -ari possint.

manex, -icis m. [manica] *sac, récipient*: TRAD. Frising. 419 (a. 819): Meginhardus vassus dominici reddidit in manus Hittonis episcopi pro -ice cervino capsam quam a domo sancte Marie cum reliquiis accepit Uuasucrim aramiator. ib. 426 (a. 819): iam fatus presbiter pro -ice beverino in altarem beate Marie... tradidit... quantumcumque hereditatis seu acquisitionis... habere visus fuerat.

manga, -e f. [manganum] *mangonneau, sorte de baliste, machine de guerre (cf. manganum)*: OTTO FRIS. gesta 2,21 p. 124,27: lapidem vi tormenti ex ballista, quam modo -am vulgo dicere solent. RAHEW. 4,57 p. 294,20: eorum tormenta que vulgo -as vocant (cf. GESTA Alber. 259).

manganarius, -i m. [manganum] *préposé aux machines de guerre*: ANAST. chron. 137,23: urbis -um.

manganaru, -us n. [*orig. inc.*] *engin, instrument de pêche*: COD. Cavens. XV, 347 (a. 1018): -u unum largum qui dicitur paulinum.

manganellum, -i n. [manganum] *mangonneau, petite baliste*: CARTA a. 1171 (Arch. Soc. romana di storia patria 26,40): pro XXXVI sol. proveniencium de -o.

manganeria, -e f. [manganerius] *boulangerie foraine*: STATUT. Arelat. 130 p. 229: si panis -e alicuius inveniretur illegitimus.

manganerius, -i m. [*A. F. manganier, lat. mango*] *bou langer forain*: CARTA a. 1108 (Gallia Christiana novis-

sima, S. Paul-Trois-Châteaux 53 col. 76): credenzam... super -as (*sic*) et massellarios. STATUT. Arelat. 130 p. 229: statuimus quod quolibet mense faciat curia ponderare panem -orum.

manganicus, -a, -um [manganum] *de la balistique*: ANAST. chron. 336,1: -am artem.

mangani[i]o 1. [manganum] *herser*: COD. Cav. a. 1031 (Arch. glott. it. 15, 347): arare et -are illa (*cesina*) cum bobes.

manganum, -i n. [*μάγγανον, voir K. Huuri, Zur Gesch. des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen. Helsinki 1941*]. *formes*: maganum: RADULF. DIC. I p. 60. manghanum: CHRON. Parmense (a. 872) (DuC). mangonus: UGUTIO s. v. manguinum: UGUTIO s. v. falarica. 1) *mangonneau, sorte de baliste, machine de guerre* (PAPIAS: tormentum dicitur, quidquid vi torquetur ut vulgo -um): ABBO SANGERM. bell. Par. I 364 p. 90: conficiunt longis eque lignis geminatis -a que proprio vulgi libitu vocitantur. CARTA a. 1189 (Cod. dipl. Ecc-

liniano 97): nec unum -o nec trabuchello aut cum prederia vel balista vel archu traham. GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 5: iaculatorias quas vulgari appellatione -a dicunt, et petrarias fabrefieri placuit. ib. 8,13 col. 422^A: alii vero minoribus tormentis, que -a vocantur, minores immittendo lapides. CAF. annal. p. 37,39: duximus castellum et -a iusta civitatem ad belliora loca et competentia. 2) *espèce de bois*: CARTA a. 1107 (Reg. Sant' Angelo in Formis 154): -a et ligna ad claudendum unusquisque suam curiam. 3) *instrument de bois*: RADULF. DIC. I p. 60: Nero... -o semet interficit (v. *Thes. l. l. VIII 300,4*). 4) *pressoir*: CARTUL. Cupersan. 83 (a. 1024): cum palimento et pila et -o et grutta. COD. Bar. 1,4,5,13: palmentum et -o. v. *manga, mangena, mango*.

manganus, -i m. [mango] *séducteur*: PAPIAS (DuC): 35 mangon, mangonis, seductor, qui vulgo dicitur -us.

mangena, -e f. [manganum] *forme*: mangona v. DuC. *mangonneau, sorte de baliste*: CHRON. reg. cont. I a. 1191 p. 153,30 (rec. II): forti obsidione civitatem vallaverunt, plurimas -as in circuitu statuentes. ALBER. AQU. hist. col. 569^A: aptaverunt machinas et instrumenta -arum. ib. col. 580^A: in tormentis lapidum septem que vocant -as.

mangenella, -e f. [mangena] *manganelle, petite baliste*: ALBER. AQU. hist. col. 598^D: cives... tam -is quam sagittarum grandine fessi et victi. ib. col. 589^D: urbis defensores in sagittis et fundibulis et -is circumquaque impugnant. v. *magnella, mangonellus*.

mangeria, -e f. v. *manegueria*.

mangerium, -i n. [*forme refaite sur A. F. manger, lat. manducare*] *forme*: mangerum: CARTA a. 1153 (D. Morice, Hist. Bretagne I pr. col. 618). *droit de nourriture, commué en prestation pécuniaire*: CARTUL. Redon. p. 95 (a. 1060): de istis supradictis terris reddunt... pro -o quadraginta solidos Sancto Georgio. ib. p. 96 (a. 1060):

prandia et -a Sancti Georgii de Tinteniaco. ib. p. 135 (a. 1070): reddunt -um... duo quarteria frumenti. CARTA a. 1153 (D. Morice, Hist. Bretagne I pr. col. 618): per annos singulos -um XX solidorum Redonensis monete. CARTA a. 1181 (Lobineau, Hist. Bretagne II col. 133): in terra Johann. Corbon. IV min. frum. et -um.

mangerum, -i n. v. *mangerium*.

manghanum, -i n. v. *manganum*.

mangnus, -a, -um v. *magnus*.

1. **mango**, -nis m. 1) *forme*: mago: VITA Leon. Cenom. p. 48. 1) *marchand*: a) *en général* (UGUTIO: -o, -nis i. e. mercator et proprie venditor equorum quia manu agat equos et etiam quilibet mercator dicitur -o quia res sua manu agat): ADAM BREM. p. 204,2: in afflictionibus civium militumque ac -num. QUADRIPI. (IV Athelstan 2,4) p. 232 (c. 1114): qui ad pontum venisset... ipse -o unum obolum dabat in telon. GODEFR. MONEM. hist. 6, 4: miles etiam de -ne venit, et -o de milite. b) *marchand de chevaux* (cf. UGUTIO supra): ALAN. INS. parab. col. 588^C: nec propter corium -o disertus equum. c) *marchand de mauvaise foi*: AYNARD. p. 620: Gallodromi sunt -nes discurrerentes et fraude decipientes. AMARC. serm. IV 341: quos arguta seduxit -o loquela. RADULF. GLAB. hist. p. 98: homo plebeius -num calidissimus. 2) *imposteur, fripon*: CAPIT. reg. Franc. I p. 104,15 (a. 802?): ut -nes et cociones et nudi homines qui cum ferro vadunt non sinantur vagari et deceptiones hominibus agere.

2. **mango**, -nis m. [*manganum*] '*mangon*', *baliste*, (*machine de guerre*): ASTRONOM. Ludov. p. 615: adeo illam arietibus, -nibus, vineis, et ceteris argumentis laccivavit. COMM. Boet. phil. p. 135: fecit machinam quam -nem dicimus; sagittam inmisit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 319,50: machinamentis balisticis que -nes theutonizant. v. *manganus*.

mangona, -e f. v. *mangena*.

mangonarius, -i m. [*A. F. mangonnier*, *lat. mango*] *revendeur*: CARTA a. 1155 (DuC): XVI sextarios boni frumenti ad mensuram -i Avenionensis.

mangunellus, -i m. [*mangonus*] *formes*: mangunellum: SUGER. Ludov. VI p. 124. mangunellus: ROTUL. pip. 5 Ric. I p. 74,7, p. 152, 10 p. 76. ITIN. Ricardi p. 219 III, VII.

mangonneau, *petite baliste*: SUGER. Ludov. VI p. 124: machinas impugatorias, -a et fundibalaria. GESTA Ambaz. p. 92: lapides a -is iaculati desursum ruebant. HIST. Gaufr. p. 218: mandat in his... fundibalias, -os et arietes erigi. ROTUL. pip. 19 Henr. II p. 21 (a. 1173): pro cordis et cablis ad puteum et -um. ROTUL. pip. 10 Ric. I p. 76 (a. 1198): in custamento i. petrarie et ii. -orum que fuerunt portata in servitio Regis in Marchia Wallie. ITIN. Ricardi p. 219 III, 7: duos... -os quorum unus tante fuerat agilitatis et vehementie, quod iactus eius pervenirent in interiores macelli civitatis plateas.

mangono I. [*mango*] *trafiquer*: QUADRIPI. (IV Ethelred

2,12) p. 234: smeremangestre que -ant in caso et butyro. ib. (ib. 5) p. 234: mercatores qui bonam pecuniam portant ad falsarios et ab ipsis emunt, ut inpurum... operentur, et inde -ant et barganiant.

mangonus, -i m. v. *manganum*.

mangrelus, -i m. [*fr. maquereau*] *maquereau*: CARTA Ludov. VII a. 1179 (DuC): nullus emat pisces Stampis... exceptis harengis salitis et -is salitis. v. *makarellus*.

mangunellum, -i n., **mangunellus**, -i m. v. *mangonellus*.

mania, -e f. 1) *folie, démence* (UGUTIO: -a, -c per hec sane mentis alienatio, furor, insania quam Greci -am vocant... -a etiam dicitur furia infernalis): HINCM. REM. epist. col. 70^D: -a esse non solet absque demone. RICHER. I p. 34: ut quidam ferunt -a, ut alii frenesi, finem vite accepit. HERIM. ARCH. Edm. 21 p. 55: volutans hamo velut -am passus debacchando. SUGER. Ludov. VI p. 116: quenam est insania? pleni estis -a. RAHEW. 4,43 p. 283,30: stultitiam seu furiam -e simulans. 2) *rancune*: BURGUND. Pis. transl. Joh. Damasc. fide orthod. p. 122: ira... fel vocatur, -a vero est fel permanens sive memoria mali.

maniacus, -a, -um *forme*: amaniacus: REGINO chron. a. 853. 1) *adj., de fou*: MIRAC. Dionys. p. 352: morbo -o depressus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 295,32: -o furore. 2) *subst., fou, dément*: ADSO Apri p. 515,15: diverse -orum passiones. FULB. epist. col. 267^C: medicorum enim est melancholicis sive -is... sue artis experimenta impendere.

maniaticus, -a, -um [*mania*] *fou, dément*: 1) *adj.*: HINCM. REM. epist. col. 70^D: evidenter cognoscitur aut demoniacus esse, aut -us. 2) *subst.*: HINCM. REM. trin. col. 613^B: deliramenta -i.

manibula, -e m., **manibulus**, -i m. v. *manipulus*.

manica, -e f. *formes*: mamea: CRUINDM. p. 36n. manices: CARTUL. S. Gall. I 221 p. 211 (a. 816). manicha: GESTA abb. Trud. cont. I, X 13. manicia: CAPIT. Caroli M. 191 (a. 800). DJPL. BERENG. I 237,5 (a. 913). CARTA a. 936 (Muratori II col. 135). manicio: COD. Cavens. I 168,21 (a. 912). manicius: COD. Cavens. I 55,12 (a. 856). manicus: GLOSS. X^e (v. ALMA XXII [1952] p. 229). manitium: VITA Filib. p. 592,17.

1) *bras* (*par opposition à brachium, avant-bras*): GLOSS. X^e (v. ALMA XXII [1952] p. 229 s. v. lacertos): -os in braciis. EPIST. Hann. 79 p. 128,13: ubi -am in se revocasti, brachium expedis, palmam digitumque intentas. GESTA Magd. 14 p. 390,3: dextroque brachio exerto mutilate -e dampna obicientem.

2) *manche d'un vêtement*: CARTA a. 805 (Charvet, Hist. égl. Vienne p. 654): superpellicium de tela alba, cum magnis et latis -is. HRABAN. instr. cler. 1,20: habet quoque *dalmatica* et purpureos tramites ipsa tunica se sursum ante ac retro descendentes, necnon et per utramque -am. CRUINDM. p. 36n.: tunice -as. ASTRONOM. Ludov. p. 609: -is camisie diffusis. MIRAC. Fid. p. 10: -arum quantitas ad vestigia usque dependens, in minu-

tissimas rugas. EPIST. Worm. I 49 p. 86,30: pellicium griseum cum -is harmilinis serico paratis. HIST. mart. Trev. 24: pellicea eius -a dextra mirabiliter sit inde perfusa. GERHOH. cdif. 29 p. 270^b: que... -as non iuxta manus, unde vocabulum sortiuntur. CASUS Petrish. praef. 3: late -e per brachia extenduntur. HERBORD. Ott. 1,27: pellicium... ad oras capitii et -arum modice vulpinis adumbratum.

3) *emmanchure de la cuirasse, défaut de la cuirasse*: RICHER. I p. 90: per lorice -am lancea eum in latere gravissimo ictu sauciat.

4) *gant*: a) *au propre*: CAPIT. reg. Franc. I p. 251,21: -as sericeas auro et margaritis paratas. ib. I p. 245,13 (a. 817): -as quas vulgo wantos appellamus in estate, et in hieme vero muffulas vervicinas (VITA Betarii p. 617,25. VITA Aicardi p. 965). MILO ELN. Amand. II p. 479,5: unguilas... ita excreverant, ut etiam -as manuum eius cremento suo penetrarent. FOLC. gesta Bert. p. 613,16: ad codices contigendos vel -as et zonas faciendas licentiam habent in propriis silvis venationem exercere. VITA Bertini III (2^e ed.) p. 118: se incurvavit... casum simulans -arum. b) *gant remis en signe de gage pour une cession de terre*: CARTUL. Roton. p. 7,11 (a. 833): hoc recipere ex manu Riwalti cum -a. ib. p. 138,12 (a. 837): donavit virgatas... tribuens suam -am dexteram in manu R. ib. p. 70,7 (a. 861 ou 867): posuit hanc donationem per -am suam super altare. ib. p. 54,20 (a. 867): tradidit... cum sua -a supradictam terram. ib. p. 233,9 (c. 913): per -am suam terram supradictam... graffiavit. CARTA a. 936 (Muratori II col. 135): per duas -as hac tradere visus sum.

5) *manique (brassard d'acier protégeant l'avant-bras)*: CARTUL. Cison. p. 2 (a. 837): bruniam I, helmum I, et -am unam ad ipsum opus (cf. Stefani, I duchi del Friuli VII p. 26 [a. 867]).

6) *manicle (large bracelet d'avant-bras)*: MIRAC. Fid. p. 56: habebat armillas aureas, vel potius quod usque ad cubitum continuabantur -as, mirifico opere gemisque preciosis insignitas. ARNULF. MON. del. cleri 89 p. 219: hinc armillares -as, hinc torques et murenulas.

7) *menottes*: a) *au plur.*: VITA Ansar. p. 546: ferreis -is vincata. AYNARD. p. 616: boic vel -e sunt catene collum. VITA Maurini p. 383: brachia -is a(c) crura compeditibus religatus (VITA Paterni p. 468. VITA Winn. I p. 274. MIRAC. Winn. p. 784,38). MIRAC. Leonardi p. 156: catenas vero ibi allatas, compedes, ocreas et -as ferreas. MIRAC. Fid. p. 243: manus eorum -is ferreis erant constrictae. HELM. 49 p. 97,22: posuit eos... in custodiam, astringens eos -is ferreis. TRANSL. HONOR. p. 679: circa incarceratos compeditosque catenis, ferreis vinculis, -is. b) *au sing., menotte ou chaîne*: JOH. FORD. Wulfr. 21: interrogans cur ita innocentem vexare presumerent, -a explicata omnes pariter ventilavit.

8) *manche (d'un outil)*: UGUTIO: hoc manubrium, -a cuiuslibet ferri quia manu tenetur (cf. *manicum*).

9) *aile d'un bâtiment*: THIETM. 6,74: corpus archipresulis tumulatur... in australi -a. FUND. Grat. Dei 12 p. 691,5: in -a aquilonari est sepultus. GESTA Magd. 25 p. 411,13: sepultusque est in septentrionali -a. SIGEBOTO Paulin. 4 p. 913,8: quasi legitimum locum introeundi ignorans circa -as et capitium diutius oberravit. GESTA abb. Trud. IX 33 p. 291: turris... iuxta meridianam -am equalis muro monasterii... facta fuerat. ib. cont. I X 13: in pariete huius maniche, versus monasterium, est fenestra ab utraque parte vitrea.

10) *manche, filet en forme de cône*: CARTUL. S. Petr. Vat. (Arch. soc. rom. Storia patria 24) p. 472 (a. 1053): concedimus ecclesiam Sancte Anatholie... in Isula et iuxta se, criptis, parietinis, piscaria cum -is et viginti passus infra Traianum, ut cum navicula large possit ire ad -as et reddire. v. 2. *manca*.

manicanter [I. manico] *matinalement*: MIRAC. Bertini II p. 514,18: nebula pro natura loci -r nata adhuc aere maculante.

manicatio, -nis f. [manico I.] *forme abrégée de l'office des matines*: AIMOIN. FLOR. gesta Franc. 81 p. 106: porro toto Augusto, propter crebras festivitates, -nes fiebant.

manicatus, -a, -um [manica] *avec manches* (UGUTIO): CARTUL. Bund. p. 209,33 (c. 1110—25): pellicium -um. CARTA a. 1198 (Gallia christ. novissima. Arles, 2567 col. 1055): capis -is.

manicha, -e f. v. *manica*.

manicheus, -a, -um [Manes] *manichéen* (UGUTIO: -i quidam heretici a quodam Persa qui dictus est Manes; hic etiam duas substantias et personas duas introduxit, scilicet bonam et malam et animas ex Deo quasi ex quodam fontis rivulo manare asseruit): CARTA a. 1060 (Gallia christ. novissima. Sisteron instr. 7 col. 445): Afros passim ad ecclesiasticos ordines pretendentes nulla ratione suscipiat, quia aliqui eorum -i, aliqui rebaptizati sepius sunt probati. LIB. cens. Rom. I p. 320: contra -orum errorem.

manicia, -e f., *manicio*, -nis f., *manicum*, -i n., *manicius*, -i m. v. *manica*.

1. *manico* I. (PAPIAS: -at, per manum tenet, vel mane surgit. -are, festinare, mane ire) 1) *se lever matin*: ODO CLUN. Ger. 11 p. 305: quos ne tardius veniens demorari vidcretur, -are studuit. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 106: -are autem mane surgere dicitur. 2) *se hâter de venir, courir*: SAMSON apol. 516: nec ad illicitas gradui episcopali desint nequitas -are. LIUTH. Just. p. 287,7: memoratum pontificem rursus ad se -are precepit. ORD. Vit. hist. 10 XII col. 752^B: plures optimatum ad lares suos de saltu -averunt. PETR. DAMIANUS opusc. 53 (PL 145) col. 794^C: descendente crepusculo, mox ad homi-

nem properans, -avi. HERIB. BOS. Thom. (PL 190) col. 1196^C: cum iuxta quotidianum morem ad sacram lectionem -aret.

2. **manico** 1. [manica] *faire des gants*: UGUTIO: -a, -as, facere manicas.

manicus, -i *m.* [manica] *forme*: manicum: PAPIAS (DuC). 1) *manche (d'un couteau)*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 84: cultrorum -i ponantur versus edentes. v. *manica* [8]. 2) *muscles du bras*: GLOSS. s. X (ALMA XXII 229 s. v. lacertos): -os in braciis ac brachia minutatim confringite.

manifestabilis, -e [manifesto 1.] *propre à faire voir*: HILDUIN. transl. Dion. p. 25,5: -es thearchice occultationis sunt.

manifestarius, -a, -um *qui agit au grand jour*: UGUTIO: 15 -us, -a, -um, qui manifestat, vel manifestatur et manifeste et aperte aliquid faciens.

manifestatio, -nis *f. forme*: magnifestatio: DIPL. Hugon. 221,32 (a. 944). 1) *déclaration, publication, aveu*: DIPL. Bereng. I 238,26 (a. 913): ambarum partium professione et -ne. DIPL. Hugon. 221,29 (a. 944): is actis et -o facta (DIPL. Otton. I 342 p. 469,7 [a. 967]. DIPL. Henr. II 229 [a. 1014]). DIPL. Conr. II 92 (a. 1027): professionem -nem... dominus patriarcha... ipsas cortes cum casis... habere et detinere deberet. LEGES Henr. I 9. 1. a. p. 554: omnes vero cause simplices sunt aut con- 25 iuncte, et in -ne consistunt vel in accusacione. CARTUL. Cupersan. 5,9: secundum megelgari -nem. DOC. comm. Ven. 427 p. 419 (a. 1195): suprascripta -nis cartula.

2) *manifestation, démonstration, explication*: HRABAN. 30 epist. 37 p. 473,7: in quo et historie et allegorie inveniret -nem. LANFR. comm. Pauli col. 227: ipsa -o veritatis commendat nos ipsis hominibus. QUADRIP. (Leg. Eadg. Hundredg. 8) p. 194: melda id est -o. ISAAC ISRAELI lib. de definitionibus (ed. Muckle, AHDLMX XI p. 338): 35 -o est quies intellectus cum argumentacio firmatur demonstratione. RICHARD. S. VICT. iud. pot. col. 1179^C: non erit itaque illud iudicium in altercatione sermonum, sed -ne cogitationum. ib. col. 1181^D: quid intelligimus per hos libros nisi singulorum conscientias? apertio igitur librorum -o conscientiarum. ib. col. 1168^A: quantum spectat ad iudicii rationem, omnia simul et semel prodeant ad -nem.

3) *manifestation divine, révélation*: HILDUIN. transl. Dion. p. 26,2: sacras et visibiles analogicarum visionum 45 -nes. ib. p. 27,11: suscipiam autem et sublimiores sermonum luminis -nes. THEGAN. Ludov. 18: claruit dei -ne in nonnullis miraculis. BENED. ANIAN. test. col. 1392^B: sicut filii missio incarnatio intelligitur, ita spiritus sancti missio -o declaratur. JOH. SCOT. ier. Dion. II 6,6 p. 282: -nem, hoc est declarationem divinarum scripturarum, tradere. TRANSL. Patroc. p. 281b: in -ne sancti eius corporis. OSBERN. Dunst. p. 89,13: ut qui eam per fidem bene creditam haberet, per -nem cog-

nitam dulcius amaret. RICHARD. S. VICT. trin. prol. col. 888^C: ex dilectione itaque -o, et ex -ne contemplatio, et ex contemplatione cognitio. ib. col. 997^B: solus filius qui est a solo uno a quo emanat omnis veritatis -o. ib. col. 964^C: in -nem exire. iud. pot. col. 1186^A: prodire ad -nem.

manifestativus, -a, -um [manifesto 1.] *qui rend clair, qui confirme*: JOH. SCOT. ier. Dion. II 2,1: varietas -orum symbolorum. ier. Dion. II 6,5 p. 281: omnis theologia celestes essentias novem vocavit -is cognominationibus (cf. OTTO Fris. 8,30 p. 442,16).

manifestator, -is *m.* [manifesto] *qui révèle*: JOH. SCOT. ier. Dion. I 10,2: Dei. ib. 5,2 p. 278: thearchice illuminationis.

manifestatorius, -a, -um [manifesto] *qui manifeste, qui révèle*: JOH. SCOT. ier. Dion. II 4,24 p. 275: quia et ipse Jesus per nostram salutarem beneficientiam et -am veniens ordinationem, angelus magni consilii appellatur.

manifestatrix, -cis [manifesto] *celle qui révèle*: JOH. SCOT. ier. Dion. II 4,12 p. 267: divine occultationis. ib. 7,4 p. 286: tenebrose obscurificationis.

manifesto 1. *forme*: manifestor: CARTUL. Bund. I p. 161,13 (a. 1078). 1) *montrer, révéler, expliquer*: a) *trans.*: WETT. Gall. 35 p. 277,9: cuncta. WALAHER. carm. 50,2,7: cognita. THEGAN. Ludov. 44 p. 599,41: malitiam tuam. COD. Cavens. I 47,9 (a. 854): nobiscum contendere. TRAD. Frising. 47 (a. 863—85): intelligentiam. ANAST. chron. 303,15: tropea. ib. 73,6: illud presbyterio et laicis cum luctu non modico. GERH. AUG. vita Udalr. I p. 136,11: aliquid magnum. ABELARD. introd. ad theol. p. 79: aliud est intelligere seu credere, aliud cognoscere seu manifestare. RICHARD. S. VICT. iud. pot. col. 1184^D: omnia pro iudicii ratione. stat. int. hom. col. 1151^A: peccati vulnus. trin. col. 891^A: que credere iubemur. b) *sens réfléchi*: α) *actif*: BRUNO QUERF. frat. (MON. hist. Polon. VI) p. 424: ut bonitas dei hominibus -aret. β) *passif*: HROTSV. Cal. 8,2: cur iuxta id loci dignatus es servis tuis -ari?

2) *proclamer, établir par écrit*: DIPL. Otton. III 16 (a. 985): cunctis fidelibus nostris... per scripti huius pretitulationem. THANGM. Bernw. 56: quem his verbis interioris sarcofagi insculpsit loculo. DIPL. Conr. II 65 p. 81,2: res nostre proprietatis. DIPL. HENR. IV 149 (a. 1065): eandem restitutionem de predio predictae genitricis nostre Agnetis. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1083 p. 438,38: adveniente igitur termino, Romani pape de iuramento -averunt dicentes se Heinrico iurasse. ACTA pont. Rom. Gall. I 213,30 (a. 1131): presenti scripto -amus.

3) *célébrer un office religieux*: a) *trans.*: IOCOND. Serv. ed. Köpke (MGH, SS XII 91,49): aperitur devotio, -atur oratio. b) *intr.*: CARTUL. Clun. V 4327 p. 682 (a. 1188): capellanus Sancte Marie -abat.

4) *emploi réfléchi*: a) *se manifester*: THIETM. 1,25: ira

Dei se nobis -at. b) *apparaître*: Pass. Floriani p. 391: tunc beatus Florianus -avit se cuidam femine corde deo devote. QUADRIP. (II Ethelred. 3.3.) p. 222: perdat pecuniam suam, et ipse pacem et vitam habeat si se -at.

5) *forme passive: déclarer*: CARTUL. Bund. I p. 161,13 (a. 1078): in presencia testium -ati sumus.

manifestus, -a, -um I) *adjectif*: A) *en général*: 1) *manifeste, évident* (UGUTIO: -us, -a, -um, i. e. apertus, quasi manu expertus et deditus, et promptus, nam -us exponi solet et non abscondi): CAND. FULD. Eigil. I 9 p. 227, 4: sed his ita ubicumque sint -is. WALAHFR. Mamm. 17,10: -a virtutis documenta. ib. 26,20: miracula vero/tam -a dedit. carm. 5,72,2: cuius est virtus -a. ANAST. pass. Cyr. et Joh. 709^A: -os facit sanctos principi. ANNAL. Xant. a. 840: stelle -e sunt vise in celo vel noctis tempore. RIMB. Ansc. 20 p. 46,18: qua re -o pavit iudicio. AGIUS vita Hath. 14: -um iudicium. HROTSV. Mar. 542: pro signo -o. THANGM. Bernw. 52: -is iudiciis probatur a Domino diligi. DIPL. Otton. I 393 (a. 970): monasterium... quod erectum et -um esse constat. VITA Greg. Porc. I 11: hoc etenim signo ibidem -us. ADAM BREM. p. 207,10: prognostica... ingentia et -a. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 300,41: -e iniustitie conscientiam. OTTO FRIS. gesta 1,32 p. 50,21 (a. 1146): -is contradictionibus. CARTUL. Eichsf. 119 (a. 1162): partem nemoris... dividitur in via, que -a est ex succis lignis alterius partis. ACTA pont. Rom. Gall. I 357, 214 (a. 1182–83): sine -a et rationabili causa.

manifestum est: EIGIL. Sturm. 20: quantum illud opus fratribus profuit... utentibus -um est. COD. Lauresh. 278: constat esse -issimum qualiter... tradidi. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 120 p. 125,16 (a. 882): dum et omnibus non habetur incognitum, sed plurimis -um. 2) *clair, compréhensible*: DIPL. Henr. IV 48 (a. 1059): -a admonitione. RUFIN. summa decret. I 4 p. 4: -a debet esse lex sapientioribus. STEPH. TORNAC. epist. 222 p. 276: responsio -a. DIPL. Otton. II 316 (a. 983): omnibus nostris fidelibus presentibus ac futuris sit -um. TRAD. Teg. 150 (a. 1113–21): noticie omnium christianorum -um sit. CARTUL. Biter. 190 p. 256 (a. 1157): est -um quod... dedistis michi... solidos decem.

B) *term. techn. juridique*: 1) *celui qui déclare devant témoins (à noter la construction personnelle)*: COD. Cavens. I 23,10 (a. 842): -us sum (cf. FONT. Flor. 3,4 [a. 967]. COD. Caiet. I 192,12. ib. 203,25 [a. 999]. COD. Bar. I 14,19 [a. 1001]). DIPL. Karoli III 25 p. 43,5 (a. 880): cum taliter professus et -us fuisset. MEM. Mediol. II 483,9 (a. 975): in presencia testium manifesto sum quod (sic). Doc. comm. Ven. 8 p. 7 (a. 1039): -us sum ego... cum meis heredibus.

2) *en flagrant délit*: VITA Eparch. 10 p. 556: sollicite perquirens eumque cum ipso vaso -um invenit.

II) *substantif n.*: A) *document, signe*: RIMB. Ansc. 42 p. 78,4: alterum persecutionis... -um. JOH. AMALF. mi-

rac. 101,2: inveni hoc -um. COD. Amalf. I 113 p. 189 (a. 1112): firmamus vobis per isto -um. B) *flagrant délit*: QUADRIP. (Ine. 37) p. 105: sepe inculpatus de furto et tunc postea culpabilis inventus in capitali vel in aliter -o rcus. C) *au plur., signes éclatants*: WALAHFR. Wett. 842: ut fulgente die citius -a patescant. D) *en public*: CONSUET. Friburg. 25 p. 124: post motam in -o querimoniam.

manifeste 1) *ouvertement, publiquement*: TRAD. Friburg. 363 (a. 816): -e promulgatum est. WALAHFR. Wett. 486: nomina quorundam -e protulit. ANNAL. FULD. II a. 858 p. 52,5: -e loqui et furtim sublata quibusdam procedere. COD. Mai. Polon. I p. 40 (a. 1103): iuris est... testimonio idoneo... dubia ad cognitionem veritatis -e perducere. Doc. comm. Ven. 436 p. 429 (a. 1197): confirmavit et -e dixit se vendidisse. 2) *clairement, avec évidence*: CAND. FULD. Eigil. I 15: sicut in sequenti libro -issime continetur (HRABAN. epist. 18 p. 423,8). DIPL. Ludow. Jun. 10 (a. 878): ad eternam retributionem profuturum -e credimus. DIPL. Karoli III 87 p. 141,14 (a. 883): precepta hec et eadem -issime confirmantia continent. DIPL. Otton. III 111 b p. 125,21 (a. 975): ad eterne beatitudinis premia capessenda -e confidimus. CHRON. Salern. 100: dum talia Salernitani -ius cognovissent. RICHARD S. VICT. trin. col. 894^A: hinc -e colligitur.

1. **manile**, -is n. [manale] *aiguière* (v. *Biblos 10,371 [XIIe Coimbra]*): GESTA abb. Trud. I 3 p. 231: repperimus de thesauro ecclesie sancti Trudonis... -e ex cupro. LANFR. epist. 13 col. 521^A: urceolum cum aqua, et postea -e.

2. **manile**, -is n. [*forme refaite sur A. F., lat. mansio[n]ile*] *forme*: **manilus**: CARTUL. Clun. II 1183 p. 269 (a. 964). 1) *hameau*: CARTUL. Luver. I p. 6 (a. 1027): -e quod dicitur Sancti Melani. 2) *maison*: CARTUL. Clun. II 1183 p. 269 (a. 964): unus campus cum -o superposito.

manilus, -i m. v. 2. *manile*.

manimola, -e f. v. *manumola*.

manipastus, -us m. v. *manupastus*.

maniplus, -i m. v. *manipulus*.

manipula, -e f. v. *manipulus*.

manipularis, -is m. 1) *soldat d'un manipule*: UGUTIO: -es homines dicimus qui sunt de manipulo. 2) *porte-enseigne*: UGUTIO: -es etiam eos dicimus qui deportant signa ante reges. 3) *serviteur*: CHRON. S. Petr. Besuens. p. 432: ipse et -es eius. 4) *(redevance) acquittée à titre de droit de gerbage*: CARTA XIIe (Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 352 n. 1): in terris et censibus et -ibus redditibus earum.

manipulatum *par poignée, en gerbe (fig.)*: VITA Egwin. 50 p. 382: -m eos honore exsuperare.

manipularius, -i m. [*manipulus*] *familier (d'un évêque)*: AGNELL. RAV. lib. pont. 111: misit... -um suum, et voluit ipsum rectorem Sicilie constituere.

manipulo 1. [*manipulus*] *guider*: MIRAC. Theoder. p.

69: suum repetit diversorium, non alienis -ata, sed propriis fulta luminibus.

manipulus, -i *m. formes*: manibula: ALCUIN Rich. p. 450,9. ib. p. 451,2. manibulus: ALCUIN Rich. p. 450,11. manipulus: SEDUL. carm. 2,13. WALAHFR. carm. 5,1,56. Blaithm. 43. WANDALB. martyr. 672. ODO CLUN. occ. p. 131. VITA Math. I 3. VITA Norb. II add. 1,8. BENED. PETR. gesta II p. 219. manipula: ALCUIN Rich. (MGH, SS. rer. Merov. IV) p. 399,30. CARTA c. 840 (Pérard, Recueil p. 26). ROB. WALC. Foran. p. 590. manipulum: COD. eccl. Raven. p. 71.

1) *poignée, gerbe* (UGUTIO: hic -us, i. e. tantum segetis quantum manus capere potest): a) *gerbe de blé*: WALAHFR. carm. 5,1,56: turba metat stabiles magna cum pace -os. DIPL. Arnulfi 154 (a. 897): decimum pullum et decimum maltrarium de silva et... decimum -um. REGINO chron. a. 887 p. 125,32: antequam segetes in -is redigerentur. CARTUL. S. Petri Carnot. I p. 23 (a. 930): tantum spicarum -os sumimus. ADSO Frod. p. 85,22: in segete iurgabatur... maiores secernens -os. THIETM. 4,36: aviculis etiam in hieme -os super arbores ad manducandum... ponere fecit. DIPL. Henr. II 386 p. 492,20 (a. 1018): duos -os totius decime eiusdem ville. LIB. Domesd. 1 f. 179: furato vel fasciculo -orum. RECTITUD. 9, 1a. p. 450: -us Augusti in augmentum iure debiti recti. COD. Mai. Polon. I p. 16 (a. 1145): istarum ergo villarum homines tenentur solvere singuli... LX -os siliginis. TRAD. Teg. 267 (a. 1149—55): -um messuit. b) *botte de foin*: SALOM. II epist. 34: singulis cavallis vassallorum et servorum illius unum -um. DIPL. Loth. III 67 p. 105,16 (a. 1134): LX -os ad pabulum. c) *botte de lin ou de chanvre*: COD. eccl. Ravenn. p. 71 (X^e): lino seu canafa -a decem infranctum. POLYPT. Rem. p. 109: XX et III -i lini. CARTUL. Talmund. 3 p. 7 (a. 1056): quingentos lini -os ad altaris reficienda linteamina. d) *botte, charge, paquet (pour des légumes)*: RECEPT. A. CXLV p. 31: apio -o I, feniculo -o I. CARTUL. S. Mar. Via Lata 50 (a. 1025): de cocutias siccas -os duos. e) *au figuré*: VITA Aldeg. III 10 p. 664: de sui sudore laboris iam congregabat -os retributionis.

2) *mesure de capacité*: WALAHFR. Mamm. 25,19: plenos mercede -os. POLYPT. S. Vit. Virdub. p. 117: -o vini.

3) *manipule (partie de la cohorte)*: UGUTIO: hic -us dicitur societas ducentorum militum quia antiqua signa essent -os i. e. fasciculos stipule vel alicuius herbe sibi pro signis faciebant): FUND. Brunw. 5 p. 128,14: legiones, centurias, -os, cohortes, turmas et omnia que belli postulat usus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. col. 532^A: pedestres -os in medio locat.

4) *manipule (ornement ecclésiastique)*: UGUTIO: -us dicitur ornamentum manus sacerdotis): CARTA c. 840 (Pérard, Recueil p. 26): stolas duas, -as duas. CARTA a. 915 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 42

col. 135): -os VI cum auro. DIPL. Comit. Pal. Rib. p. 160 p. 366 (a. 949): dono... stola cum -o. Miss. Ambr. 224,55: -o albi coloris. CARTUL. S. Ben. Divion. II p. 48 (a. 1016): due stole cum carum -is. CARTA a. 1029 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 191 col. 393): dono... casulas tres, stolas, -os. CARTUL. Clun. IV 351 7 p. 640 (a. 1078): descriptio ornamenti ecclesie, -i VII. CARTUL. S. Cucuph. II 396 (a. 1089): vestimenta sacerdotis, amictum, alba, stolam, -um. ACTUS pont. Cenom. p. 418 (XIe): cum alba, stola et -o. LANFR. epist. I 13 col. 520^D: plerique autumant, -um esse commune ornamentum omnium, sicut et albam; nam et in cenobii monachorum etiam laici cum albis induuntur, ex aliqua patrum institutione solent ferre -um. HILDEB. lib. de expositione missae (PL 171) col. 1156^A: sudarium, quod -um vocamus. HERIM. TORNAC. restaur. col. 123^D: quasi blandiendo -um suum super eum proiecit. LEGES Edw. Conf. retr. 36. 5 p. 667: cum sacerdote induto alba et -o. ALEX. NECK. sac. ad alt. 363: -um, Gallice fanun. BENED. PETR. gesta II p. 219: pannum lineum pro -o.

5) *insigne*: CARTUL. Cath. Ambian. I 2 p. 5 (a. 1034): iusticie.

6) *serviteur*: CARTUL. Userc. p. 267 § 475 (a. 1001): -os eterne beatitudinis perfrui... mereatur. VITA Menel. p. 156,17: -os per dierum multorum curricula adgregat. EBBO BAMB. Ott. 2,17 p. 646: premissis ad Dominum pluribus gregis sui -is.

7) *réceptif, boîte*: ODO FOSS. Burc. p. 27: duo vasa preciosa ad limpham fundendam sive recipiendam in sacerdotis manibus, quorum unum -um vocamur, eo quod manu geritur.

manisus, -i *m.* [manus] *manche (d'un instrument)*: ANNAL. Bonon. II, II p. 220 (Savioli, a. 1200): -i de padella.

manitergulum, -i *n.* [manutergium] *manuterge*: MON. arch. Neap. V 447 p. 124 (a. 1088): una planeta de linum cum atmittum et orarium et -um suum.

manitium, -i *n.* v. *manica*.

manivestio 4. [manus et investio] *investir*: CARTUL. Clun. I p. 13 (IXe): ei tradiderunt et -erunt (i. -verunt).

manleita, -e *f.* [manus et levo?] *réquisition*: CARTUL. Biter. 140 p. 192 (a. 1131): quitam et firmancias, placita et iusticias et -is... habuit.

manivilis, -e *v.* *manualis*.

manka, -e *f.* v. *manca*.

manlevantia, -e *f.* [manus et levo] *droit, réquisition*: CARTUL. Mont. Pessul. p. 212 (a. 1104): -as de conducto domini. CARTA a. 1160 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 636 col. 1237): retinco meas -as per unum menscm. v. *manulevatio*.

manlevator, -is *m.* v. *manulevator*.

manlevo 1. v. *manulevo*.

manmon v. *mammona*.

I. manna, -e *f. forme*: mannas, -tis: HERIB. Bos. Thom.

col. 1288^C: in deserto -te saturari. 1) *nourriture céleste, manne (le plus souvent en figuré; UGUTIO: -a... cibus qualis de celo descendit filiis Israel):* ALCUIN. epist. p. 324,4: hec est -a, que sine fastidio satiat. HRABAN. epist. 9: -a de celis et potus de petra egenti populo dantur. AGOBARD. epist. p. 190,2: -a sumendum angelis molatur in escam. HINCM. REM. epist. col. 170^C: cunctaque sacramenta divina -a sunt. MILO ELN. Amand. II p. 462, 24: -e, id est corporis Christi, pastus. ARS. Bern. p. 92: hoc toria, hoc Pascha, hoc -a. WALTH. SPIR. Christoph. II 2,99: populum -a ninguente refectum. OLBERT. Veron. p. 750: -a dulcedinis cum virga asperitatis in arca testamenti Moysen iussit ponere. LANFR. comm. Pauli col. 188: idem illorum cibus, qui noster, non specie, sed significatione -a.

2) *poussière sacrée en laquelle se réduit le corps d'un saint:* RICHER. II p. 30: arcam... in qua virgam et -a id est sanctorum reliquias operuit. HARIULF. Angilb. p. 114: de -a sancti Iohannis Evangeliste. CARTUL. S. Vedast. p. 109 (XII°): reliquie... de -a sepulchri sancti Iohannis. CHRON. Rames. p. lxxvi: archam sanctam celesti -a refertam... transtulerunt.

3) *grain d'encens:* RECEPT. C. XXIII p. 68: -a turi unc. duo. ib. C. CLXVII p. 76: modicam murra addis aut aloen aut -a turis. COLL. Salern. II p. 405: -a colore alba.

2. **manna**, -e [forme refaite sur ital. manna, lat. manna] *forme:* manua: CARTA a. 1195 (DuC). *gerbe, botte:* CARTA a. 813 (Reg. Modena 1,8): lino -a quarta (COD. dipl. Langob. a. 837 [Hist. Patriae Monum. 13,230]). CARTA a. 1160 (Reg. Lucca 2, 112): una -a de lino. COD. Parm. 9 (a. 854): lino redatis -a (CARTA a. 889 [Fantuzzi, Monumenti ravennati dei secoli di mezzo I p. 91]). CARTA a. 1004 [Federici, Rerum Pomposianarum historia p. 445]). CARTA a. 1195 (DuC): octo salmas vini et sex -as lini.

mannagium, -i n. v. *managium*.

mannare, -is n. [v. *manneria*] *mesure de terre cultivée:* CARTA a. 1019 (DuC): a Peloniaco -e I a Filennio -e unum.

1. **mannaria**, -e f. v. *I. manaria*.

2. **mannaria**, -c f. v. *manneria*.

mannarica, -e f. [cf. 2. manna] *ici forme:* manarica. [orig. inc.] *grange:* ACTA pont. Rom. ined. II 93 p. 57 (a. 1005): clusa... de vinea bovarica et -a. CARTA c. 1070 (DuC): cum orteis et vineis vovarice sive -e, cum omni illicum pertinentia.

mannaricus, -a, -um [mannarica] *sens inc. formes:* manaricus: CARTUL. S. Cosma e Damiano I p. 521 (a. 994). ib. p. 522. mannaricus: REG. Farf. 770 (a. 1043). CARTUL. S. Cosma e Damiano I p. 521 (a. 994): vinea -a. GREG. CAT. reg. Farf. 770 (a. 1043): vineam -am. CARTUL. S. Petr. Vat. (Arch. soc. Rom. storia patria 25) p. 491 (a. 1073—74): tribus pecie de vinee -e quod sunt ad quarta rendendum. v. *magnaricus*.

mannaricus, -a, -um v. *mannaricus*.

mannariorum, -i n. *pour manuariolum [manus] mouchoir:* BENED. ANIAN. conc. col. 1253^A: in estate habeant singula -a linea propter sudores.

5 **mannas**, -tis f. v. *manna*.

manneria, -e f. [cf. esp. mañero, 'sans héritier', orig. inc.] *formes:* magnaria: v. Rev. Arch. Bibl. y Museos 16,418 (Burgos 1052). manaria: CARTA a. 1140 (Anuario de hist. del derecho español 6,431). ?MON. hist. Port. Leg. 1,379 (a. 1152). mannaria: CARTA a. 1110 (Bol. hist. Est. Astur, 4,149. maneria: CARTA a. 1152 (DuC) manuarua: CARTUL. S. Vict. Mass. II 187 (a. 1095). CARTA a. 1133 (DuC). *contribution grâce à laquelle les biens d'un vassal mort sans héritier passaient entre les mains d'un seigneur:* CARTUL. Car. 247 (a. 969): neque homicidio neque fornicio neque -a neque serna neque fossatera (cf. Floranes y Encinas, Memorias y privilegios de la ciudad de Vitoria. Madrid 1922 p. 118. Coleccion de Fueros. ed. Muñoz p. 66 [a. 1020]). CARTA a. 1018 (DuC): neque respondeat aliquid ad eius debita, non pro furtum, neque pro homicidium, neque pro fornicio, non pro -a, neque pro serna, neque pro fossare, neque pro anubda, neque pro castellia, neque pro facienda villa. CARTUL. Car. 243 (a. 1071): non intret ibi meum saionem in ipsum monasterium... non pro -a, non pro castellaria nec pro ulla colonia. CARTUL. S. Emil. Cocul. 223 (a. 1076): et -a clericorum sive laicorum nullo modo requiratur. CARTUL. S. Vict. Mass. II 187 (a. 1095): nec fossatera, nec -a, nec aliquem fiscum regalis palacii.

30 **mannerus**, -i m. [esp. mañero] *celui qui meurt sans héritier:* CARTUL. Car. 159 (a. 1062): illa curte... qui fuit de illo -o Ziti Ouecoz. ib. 163 (a. 1065): illa hereditate fuit de illo -o Zite Obeco.

35 **mannina**, -e f. [mannio] *sommation en justice (par un plaignant) et frais de justice:* HINCM. opusc. 15 cap. 15 (DuC): quia prius per -as veniebant, excogitarunt quidam ut per bannos venirent ad placita, quasi propterea melius esset, ne ipsas -as alterutrum solverent, hec ideo facientes ut ipsi bannum acciperent.

40 **mannio** 4. [germ. mancn] *appeler ou sommer à comparaître devant le tribunal:* CAPIT. reg. Franc. I p. 118,3 (a. 803): si quis ad mallum legibus -tus fuerit et non venerit. ib. I p. 270,5 (a. 816): de -re vero, nisi de ingenuitate aut de hereditate, non sit opus observandum. ib. I p. 283,39 (a. 818—9): de -re; si quis de statu suo, id est de libertate vel de hereditate, compellendus est, iuxta legis constitutionem -atur; de ceteris vero causis, unde quis rationem est redditurus, non -atur sed per comitem bannatur. ib. II p. 19,20 (a. 829): ut nullus ad placitum -atur, nisi qui causam suam querit. ib. II p. 313,31 (a. 864): non habent domos, ad quas secundum legem -ri et banniri possint. HINCM. REM. epist. col. 1030: non advocato meo ad mallum, ut publice se habent leges,

pro rebus ipsis -to. LEGES Henr. I 50,2 p. 573: si ita expresse sit -tus, ut ei placitum nominetur.

mannitio, -nis *f.* [mannio] 1) *sommation en justice (par un adversaire)*: CAPIT. reg. Franc. I p. 292,13 (a. 819): ut ille qui mannitur spatium -nis sue per quadraginta noctes habeat. ib. II p. 313,31: dicunt, quod de -ne vel bannitione legibus comprobari... non possunt. 2) *jurisdiction*: QUADRIP. (VI Athelstan 8,2) p. 178: una cum preposito, in cuius -ne sit. ib. (II Aethelst. 25,1) p. 165: a preposito in cuius hoc -ne sit.

mannopera, -e *f.* v. *manopera*.

mannus, -i *m.* *petit cheval*: AYNARD. p. 621: -us equus parvus. POLYPT. S. Vit. Virdun. p. 117: III denarios in -o. FRITHEG. Wilfr. p. 150 l. 1176: nec gilvis falerato stromate -is. ALEX. NECK. utens. p. 104: assint etiam -i, gradarii, palefridi.

mano 1. WALAHFR. exord. 7 p. 481,27: ab ipsis autem grecis... -o a manoth a mene. *metr.*: māno: SEDUL. carm. 2,26,6: nectara quotque -as.

1) *couler, ruisseler (en parlant d'un liquide ou d'une rivière)*: a) *absol.*: VITA Eucherii p. 53,10: fluviolium Cysindria, qui secus monasterium -at. DIPL. Arnulfi 20 (a. 888): in valle Laventa, a flumine eiusdem nominis ibi -antis sic nominata. POETA SAXO 5,326: plurima quo -at copia talis aque.

b) *avec complément*: HRABAN. carm. 16,9: flumina quadrifida paradysi a fonte -arunt. WALAHFR. carm. 5,18,32: lac -at ab ubere matrum. RATRAMN. corp. dom. (ed. Bakhuizen van den Brink) p. 51: similiter sanguis iulius de latere -ans. EKKEH. I? Walth. 999: -arunt cunctis sudoris flumina membris. WALTH. ANGL. app. alt. fab. 7,73: ulcere putredo -at cum sanguine fedo. c) *au figuré*: HROYSV. Theoph. 13: mentis... rigare... agellum de sophie rivis septeno fonte -antis.

2) *procéder de*: JOH. SCOT. ier. Dion. II 4, 5 p. 263: providentiam ex superessentiali et causalissima divinitate -antem. ib. filium qui a patre -ans, hoc est nascens. PASS. Petri et Pauli metr. 134: que Petri et Pauli voce -are solent. SENT. Anselmi p. 89: Abrahe... a quo populus Dei... -aturus erat. ib. p. 94: mandata... que a lege naturali -abant. CONCIL. Later. III can. 1: a predecessoribus nostris constituta -averunt.

3) *être inondé de, ruisseler, déborder (pour le contenant)*: VITA Eucherii p. 53,3: inundanter -avit vas. GALL. ANON. chron. p. 437: sudore. ib. p. 477: sanguine. RAHEW. 4,54 p. 292,11: cruore. COD. Pom. I p. 70 (a. 1170): lacte et melle. VINC. KADEL. chron. p. 29: lacrimis.

mano *adv.* v. *mane*.

manobra, -e *f.* v. *manopera*.

manolatus, -i *m.* v. *manuellatus*.

manolictilis, -e *forme*: manu lectilis: COD. eccl. Ravenn. p. 36 (X^e). *moulu*: CARTA a. 889 (Fantuzzi, Monumenti ravennati dei secoli di mezzo I p. 91): grano i

modio uno aiusto. COD. eccl. Ravenn. p. 36 (X^e): exenio grano -e quartario medio.

manopacio, -nis *f.* v. *manoperatio*.

manopera, -e *f.* sive **manopera**, -orum *n. pl.* [manus et opera] *formes*: maneopera: CARTUL. Gratianop. p. 109 (a. 1080—1132). mannopera: POLYPT. Irm. p. 150. manobra: CARTUL. Gellon. 529 p. 450 (post 1140). manuopera: CAPIT. reg. Franc. I p. 84,7 (c. 800). POLYPT. Irm. p. 52. ib. p. 311. manuopera: CARTUL. Gratianop. p. 123 (a. 1080). *corvée, prestation en travail manuel (A. F. 'manoeuvre')*: CAPIT. reg. Franc. I p. 84,7 (c. 800): qualiter et -a et ceterum servitium pro eo adimplere debeat. CARTUL. Derven. p. 89 (IXe): solvit unusquisque in anno... beneficia, caropera atque -a. POLYPT. Irm. II p. 2: facit in vinca ... -as. ib. p. 311: facit curvadas et -a. ib. p. 368: facit in unaquaque ebdomada corvatas II, -am I. POLYPT. Rem. p. 1: caroperas et -as. CAPIT. reg. Franc. II p. 323,2 (a. 864): illi coloni... qui caropera et -a ex antiqua consuetudine debent. ib. p. 323,6: de -a in scuria battere nolunt et tamen non denegant, quia -am debent.

manoperarius, -a, -um [manopera] *forme*: manuoperarius: CARTUL. Roman. 116 p. 136. 1) *adj., qui comporte un travail manuel*: GESTA abb. Font. p. 45: mansi... -i 18. CARTUL. Carrof. p. 104,20 (a. 1075—1100): corveas cartuales et corveas -as. 2) *subst., manouvrier*: CONCIL. Dion. p. 693,21: dum colliguntur vindemie... -os VIII. DIPL. Caroli II, II p. 63,5 (a. 862): circulos quoque et carpentarios vel -os ad preparanda vasa vinaria. CARTUL. Roman. 116 p. 136: Amandus iacit singulis ebdomadibus, aut aratorem I, aut -os III.

manoperatio, -nis *f.* [manopera] *faute de copiste*: manopacio: CARTUL. Carrof. p. 120,32 (c. 1100). *forme*: manoperatio: ACTA com. Flandr. p. 44, 13 (a. 1093). *corvée en travail manuel*: ACTA com. Flandr. p. 44,13 (a. 1093): ut nullus successorum meorum... equitationem aut servitium exercitus, seu -nem super homines ecclesie de cetero habeat. CARTUL. Carrof. p. 120,32 (c. 1100): vel talliam, vel -nem vel expeditionem.

manpresus, -a -um [manupresum] *arrêté*: CARTA a. 1187 (E. Zorzi, Il territorio padovano nel periodo di trapasso da comitato a comune [Miscellanea di Storia Veneta s. IV 3, 1930]) p. 265.

manreda, -e *f.* [A. S. manraedenn = *hommage*] *terre pour laquelle on doit l'hommage (dans l'est de l'Angleterre)*: REG. S. Bened. Holme (Stenton E. H. R. XXXVII 1922 p. 230. a. 1086): sciatis me dedisse... -am Askitelis et quicquid tenet in Walsham. ib. p. 226—7 (a. 1101—7): aufert... dimidiam possessionem cuiusdam domus quam tenuit Bondus, et -am cuiusdam mulieris cum ii. acris... et in eodem tempore seisivit Lefchild cum terra sua et dimidiam -am Elfredi. ib. p. 228: abstulit... dimidiam -am Anundi cum dimidia possessione. ib. p. 231: partita est tota terra illa cum -is eiusdem terre in duo.

mansa, -e f. v. *mansus*, *mensa*.
mansaricium, -i n. [*mansus*] *domaine rural*: CARTUL. Nic. 20 p. 26 (a. 1081): XL solidos ottolensium videlicet, pro toto -o meo, quod est situm in comitatu Nicie.
mansarius, -i m. v. *mansuarius*.
mansata, -e f. [*mansus*] *mesure agraire*: CARTUL. Roman. p. 49 (a. 1030): donat... unam -am de vinea. v. *masada*.
mansellum, -i n. v. *mansellus*.
mansellus, -i m. [*mansus*] *formes*: mansellum: DIPL. Ludov. Pii (a. 832. Bouquet, Recueil VI p. 524 n° 172). CARTUL. Icaun. p. 88,8 (a. 864). DIPL. Karoli III 145 d. 232,34 (a. 886). mansillus: CARTUL. Nobiliac. p. 36 (a. 880). mansilus: CARTA XIe (D. Morice, Mém. Bretagne I col. 403).
petit manse: CARTUL. Conch. p. 332,18 (a. 823?): -os illos qui sunt in ipsa valle. POLYPT. Irm. II p. 313: tenet -um I, habentem de terra arabili bunuaria III et dimidium. POLYPT. Derven. p. 10: X -i qui reddunt unusquisque de avena modium I. ib. p. 22: -um I, continentem in longitudine perticas VI, in latitudine perticas II et dimidium. DIPL. Pepin. I 32 (a. 838): ecclesia... una cum -o qui dicitur Mons Serenus. HINCM. REM. epist. col. 293^D: excepta cellula -i ipsius capelle, cum hortulo. DIPL. Caroli II, II p. 192,7 (a. 868): -os IV (habet unusquisque bunuaria III) et alios -os II (habet unusquisque bunuaria III et dimidium). DIPL. Caroli III p. 81 (a. 901): -os viginti sitos in pago Autissiodorensi. CARTA a. 904 (Bibl. Ec. Chartes 1869 p. 446,25): -os serviles IIII cum culturis dominicatis. CARTUL. Paris. I p. 86 (a. 936): adspiciunt in villa Linaias -i XX. DIPL. Ludov. IV 9 (a. 938): volumus ut -i qui sunt ad berbizilos instituta compleant servitia. CARTUL. Clun. IV 3375 p. 470 (a. 1060): excepto uno parvo -o. v. *masellus*.
manser, -is m. v. *manzer*.
mansia, -e f. v. *mantia*.
mansiatricus, -i m. v. *mansionaticus*.
mansiculus, -i m. [*mansus*] *petit manse*: FUND. ecclesie S. Maximi Barrensis (MGH, SS. XV) p. 981,36 (c. 1032): -um terre cum molendino bannali et omnibus usuariis.
mansile, -is n. [*forme refaite sur A. F., cf. mansionile*] *forme*: manzile: CARTUL. Gellon. 523 p. 444 (a. 1167). *mesnil, petit domaine rural*: CARTUL. Cormeriac. p. 50,27 (a. 860): de -e autem Tureio. CARTA a. 904 (Bibl. Ec. Chartes 1869 p. 447,9): cum -i et hortulo et viridario. CARTUL. S. Cypr. Pictav. p. 59,16 (a. 938): in villa Potiaco -e cum vineis. CARTUL. S. Julian. Turon. p. 253,18 (a. 984): ut... -e... excolerent. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 4 p. 11 (a. 1007—26). CARTUL. Vindoc. I p. 64 (a. 1040).
mansillus, -i m., **mansilus**, -i m. v. *mansellus*.
mansio, -nis f. *formes*: maiso: CARTUL. Cellafr. p. 109 (a. 1076—1101). CARTUL. Clun. IV 3792 p. 140 (a. 1100). maison (*indécl.*): CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 328 (a.

1062). maisos (*indécl.*): CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 175 (a. 1161). masio: CARTUL. Celsiniac. 70 p. 89. FORM. An. p. 50 (DuC). maso: CARTUL. Clun. II 1090 p. 183 (a. 960). CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 165 (a. 1045). mason (*indécl.*): CARTUL. Ausc. 15 p. 19 (a. 1070). mensio: CARTUL. Bit. 83 p. 107 (a. 1080).

I) *demeure contenant une ou plusieurs maisons*: A) *en général*: EINH. epist. 5: homines... qui -nes nostras emendent atque restaurent. GESTA Aldrici p. 12: diversas -nes ad opus fratrum... construxit. AMALAR. inst. can. col. 932^B: in -nibus et claustris canonicorum. CHRON. Moissiac. p. 303: -nes in quibus habitabant. CARTUL. Bellifoc. Lemov. 158 p. 220 (a. 889): ipsos mansos... cum -ne dominicaria. CARTA a. 927 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 49 col. 147): omnem districtum cum terra et -nibus ipsius burgi. DIPL. Hugon. 13,5 (a. 926): in possessionibus vel -nibus ecclesie. HROTSV. Pafn. 2,6: ubi moratur? ecce -o in proximo. CARTUL. Blandin. I p. 24 (a. 942): de -nibus... in portu Gandavo. HIST. Carcas. I 33 (a. 957): -nes coopertas (CARTA a. 1008 [G. de Manteyer, La Provence du Ier au XIIe s. p. 525]). DIPL. Otton. II 4 (a. 961): stabilimus ut habeant proprias -nes. CARTUL. Conch. p. 142 (a. 965): hoc est alodus noster unus caput mansus cum -ne et curte. CARTUL. Camaler. p. 64 (a. 970): -nem habitat Arluinus. CARTUL. Avenion. p. 71 (a. 976): -nes duas quas ego... construxi. CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 50 (a. 986): in -ne vestra me recepistis. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 24 (a. 1008): in civitate etiam Arelato, dono -nes meas, quas ego construxi et hedificavi. CARTUL. Conch. 26 p. 33 (a. 1031—post 1062): claudam fenestra de ipsa -ne. CARTUL. S. Marcel. Cabil. 25 p. 27 (ante 1048): curtile unum cum -ne desuper constructa. ACTA Phil. I 8 p. 26 (a. 1060): ipsam silvam utantur... rustici... ad -nes faciendas. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 469 (c. 1060): -nes sive domos. CARTUL. Conch. 19 p. 25 (a. 1065—90): de illis qui stabunt in dominicis -nibus eorum (CARTUL. S. Julian. Brivat. p. 122). CARTUL. S. Mont. 30 p. 49 (a. 1068): extra casalem et -nes suas. CARTUL. Bituric. 127 p. 228 (c. 1070): omnes boscos meos... ad -nes faciendas vel ad omne bastimentum. CARTUL. Gellon. 213 p. 183 (a. 1077—99): in circuitu ecclesie dono terram ad constituendas -nes. CARTUL. Talmund. 18 p. 41 (a. 1080): in cuius casamento sunt ille -nes. LIB. Domesd. (Staffs.) 246. a.: in burgo de S. habet rex... viii vastas -nes (ib. [Suffolk] II 290. ib. [Oxf.] 154. a. ib. [Unts.] 203. a.). ib. (Notts.) 280. a. (V. C. H. Notts. I. p. 247): iii -nes in quibus sedant xi domus. ib. (Oxford). fol. 154 a. i.: vocantur murales -nes quia si opus fuerit et rex preceperit murum reficient (ib. omnes -nes que vocantur murales... libere erant ab omni consuetudine excepta expeditione et muri reparatione). JOH. VEN. chron. 139,19: trecente -nes urerentur. CARTUL. Ausc. 27 p. 26 (a. 1090): de ipsa silva... ad ecclesiam faci-

endam et ad omnes -nes et officinas. DOC. comm. Ven. 22 p. 25 (a. 1095): petrineam -nem. LEGES Henr. I 4.3. p. 568: si quis plures -nes de diversis dominis habeat. EPIST. Vienn. spur. p. 109,19: sane infra claustrum ambitum, ubi clericorum -nes continentur, nullus omnino laicorum deinceps habeat -nem. CARTUL. S. Martin. Camp. II 137 (a. 1143): -num vel inhabitationum. CARTUL. Celsiniac. 629 p. 458 (s. d.): -nem indomnicatam et viridarium et ortos. CARTUL. S. Marcel. Cabil. 101 p. 86 (s. d.): domum et -nem de Sancto Ambrosio; -nem ita investitam sicut in die concordie erat.

B) *emplois spéciaux*: 1) *en parlant d'une église*: HINCM. REM. annal. Bertin. p. 144: iuxta -nem apostolici. MIRAC. Privati p. 140: sanctorum apostolorum et martyrum plurimorum ac confessorum adiens -nes. CARTUL. Conch. 26 p. 33 (ante 1031—post 1062): et alium hostium claudam de -ne de ecclesia. QUADRIp. (Alfred 2.) p. 49: si quis ad ecclesie -nem pro quacumque culpa confugiat.

2) *en parlant d'un ermitage ou d'une cellule monastique*: ALCUIN. Rich. p. 397,2: viro Dei -nem solitariam preparaverunt. THIETM. 6,27: absentium -nes monachorum.

3) *en parlant d'un hospice pour les pauvres*: VITA Ansb. p. 628,11: in eodem monasterio pauperum Christi debiliū -nes. WALAHFR. Gall. 2,42: quem deinde frater, cui suscipiendorum pauperum cura commissa est, assumens, congrua -ne refovit. CARTUL. Nemaus. 157 p. 253 (a. 1080): -nem elemosinariam et alias officinas necessarias ad pauperes.

4) *en parlant d'une infirmerie*: CONCIL. Aquisgran. (a. 816) p. 417,13: debet tamen a prelato -o infirmorum... intra claustra fieri (ib. p. 454,6).

5) *en parlant d'un palais*: HERIB. Bos. Thom. col. 1086^C: de concilio apud regiam illam -nem que Clarunde dicitur convocato (QUADRIp. [Alfred 1,2] p. 49). MAGNUS annal. a. 1067: regie domus -o.

6) *cabine d'un navire*: ALEX. NECK. utens. p. 114: ut -nibus nautarum distinctis super modium malus erigatur.

7) *(au fig.) chacune des 28 maisons du zodiaque lunaire*: Mss. XIIIe (Millas Vallicrosa, Las traducciones orientales en los manuscritos de la Biblioteca Catedral de Toledo. Madrid, 1942 p. 184): nomina -num lune. Mss. XIIIe (Millas Vallicrosa, Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval I, Barcelona, 1931, p. 251): hec sunt nomina XXVIII -num. hec de XII signorum -nibus siriace Temulenta nomina sic transtulit latina sollertia.

II) *gîte d'étape*: MIRAC. Genes. 2 p. 171,15: causa explorandi, an preparatas illis -nes repperisset. SALOM. II epist. 26: cum... ad nocturnam -nem sibi preparatam festinaret. ib. 33: -nem et necessaria cuncta subministrari.

III) *étape*: HRABAN. epist. 11: explicita mysteria omnium -num ab Egypto usque ad terram repromissionis. ANNAL. Fuld. II a. 852 p. 43,2: transiens per Angros,

Harudos, Suabos et Hohsingos et per -nes singulas... causas populi diiudicans. LAMB. HERSF. annal. a. 1062 p. 79,11: inter eundem secunda -ne morbo correptus obiit. HARIULF. chron. Centul. p. 21: villa... in qua... pater Richarius consueverat -nis habere hospitium. HELM. 39 p. 79,8: venerunt ad prime -nis locum.

IV) *droit de gîte des fonctionnaires royaux ou ecclésiastiques ou prestation en tenant lieu*: CAPIT. reg. Franc. I p. 116,11 (a. 803): ut nullus -nem contradicere presumat. DIPL. Caroli M. 200 p. 269 (a. 803): nec -nes seu paratas faciendum. CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 5,17 (a. 808): vel paratas aut -nes faciendam. LIB. trad. s. Petri Bland. p. 5 (a. 815): ad... -nes vel paratas faciendas (CARTUL. S. Bened. Floriac. p. 32 [a. 818]. CARTUL. Magalon. I p. 2 [a. 819]. DIPL. Ludov. Germ. 13 p. 16,19 [a. 833]. DIPL. Caroli II, II p. 43,25 [a. 862]. CARTUL. S. German. Prat. 1,85 [a. 1012—31] et passim. CARTUL. Brivat. 334 p. 339 (a. 874): discernimus ut in suprascripto monasterio nullus regius, sive abbatialis, aut episcopalis vel comitalis homo -nes sine fratum consensu accipere presumat. DIPL. Karoli III 79 (a. 883): nullus fidelium nostrorum in illorum -nibus sibi -nem accipere audeat. DIPL. Ludov. IV 9 (a. 938): nec freda aut tributa aut -nes aut paratas aut teloneum... exigere. FLODOARD. hist. col. 114^C: ut nullus iudex publicus in ipsas auderet ingredi, ut -nes intrando faceret. DIPL. Loth. III 35 p. 59,18 (a. 1131): qui advocati in curtibus cuiusdam ecclesie neque -nes neque hospitia debent habere.

V) *séjour*: ACTA Ludov. VII (Bouquet, Recueil XVI p. 3—4 c. 1137): proprium domum habere te in prefato burgo aut assiduam -nem prohibemus omnino.

VI) *loyer*: CARTUL. Terre Sancte p. 36 (a. 1121): ad sustentandam pauperum necessitatem, dedi III^{or} carucatas terre... et -nem domorum quas Engelbertus... construxit.

VII) *sens figuré, demeure de l'âme après la mort*: LIUTG. Greg. 14: ad patriam celestium -num. HRABAN. Hymn. 9 (6),4,3: lucis alma -o. WALAHFR. Wett. 510: -o celi. TRAD. Frising. 371 (a. 817): ad aditum eterne -nis. SMAR. coll. col. 201^D: facit... sanctus etiam spiritus -nem intus. DIPL. Otton. I 222a (a. 961): ob amorem Dei regnique eterni -nem. CARTUL. Clun. I p. 138 (X^e): in inferno -nem accipiat (cf. ib. IV p. 290 [a. 1049]). ib. I p. 522 (X^e): in -nibus eternis. CARTUL. Saviniac. I p. 324 (XIe): ut... -nem sibi preparat in celo. HARIULF. chron. Centul. p. 35: qualem -nem preparavit mihi Deus... in celo. BALD. BURG. carm. 127,10 p. 102: Christe mihi prosis, tu mihi -o sis. BERTHOLD. ZWIF. chron. 12 p. 190,2: adiit sidereas -nes.

VIII) *domaine rural d'une grandeur déterminée (pour mansus)*: CARTA c. 900 (Duvivier, Actes et doc. anc. concernant la Belgique I p. 5): pratum unum et in C. -nem unam beneficium mihi... excolendi, faciet. CAR-

TUL. Brivat. 291 p. 298 (a. 926): -nes duas quas Eldebertus necnon et Girbertus visi sunt excolere. CARTUL. Conch. 82 p. 78 (ante 1031–1065): de unaquaque -ne terre tenus stante unum denarium. CARTA Guill. I (Reg. RR. Anglo-Norm. I 119. a. 1070): hec sunt ecclesie et decime duarum -num. GUILL. MALM. gesta Pont. V p. 387: terre partem... sub x -num estimatione taxatam. LIB. Domesd. I. 8. a. i. (Kent): III -nes terre in Rovecestre (ib. Essex, Colchester II p. 104). CARTUL. Conch. p. 346 (XIe–XIIe): caput -o (i. *domaine principal*. ib. p. 347). HEX. PRIOR. p. 58: aliam partem terre ibidem, ad dilatandam suam propriam -nem. CARTUL. Castrudun. p. 30 (a. 1196): totam campipartem sepedicte terre, excepto arpeno -nis qui pro oblitis liber remanet. v. *caputmansio*.

mansiolus, -i m. [mansus] *petit domaine rural*: CARTUL. S. Steph. Divion. 76 p. 96: item Quintinico *domo* -um.

mansionalis, -e [mansio] 1) *adj.*, qui *contient une maison, habitable*: ACTA pont. Rom. Gall. I 184,9 (a. 1106): apud Fangum... duos mansos -es cum banno. 2) *subst.*, *petit domaine*: a) *neutr.*: MIRAC. Berch. p. 1024^E: a primi habitatoris nomine Haraoth -e nuncupatur. DIPL. Congr. II 201 p. 271,7 (a. 1033): in Attrebato -ia tres. CARTA XIe (Colliette, Mémoires Vermandois I p. 693). b) *fém.*: CARTUL. S. Trin. Rotom. p. 422 (a. 1030–91): Ernaldi -em.

mansionaliter [mansionalis] *à titre de droit de logement*: ANTIQ. Lemov p. 121 (a. 883): nullus episcoporum... -r requirere seu exigere presumat.

mansionaria, -e f. v. *mansionarius*.

mansionaris, -is m. v. *mansionarius*.

mansionarium, -i n. v. *mansionarius*.

mansionarius, -a, -um *forme*: mansionaris: CARTUL. Clun. IV 3346 p. 443 (a. 1050). 1) *adj.*, qui *appartient à un manse*: COD. Frid. 13 p. 178: cum hobis -is ad illas duas cortes pertinentibus. COD. Hartw. 16 (W. Hauthaler, Salzburger Urkundenbuch I) p. 198: in eadem villa unum -um locum. DIPL. Henr. V (a. 1107. DuC): non claustralis sedis sed -e terre domus. CARTUL. Vedast. p. 343 (XIIe): decima... in curtillis vero -is.

II) *subst.*: A) *masc.*: 1) *gardien de l'église (dignité ecclésiastique)*: TRAD. Frising. 226 (a. 806): ego... presbiter et -us. CAPIT. reg. Franc. I p. 355,12 (a. 817): bibliothecarius unus et -us et hostiarius unus. AGAPIT. II epist. 918^A: Gregorio -o scole confessionis B. Petri. VITA Chrod. p. 570,32: surgentes -i, viderunt sepulchrum beatissimi martyris diligentissime clausum, set sigillum a suo loco remotum. JOCOND. Serv. (MGH, SS. XII) p. 120,18: ut -is ecclesie invitis quicquid vellet faceret. SERELINUS mirac. S. Trudonis (MGH, SS. XV) p. 823: quedam anus -i officio functa. CARTUL. Ultrai. I 264,1 (a. 1116): in anniversario suo... constituit... duos *denarios* -o, duos servanti dormitorium. TRAD. Ratisb. 981 (c. 1185): Gnenelin -i ecclesie. CARTUL. S. Vedast. p. 294

(XIIe): canonicus... -us castri beatissimi Patris Vedasti.

2) *intendant royal (chargé de pourvoir au gîte du roi et de ses 'missi' au cours de leurs déplacements)*: CAPIT. reg. Franc. I p. 298,12: -us autem faciat simili modo cum suis iunioribus per mansiones episcoporum et abbatum et comitum qui actores non sunt et vassorum nostrorum. HINCM. REM. ord. palat. (ed. Krause in usum scholarum) p. 15: sacrum palatium per hos ministros disponebatur, per camerarium videlicet et comitem palatii... comitem stabuli, -um, venatores. ib. p. 18: -us intererat, super cuius ministerium incumbabat, sicut et nomen eius indicat, ... ut tam suprascripti actores, quamque et susceptores, quo tempore ad eos illo vel illo rex venturus esset, propter mansionum preparationem, ut oportuno tempore prescire potuissent. FORM. Augiens. C 7: apud -os domni imperatoris. FORM. Ratisb. p. 468,12: ad -um domni regis. DIPL. Caroli III p. 16 (a. 898): neque quilibet -us cuiquam mansionem ibidem prebeat. REGINO chron. a. 895 p. 143,21: Adalongum comitem sui -i. CARTA a. 1043 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 221 col. 446): in presentia scilicet virorum nobilium id est Airardi eiusdem sedis archidiaconi precipui atque -us.

3) *tenancier d'un manse, manant (A. F. mansionier, masoyer)*: ALCUIN. epist. 267: ideo dico -um te, quia multe mansiones sunt in domo patris eterni. LIB. trad. S. Petri Bland. p. 61 (a. 950): mansum unum... cum -o ac maiore. DIPL. Otton. I 126 (a. 950): cum omnibus appenditiis et adiacentibus... piscationibus, -is, barscalkis. FOLC. gesta Bert. p. 67: quorum progenitores et avorum avi in suprascripta villa fuerant -i. CARTA a. 986 (Colliette, Mémoires du Vermandois I p. 559): ceteri vero -i et hospites ipsius ville. CARTUL. Matic. p. 2 (a. 1018–30): XII mansos cum curtilibus, -is. ANSELM. LEOD. gesta episc. Leod. 53 p. 221: unicuique -o per singulas ebdomadas binos dari constituit denarios, ne pre instante angustia boves vendere aut... terram inaratam relinquere cogerebantur. CARTUL. S. Cyr. Nivern. p. 136 (a. 1083): quodcumque scilicet in villa Parigniaci habere videbatur, id est terram et censum et eiusdem terre -os cum consuetudinibus suis. CARTUL. Stabul. I p. 265,4 (a. 1095): ut essent -i censum indictum solvendo. DIPL. Henr. IV 476 p. 649,26 (a. 1102): neque -us aliquis nisi in curte, ad quam pertinet. CARTUL. Omn. Sanct. p. 246 (a. 1131–40): proprie tenebit omnes homines suos tam servos quam -os. CARTUL. Coron. p. 147 (a. 1178): in domo cuiusdam -i eorum. ACTA Phil. Aug. I 237 p. 291 (a. 1188): de singulis domibus que proprium habent -um. ib. I 248 p. 302 (a. 1189): homines qui -i sunt in potestate Beati Andree. COD. Egmund. lib. Adalb. p. 84: quicumque vero inter prefatos terminos sive liber sive ministerialis comitis -us ecclesie Ecmundensis fuerit citatus a villico. v. *mansuarius*.

4) *celui qui réside, habitant*: ACTA Pont. Rom. Gall.

III 50 p. 107 (a. 1162): aliquam certam summam... quam unusquisque, qui -us non fuerit, percipere debeat. STATUT. Arelat. 89 p. 220: nullus recipiatur... in ciantadanagio Arelatis nisi prius iuraverit... quod sit -us Arelatis per quinquaginta annos et quod nullus credatur esse civis seu habetur, nisi sit -us. ACTA pont. Rom. Gall. I 112 p. 295 (a. 1170—74): si in civitate -us non esset. ib. III 124 p. 181 (a. 1182): preposito, decano et canonicis -is Atrcbatensis ecclesie. v. *mansorius*.

B) *fém.*: 1) *habitante (d'une ville)*: BOVO BERT. relat. p. 533,28: mulier ceca, huius civitatis -a ideoque cunctis nostris notissima. 2) *bénéfice du gardien de l'église*: CARTA a. 1073 (Muratori, Antiq. Ital. IV col. 807): offerimus in eadem ecclesia sancte Marie ad -am quam suprascriptus Guido genitor noster constituit in eadem ecclesia.

C) *neutre: maison*: UGUTIO: hoc -um, locus aptus ad manendum.

mansionatica, -e f. v. *mansionaticus*.

mansionaticum, -i n. v. *mansionaticus*.

mansionaticus, -i m. [mansio] *formes*: mansiaticus: ANTIQ. Lemov. 333^a p. 123 (a. 889). mansionatica: CAPIT. reg. Franc. I p. 85,22 (c. 800). CARTA a. 924 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 49 col. 147). mansionaticum: DIPL. Karoli III 47 p. 78,30 (a. 882). DIPL. Henr. II 12 (a. 1002). mansionaticus, -us m.: DIPL. Karoli III 120 (a. 885).

1) *gîte d'étape, étape*: CAPIT. reg. Franc. I p. 306,12 (a. 823—26): in illis vero locis, ubi modo via et -i a genitore nostro et a nobis per capitulare ordinati sunt. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 497,11: indeque per Attinicum et consuetos -os Compendium adiit. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135 (a. 893): debet ad proximum -um senioris aut cum carro vel cum caballo quicquid ei precipitur portare.

2) *hébergement, droit de gîte ou prestation en tenant lieu*: CAPIT. reg. Franc. I p. 84,9 (c. 800): ut nullus iudex -os ad suum opus nec ad suos canes super homines nostros atque in forestes nullatenus prendant. CAPIT. reg. Franc. I p. 211,36 (a. 806—10): -os et parveredos accipiant, non solum super liberos homines sed etiam in ecclesias Dei. CARTA a. 815 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 33 col. 99): sibi vel hominibus suis -os parare aut veredos dare prestare cogant. CARTUL. Ins. Barb. I p. 221 (a. 816): nec -os nec paratas... exigere (DIPL. Ludov. Pii a. 830 [Bibl. Ec. Chartes 59, 1898 p. 251]. DIPL. Pepin. II 59 [a. 848]. DIPL. Loth. III 99b p. 159,14 [a. 1136]). CARTUL. S. Maxent. p. 13,26 (a. 848): missus noster... -um accipiat (DIPL. Karlom. 22 p. 317,16 [a. 879]. DIPL. Caroli III p. 39 [a. 899]). DIPL. Caroli II, I p. 321,18 (a. 849): aut -os vel paratas faciendas (CARTUL. Clun. III 1794 p. 49 [a. 988]). DIPL. comit. Pal. Rip. 305: requirantur... nec... -os nec paratas. ib. 314 (a. 859): non -os, non parveredos tol-

lendos. CARTA a. 860 (D. Morice, Mém. Bretagne I col. 315): nec scaras vel -os seu coniectos... exquirere. CARTA a. 875 (P. F. Chifflet, Hist. de l'abbaye de Tournus p. 216): exquirere aut -um aut paratam (DIPL. Hugon. 13,3 [a. 926]). HINCM. REM. epist. (Zeitschr. f. Kirchengesch. X p. 123): qui presbiteros suis paratis et -is non gravent. DIPL. Catal. I p. 61 (a. 878): neque pascuaticum nec -um aut aliquas redibitiones. DIPL. Bereng. I 45,14 (a. 894): in domibus suis aliquod -um potestative tollere. ARCH. comit. Barch. 122 (a. 899): paratam aut -um accipere. DIPL. Otton. I 4 (a. 936): nullus episcopus missusve suus neque iudex publicus neque missi nostri -um exigant. DIPL. Otton. III 226 (a. 996): in eius pertinentiis potestative -um faciant. ACTA Phil. I 14 p. 44 (a. 1060—61): aut -um parafredum aut elogias presumat. DIPL. Henr. V (Muratori, Ant. Ital. I col. 602^E): ut nullus comes eorum colonos seu inquiliones pro allogariis, quod -um dicitur, molestare audeat.

3) *loyer d'une maison*: COD. Amalf. I 126 p. 213 (a. 1125): debeat abitare... in ipse kase... sine -o. ib. 184 p. 343 (a. 1172): pargiare debeamus... -o per omnem unum annum.

4) *logis, maison (pour mansio)*: CARTUL. Brivat. 122 p. 138 (a. 916): campellos duos quos de Aldefredo preposito acquisivit ad -um Donnoleni.

5) *tenancier d'un manse (pour mansionarius ou mansuarius)*: CARTUL. Molism. p. 93 (a. 1103—07): iusticiam, bannum et curvatam et ceteros redditus quos -i reddere debent pro terra quam tenent.

mansionile, -is n. [mansio; cf. A. F. mesnil] *formes*: mansionilis (v. Ch. Ed. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine d'après les plus anciens censiers p. 646 n. 3): CAPIT. reg. Franc. I p. 84,36 (c. 800). ib. I p. 254,31 (c. 810). CARTUL. Stabul. I p. 75,5 (a. 827). GESTA abb. Font. p. 23. DIPL. Caroli II, II p. 114,14 (a. 864). VITA Rigob. p. 65,3. VITA Egil. p. 241. DIPL. Otton. I 289 p. 405,6 (a. 965). LIB. trad. s. Petri Bland. p. 28. ib. p. 36 (XIe). mansionilius: LIB. cens. s. Petri Gand. p. 67 (XIe). mansionillum: ACTA pont. Rom. ined. I 251 p. 233 (a. 1163). ACTA Phil. Aug. I 70 p. 92 (a. 1182—83). mansionillus: CARTUL. S. Martin. Camp. II 17 (a. 1134). mansionilum: LIB. cens. s. Petri Gand. p. 44 (XIe). cf. *maisnile, 2. manile, mansile, mansionale, masnile*.

1) *petite 'villa', petit domaine ou, plus tard, petit vilage, hameau*: a) *en général*: CAPIT. reg. Franc. I p. 84,36 (c. 800): ad -es vero pullos habeant non minus L (*opp. villis capitaneis*). VITA Rigob. p. 65,3: loco qui dicitur Gerniacacortis, et non illic ut hodie villa, sed exiguus -is fuerat. ib. p. 59,2: Pipinus tunc moraretur in parvo -i... causa venandi. VITA Egil. p. 241: villas vel -es... cum omnibus appendiciis suis. CARTUL. Remens. I p. 178 (a. 991): quod ad presens possidet... sive sit ecclesia, sive villa, sive -e, sive predium ab aliquo datum (ib. I

p. 242,6 [a. 1090]). HARIULF chron. Centul. p. 95: canonici... qui habent ad stipendia villas IV, hoc est Eghod, sanctum Vigilium, et duos -es. ACTA Phil. Aug. I 70 p. 92 (a. 1182—3): predium, in quo granchie monachorum et -illum quod dicitur Bonus Villerus continetur. b) *tenure, domaine contenant les bâtiments d'exploitation et les terres*: DIPL. Caroli II, II p. 114,14 (a. 864): in Culbraco -em unum cum omnibus manciptis seu terris sive silvis ad eosdem -es pertinentibus. FLODOARD hist. col. 245^D: pro rebus sancti Remigii in Vosago coniacentibus, de quibus quidam homines quoddam -e conabantur auferre. CARTUL. Clun. I p. 674 (X^e): -e... cum vineis, pratis. LIB. cens. s. Petri. Gand. p. 42 (XIe): *dedit* de silva -is 4, his nominibus.

2) *bâtiment d'exploitation d'un domaine rural*: CAPIT. reg. Franc. I p. 254,31 (c. 810): de -ibus que ad supra scriptum mansum aspiciunt; in grisione villa invenimus -es dominicatas, ubi habet scuras III et curtem sepe circumdatam. GESTA Aldrici p. 103: in diversis -ibus circa monasterium constructis. CARTUL. Belliloc. Lemov. p. 57 (a. 943): *curtem* cum -e ubi D. visus fuit manere. LIB. trad. s. Petri Bland. p. 79 (a. 965): omnia tradidit cum... farinariis, -ibus, peculiiis. CARTUL. Gemet. p. 48,7 (a. 1030): cum suis omnibus appendiciis, -ibus, ecclesiis.

3) *maison (pour mansio)*: CARTUL. Blandin. p. 21 (a. 941): *expetiit* -es omnes in portu Gandensi, ib. p. 38 (a. 966): *dedit* in ipso portu omnes -es (DIPL. Loth. Franc. 22).

4) *caput mansionile, chef manse, où se trouve la maison d'habitation du tenancier*: CARTUL. Belliloc. Lemov. 58 p. 104 (a. 943): cedimus -e ubi M. visus est manere (v. *cap[ut] mansionile, chef manse*).

5) *manant, tenancier d'un manse (pour mansionarius)*: VITA Anseg. p. 640: ad infirmorum curam -em qui dicitur Bothmeragus. CARTA a. 1082—92 (Duvivier, Actes et doc. anc. concernant la Belgique I p. 278): advocacionem cuiusdam -is... obtinuisse probamus.

mansionilis, -is f., mansionilius, -i m., mansionillum, -i n., mansionillus, -i m., mansionilum, -i n. v. mansionile.

mansio, 1. [mansio] 1) *insister sur son droit de résidence*: DIPL. Karoli III 188 p. 316,26 (a. 886): ut nullus iudex, nullus seculi principatus -are aut servitium exigere aut occupare presumat. 2) *assigner la terre aux manants*: CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 101 (a. 977): dono vobis ipsam terram... ut faciatis eam vestiri et -ari.

mansis, -is f. v. mansus.

mansitatio, -nis f. [mansito] domicile: VINC. KADL. chron. p. 45: in aliena... -ne me hodie occupatum invenisti.

mansito 1. *habiter, demeurer*: WALAHFR. Gall. 1,21: interrogavit... in quo heremo vir -aret eximius. RUD. FULD. Leob. 19: ibique cum famulabus Dei secum commorantibus -avit. VITA Liutb. 10: ubi... aliquod tem-

poris spatium -abat. ANNAL. Fuld. II a. 850 p. 39,25: cum... inter Saxones... -aret. VITA Gamalb. 13,6: ut -are nollet in domo propria. ORTL. chron. 1,14 p. 68,3: ubi noviter collecta adhuc -abat congregatiuncula. VINC. KADL. chron. p. 168: ignaris omnibus, quibus rex in locis -aret.

mansiuncula, -e f. forme: mansiunculum: CARTUL. Roman. p. 75 (a. 889). 1) *petite maison (pour les domestiques ou les maîtres)*: ALCUIN epist. col. 139^C: mee parvitatis... -am visitare non sprevisit. CARTUL. Lerin. 246 p. 255 (a. 824): domos ad habitandum tres, cum -as modicas totidem tres. CARTUL. Roton. p. 5,16 (a. 833): villam... cum manso meo et aliis -is ubi ipsi manentes commanent. GESTA Aldrici p. 100: vasallis et capellanis sive servientibus qui Domino nobisque in nostra -a militare videntur. TRAD. Ratisb. 79 (a. 875—85): in areis namque ac domibus cum universis simul edibus, exceptis autem servorum -is. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 318 (a. 1053): totum quod habemus in una -a. AELN. Canut. III 42 p. 129,25: singulorum -e dispiciuntur. HELM. 49 p. 97,15: imposuitque illic -as, intendens ibidem communitate castellum. SIGEBOTO Paulin. 18 p. 918,23: -am optate paupertati competentem sibi construi fecit. COD. Lauresh. 53,28: ecclesiolam... cum -is et ceteris necessariis. ROBERT. MELODUN. sent. praef. p. 8: more peregrinantium nocturnas -as faciendo.

2) *pièce: a) d'une maison*: CARTUL. S. Mar. Josaph. (ed. Métais) p. 7 (c. 1120): matrem tuam... in aliqua eiusdem domus -a... permetter habitare. b) *d'une cellule monastique*: CONCIL. Aquisgran. a. 816 p. 451,25: in -is sanctimonialium. WALAHFR. Gall. 1,2: oratorium... constructus, -as in quibus commanent, fecerunt. AMALAR. inst. sanct. col. 970^C: intra claustra monasterii sanctimonialia canonice viventes proprias solite sint habere -as. HINCM. REM. Remig. p. 303,10: factaque -a cum lecto. VITA Liutb. 22: episcopus... cellulam -e iam ad opus paratam... benedixit. GERH. AUG. vita Udalr. 4 p. 392,48: ad -as redire permisit. VITA Meginr. 8: ipse venerabilis vir in privata -a. ORTL. chron. 1,3 p. 18,17: iuxta quam edificatis... monachorum -is. VINC. KADL. chron. p. 45: unde quidam ad philosophum ingressus, fuliginose situm -a... ipsum... macie videt horribilem. c) *en parlant d'une chapelle*: HERIM. ARCH. Edm. 3 p. 33: donec ad sancti descendunt -am. d) *cabine d'un bateau*: RIMB. Ansc. 7 p. 29,22: dedit eis navem optimam... in qua crant due -e satis oportune preparate. e) *logette pour les animaux*: ALCUIN genes. col. 529^A: arca describitur, ut animalia tanta et tot, cum -is convenientibus sibi et escis eorum, ferre potuerit.

3) *châsse*: BRUNO QUERF. frat. 13 p. 732,33: ut, tota ecclesia ardente, omnes -e in parvo claustro cum sacris corporibus ad cinerem comburerentur. MIRAC. et TRANSL. Lamb. p. 71: ligneam ei preparaverant -am.

4) *au figuré, case, catégorie*: RADULF. DIC. I p. 18:

quicquid... inter computandum occurrerit ordine terno distingue, vetustissima, vetera, moderna, quasi -is tribus... recollige.

5) *mesure agraire (de petite dimension)*, cf. *mansus*: CARTA a. 805 (Birch. Cart. Sax. [1885]) I 449: mediam partem unius -e id est an geocled ubi ab incolis Ecghenng lond appellatur (v. NED s. v. suling). CARTUL. S. Pauli Lond. (Gibbs) p. 157 (a. 1106): unam -am terre... extra murum Sancti Pauli. GUILL. MALM. gesta pont. V p. 392: aliquantulam terram, id est quinque -as.

mansiuunculum, -i n. v. *mansiuuncula*.

mansius, -i m., **manso**, -nis m. v. *mansus*.

mansivus, -a, -um [manco] *stable*: GERARD. CREM. trad. Isaac Israeli defin. p. 328: si forma ambulacionis est fixa et -a.

mansoarius, -i m., **mansoerius**, -i m. v. *mansuarius*.

1. **mansor**, -is m. *habitant*: WALAHFR. Wett. 366: querens quis -r inesset. SMAR. coll. in ev. Jo. 14,2: parat mansiones, parando -es. MIRAC. Genes. 2 p. 171,25: habitaculum tanto -e condignum. COD. trad. mon. Lunel. 149 p. 87: mansum unum cum -e suo. VITA Urb. Ling. p. 492: sibi... servire -es eorum cogere. NORB. IBURG. Benn. 4 p. 873,44: si eidem loco perpetuum se -em stabilire maluisset. VITA Hilt. II 24 p. 467^F: ville eiusdem -es.

2. **mansor**, -is m. [mando] *celui qui mange (l'eucharistie)*: GUIBERT. Nov. gesta Franc. VII 2 col. 789^B: sicut de Dominici corporis -ibus legitur: 'quia manducaverunt et adoraverunt'.

mansora, -e f., **mansoria**, -e f. v. *mansura*.

mansorium, -i n. v. *infra*.

mansorius, -a, -um *forme*: mansorius: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 852 p. 323 (c. 1190). 1) *adj., habitable*: JOH. GORZ. Chrod. p. 569,12: -as heredibus preparant domos. MONAST. Angl. V p. 447 (c. 1154): in loco... tabernacula -a fecerunt. 2) *subst.*: a) m., *habitant*: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 852 p. 323 (c. 1190): a totius burgi mansorius... omnes consuetudines exigerent. v. *mansionarius*. b) n., *domaine rural avec sa maison*: ACTA pont. Rom. ined. I 139 p. 123 (a. 1123): unum -um terramque ei pertinentem. ACTA com. Flandr. 124 p. 287 (a. 1119—27): -um et terram appendicem Garini... -um Petri de Cruce. ib. p. 289: duo -a in villa que dicitur Cupella... apud Sanctum Albinum unum -um terramque ei pertinentem... et quoddam -um in prato.

mansoum, -i n. v. *mansus*.

mansorius, -i m. v. *mansorius*.

manssus, -i m. v. *mansus*.

manstruca, -e f. v. *mastruca*.

mansualis, -e [mansus] 1) *qui dépend d'un manse*: 50 CARTUL. Florin. a. 1029 (Berliere, Documents inédits I p. 11): de focis -ibus in Florinis. CARTA S. Quint. a. 1127 (DuC s. v. mansus): de terra autem -i.

2) *tenancier de manse*: CARTUL. Anian. 95 p. 234 (a.

1152): scimus... nos esse... homines -es... Guillermi, abbatis Anianensis... pro manso quod habemus... a vobis.

mansuarius, -i m. [mansus] *formes*: mansarius: DIPL. Otton. I 348 p. 475,7 (a. 967): mansoarius: POLYPT. Irm. II p. 165. mansoerius: CARTUL. S. Symph. Augustod. p. 50 (a. 1098—1112). mansurius: CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135,23 (a. 893). masuarius: CARTA a. 1082 (Duvivier, Actes et doc. anciens concernant la Belgique I

10 p. 49). *tenancier de manse (A. F. masoyer)*: CAPIT. reg. Franc. I p. 86,28 (c. 800): pullos vel ovas quos servientes vel -i reddunt per singulos annos. POLYPT. Irm. II p. 165: ipse... est divisus per -os. HINCM. REM. epist. col. 21^B: 15 pauperes ecclesiasticos et fidelium vestrorum -os in caricaturis et paraveredis contra debitum exigendis, gravare. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 135: de unoquoque manso ingenui 4 denarii de censu dominico et 4 de facultate -i. CAPIT. reg. Franc. II p. 318,15 (a. 864): non... a -is vel ab his qui censum debent, maior modius

... exigatur. FOLC. comp. hist. Lobb. (J. Vos, Lobbes, son abbaye et son chapitre I p. 383): omnes extra comanentes sunt ecclesie Lobiensis -i censuales. CARTUL. Florin. a. 1012 (Berliere, Documents inédits I p. 5): si 25 ecclesia de suis... terris... aliquos -os fecerit. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 218 (c. 1060): de uno virgario, cum uno manso et -o terciam partem. CARTUL. Clun. IV 3467 p. 576 (a. 1074): donamus... de rebus meis... preter condaminas ubicumque -us elegerit. CARTUL. Mont. Pessul. p. 283 (a. 1143): -is... in quorum manso pre-

dicta terra est. v. *mansionarius, masuarius*. 30 **mansuefacio** 3. *adoucir, humaniser*: ADAM BREM. 2,50: barbaros natura feroces epulis muneribusque -fecisse laudatur. WIBALD. epist. 232^{EX}: mentem ipsius et verba et omne opus ad dilectionem... vestre persone... -facere et inclinare non desistimus.

mansuefactus, -a, -um 1) *adouci, humanisé*: HROTSV. Mar. 714: qui subito proni ceciderunt -i. Dion. 99: his nimium iustus monitis vir -us. 2) *apprivoisé, domestique (pour un animal)*: ANAST. chron. 285,35: agrestibus et -is animantibus.

mansuefio, -fieri (*passif de mansuefacio*) *s'adoucir, s'apprivoiser*: MALSACH. ars p. 43: mollio, madefio, -o.

mansuesco 3. 1) *trans., apprivoiser*: HROTSV. Mar. 45 727: feras silve -ere. VINC. KADL. chron. p. 142: sed herebi millies -ere furias, quam femineam semel exoraveris truculenciam. 2) *intr., s'améliorer*: WALAHFR. hort. 340: culta... docet -ere terra. VITA Odulfi II 13: -it incendium continuo. VINC. KADL. chron. p. 12: hostium atrocissimi ad eius -ebant aspectum. ib. p. 44: nonnunquam eciam sue delenitus coniugis amplexibus -ebant.

mansuetudo, -inis f. 1) *douceur, bonté, mansuétude*: LIUTG. Greg. 11: tanta familiaritate et -ine leticiaque

spiritali illuminati sunt. WETT. Gall. 23^{ex}: crescens -ine et humilitate in Domino. EINH. Carol. (ed. Halphen) p. 64: a sue nature benignitate ac solita -ine. HRABAN. epist. 20 p. 425,21: reminiscens -inis et humilitatis. HROTSV. Gall. I 3,2: serenitatis faciei -inem forte designat eius animi. THANGM. Bernw. 56: quid hac beati viri -ine dulcius? OTTO FRIS. gesta 2,13 p. 116,5: aliquid Romane -inis et sagacitatis trahentes. ACTA Pont. Rom. Gall. II 79 p. 164 (a. 1154): ex -ine apostolica. BERNARD. serm. de sanct. col. 436^B: -o vera... ex humilitate procedit.

2) *titre honorifique (Votre ou Notre Clémence)*: a) à un empereur ou un haut dignitaire laïque: CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 2,4 (a. 826): episcopus nostram expetivit -inem. ib. p. 3,20 (a. 831): per nostre -inis preceptum (DIPL. Ludow. Germ. 16 [a. 835]. DIPL. Caroli II, I p. 7,12 [a. 841]). AGOBARD. leg. Gund. col. 113^B: obsecro imperturbabilem -inem vestram (sc. imperatoris). CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 95 p. 99,10 (a. 860): abba... veniens ad nostram (sc. Salomonis ducis) -inem petiit. CARTUL. Stabul. I p. 82,27 (a. 862): hoc nostre -inis edictum. DIPL. Otton. I 215 (a. 960): dilectissimus filius et equivocus noster Otto nostre suggestit -ini. TRAD. Frising. 1441e a (a. 1022—39): notum sit Christi fidelibus, qualiter monialis femina nomine Pezala quandam -inem adiit. DIPL. Henr. IV 417 (a. 1091): per has nostre -inis litteras. b) à un évêque: CARTUL. S. Ben. Divion. II 450 p. 220 (a. 1115): -inem nostram rogantes.

mansuetus, -a, -um (*superl. mansuetissimus*) 1) *adj.*: a) *doux, paisible, patient* (UGUTIO: -us... mitis, nulli iniuriam faciens, vel domitus, vel quasi manu assuetus): LIUTG. Greg. 12 p. 76,24: virum venerabilem et electum, -um et pium. WETT. Gall. 24 p. 269,29: -us et humilis. VITA Rup. 2 p. 157: vir... prudens et -us. HROTSV. gesta 431: -us, clemens, humilis. RUOTG. COL. 24 p. 25,11: in virum dei Brunonem, bonis certe -issimum. DIPL. Henr. V (CARTUL. Mog. 451) p. 359,30: ego -a velut pridem petitione castrum beate Marie... repetii. OTTO FRIS. chron. 7,35 p. 371,21: -a severitate sine ira. b) *domestique (pour un animal)*: ANAST. chron. 286,8: animalia campestris et -a. GERARD. CREM. transl. Arist. anal. post. p. 70,24: bipes -um animal, *définition de l'homme chez Aristote*. SIMON. TORNAC. summa (O. Lotin, Psychol. morale III p. 108,59). c) *(en parlant de dignitaires ecclésiastiques et laïques) clément*: TRAD. Frising. 427 (a. 819): ad pium et -um Hittonem episcopum. DIPL. Karoli III 145 p. 232,28 (a. 886): aliud preceptum -issimi Karolomagni regis. COD. Siles. M. p. 50 (a. 1148): -issimus pater noster.

2) *subst. m., doux, paisible*: HRABAN. carm. 14,7: sis rector placidus -is. MAN. Ambros. II 13,8: super humilem et -um.

mansulus, -i *m.* [mansus] *petit manse*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I, 3 p. 10 (a. 974): tam de ecclesia quam de -o quodam, Croiaco nomine. CARTUL. S. Marcel

Cabil. 73 p. 70: unus -us cuius incola habet cursum sive usum ad cuncta necessaria in silva.

mansum, -i *n.* v. *mansus*.

1. **mansura**, -e *f.* [maneo] *formes*: *maisura*: CARTA c. 1120 (Lawrie, Early Scottish Charters p. 27). CARTA c. 1125 (British Borough Charters p. 46). CARTA c. 1128 (Lawrie, Early Scottish Charters p. 69). *mansora*: CARTUL. Clun. IV 3535 p. 658 (a. 1078). ib. IV 3600 p. 757 (a. 1083). CARTA a. 1029 (ALMA VIII [1933] p. 12). 5
CARTA a. 1041 (ib.). *mansoria*: CARTA S. Vincent. Cav. a. 1034 (ib.). *masura*: CARTUL. Talmund. 167 p. 140 (a. 1000). CARTUL. S. Alb. Andegav. II 941 p. 422 (a. 1033—36). CARTUL. Vindoc. I p. 107 (a. 1046). CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 558 (c. 1080). LIB. Domesd. (Warwick) fol. 238. ib. (Shrops.) f. 252. CARTUL. Glannafol. I 13 p. 357 (c. 1090). CARTUL. Laval. I p. 68 (c. 1094). CARTUL. S. Martin. Camp. II 142 (a. 1144). CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 26 (a. 1160). CARTUL. Castrodun. p. 15 (a. 1173). CARTUL. Clun. V 4259 p. 612 (c. 1176). 10
ACTA Phil. Aug. I 23 p. 34 (a. 1181). ib. II 531 p. 73 (a. 1196). CARTUL. Novigent. p. 188 (a. 1195). CARTUL. Absiens. p. 4 (XIIe) *et passim*. *masuria*: CARTA XII° (Burton Abbey Accounts). *mazura*: CARTA a. 1120 S. Vict. Mass. (DuC). v. s. v. *mensura* (7).

1) *tenure dans le cadre de la villa (pour mansus)*: POLYPT. Irm. II p. 166: dedit ibi mansum indominicatum... et alias -as novem in eadem villa, habentes de terra arabili inter totos bunuaria 23. de prato, aripennos 6. de pasturas, bunuaria 5. POLYPT. Rem. p. 109: octo sunt -e in illa villa; unaqueque quoque anno X carratas ligni, et totidem dies opera in agricultura. TRAD. Wizenb. p. 120: tertia pars de una -a. CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 148 (a. 1040): donamus terram totam... que fuit de -a de filios Rogerio. ib. II p. 558 (a. 1080): interrogavit eum de illa masura que vocant Tastaceias. LIB. Domesd. 1,1: in Dovere sunt XXIX -e. SYNOD. Atreb. a. 1153 (Mansi, Ampl. Coll. XXI col. 771): assignantes -as, et tempora distinguentes, a quibus et quibus predicti redditus exigendi forent et accipiendi ad hunc modum. 15

2) *forme de tenure, analogue à la métairie (distincte de la borderie)*: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 941 p. 422 (a. 1033—36): de -a unum sextarium et de borderia dimidium redditentes. CARTA a. 1095 (D. Morice, Mém. Bretagne I col. 486): donavit... unam -am terre cum exemplis que ibi erant unde Robinus suus meterius erat. LIB. Domesd. (Hants.) fol. 38^b (V. C. H. Hants. I p. 454): in foresta sunt occupate XVI -e villanorum et III bordariorum. ib. (Notts.) f. 291^a (V. C. H. Notts. I p. 282): III -as in quibus sunt II sochemanni et I bordarius pertinentes ad captochas. (ib. Norfolk II 116). ib. (Warwick) fol. 238^a: he -e pertinent ad terras quas ipsi barones tenent extra burgum, et ibi appreciate sunt; preter has supradictas -as sunt in ipso burgo XIX burgenses qui habent XIX -as cum saca et soca et omnibus 20

consuetudinibus. *ib.* (Shrops.) f. 252v (V. C. H. Shrops. I p. 312): in civitate I -a terre de II solidis T. R. E. valebat C sol. et post IIII lib. modo XI lib. CARTA c. 1125 (British Borough Charters p. 46): quicumque habet in villa S. E. -as de burgali terra. ACTA Phil. I 23 p. 34 (a. 1181): quod etiam distinctius fiat quid unaquoque -a illius terre in predictas summas annuatim conferre debeant. *ib.* I 51 p. 69 (a. 1182): quatuor capones persolvent, quinque pro -a integra et pro dimidia, census dimidium. *ib.* II 531 p. 73 (a. 1196): concedimus ut unusquisque -am suam teneat ad census 5 solidorum. *ib.* II 545 p. 95 (a. 1196): quelibet -a reddet nobis unum sestarium frumenti. ACTA Pont. Rom. Gall. II 224 p. 323 (a. 1182–83): in eadem parrochia dominicam -am Nicholai et unam aliam -am.

3) 'masure', *clos comprenant la maison et les bâtiments d'exploitation, le verger et le jardin*: DIPL. Caroli II I p. 299,11 (a. 849): in villa vero Rubrido, inter -am et terram arabilem bunuaria decem... in villa Aviliaco, de terra bunuaria duo et medium et -am unam que habet plus minusve aripennum unum. CARTUL. S. Mar. Carnot. I p. 80 (c. 949): mansum unum, cum -is, terris quoque cultis et incultis. VITA Alvei p. 282: mansos de terra octo cum -is, terris quoque cultis et incultis. LIB. serv. p. 162,2 (a. 1097): duas -as terre in una quarum constat ecclesia. CARTA c. 1160 (Stenton, Danelaw Charters p. 181): preterea II acras ad -am unam faciendum ubi mauerint... dedi eis... octoginta acras ad incolendum cum duabus acris terre ad -am suam faciendam. CARTA a. 1160–65 (Registrum Antiquissimum IV 1101,12): tres bovatas terre in Normanbeia et in eadem villa tres -as terre cum hominibus ibidem manentibus. CARTA a. 1150–60 (Registrum Antiquissimum IV, 1442,4): unam bovetam terre in K. cum una -a et cum communi pastura eiusdem ville.

4) *maison (seule ou avec des terres)*: CARTUL. S. Audoen. Rotomag. p. 401,18 (a. 876): -e intra et iuxta civitatem. CARTUL. Blandin. I p. 27 (a. 951): -e que sunt in portu Gandavo. DIPL. Conr. II 40 p. 45,29: in urbe et extra alias -as cum arabili terra et vineam. DIPL. Henr. III 205 (a. 1047): unum clibanum in macello aliasque -as extra urbem -as cum arabili terra. ACTA Pont. p. 19 (a. 1100): -am Alardi monetarii. CARTUL. S. Cypri. Pictav. p. 288,2 (a. 1107): -am in qua habitabat Alcherius. CARTUL. S. Martin. Camp. II 142 (a. 1144): in loco lapidum predictarum -as reedificari. CARTUL. Icaun. I p. 473 (a. 1150): pro qualibet domo sive -a eiusdem ville. CARTUL. Mont. Pessul. p. 749 (a. 1191): mansis et -is.

5) *gîte, droit de gîte*: CARTUL. Stabul. I p. 214,5 (a. 1040): advocatus eiusdem ecclesie in cortibus ad locum respicientibus non presumat -as aut paraturas facere (DIPL. Henr. III 51 p. 66,6 [a. 1047]). BULLA Leonis IX a. 1049 (PL 143 col. 612^D): placita tenere, -as aut precarias habere, redhibitiones vel freda exigere.

6) *demeure*: CARTA a. 1017 (Not. historicas XI 274): duxere vitam per quam possint adipiscere perennem -am. HOMIL. OPAT. b, p. 289: revertar ad te in eternam -am.

7) caput mansura ou mansura capitalis, *manse où est la maison d'habitation, chef manse*: CARTUL. Gellon. p. 12 (c. 961): in alia villa... caput -am unam. CARTA Moissac. c. 1050 (DuC s. v. caput). CARTA a. 1143 (Stenton, Danelaw Charters p. 167): -am capitalem domus Petri de Golsa. v. *cap(ut) mansura*.

2. mansura, -e f. [mensura] *mesure agraire, valeur d'un journal (étendue de terre labourée en un jour par quatre bœufs)*: CARTUL. S. Maxent. p. 120,26 (a. 1044): octo -as de terra cum vineis. CARTUL. Mai. Mon. Vindoc. p. 201,28 (XIe): cuius terre quantitas XL... estimatur... habere... -as. CARTUL. Vindoc. I p. 445 (a. 1080): fecit auctoramentum de fevo suo... usque ad tres -as integras. CARTUL. S. Audoen. Rotomag. p. 623,28 (XIe): V -as alodi culturabilis. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 746 p. 237 (a. 1087): unam -am optime telluris, id est, quantum quatuor immense fortitudinis boves arare possunt, iuxta morem agricolarum. CARTUL. Glannafol. I 13 p. 357 (c. 1090): quantum debitum pro septem -is terre. CHRON. Watinense (Martène, Anecd. III col. 805): diurnalialia que vulgo -as nominamus. LIB. Domesd. (V. C. H. Essex I p. 416): -e terre (*ib.* V. C. H. Kent III p. 144. LIB. Domesd. I 8). CARTA c. 1128 (Lawrie, Early Scottish Charters p. 69): unam -am terre. CARTUL. Clun. V 4259 p. 612 (a. 1176): super -is quas stagnum occupat. CARTUL. Absiens. p. 4 (XIIe): decimam in -a terre Rocart. CARTA XIIe (Lobineau, Hist. Bretagne II col. 223): in quo mansilio habetur -a terre ad octo boves.

2) *droit de mesurage*: CARTUL. Icaun. II p. 101 (a. 1159): notum fieri volo me monachis S. Florentini... iustitiam et -as et teloneum... in perpetuum possidenda concessisse.

mansurarius, -a, -um [mansus] *qui dépend d'un manse*: CARTUL. Novigent. p. 213 (a. 1192): ecclesia... cum appendiciis... et omnibus hominibus -is.

mansurium, -i n. [maneo] *dortoir*: VITA Eugendi p. 165,30: huic ipsi lectulo idem in -o (mausurio *ms.*) semet imponens.

mansurius, -i m. v. *mansuarius*.

mansurnus, -i m. [maneo] *année*: HROTSV. Mar. 682: post hec binis -is pene repletis. Abr. 1,4: si unius rotatus -i apponeretur. sap. III 9: parem -orum complevit numerum.

1. mansus, -i m. *formes*: mansa: TRAD. Frising. 162 (a. 792–808). CAPIT. reg. Franc. p. 88,3 (c. 800). CAPIT. Caroli II, II p. 628,8 (*spur.*). TRAD. Wizenb. p. 142. CARTUL. S. Trud. I p. 5. DIPL. Karoli III 14 (a. 879). *ib.* 30 (a. 881). DIPL. Arnulfi 57 (a. 889): in loco Huui vocato -um I et in loco Theole -am I et in Aske -am I. DIPL. Ludov. IV p. 92 (a. 908): quadraginta quatuor -as et in Rotfridi curte -um unum. CARTUL. Stabul. I p. 137,13

(a. 927). CARTA Aethelstan a. 939 (Kemble, Codex Diplomaticus 376). CARTA a. 973 (Birch, Cart. Sax. III 610). TRAD. S. Petri 2 p. 255 (c. 987). VITA Egwin. p. 367. VITA Osw. p. 467. CARTUL. Biter. 263 p. 370 (a. 1177). RICHARD. DIV. gesta p. 430. COD. Egmund. adm. p. 61. 5 62. 63. mansis: CARTUL. Glannafol. 29 p. 373 (a. 845). COD. Cremon. 60,42 (a. 1022). mansius: CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 422 (c. 1055). manso: TRAD. Wizenb. p. 89. mansoum: COD. Laudens. 36,28 (a. 994). manssus: CARTUL. Camaler. p. 22 (c. 1016—20). CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 441 (a. 1029). mansui (*gén.*): CARTUL. S. Cucuph. II 196 (a. 1035). mansum: CAPIT. reg. Franc. I p. 172,21 (a. 801—13). DIPL. Ludow. Germ. 29 (a. 840). CARTUL. cath. Ambian. I 1 p. 1 (a. 847—50). CARTUL. S. Florent. Cenom. p. 353,2 (a. 849). CAPIT. 15 reg. Franc. II p. 323,11 (a. 864). DIPL. Karoli III 116 (a. 885). CARTUL. S. Steph. Divion. 8 p. 18 (a. 885). CARTUL. Ultrai. I p. 42,28 (c. 900). FOLC. gesta Bert. p. 97. CARTUL. S. Ben. Divion. II 198 p. 9 (a. 997—1007). CHRON. S. Ben. Divion. col. 768^D. ACTA Phil. I 15 20 p. 46 (a. 1063). HEX. PRIOR. II p. 59. mansus, -us: JOH. METT. Joh. p. 366,34. CARTUL. Clun. III 2480 p. 557 (a. 998). CARTUL. Stabul. I p. 221,8 (a. 1045). HIST. Welf. 4. masius: POLYPT. Rem. p. 31. massius: CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 102. massum: CARTA Roberti Regis (DuC s. v. massa). massus: TRAD. Wizenb. p. 7. CARTUL. Roton. 228 p. 97,14. (a. 834). ARCH. com. Barc. 297 (a. 957). ib. 316 (a. 960). CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 529 (a. 1020). CARTUL. S. Joh. Ang. p. 93 (c. 1038). CARTUL. S. Florent. Pictav. p. 97,6 (a. 1059). 30 CARTUL. S. Maxent. p. 171,16 (a. 1078). CARTUL. Clun. IV 3543 p. 671 (a. 1079). URBAN. II epist. col. 646 (a. 1089). CARTUL. Engol. p. 110 (a. 1101—36). masus: CARTUL. Clun. II 960 p. 54 (a. 954—994). CARTUL. Biter. 27 p. 22 (a. 958). DIPL. Otton. I 267. CARTUL. Clun. II 1313 p. 389 (a. 971). CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 62,14 (a. 990). CARTUL. Avenion. p. 153 (a. 1033). CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 513 (a. 1034). CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 163 (a. 1040). CARTUL. Interamn. p. 60 (a. 1058). CARTUL. S. Florent. Pictav. p. 106,22 (a. 1070). CARTUL. Nobiliac. p. 229 (a. 1077—91). CARTUL. S. Maxent. p. 169,9 (a. 1078). CARTUL. Bean. p. 113 (XIe—XIIe). CARTUL. Segur. p. 23 (XIe—XIIe). CARTUL. Molism. p. 498 (a. 1107—16). CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 314 (XIIe). GUILL. CAS. II 1847 p. 285 (a. 1192). v. massa, 2. mensa.

1) *unité d'exploitation rurale et d'imposition des charges domaniales, division de la villa* (v. H. Dubled, *Encore la question du manse* [Revue du moyen âge 1949, 203—210]): CAPIT. reg. Franc. I p. 88,3 (c. 800): fiscalini qui -as habuerint inde vivant. FORM. Sangall. p. 404,26: 7 50 hobas vel -us ad curtem suam. VITA Will. Gell. p. 89: in villa Bracoialo -os duos cum vineis et terris, cultis et incultis, quantum ad ipsos -os aspicit. ASTRONOM. Ludov. p. 622: ut super singulas ecclesias -us tribueretur unus

cum pensatione legitima. CARTUL. Roton. 228 p. 97,14 (a. 834): unum -um in villa. TRAD. Ratisb. 30 (a. 840—46): ecclesiam unam cum -is III, id est de terra iugera C, de pratis ad carras XV, et econtra in compensatione... -os III, id est de terra iugera C, de pratis ad carras L, de silva iugera XXX. CAPIT. reg. Franc. II p. 323,11 (a. 864): coloni... suas hereditates, id est -a, que tenent... vendunt. CARTUL. Avenion. p. 14 (a. 898): quendam -um... consistentem in comitatu Avinionensi, in villis nuncupantibus Tresmalis, Vilanova et Biturrita. CARTUL. S. Trud. I p. 6 (a. 927): in villa Musinne -os VI. AGAPIT. II epist. col. 932^A: cum -is ad se pertinentibus. CARTUL. Clun. I p. 320 (X^e): dono unum -um cum una vinea et cum mansione qui in eo est. CARTUL. Athanac. II 15 p. 595 (X^e): est terra cum uno -o, videlicet pratus et unum curtile. DIPL. Ludov. IV 34 (a. 950): -os XII cum ponte et cum ecclesia in Veternegio curte. DIPL. Otton. I 209 p. 288,40 (a. 960): omnibus -is, sive sint in beneficium date sive serviant ad curtem dominicam. CARTUL. S. Andr. Vienn. 151 p. 111 (a. 975—93): curtile vel -um unum. CARTUL. S. Ben. Divion. II 220 p. 21 (a. 1003): -um ad manendum. TRAD. Ratisb. 393 (c. 1030—31): ut de familia, que ad Riut pertinet, -i scilicet seu hiltiscalchi expediti a sale fiscali... de singulis hobis vini sauma non aliunde quam de suo proprio persolvant. 25 CARTUL. Conch. 26 p. 32 (ante 1031—post 1062): beneficium de fevo ecclesiastico, hoc est -um unum. GESTA episc. Virdun. p. 49,2: in Harvia quoque triginta -os cum familia magna. CHRON. S. Ben. Divion. col. 832^C: -i duo cum terris. CARTUL. Conch. 8 p. 12 (a. 1051): ipsa ecclesia... cum novem -os et octo apendarias in ipso alode et cum boscos et aquis et piscatoriis. CARTUL. S. Vinc. Matic. p. 10 (a. 1067): -os ubi domos edificent et curtilos vel ortos necessarios. CARTUL. Conch. 53 35 p. 53 (a. 1076): homines istius -i vel ville. CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 40 (a. 1079): solvit -us... 11 mul-tones. CARTUL. Frib. 7 (a. 1111—22): allodii reliquam partem... concambio unius -i... comparavimus. HONOR. II epist. 3 col. 1221^D: decimam illam que per terram datur de singulis -is. HEX. PRIOR. I p. 55 (XIIe): unam carrucam terre, cum quibusdam -is in ipsa villa de Hestaldsham.

expressions (en ordre alphabétique):

mansus absus (apsus, assus): *manse non confié à un* 45 *tenancier ou inculte (par opposition à mansus vestitus):* CARTA (Hist. Trevir. I p. 662. DuC s. v. absus): -i absi sunt qui non habent cultores. CARTA Heriv. Eduensis (DuC s. v. absus): -os duos penitus absos et omni cultura destitutos pascuis solummodo animalium aptos. CAPIT. reg. Franc. I p. 89,34 (c. 800): de -is absis et mancipiis adquisitis. TRAD. Frising. 162 (a. 792—808): unam -am vestitam et aliam absam. POLYPT. Irm. II p. 40: inter -os vestitos et absos LXX. TRAD. Wizenb. p. 142: duas -as absas. CARTUL. Belliloc. Lemov. 193 p. 271: quatuor

-os vestitos et tres -os absos. CHRON. S. Ben. Divion. col. 768^D: aliis locis -a vestita et absa. DIPL. Henr. II 340 (a. 1015): ad Pulliacum -a II assa. (DIPL. Conr. II 166 [a. 1031]).

mansus ad censum: *manse exploité par un tenancier moyemant un cens en argent ou en nature*: v. Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 245.

mansus ad servitium: *manse exploité moyennant des prestations diverses dont certaines en travail*: v. Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 245.

mansus aldiaricius: *manse tenu par un aldion*: DIPL. Otton. III 219 p. 631,19 (a. 996): -is tam domnicalibus quam et massariciis, aldiariciis, tributareis (DIPL. Conr. II 80 p. 108,33 [a. 1027]. DIPL. Henr. III 307 [a. 1053]).

mansus beneficiatus: *manse tenu en bénéfice*: DIPL. Caroli III p. 263,14 (a. 921): ut... cum capella ipsos beneficiatos sibi teneat -os.

mansus capitalis (mansum capitale): *manse principal où habite le chef de famille, centre d'exploitation*: CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 142 (a. 1008). v. *caput mansus, cab masus, cap(i)mansus, capud mansus*.

mansus censilus sive censualis: *manse censuel ou tribulaire* (v. Ch. E. Perrin, *op. cit.* p. 584): POLYPT. Irm. II p. 292: de -ibus censilis qui sunt in Petralvi. CARTUL. Goslar. I 301 (a. 1174—95): XII -os censuales, quorum quilibet solvit VII solidos Goslariensis monete.

mansus commendatus: *manse dont l'occupant est astreint à l'hommage*: CARTA a. 891 (Gallia Christiana VI instr. col. 170): quia... villam Caderillam ab integrum, et in -o commendato... solemniter condonaverat.

mansus compositus: *exploitation comportant des éléments divers*: CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 120 (a. 882): dederunt... -a composita octo cum waltmarca et mancipiis, que ibidem consistunt.

mansus coopertus: *manse exploité*: CARTUL. Nemaus. 112 p. 179 (c. 1015): in -is coopertis, caseliciis, disruptis, curtis, ortis.

mansus cultilis: *manse exploité*: DIPL. Henr. III 106 (a. 1043): quandam curtem... cum centum -is cultilibus et possessis in eodem loco consignatis.

mansus decimus: DIPL. Loth. III 126 (a. 1129): ex prememoratis novalibus iam cultis decimum -um cum suis decimationibus.

mansus dimidius: *unité d'imposition égale à la moitié du manse primitif*: v. Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 223 (censier des domaines de Pfeddersheim).

mansum dom(i)nicalis: *réserve seigneuriale*: CARTUL. S. Vedast. p. 39 (IXe): dedit has villas, -os dominicales VI, -os serviles LX. DIPL. Otton. III 219 (a. 996). DIPL. Conr. II 80 (a. 1027). DIPL. Henr. III 307 (a. 1053).

mansus dominicatus (mansum dominicatum): *réserve seigneuriale*: POLYPT. Irm. II p. 367: habet... de beneficio -um dominicatum cum casa et aliis casticiis abundanter. DIPL. Ludow. Germ. 29 (a. 840): hoc est -um dominicatum... cum aliis -is viginti ibidem aspicientibus ac deservientibus. POLYPT. Rem. p. 1: -us dominicatus, cum edificiis et torculari, curte et scuriis et horto. DIPL. Caroli II, II p. 37,34 (a. 862): *villa* cum capellis et -o dominicato et factis nonaginta duobus, in quibus sunt colonie. CARTUL. Stabul. p. 127,3 (a. 915). DIPL. Caroli III p. 251 (a. 191): villam... in qua -us est dominicatus, ad quem respiciunt viginti septem -i et ecclesia.

mansus dominicus: *réserve seigneuriale*: CARTUL. Conch. p. 161 (a. 946): illo -o dominico sancti Salvatoris. CARTUL. Clun. III 1076 p. 273 (a. 993): in -o dominico.

mansus dotalicus: *manse constituant la dotation d'une église*: DIPL. Henr. II 104 (a. 1005): integrum -um, quod antea dotalicium altaris fuit sancti Therencii.

mansus dotalis: *manse constituant la dotation d'une église*: TRAD. S. Petri p. 254: ad Uualarsee ecclesia sancti Petri cum decima et cum -o dotali. DIPL. Henr. II 58 p. 71,25 (a. 1003). ACTA Henr. Leon. 58 p. 85,23 (a. 1162).

mansus duplarius: *double manse*: CARTUL. Brivat. 64 p. 85 (a. 898—909): cedo in usu servorum meorum -um unum duplarium quem Aldebertus visus est excolere.

mansus duplex: *double manse*: CARTUL. Brivat. 134 p. 150 (a. 914): -um unum duplicem.

mansus duplus: *double manse*: CARTUL. Brivat. 28 p. 51 (a. 929): -os duos duplos cum -is et campis et pratis. CARTUL. Celsiniac. 147 p. 137: unus -us duplus cum una appendaria in valle.

mansus ecclesiasticus: *manse ecclésiastique*: CARTUL. Conch. p. 379 (post 1108): damus... -um ecclesiasticum in dominio et medietatem decime de tota parrochia.

mansus ecclesie: *bien accordé à l'église*: CAPIT. reg. Franc. II p. 394,4 (a. 845—46).

mansus exercitalis: *manse dont le tenancier est soumis au service militaire*: ANNOTATIO Arnonis (Canisius II p. 493. DuC): -os 60 inter vestitos et absos et inter exercitales et barschalcos cum omnibus appenditiis.

mansus finitivus: CARTA a. 926 (Martène, Vet. scr. ampl. coll. I p. 281): cum -is finitivis VI et iugeribus VIII.

mansus fiscalis (mansum fiscale): *manse relevant du fisc royal*: DIPL. Arnulfi 94 (a. 891): -os fiscales XII cum appenditiis. CART. Stabul. a. 924 (Martène, Vet. scr. ampl. coll. II col. 41). -a fiscalia duo... qui uno anno solvunt solidos VIII, altero vero IX cum familia ibi degente. CARTA Floren. a. 1018 (Berlière, Documents inédits I p. 8). DIPL. Conr. II 166 p. 221,21 (a. 1031).

mansus fisculinus: *manse relevant du fisc royal*: CARTUL. Cath. Ambian. I 1 p. 2 (a. 847—50): ad supradictum -um dominicatum aspicientia -a fisculina XLVI cum mancipiis.

- mansus forestarius: *manse dans un territoire boisé*: DIPL. Conr. II 50 (a. 1026): forestum... cum forestariis -is.
- mansus forestensis: *manse dans un territoire boisé*: DIPL. Conr. II 104 (a. 1027).
- mansus genuilis: *manse cultivé par des hommes libres* (cf. mansus ingenuilis): DIPL. Otton. III 261: unum -um genuilem qui Teutonica lingua lazeshuova dicitur.
- mansus hereditarius: *manse héréditaire*: CAPIT. reg. Franc. II p. 337,2 (a. 869): de -is hereditariis presbyter parrochie... decimam consequatur.
- mansus in censu et servicio: *manse exploité moyennant des redevances et des prestations en travail*: CARTA XIIe (Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 725).
- mansus indomnicatus: *réserve seigneuriale* (cf. mansus dominicatus): POLYPT. Derven. p. 1: -um indomnicatum I, vestitum, cum terra arabili. CARTUL. Mai. Mon. Vindoc. p. 274,18 (a. 833): -um iuris nostri indomnicatum cum domibus. CARTUL. Glannafoi. I 29 p. 373 (a. 845): villa... cum -o indomnicato cum vineis et culturis, prâtis, silvis similiter indomnicatis. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 135: de -is indomnicatis, solidus unus, de unoquoque -o ingenuili 4 denarii de censu dominico et 4 de facultate mansuarii. DIPL. Karoli III 116 (a. 885): -a indomnicata III... et aspiciunt ad ipsa duo -a, -a videlicet XXX. CARTA a. 887 (Duvivier, Actes et doc. anc. concernant la Belgique II p. 4). DIPL. Caroli III p. 208 (a. 917). CARTUL. Biturig. 12 p. 52 (c. 920). DIPL. Otton. I 81 (c. 960). DIPL. Otton. II 22a p. 31,20 (a. 972). CARTUL. Engol. p. 24 (a. 1018—31). CARTUL. Cellafr. p. 101 (a. 1032—48). CARTUL. Matic. p. 20 (a. 1060—1108). CARTUL. S. Vedast. p. 259 (XIIe): feodus est -us indomnicatus. HONOR. II epist. 36 col. 1248^D.
- mansus indomnicus: *réserve seigneuriale*: v. Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 12 n. 2. ib. p. 60.
- mansus ingenuale: *manse ingénue*: CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135,45 (a. 893).
- mansus ingenuilis: *manse ingénue, cultivé ou anciennement cultivé par des hommes libres*: CAPIT. reg. Franc. I p. 252 (c. 810): respiciunt ad eandem curtem -i ingenuiles vestiti XXIII. POLYPT. Irm. II p. 3: Gerosmus, colonus Sancti Germani, tenet -um ingenuilem. DIPL. Caroli II, I p. 415,18 (a. 853). HINCM. REM. annal. Bertin. p. 81: de unoquoque -o ingenuili exiguntur sex denarii et de servili tres. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135,45 (a. 893). DIPL. Caroli III p. 208 (a. 917).
- mansus institutus: *manse attaché à une dotation ecclésiastique*: TRAD. Ratisb. 251 (c. 990—4): accepit... ecclesiam cum decimatione, -os etiam institutos et reliqua per totum mancipia nonaginta.
- mansus integer: *manse ayant conservé son unité primitive, antérieure à tout fractionnement*: GESTA abb. Font. p. 45: sunt -i integri reperti numero 1326, medii 238, manoperarii 18.
- mansus iudicialis: CARTUL. Aurel. p. 193 (a. 1119): in hoc -o non est aliquod pastoricium quia iudicialis -us fuit.
- mansus latinus: *manse occupé par des tenanciers parlant latin*: TRAD. Brixin. 12 p. 6: exceptis duobus -is latinis et uno molendino.
- mansus ledilis, ledilius, letilis v. mansus lidilis.
- mansus legitimus: *manse soumis à la 'lex'*: TRAD. Tegern. 21 p. 18 (a. 1034—41): accepit pretium V libras argenti et insuper unum -um legitimum in vico... situm.
- mansus liberalis: *manse libre*: DIPL. Henr. V (Cart. Gotw. I 18 p. 34): Pellindorpe -os IIII liberales.
- mansus lidilis (ledilis): DIPL. Karoli III 64 [a. 882]. ledilius: DIPL. Otton. I 216 [a. 960]. letilis: CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 2,9 [a. 826]: *manse lidile, cultivé ou anciennement cultivé par un 'lide'*: POLYPT. Irm. II p. 186: tenent -um I lidum habentem de terra arabili bunuaria XVI et dimidium. ib. p. 187: Airulfus lidus S. Germani et uxor eius... tenent -um I lidilem (ib. p. 189).
- mansus lidorum (litorum, litorum, litorum, cum litoribus): *manse lidile*: POLYPT. Irm. II p. 186. DIPL. Ludow. Germ. 140 (a. 871). DIPL. Henr. II 62 (a. 1004). ib. 329 (a. 1015). ACTA Henr. Leon. 78 p. 114.
- mansus lidus: *manse lidile*: POLYPT. Irm. II p. 186.
- mansus manoperarius: *manse soumis à la corvée*: GESTA abb. Font. p. 45: sunt -i integri reperti numero 1326, medii 238, manoperarii 18.
- mansus mansionalis (mansionilis): *manse avec une maison (par opposition au manse qui compte seulement un emplacement à bâtir, v. Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 646 n. 3)*: ACTA pont. Rom. Gall. I 184,9 (a. 1106): apud Fangum... duos -os mansionales cum banno.
- mansus massaricius: *manse tenu par un censitaire*: DIPL. Otton. III 219 (a. 996): -is tam domnicibus quam et massariciis, aldiariciis, tributareis (DIPL. Conr. II 80 [a. 1027]. DIPL. Henr. III 307 [a. 1053]).
- mansus medionarius: *manse tenu à mi-fruit (métairie)*: DIPL. Caroli II, I p. 473,24 (a. 855): -os medionarios II in Basilica.
- mansus meditarius: *manse tenu à mi-fruit (métairie)*: CARTA a. 877 (L. Lex, Doc. antérieurs à l'an 1000 des arch. de Saône-et-Loire, Mém. de la soc. d'hist. et d'archéol. de Chalon-s.-Saône 1888 p. 255): -i vestiti X et medius, -i meditarii quinque et medius, -us apsus I.
- mansus medius: *demi manse*: GESTA abb. Font. p. 45: sunt -i integri reperti numero 1326, medii 238, manoperarii 18.
- mansus mutabilis: *manse transmissible*: ACTA Phil. Aug. I 197 p. 239 (a. 1186): homines de -is mutabilibus.
- mansus nudus: *manse non cultivé*: CARTUL. S. Rem. Remens. (DuC): sunt ibi 11 -i vestiti, nudi 3.

mansus paraveradorum: manse tenu à fournir des chevaux: POLYPT. Irm. II p. 125: de -ibus paraveradorum.

mansus parceringus: manse tenu par un colon partiaire: DIPL. Caroli II, II p. 379,28 (a. 875): in Nantilla quoque villa -um parceringum unum.

mansus parciarincus, manse à part de fruit: CARTA Matic. X^e—XIe (A. Deléage, La vie en Bourgogne au Moyen-Age p. 1219): -i duo... sunt ipsi absi et parcia: rinci (ib. p. 1220).

mansus plenicensualis: manse exploité à plein tarif: v. Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 522 n. 2 (Censier de S. Maximin de Trèves): in hac villa sunt -i et dimidius, tres sunt plenicensuales, VII et dimidius semicensuales.

mansus plenus: manse avec ses terres et ses bâtiments: TRAD. Patav. 61a (a. 804—6): -os plenos. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 58 (a. 826): curtilem I cum terris ac vineis proprietatis sue... quorum omnium summa constat -a plena VIII et unus servilis (DIPL. Ludow. Germ. 124 [a. 867]. TRAD. Ratisb. 191 [a. 902]. DIPL. Otton. I 174 [a. 955]. CARTUL. Chm. IV 3000 p. 197 [a. 1049]).

mansus preconalis: manse affecté au garde champêtre: DIPL. Henr. II 315 (a. 1014): excepto uno preconali -o quod nos scherinhoba vocamus.

mansus presbiterialis sive presbiterialis: manse affecté à une cure: CARTUL. Gratianop. p. 92 (a. 1100): -us vero, in qua ecclesia Sancti Imerii fundata est, et vocatur -us presbiterialis. CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 150 (a. 1121).

mansus publicus: réserve seigneuriale: CARTA a. 967 (Ch. E. Perrin, *op. cit.* p. 239): -o publico cludendo perticas II.

mansum radale: ?: CARTA S. Ben. Divion. (Censier a. 878—938, A. Deléage, La vie en Bourgogne au Moyen Age p. 1214): in Proviso -um I radale... et in Daviriaco -um I radale.

mansus regalis: manse dépendant d'un fisc royal: CAPIT. reg. Franc. I p. 172,21 (a. 801—13): in forestis -um regale (DIPL. Arnulfi 99 [a. 892]). DIPL. Henr. II 4 (a. 1002): sex -os regales de predio nostri iuris. DIPL. Conr. II 32 (a. 1025): XXX regales -os in comitatu ipsius (TRAD. Teg. 24 [a. 1034—41]).

mansus regius: manse dépendant d'un fisc royal: DIPL. Henr. III 314 (a. 1054): -um regium, quod in vulgari sonat chungeshueb.

mansus rusticus: manse rural: CARTUL. Virzion. p. 462 (a. 840): sunt ibi -i rustici duo con colonis.

mansus sartus: manse essarté: DIPL. Henr. II 340 (a. 1015): sartum -um I cum terris, silvis, familia. DIPL. Conr. II 166.

mansus scararius: manse exploité moyennant le service de la scara (service de message exécuté à pied, à cheval ou en bateau): Censier de Prum (Ch. E. Perrin, *op. cit.* p. 58): ille habet -um I scararium.

mansus sclavicus: manse servile: CARTUL. Goslar. I 301 (a. 1174—95).

mansus semicensualis: manse exploité à demi-tarif: Censier de S. Maximin de Trèves (Ch. E. Perrin, *op. cit.* p. 522 n. 2): in hac villa sunt mansi et dimidius, tres sunt plenicensuales, VII et dimidius semicensuales.

mansum seniore: réserve seigneuriale: CARTA a. 813 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II 22 col. 75): -um seniore, ubi ipse commanere videor, cum reliquis -is ad ipsum mansum respicientibus.

mansus serviens: manse servile: LIB. trad. s. Petri Bland. p. 12 (a. 844) et *passim*. LIB. cens. s. Petri Bland. p. 36: ad stipendia vestra... -os servientes quinque.

mansus servilis: manse servile, cultivé ou anciennement cultivé par un serf ou soumis à des obligations serviles: POLYPT. Irm. II p. 26: Maurus Servus... Guntoldus colonus Sancti Germani... tenent -um servilem I. ib. II p. 28: fiunt simul -i, inter ingenuiles et absos et serviles, CXVII. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135,1 (a. 893): sunt... -a integra servilia XXX, terra indomnicata -a VII. CARTUL. S. Vedast. p. 39: dedit has villas, -os dominicales VI, -os serviles LX. DIPL. Caroli III p. 208 (a. 917): ibi pertinentur -i ingenuiles viginti et dimidius, cum quarta parte -i, serviles septem ac dimidius.

mansus servitialis: manse servile: CARTUL. Blandin. I p. 26 (a. 942) et *passim*. CARTUL. S. Vedast p. 286 (XIIe): -um indomnicatum ecclesiam cum dote atque aliis -is servicialibus. ib. p. 428 (IXe): -us servicalis.

mansus servitorius: manse servile: Censier de Marmoutier (IXe—X^e. Ch. E. Perrin, Essai sur la fortune immobilière de l'abbaye de Marmoutier p. 160): apud Gouderetheim... -a dominice terre VIII, servitoria LX.

mansus servus: manse servile: TRAD. Patav. 49 (a. 800): trado... omnia... ex integro sine uno -o servo, ancillas, pratas.

mansus silvaticus: manse comprenant un terrain boisé: DIPL. Henr. III 361 (a. 1055): -os silvaticos, quia nulla alia nisi lignorum utilitas ibi invenitur.

mansus tributareus: manse tenu par un censitaire: DIPL. Otton. III 219 (a. 996): -is tam domnicilibus quam et massariciis, aldiariciis, tributareis (DIPL. Conr. II 80 [a. 1027]. DIPL. Henr. III 307 [a. 1053]).

mansus vestiendus: manse cultivable: CARTUL. Belliloc. Lemov. 73 p. 125 (a. 967): hoc est villam... cum -is vestitis ac vestiendis.

mansus de vestitura (vestidura): manse cultivé par un tenancier: CARTUL. Conch. 35 p. 39 (a. 955—986). CARTUL. Biter. 105 p. 145 (XIe).

mansus vestitus: manse cultivé ou tenu par un tenancier: TRAD. Frising. 162 (a. 792—808): unam -am vestitam et aliam absam (POLYPT. Irm. II p. 40. CARTUL. S. Trud. I p. 5 [a. 837]). TRAD. Frising. 652 (a. 842). CHRON. S. Ben. Divion. col. 768^D. VITA Menel. p. 147,21. HARIULF. chron. Centul. p. 96.

mansus vicarialis: manse affecté au 'vicarius': CARTUL. Conch. 60 p. 59 (a. 1061—65): ipsam terram que est de -o vicariale. ib. 19 p. 25 (a. 1065—90).

mansus vineatus: manse cultivé en vignes: DIPL. Henr. III 53 (a. 1040): -os tres vineatos cum aliis appendiciis.

2) *mesure de terre, terrain d'une grandeur déterminée, (généralement 12 bonniers):* DIPL. Arnulfi 143 p. 218,36 (*faux*): in eadem villa parentibus suis -um unum pro venatoria arte concessisset. FOLC. gesta Bert. p. 97: -a XV per bunaria XII. JOH. METT. Joh. p. 366,34: possessionem, que tota centum -uum quantitate protenditur. CARTUL. Clun. II 925 p. 36 (a. 954—94): ceditur ex terra culta et inculta ad sex usque -os valente. ib. IV 3223 p. 354 (a. 1029): unum molendinum et unum pratum valentibus duos -os. COD. Hartw. 28 (W. Hauthaler, Salzburger Urkundenbuch I p. 203): tradiderunt... VIII -os et XIII iugera in pago Salpuchgouve. CARTUL. S. Ben. Divion. II 254 p. 46 (a. 1012—27): emit plurima -a terrarum. ib. II 297 p. 80 (a. 1030): quod sunt inter totum triginta -i et dimidius. CARTUL. S. Joh. Ang. p. 93 (c. 1038): dimitto duos massos de terra. CARTUL. Vindoc. I p. 64 (a. 1040): manufirmam de V in qua est unus -us terre cum octo arpennis pratorum. EVERH. Poppon. 22 p. 307: cespitem, qui in duodecim fere -os extendebatur. ACTA Phil. I 15 p. 46 (a. 1063). CARTUL. Eyam. p. 2 (a. 1063): antiquum castellum... cum sex -is de terra arabili. DIPL. Loth. III 14 (a. 1128): terram quandam estimatione septem -orum. ORTL. chron. 1,4 p. 20,18: que simul computata cum herbida tellure... pro C -is estimabatur. ANNAL. Rod. p. 693,20: dimidium silve -um. GUILL. CAS. II 1847 p. 285 (a. 1192): medium masum terre.

3) *maison (pour mansio, cf. fr. mas):* CARTUL. Belliloc. Lemov. p. 67 (a. 844): -um nostrum qui est constructus in pago Cadurcino, in villa Calso. DIPL. Catal. II p. 364 (a. 889): -os cum illorum terris ad ipsos iamdictos domos pertinentes. CARTA Mont. Maior. a. 1011 (L. H. Labande, Annales Soc. d'Etudes provençales p. 34): cum -is disruptis et instructis. CARTUL. Biter. 157 p. 215 (a. 1146): ipsum predictum locale dono vobis... ad edificandum ibi -um... cum quot hostiis et portalibus volueritis.

2. *mansus, -i m. v. mensa.*

3. *mansus, -a, -um [mando] mangé:* UGUTIO: a mando, -us, -a, -um, comestus.

4. *mansus, -a, -um [mansuesco] doux:* UGUTIO: -us i. e. mansuetus et tunc derivatur a mansuco.

mantarius, -i m. v. mandatarius.

mantea, -e f. [mantellum] manteau: BENED. PETR. gesta II p. 82: indutus est -a.

manteca, -e f. [esp. manteca] formes: mantega: MON. hist. Port. Leg. 1,472 (a. 1188). *manteiga v. HIST. Compostellana, Esp. sagr. 20,534. beurre:* MON. hist. Port. Leg. 1,744 (a. 1145): -a, alukias pro I den.

mantega, -c f. v. manteca.

manteiga, -e f. v. manteca.

mantela, -e f. [mantellum] fourniture de manteaux: DIPL. Henr. II 502 (a. 1023): has duas curtes ad sagimen et ad femoralia, -as etiam, et mensalia fratrum... specialiter constituimus (DIPL. Henr. III 262 [a. 1051]).

mantele, -is n. v. mantile.

mantella, -e f. v. mantellum.

mantellaris, -is m. [mantellum] sorte de drap qui convient aux manteaux: GUILL. CAS. II 1365 p. 100 (a. 1191): petias XIII de umiliatis et petias II de -ibus. ib. II 1831 p. 279 (a. 1192): petias XI de drapis de Cumis, et sunt -es VII nigri et alii sunt insulani tincti.

mantellatum, -i n. [mantellum] manteau, élément de protection en terre gazonnée en avant d'un château fort: LAMB. ARD. hist. Ghisn. CLII: fossarii cum fossoriis, ligoniste cum ligonibus... cespitarii cum cespitibus oblongis et -is ad placitum magistrorum in pratis quibuscumque concisis et convulsis... operantur.

mantellum, -i n. formes: mantella: DOC. comm. Ven. 243 p. 237 (a. 1171). *mantellus:* HARIULF. chron. Centul. p. 278. *ALAN. INS. dist. col. 771^B. ROB. ARBR. reg. sanct. col. 1079^B. mantelum:* COD. Laudens. 35,19 (a. 991). *matellum:* OBERT. Scriba a. 119 1, 300 p. 119.

manteau: CARTUL. Cison. p. 2 (a. 837): -um I de auro paratum cum fibula aurea. HINCM. REM. annal. Bertin. (ed. Waitz) p. 106: 150 libris argenti et 150 -is et 150 spatibus... ad redemptionem eius concessa. CONCIL. Metense a. 888 (Mansi, Coll. concil. XVIII^a col. 79): indumenta laica... id est cottos vel -os sine cappa (cf. GERHOF. ad Innoc. p. 232,9: laicalibus vestibus... id est -o sive aliis sine cappa). CARTUL. Car. 302 (a. 945): accepimus ex vobis in honore, id est, sella in triginta solidos et -a. ANNAL. Pegav. a. 1109 p. 249,13: -um eius preciosissimum... auro textum. GUIGO I consv. col. 739: ad vestitum habent tunicas tres, ... pelliciam, pelles, -um. ROB. ARBR. reg. sanct. col. 1079^B: ut nunquam habeant tunicas et -os nisi de vilioribus pannis illius terre. *ALAN. INS. dist. col. 771^B: qualis est -us cum serico vel cum pellibus. BERTHOLD. ZWIF. chron. 10 p. 174,18: -um suum rubeum ad cappam aurifrisio decoratum, aliud etiam -um ad casulam totum auro intextum. CARTUL. S. Cucuph. III 183 (a. 1157): dimitto ad ecclesiam s. Petri et ad eius clericos I -um. OBERT. Scriba a. 1190, 609 p. 241: -um scarlate cum pelle. GUILL. CAS. II 1451 p. 131 (a. 1191): -um I saie. ALEX. NECK. utens. p. 99: penula -i sit ex scisimis.*

mantelum, -i n. v. mantellum.

mantengo 3. [manus et tenco] maintenir, défendre: CARTUL. Nemaus. 112 p. 177 (c. 1015): precor ipsum seniore meum ut absolvat me et -at ipsa maguata mea contra totos homines. CARTUL. Mont. Pessul. p. 623 (a. 1123): ut defendatis et -atis sine enganno quicquid habemus.

manteolum, -i n. [mantum] *manteau*: PETR. SUBD. pass. Cyri et Joannis (ed. A. Mai, Spicil. Roman. IV) p. 281,5: corpora in uno -o recondita sunt.

mantes, -ium m. [*pour wantes?*, *germ. wanta*] *gants*: GESTA Aldrici p. 310: quidam enim sacerdos inibi suos -es perdidit dum predictum sacrabatur templum (cf. ACTUS pont. Cenom. p. 302 [IXe]).

manthia, -e f. *mantia*.

1. **mantia**, -e f. [*gr. μαντεία*] *divination*: UGUTIO: hec manthia id est divinatio. HENR. ARISTIP. transl. Plato Phedo p. 78, 17: responsaque atque -as et sensus deorum. v. *mantice*.

2. **mantia**, -e f. [mansus] *forme*: mansia: CARTA a. 1185 (Lees, Records of the Templars p. 40). *appendice d'un manse*: DIPL. Ludov. Germ. 147 p. 205,20 (a. 873): in Strata mansum unum et -as et in Bratis mansum dimidium.

1. **mantica**, -e f. *forme*: manticum: PAPIAS (DuC). 1) *sac de voyage, valise à soufflet* (UGUTIO: a manus, hec -a id est sarcina, mala): DIPL. Conr. II 140 (a. 1029): burdonem unum oneratum duabus -is plenis necessariorum cum serviente trahente. GLOSS. XIe (v. AEVUM 27 [1953] p. 446): -a, fols (cf. Gloss. MS. Paris B. N. 7692, v. Roques, Rec. gén. I p. 392: manticus = fool). HERIM. ARCH. Edm. 34 p. 73: furtive manus -am rapiunt eius. ORTL. chron. 1,9 p. 48,19: -am cuiuscumque monachi nostri in suo iumento... portare. CARTA a. 1144 (Gallia christ. novissima. Arles 552 col. 217): quocienscumque navem facietis, portabitis in ea mea... unum ex clericis de domo et mensa Sancti Trofimi, cum -a et rebus quod ad usum et officium suum necessarie fuerint. HERBORD. Ott. 2,23 p. 735,11^K: unusquisque militum sine scutifero militat, -am per se gestans. THOM. BECK. mat. I 448: apud cenobium Riniacum -a sua perdita.

2) *soufflet de forge*: PAPIAS (DuC): follis, vulgo -um fabri.

3) *courte-pointe*: BERNARD. apol. ad Guill. abb. (AA. SS. Ben. I 538, DuC): -e suffarcinate, non stramentis sed ornamentis lectulorum.

2. **mantica**, -e f. v. *mantice*.

manticaria, -e f. v. *manticarius*.

manticarius, -a g. c. [mantica] 1) *masc., portefaix*: CHRON. Ottenb. p. 613,50: quicumque in nostro iugiter occupantur servicio, ut sunt -i, veredarii, pistores, coci. 2) *fém., femme portefaix*: SIGEBOTO Paulin. 22 p. 920,13: sacculos etiam vel sarcinulas selle retro coherentes secum portare solebat, ut congerram -am seu tabernariam crederes, non matronam, uno tantum comite... contentam.

manticatus, -a, -um [mantica] *chargé d'une besace, bâte* (UGUTIO: -us, -a, -um, mantica honeratus): THOM. BECK. mat. I 122: unus homo, qui -o et claudo iumento primum prorupit.

mantice, -is [*gr. μαντικὴ*] *forme*: mantica: HENR. ARISTIP. transl. Plato Phedo p. 44,1. *divination* (UGU-

TIO: -e, -is, idem quod divinatio vel visio positorum, id est previsorum a Dco): BERNARD. PAPIENS. decret. V 17 § 2 p. 241: -e, quod est divinatio. HENR. ARISTIP. transl. Plato Phedo p. 44,1: reor conservus esse cignorum et sacratus eiusdem dei, et non deterius ipsis -am habere. v. 1. *mantia*.

manticora, -e f. *animal fabuleux de l'Inde, avec un corps de lion, un visage d'homme et une queue de scorpion*: ORIDIUS mirab. mundi (M. R. James, Essays and Studies Presented to William Ridgeway v. 31 p. 292): -a. hec facie nostra, leo corpore, scorpio cauda. FULCH. hist. Hier. p. 783: -a nomine inter hec nascitur, triplici dentium ordine coeunte, vicibus alternis, facie hominis, glaucis oculis, sanguineo colore. Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 85^D: in India nascitur animal quod -a dicitur.

manticula, -e f. 1) *petit sac de voyage*: UGUTIO: mantica... unde hec -a, diminutivum. 2) *besace de berger*: UGUTIO: dicitur enim -a pera pastoralis.

manticulatio, -nis f. *fourberie, vol*: PAPIAS (DuC): -o, fallacia vel lenocinium.

manticulo 1. *tromper, voler*: PAPIAS (DuC): -are, furari. UGUTIO: -o, -as, fraudare, furari.

1. **manticum**, -i n. v. *mantica*.

2. **manticum**, -i n. [mantica] *devinette, symbole*: LEO NEAP. versio Ps. Call. I 40 p. 69: ad vicem sementis papaveris quam nobis in -o mandasti pro numero militie vestre.

mantigittus, -i m. [mantica] *soufflet de forge*: ANNAL. Bonon. II, II p. 220 (Savioli, a. 1200): item -us qui operatur ab assazatore.

mantile, -is n. *formes*: mandele: UGUTIO. mandile: CARTUL. Cupersan. 94 (a. 1054). COD. Bar. 1,57. CARTA a. 1197 (DuC). UGUTIO. mantele: HINCM. REM. Remig. p. 338,18. UGUTIO. 1) *essuie-main* (UGUTIO: item a mando, mandile vel mandele, id est velamen vel mappa, quasi -e vel mantele: CAPIT. reg. Franc. I p. 256,16 (c. 810): linteos II, -e I, mappam I. WALAHFR. carm. 5,47,1 tit.: versus in quodam -i/pinxit imaginibus rerum studiosa coruscis. CARTUL. S. Andr. Vienn. 210 p. 154 (c. 1000): subripiendo de refectorio... -e. CASUS Petrish. 2,4: mensalia septem, -e unum, tapetiolum unum. ALAN. INS. dist. col. 771^C: discus... dicitur -e vel mappa. GALL. ANON. chron. p. 480: vidimus enim... iuvenem... humum pro mensa, herbam pro -i,... aquam pro necitare reputantem. GUIGO I consv. col. 740: habent et scutellas duas ad cibos, ad panem unam -is loco, ad munditias unam grandiozem. CARTUL. Roman. p. 244: in familia est cellerarius... -ium dator et duo sacriste. 2) *nappe d'autel*: WALTH. MAP. nug. cur. 70^A: intravit Lucas capellam... altarique nudato -i. 3) *manipule* (UGUTIO: quasi manuum tergile, unde -e vel mantele quasi manus tela): HINCM. REM. Remig. p. 338,18: -e ipsius quod habeo feriale. HRABAN. inst. cler. I 18 col. 507^A: mappula vel -e, sacerdotum indumentum, quod

vulgo phanonem vocant. ACTUS pont. Cenom. p. 418 (XI): cum... quodam palliolo et -i, et alba et stola. CARTUL. Cupersan. 94 (a. 1054): -i octo ad serico.

mantipium, -i n. v. *mancipium*.

mantionarius, -i m. v. *mansionarius*.

mantix, -cis f. v. *mastix*.

mantus, -i m. 1) *pélerine, petite cape*: PAPIAS (DuC): -um Hispani vocant, quod manus tegat tantum; est enim brevis amictus. UGUTIO: a manus, hic -us, -i, i. e. brevis amictus quia tegat tantum manus. CARTA a. 1101 Ferdin. reg. Hisp. (DuC): -os duos auro fusos. 2) *manteau royal (insigne de la royauté)*: LIB. pont. I p. 48: ante corpus apostoli ponere -um, armilausiam, balteum, spatam, atque ensem deauratos, necnon et coronam auream. 3) *manteau pontifical*: Boso pontif. p. 379: mitram et -um refutavit. ib. p. 397: papali -o. GERHOF. Antichr. 1,55 p. 360: oblato ei, ut mos est, per archidiaconum -o, rubea videlicet illa cappa, que insigne papale est. GODEFR. VIT. Panth. p. 256,26: papa caret -o. JOH. SARISB. poligr. VIII 23: spinosam dicit cathedram Romani pontificis -um acutissimis usque-
 10 quaque consertum aculeis. 4) *nappe d'autel*: GESTA episc. Neap. 44 p. 426,36: super altare ipsius ecclesie pretiosissimum cooperuit -um.

manua, -ae f. v. *manna*.

manuagium, -i n. [maneo] *maison*: CARTA c. 1185 (Records of the Templars p. 29): pro I -o XII d. v. *managium*.

manuale, -is n. v. *manualis*.

manualis, -e *formes*: *manivelis*: CARTUL. Regien. 92 p. 234 (X^o). *manivilis*: CARTA a. 910 (Bernicoli, Doc. Ravenn. 8). *manualum*: CARTUL. S. Petri Gomaí 103 p. 231 (a. 1080). I) *adj.*: A) *qui peut être pris avec la main*: DHUODA lib. p. 45: incipit liber Dodane -is quem ad filium suum direxit Willelmum (VITA Mathild. II pref.). REGINO chron. p. 20: hunc -em codicillum vestre dominationi direxi, ut illum pro enkyridion habeatis (UFFING. Ide proem. MIRAC. Fid. p. 2). EPIST. var. III p. 626,39: ut habeat vestra celsitudo velut enchyridion, hoc est -em quodammodo libellum excerptum. COD. mai. Polon. I p. 17 (a. 1145): -e ferrum... ecclesie contulimus.

B) *de la taille d'une main (mesure)*: CAPIT. reg. Franc. I p. 259,16 (s. d.): virga ex rubo quinque habens cubitos -es. EINH. epist. 59: habentes in omnem partem duos pedes -es et quattuor digitos in crassitudinem (CARTA a. 1139 [DuC s. v. pes]).

C) *qui se fait avec la main, travail manuel, corvée*: CAPIT. reg. Franc. I p. 81,26 (a. 800): nullum servitium ei -e in ipsa ebdomada a seniore suo requireretur. WOLFHER. HILD. Godeh. II 6: -i labore. CARTA a. 910 (Bernicoli, Documenti dell' archivio storico comunale di Ravenna anteriori al secolo XII 8): operes -e duodecis. POLYPT. S. Vit. Viridun. p. 119: idem servitium

faciunt quod supradicti, id est secundam feriam cum aratro aut opere -i. GUILL. S. Theodor. epist. Frat. M-D 57 p. 106,12: corporalia nunc exercitia dicimus, que -i opere corporaliter exercentur.

5 D) *qui travaille de ses mains, manœuvre*: GREG. CAT. reg. Farf. II 145,19: servos et ancillas -es (GREG. CAT. chron. Farf. 82^A).

E) *mû à la main*: ALEX. NECK. utens. p. 97: mola -is.

F) *qui est à la disposition*: AIMOIN. SANGERM. mirac. Germ. p. 105: precepit mihi non ut sapientiori, sed ut -i potius fratri. COD. min. Pol. II p. 14 (a. 1198): *rex prece monetariorum rogatus tres marcas -is argenti de domo dei monetariis dari decrevit*.

G) *qui écrit de sa main*: GESTA episc. Camerac. I 54 (MGH, SS. VII): Ernaldus indignus presbyter et -is notarius hanc donationem... scripsi.

H) *manifesté par l'imposition des mains*: CARTUL. Bund. I p. 307,31 (a. 1182): vidi eos sacerdotes facientes -em obedientiam decanis nostre ecclesie.

20 II) *subst.*: A) *mascul.*: 1) *manuel* (v. I A): AGOBARD. epist. p. 222,26: que viderentur congrua proprio inserere -i. NALGOD. Odon. p. 190: beatus Oddo librum Moralium infloravit et intra compendium -is... inclusit. 2) *ouvrier qui travaille de ses mains*: GREG. CAT. chron.

25 Farf. 289^A: terrarum quas -es laborant ad suas manus, et servi et libertini. 3) *familier, assistant qui est à la disposition de quelqu'un*: ALCUIN. epist. 93 (Caroli M.) p. 137,17: Angilbertum -em nostre familiaritatis auricularium, vestre direximus Sanctitati. JOH. VIII epist. 146 p. 125,2: quoniam specialiter noster es -is, quia de nullius nisi nostra ditione consistis. 4) *mouchoir*: GLOSS. X^o (ALMA XXII [1952] p. 230): -is orarium.

B) *neutr.*: 1) *manuel* (UGUTIO: hoc -e pro quodam libro qui semper habetur ad manum): LIUTG. Greg. 14: librum S. Augustini tradidit, quem Enchyridion, id est -e ipse nuncupavit. DIPL. Comit. Pal. Rip. 63 p. 318 (a. 868): trado vobis libros sex, computum, -e. 2) *livre de prières*: ANNAL. Bened. III p. 303 (a. 898. DuC): libros ecclesiasticos scilicet psalterium, comitem, antiphonarium, -e orationum, passionum, sermonum, ordinum, precum et horarum. CARTUL. S. Petri Gomaí 103 p. 231 (a. 1080): apud ecclesiam I matutinalum et I imnus et -um et I orationalum. ALEX. NECK. utens. p. 119: sint ibi etiam -e. 3) *vêtement ecclésiastique, maniple* (v. *manule*): COD. Cavens. II 299,2 (a. 990): unum -e serico. ib. 8,26 (a. 1057): alium -e de siricum. 4) *bétail, animal domestique (faute pour animalia?)*: GREG. CAT. chron. Farf. II 312,5: -ia quoque nostra et terrarum vicendas, ac molendinos et potuum redditus minuavit et abstulit. ib. 329^B: -ia per singula castella et boum paria eis sufficientia.

manualiter 1) *manuellement (opposé à spirituellement)*: COD. Cavens. I 117,14 (a. 882): nos ipsi ponimus media semente et laboramus -r. FROUM. epist. 77: magisque

spiritualiter quam -r hoc officium debere ministrari. 2) *à la main*: FUND. BOSONIS-VILLAE (MGH, SS. XV) p. 979,23: poterit res... -r transscripta oculis fidelibus intueri. 3) *par l'autorité du seigneur* (manus = *pouvoir, autorité*): CHRON. S. BEN. DIVION. col. 855^D: -r tradendo. DIPL. Loth. III 130 p. 223,16 (a. 1135): *locum* in nostros valvassores per virgam nostram -r investimus.

manualum, -i n. v. *manualis*.

manuaria, -e f. v. *manneria*.

manuarius, -a, -um à *main, qui marche à la main*: FRECULPH. chron. col. 1044^C: ad molas -as pistori se locaverat.

manuatim [manus] *de la main à la main*: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 851 p. 321 (a. 1160—80): accepit... a monachis -m decem libras Andegavensis monete.

manubeatus, -ā, -um [manu et beatus ou 2. manubium ou bien faite pour manuleatus] *pourvu de manches*: ALEX. NECK. utens. p. 99: equitaturus capam habeat manuleatam sive -am. ib. p. 107: collobium habeat -um, ut manus, cum libuerit, exeant.

manubie, -arum f. pl. *forme*: manubrie: CARTUL. Cath. Andegav. p. 88 (a. 843). 1) *butin, dépouilles* (UGUTIO: -e etiam dicuntur spolia, exuvie, que a victis extrahuntur sic dicte quia manibus victorum extrahuntur): ANNAL. Einh. p. 105: de -is, quas victor... ceperat. DIPL. Catal. I p. 72,22 (a. 936): quod inde evasit asportarunt, -as prediorum. RICHER. I p. 92: -as hostium direpturus. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 128: inter ceteras ecclesiasticas seu populares -as, partem salutifere crucis... asportavit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. col. 334^C: preda vel -arum genus. OTTO FRIS. chron. 7,15 p. 330,20: vastatis terminis -as abduxit. 2) *sentinelles, gardes*: UGUTIO: -e, -arum i. e. excubie que per spatium noctis vigilant et dicuntur sic quia per manus i. e. catervas fiunt.

1. **manubium**, -i n. [manubie ?] *garde-manger, réserve*: ORDO eccl. Ambros. Mediol. (c. 1130. DuC): porrigit panem azymum subdiacono ebdomadario, receptum de -o archiepiscopi vel camera eius.

2. **manubium**, -i n. [manubrium] *manche d'un vêtement*: ALEX. Neck. utens. p. 98: tunicam -is... munitam.

manubriatus, -a, -um [manubrium] 1) *pourvu d'un manche*: UGUTIO: manubrium, manica cuiuslibet ferri quia manu tenetur unde -us, -a, -um.

2) *pourvu de manches*: UGUTIO: -am tunicam Greci vocant cyroclitam.

manubrie, -arum f. pl. v. *manubie*.

manubrium, -i n. 1) *manche (d'un outil ou d'un couteau)*: WALAHFR. Gall. 2,20: digitis autem -um gladii constringens. CARTUL. S. Trin. Rotomag. p. 449 (a. 1030—91): per unum albi -i cultellum. CARTUL. Pontis. p. 26,11: cum cultello habente -um album. LAMB. TUIT. mirac. Herib. 17: inseparabiliter -o subule manui inherente. TRANSL. Modo. 34 p. 304,50: de -o cultelli domini nostri Jesu Christi. 2) *encensoir*: CARTUL. Gratianop.

p. 188 (c. 1100): ecclesia de Valle Sancti Christofori... IIII^{or} -a de zin. 3) *au figuré*: EUGEN. VULG. causa Formos. 127,19: -um vituperandi dei ministerium Judeis porrectum est.

5 **manuburnia**, -e f. [*forme refaite sur A. F. mainbournie, cf. mundiburdium et manus*] *protection*: ACTA Phil. Aug. II 491 p. 16 (a. 1195): si quis aliquam teneaturam anno et die in pace tenuerit, postea eam in pace teneat, nisi aliquis sui dispatriaverit aut aliquis qui est in -a super hoc clamorem fecerit.

manucapio 3. [manu et capio] 1) *prendre en main, entreprendre de, décider de (avec inf.)*: ROTUL. cur. reg. I 69 (a. 1199): -it reddere... /de debito XLVIII solidorum et V denariorum medietatem.

15 2) *approuver, garantir, cautionner*: a) *abs.*: CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 20: hoc autem... -cepi et leprosis sic habendum concessi. b) *avec adj. verbal*: ACTA Phil. Aug. I 48 p. 66 (a. 1181): id quod ecclesia Beati Benedicti... recepit conservandum -cepimus. ib. I 64 p. 85 (a. 1182—20 83): memoratas tenendas -imus. ib. I 101 p. 124 (a. 1183—84): pefatam communiam -imus conservandam et manutenendam. ib. II 546 p. 96 (a. 1196): -cepimus hec omnia contra omnes garantianda. CARTA a. 1195 (Ch. Métais, Les templiers en Eure-et-Loir p. 30): donum istud... imperpetuum eisdem fratribus firmiter 25 tenendum -o. c) *avec quod*: CARTUL. Glamorg. I p. 5: -o quod nullum damnum... inferetur. ACTA Phil. Aug. II 481 p. 5 (a. 1194—95): pefatam elemosinam et conventiones concessimus et -cepimus quod eas inconcusse 30 faceremus observari.

manuaptor, -is m. [manucapio] *garant*: CARTA a. 1147—53 (British Borough Charters p. 140): si extraneus reciperetur infra libertatem burgi, inveniret -es quod bene... se portaret.

35 **manuduco** 3. *conduire*: JOH. SCOT. ier. Dion. 3: nos in deiformem quietem hortans et -ens.

manuductio, -nis f. [manu et ductio] 1) *action de conduire par la main*: a) *au propre*: CONSUET. Trev. 17: ad capitulum ab abbate cum iubetur per -nem redire, novicius ducitur ac vicibus duabus in veniam prosternitur. b) *au fig.*: JOH. SCOT. cel. ier. 2,2 sensibilibus imaginum -nes. 2) *sauvegarde, libre passage*: THOM. BECK. mat. V 218 (JOH. SARISB. epp.): piraticam exercent, ut sine -ne eorum nulli omnino liceat navigare in illo mari. 3) *introduction*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. div. nom. 2: in 45 theologiam scientiam -o.

manuducto 1. [manu et ducto] *tracer, conduire, creuser*: DIPL. Otton. I 375 p. 516,23 (a. 969): admonitus fui quando Martinus fecit -are clusiam. v. *manducto*.

50 **manuductor**, -is m. [manu et ductor] *guide*: HILDUIN. transl. Dion. p. 26,17: minorum sint diviniore inicitatores et -cs (χειραγωγός). JOH. SCOT. ier. Dion. 3,4: -es a Moyse eruditi.

manuellatus, -i m. [Manuel] *forme*: manolatus: DOC.

comm. Ven. 352 p. 347 (a. 1185). ib. 373 p. 367 (a. 1189). *monnaie byzantine de l'empereur Manuel I Comnène*: Doc. comm. Ven. 128 p. 128 (a. 1157): *recepti... stauro -os sexaginta*. ib. 352 p. 347 (a. 1185): *perperos auri de numero quinque et -os novem*. ib. 373 p. 367 (a. 1189): *pro biçanciis -is trecentis*.

manuerum, -i n. [manerium?] *manoir*?: DIPL. Ludow. Germ. 154 (a. 874): *unum mansum in fisco nostro Crovia cum -o ad ipsum mansum pertinentem*.

manufactum, -i n. [manus et facio] *produit de l'industrie familiale remis au seigneur en qualité de redevance*: Censier du Chapitre de Saint-Dié (Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 322 et 312): de -is 17 s.

manufactus, -a, -um v. *manus*.

manuifictile, -is n. [manus et fictile] *objet manufacturé?*: LEGES Henr. I 90 6a. p. 606: *item de quolibet -e dicimus, si homo sit interfectus, non solvatur, nisi forte quis auctorem interfeccionis in usus proprios assumpserit*.

manufirma, -e f. sive **manusfirma**, -e f. [manu(s) et firma] *forme*: *firma manus*: DIPL. Henr. V (Boehmer, Acta imp. sel. 73) p. 68.

1) *contrat de 'main ferme', c'est-à-dire de cession d'un bien à titre viager contre versement du cens annuel (ce contrat peut être étendu à un ou deux héritiers, v. manufirmata et manufirmatas)*: DIPL. Caroli II, I p. 330,25 (a. 850): *cum illo quem Teotbertus usufructuario habere cognoscitur et cum alio Samson beneficiato et tertio Manue per -am concessio*. ib. II p. 388,6 (a. 872—75): *curtem... quem... ipsis canonicis per suam manumfirmam dedit*. CARTA a. 894 (Mabille, Les invasions normandes, Bibl. Ec. Chartes 1869 p. 435,38): *data est autem hec manus firma Turonis*. CARTUL. S. Marcel. Cabil. 27 p. 28 (a. 924): *quasdam terrulas... sub -a largiri*. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 36 p. 60 (a. 924): *hec -a firma et stabilis permaneat*. CARTUL. S. Petri Carnot. I p. 28 (a. 931): *quatenus vero hec -a inviolabilis per diuturna tempora permaneat*. DIPL. Ludov. IV 5 (a. 937): *petierunt ut ecclesie S. Petri... -as quas fecerunt Adalardus comes et Abbo vassus... confirmaremur*. CARTUL. S. Julian. Turon. p. 400,5 (a. 942): *per -e auctoritatem impetraverat*. CARTUL. S. Cyr. Nivern. p. 74 (a. 967): *ut Berno quidam meus clericus per -am quam inde habet in vita sua teneat*. CARTUL. Nobiliac. p. 150 (a. 995): *ut hec -a in Dei nomine plenioram habeat firmitatem*. CARTUL. Gemet. p. 28,8: *cuidam militi... ad -am illam terram tradiderat*. MEM. Autissiod. p. 19 (XIe): *terram quam tenebat de -a*. HARIULF. chron. Centul. p. 233: *terram... quam tenebat solummodo in vita sua sub -a cum redditione census*. DIPL. Henr. V (Boehmer, Acta imp. sel. 73) p. 68: *beneficium... iure hereditario et firma -u tenuerat*. CARTUL. S. Mar. Paris. I 312 (a. 1107): *si abbatisa... terram alienare aut -am facere voluisset nullam potestatem... habuisset absque assensu episcopi*.

2) *bien concédé à vie et parfois à un ou deux héritiers contre versement du cens annuel (voir manufirmata)*: CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 26,3 (a. 943): *aliquid de meo beneficio, quod est -a mea*. CARTUL. S. Cypr. Pictav. p. 28,17 (a. 963): *alodus et -a ipsius Rainaldi*. CARTUL. Nobiliac. p. 169 (a. 1014—36): *ut -a, finitis successoribus, absque ulla calumpnia redeat unde fuerat*. CARTUL. Vindoc. I p. 57 (a. 1040): *-am de Villaris in qua est unus mansus terre*. CARTUL. Mai. Mon. Bles. p. 27,11 (a. 1040—70): *unam -am sub institutione census*. CARTUL. Mai. Mon. Dun. p. 94,21 (a. 1043): *totam suam manum firmam de Putellis*. CARTUL. Laval. I p. 27 (c. 1050): *universa que repetebat ille ad -am data fuisse quondam avo suo... quem post se ipsi deregissent uni tantum heredi*. CARTUL. Mai. Mon. Vindoc. p. 29,17 (a. 1060): *cuius etiam -e censum de meo iure in eorum transfero dominium, ut hec non -a, sed alodus deinceps existat Maioris Monasterii monachorum*. ACTA Phil. I p. 149: *-am que Baldrivillare dicitur*. CARTUL. Molism. 53 p. 63 (a. 1101—9): *-am quam Hugo de Puncta dedit Sancte Marie*. ACTA Phil. Aug. I 156 p. 189 (a. 1185): *salvis tamen certis censivis ecclesie vinearum... -arum*. v. *manus*.

manufirmata, -e f. [manufirma] *forme*: *manusfirmata*: CARTUL. Nobiliac. p. 111 (a. 962—66). 1) *contrat de 'main ferme', de cession d'un bien à titre viager (v. manufirmata)*: CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 25 (a. 942): *ut... hec -a in Dei nomine obtineat firmitatem* (CARTUL. Nobiliac. p. 100 [a. 953—56]). 2) *bien concédé à vie moyennant un cens annuel (v. manufirmata)*: CAPIT. reg. Franc. II p. 336,42 (a. 869): *de terris censualibus et potestate ecclesie sue et culturis indomiticatis et absitibus et -is maior ecclesia... decimam recipiat*.

manufirmatio, -nis f. [manu et firmatio] 1) *signature*: CAPIT. reg. Franc. I p. 116,15 (a. 803): *subscriptiones et -nes suas in ipsis capitulis faciant*. TRAD. Frising. 745 (a. 855): *ut hec commutatio firmior habeatur, -ne regis adprobabitur*. 2) *serment à main levée*: CONSIL. Cnuti (I Cnuti 19,1. Liebermann p. 301. c. 1102): *iusiurandum et -nem caute observet*.

manufirmatus, -a, -um [manu et firmo] *qui a confirmé, vérifié*: CARTUL. S. Cypr. Pictav. p. 193,22 (a. 925): *infantibus suis scriptum -is*.

manufirmatas, -tis f. [manusfirma] *forme*: *manusfirmatas*: CARTUL. Paris. p. 85 (a. 925). CARTUL. S. Mar. Paris. I 330 (a. 1006). *contrat de 'main ferme', de cession d'un bien à titre viager (voir manufirmata)*: CARTUL. Paris. p. 85 (a. 925): *litteras -tis*. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 859 p. 333 (a. 969): *ut hec... -s firma permaneat*. CARTUL. S. Mar. Paris. I 330 (a. 1006): *dedimus... quandam terram sub litteris -tis... eo tenore scilicet ut, quamdiu hii duo heredes vixerint, teneant*.

manufirmo 1. [manufirma] *donner en 'main ferme', c'est-à-dire à titre viager moyennant un cens*: CARTUL.

S. Mar. Paris I 372 (a. 1100): petierunt a nobis... quatinus quandam terram... illi -aremus.

manufoillum, -i n. [manus et follis] *gros gant, moufle*:

MIRAC. Martial. I p. 555: hirsuta manuum tegumenta, que -a rustice nuncupantur.

manufortis, -e [manu et fortis] *vaillant, guerrier*:

ADAM BREM. p. 134,1: -is imperator Conradus. RADULF. GLAB. hist. III 9 p. 37: sicut ait -is insignis precentor bellorum Domini David. ADAM EYN. Hugon. III 5 p. 113: tamquam -is vultuque desiderabilis David.

manulavium, -i n. [manu et lavo] *lavabo*: UGUTIO: -um ubi lavantur manus, antiquis malluvium.

manule, -is n. [manuale, v. *Thes. ling. lat. VIII 335,20*] *manipule*: COD. Cavens. 5,171 (a. 1029): -e de siricum. ib. 7,64 (a. 1047). ib. 7,255 (a. 1054). ib. 8,26 (a. 1057). CARTA a. 1196 (DuC): pulchram stolam cum -e.

manulea, -e f. [manuleus] *gant*: UGUTIO: manulearii qui -as faciunt, a -a, que est manica.

manulearius, -i m. [manulea] *gantier*: UGUTIO: -i qui manuleas faciunt, a manulea, que est manica.

manuleatus, -a, -um [manulea] 1) *qui porte des gants*: UGUTIO: -us, -a, -um i. e. manicatus.

2) *pourvu de manches*: ALEX. NECK. utens. p. 99: capam habeat -am sive manubeam. ADAM PONT. utens. p. 134: tunicas -as.

manulevantia, -e f. v. *manlevantia*.

manulevatio, -nis f. [manu et levo] *réquisition*: CARTA a. 1149 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V p. 579 col. 1117): consentio etiam tibi -nem ciborum et vestimentorum in castello, sicut usus est, per unum mensem. OBERT. Scriba a. 1186, 273 p. 102: confiteor me debere tibi... lb. dr. ian. VIII de una -ne quam feci Vasallo de Albario. CARTUL. Piner. 107,41: -nis vinculo. v. *manleita, manlevantia*.

man(u)levator, -is m. [manu et levo] *garant*: CARTA c. 1125 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 488 col. 917): -r Rogerius de la Tor. CARTUL. Piner. 108,24: -es. CARTUL. Mont. Pessul. p. 264 (a. 1517): hos qui sic iuraverunt, sunt tibi fideiussores et -es.

manulevo 1 [manu et levo] *forme*: manlevo: CARTA c. 1125 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 488 col. 917). 1) *emprunter*: CARTUL. Mon. de S. Cruc. 65 (a. 1154): sit notum cunctis quod ego -o de te... xx moabitinos. CARTUL. Piner. 85,134: -avit eos boves. CARTUL. Mont. Pessul. p. 220 (a. 1139): dominus Montispesulani, vel sui baiuli, non prendent neque -abunt quicquam de parte vicarii, sine eius voluntate. 2) *garantir*: CARTA c. 1125 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 488 col. 918): Amoros, -avit eum Carbertus de Rivo. CARTUL. Mont. Pessul. p. 277 (a. 1152): Bernardus... sub cuius presentia hec omnia facta sunt, -avit omnes et fideiussor fuit.

manulis, -is f. v. *manulus*.

manulum, -i n. [manus, cf. manu(a)le] *manipule*:

CARTA a. 1197 (DuC): unam stolam de catasfittulo, unum -um de catasfittulo.

manum v. *mane*.

manumissio, -nis f. *forme*: marmissio: CARTUL. Gellon. 5 515 p. 435 (a. 1154).

1) *affranchissement*: a) *en général*: CARTUL. S. Gall. II 417 p. 37 (a. 851): per hanc -nis atque ingenuitatis titulum. VITA Bertini III 12: traditionis... sue -nem publica confirmans privilegiis descriptione. CARTUL. Clun. IV 2997 p. 194 (a. 1049): per hanc -nis cartulam vuerpio. CARTUL. Sithiens. I p. 193 (a. 1075): ut privilegium quoddam -nis... renovarem. ib.: traditionem vel -nem ecclesiarum iamdictarum... iam denuo confirmatam. CARTUL. Molism. 20 p. 30^A (a. 1102): contra hanc -nis paginam. STEPH. TORN. epist. p. 154: cantorem Silvanectensem... sue -nis immemor quam ab ecclesia nostra gratis accepit. BERNARD. PAPIENS. summa decret. I 10 § 12: -o i. e. datio libertatis. b) *acte de libération, charte d'affranchissement* (GLANV. leg. V 5 [DuC]: est libertatis datio nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati sui domini suppositus est): LEX Thuring. 45: servus a domino per -nem libertate donatus. EPIST. var. II p. 312,34: modus autem absolutionis et -nis talis esse debet. HINCM. REM. epist. col. 543^D: ostende igitur nobis istam -nem ecclesiasticam de prefato clerico a te acolytho ordinato. CARTUL. Conch. 43 p. 45 (a. 1062—62): qui hanc donationem vel convenientiam seu -nem fecit vel firmare rogavit. CARTUL. S. Petri Besuens. p. 476 (XII°): hanc vero predictam -nem tam pro salute sua, quam pro animarum parentum suorum remedio... facere decreverunt. HILDEB. epist. col. 253^C: quicumque aliquando... -nis plenitudinem minuere attentarent. CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 351 (a. 1125): qui hanc -nem infringere temptaverit.

2) *imposition des mains sur une charte* (cf. A. de Boüard, *Manuel de diplomatique II p. 91—93*): CARTUL. Clun. II 1007 p. 103 (a. 956): hanc... conscriptionem donationis mee -ne mea corroboratam. ib. III 2318 p. 439 (a. 996): firmare testibusque roborare -ne precepimus. 40 DIPL. Henr. IV 46 (a. 1059): suscepit in presentia ac -ne palatini comitis Henrici advocati eiusdem cenobii. v. *marmissio*.

manumissor, -is m. *forme*: manumessor: CARTUL. S. Cucuph. II 131 (a. 1021). 1) *signataire*: CARTUL. Clun. II 1007 p. 103 (a. 956): conscriptionem firmatam a -ibus. 2) *exécuteur testamentaire* (v. E. Rodón Binué, *El lenguaje tecnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña. Barcelona 1957 p. 171*): ARCH. comit. Barc. 202 (a. 921): -es vel elemosinarii de Eldebrando, qui fuit quondam. CARTA a. 990 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 180 col. 317): ego Guillelmus vicecomes ad -es suos... ut post obitum meum donare faciant. CARTUL. S. Cucuph. II 131 (a. 1021): ego qui sum tutor vel -r. CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 518 (a. 1041): ut

donent C uncias de auro in potestate -es suprascriptos. CARTA a. 1054 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 240 col. 480): abbas, simul cum -ibus predicti defuncti. LIB. feud. mai. I 520 (a. 1057): eligo -es amicos meos. CARTUL. Clun. IV 3465 p. 571 (a. 1073): misit in illo testamento suos -es. LIB. feud. mai. I 23 (a. 1152): et pono meos -es... qui dividant et distribuunt supradictos morabetinos.

manumissoria, -e f. [manumissor] *forme*: manumissoria: CARTUL. S. Cucuph. I 274 (a. 997). ib. II 131 (a. 1021). *disposition testamentaire*: CARTUL. S. Cucuph. I 50 (a. 959): qui nobis advenit hec omnia per -a de quondam Brandovini vicecomiti. ib. I 164 (a. 987): cartam donationis fecissemus... de modiatia una de vinea et semodiatia qui nobis advenit per -a de quondam Suniefredi. ib. I 211 (a. 990).

manumissura, -e f. [manumitto] *mainmise, acte de mettre la main sur quelqu'un*: CARTA a. 1082 (Duvivier, Actes et doc. anciens concernant la Belgique I p. 43): de sanguine et ictibus et leto et -a nullo modo se intermittet. FOLCAND. epist. (PL 157) col. 483^B: in loris, in sanguinis fusura, in -is... nihil debet habere advocatus.

manumissus, -i m. v. *manumitto*.

manumitto 3. 1) *affranchir un esclave*: TRAD. Frising. 1217 (a. 972—76): qui de rege Ottone liber -ssus est. CARTUL. Paris. p. 430 (a. 1174): ut unam de filiabus suis -tteremus... postulavit; nos itaque... ab omni iugo et debito servitutis absolvimus. BERNARD. PAPIENS. summa decret. § 10 r 1 p. 12: nullus servus... nisi -ttetur i.e. liber efficiatur.

2) *délivrer*: a) *quelqu'un*: BRUNO MAGD. bell. I p. 14, 10: rex ab episcopo -ssus. DIPL. Henr. V (Wilmans-Philippi, Kaiserurkunden 214) p. 281: obsides eorum -ttimus. b) *quelque chose*: ANNAL. Rod. a. 1108 p. 694 [704] 13: -serunt locum et quicquid contulerant ei. CARTUL. archiep. Magd. 323 p. 419 (a. 1160—66): villam... quam... predecessore nostro et ecclesia Magdeburgense presentibus marchio Albertus -sit et eisdem fratribus... possidendam dimisit. COD. Pom. II p. 72 (a. 1170): locum... eundem Deo ablatum cum omnibus pertinentiis suis a nobis alienando -simus.

3) *permettre, donner la permission (avec inf.)*: CARTUL. Conch. 43 p. 45 (a. 1061—62): -o filiis meis, si voluntas fuerit, eis habitum monachi accipere.

manumissus, -i m. *serf libéré par un acte d'affranchissement* (UGUTIO: -us, -a, -um, quasi manu emissus; antiquitus enim quando manu mittebantur servi, alapa percussos circumcingebant ad modum monachorum et liberos confirmabant): TRAD. Ratisb. 56 (a. 863—85): concambium cum quodam -o nomine Lantperto peregit. DIPL. Ludow. Germ. 121 (a. 866): reliqui -i, qui per huius modi titulum absolutionis... noscuntur esse relaxati ingenui. DIPL. Karoli III 4 (a. 877): secundum legem

Salicam -um illum fecimus, id est propria manu nostra de manu illius excutientes denarium. DIPL. Henr. I 10 (a. 926): ceteri -i... qui huius modi libertatem a regibus vel imperatoribus Francorum perceperunt. WIDUK. 1,14: parte quoque agrorum cum amicis auxiliariis vel -is distributa. DIPL. Otton. II 37 (a. 973): tale predium quale Warmunt -us nobis in proprium tradidit. DIPL. Henr. II 125 (a. 1007): quale Lanzo -us tenuit atque possedit.

manumola, -c, f. [manu et mola] *forme*: manimola: LIB. Domesd. S. Paul. I 22 (XIIe). *moulin à main*: ROTUL. pip. 17 Henr. II 91 (a. 1171): pro C summis frumenti... et pro CCC baconibus... et pro III -is et I mensura XIII d. ROTUL. pip. 19 Henr. II 188 (a. 1173): pro XVI saccis, XVI s. et pro III -is XXVI d. et pro IX baconibus XV s. et X d.

manumolendinum, -i n. [manu et molendinum] *moulin à main*: CARTA a. 1147—83 (Brit. Borough Charters p. 96): quilibet burgensis potest facere... molendinum equinum et -um.

manumortua, -e f. v. *manus*.

manumtergium, -i n. v. *manutergium*.

manumundium, -i n. [manus et mundo] *serviette de toilette*: UGUTIO: hoc manutergium, manupiarum, -um, mappa.

manunga, -e f. [germ., cf. mannire] *district administratif*: QUADRIP. (V Athelstan 1,5. Lieb. p. 168): et nominentur in -a singulorum prepositorum tot homines quot pernoscuntur esse credibiles, qui sint in testimonio singularum causarum.

manuopera, -e f. v. *manopera*.

manuoperarius, -i m. v. *manoperarius*.

manupastus, -us m. [manu et pastus, cf. A. F. mainpast] *formes*: mainpestus: CARTA c. 1180 (Cal. Charter R. IV 67). manipastus: ACTA Henr. II, II p. 194,27 (a. 1177—82). manupastum: LEGES Henr. I 66,7 p. 586. manupastus, -i: CARTA a. 1082 (DuC). 1) *serviteur*: CARTA a. 1082 (Hist. ms. monast. Becc. p. 146. DuC): concessimus ut -os suos laicos quietos habeat. LEGES Henr. I 66,7 (Lieb. p. 586): si -um alicuius accusetur de furto, solus paterfamilias emundare potest, si velit. 2) *ensemble des serviteurs, domesticité*: QUADRIP. (Appendix Alfred-Guthrum. 5, Lieb. p. 394-5): precipio ut...nullum a se dimittat qui inculpatus sit in -u eius, antequam publicum rectum per omnia... fecerit. CHRON. Becc. a. 1124 (DuC): excepto -u, id est servientibus monachorum. CARTA a. 1147—83 (Brit. Borough Charters p. 140): burgensis responderet pro -u filiis et tenentibus suis. CARTUL. Glamorg. III p. 108 (a. 1175—77): ipsi vel homines qui sunt ad eorum -um. ACTA Henr. II, II p. 106,20 (a. 1172—78): hominibus suis de -ui eorum. CARTA a. 1180 (Cal. Charter R. IV 67): concedo predictae abbacie... et -ui eius... quietan-

tiam de teloneo. ACTA Phil. Aug. I 228 p. 277 (a. 1188): de -u patris vel matris sue. ROTUL. cur. reg. I 39 (a. 1198): malefactores isti a -u suo recesserunt et redierunt.

manuperatio, -nis *f.* v. *manoperatio*.

manupes, -dis *m.* [manu et pes] *mesure de longueur*, 'pied de main' (se mesure les deux poings séparés par les deux pouces étendus dont les extrémités se touchent), angl. 'span': CARTA a. 1189 (Cal. Charter R. IV. 338): de... acris... mensuratis per perticam continentem in longitudine viginti quinque pedes et dimidiam per -dem. 5
CARTA a. 1190 (P. R. 2 R. I. p. 24): scilicet de DC et XIII acris mensuratis per perticam XXI pedum et dimidii per -dem. 10

manupia, -e *f.* [manus et pio] *essuie-mains*: UGUTIO: hec mappa, i. e. togilla, i. e. manus pians i. e. purgans.

manupiarum, -i *n.* [manus et pio] *essuie-mains*: UGUTIO: hoc manutergium, -um, manumundium, mappa, extergificium, facitergium.

manupresum, -i *n.* v. *manuprisum*.

manuprisum, -i *n.* [manu et prehendo] *forme*: manupreso: CARTUL. S. Petri Gomaï 51 p. 221 (a. 1080): *tradition manuelle (d'un esclave à un acheteur)*: CARTUL. S. Petri Gomaï 51: comparavi servum... pro uno mer-nico, quod fuit per -o de Ludino, et ipse mediator ex servo. ib. 54: comparavi servum... quod dedit mihi Tol-lanus pro servum quem mihi furavit Miroslavo pater 20
Tollani per -o. ib. 58: comparavi servum... de Micha Tigala pro VII solidos pro fine, per -o pater suum Uil-coniza. v. *manpresus*.

manus, -us *f.* *formes*: maanus: DOC. Amiat. XV 30
318,22. mannus: BONVIL. 204 p. 108 (a. 1198). *gén.* mani: COD. Caiet I 24,5 (a. 964). *acc.* mano: MEM. Mediol. I 439,2 (a. 822). *abl. pl.* manibu: HUGO FARF. relat. 41,21.

1) *main*: A) *en général*: 1) *au propre*: HRABAN. epist. 8: victum propriis -ibus querere. WALAHFR. hort. 163: 35
-ibus... supinis. CARM. de Tim. 68: iste pedem perdit, perdit et ille -um. AGIUS vita Hath. 20: -us fricare, pedes calefacere. RIMB. Ansc. 35 p. 68: -ibus operari. CHRON. Salern. 7: in eorum est mortuus -ibus. ADAM Brem. p. 1,9: ecclesiam extenuatam multis egere constructorum 40
-ibus. VITA Landrad. p. 627^c: sciens et prudens -um in flammam mitto. FRID. I epist. p. 2,1: coronam regni de -u nostra suscepit. ACTA Henr. Leon. 41 p. 60,18 (a. 1158): preter iudicium tantum colli et -us. COD. mai. Polon. I p. 27 (a. 1175): iudicium... de omni causa tam 45
capitali quam -us. OTTO FRIS. gesta 1,49: libros quos ediderat propria -u ab episcopis igni dare coactus est. 2) *métaphoriquement*: MAN. AMBR. II 38,9: ligna silvarum plaudent -ibus. 3) *au fig.*: a) *en général*: THIETM. 6,38: de -u mortis eripere. DIPL. Henr. III 352 p. 479,20 (a. 1055): si miseris et pauperibus... -um misericordie. b) 50
en parlant de la main de Dieu: ERMENR. Sval. pref. 1: in -u dei... orditur epistula. ANAST. chron. 191,29 -um tuam da, domine, priusquam nos pereamus. RUOTG.

COL. 44 p. 47,24: in -u creatoris mei sum. BERNARD. serm. in cant. col. 806^D: non -um, sed -us ostendo, propriisque distinguo vocabulis. latitudo una, altera fortitudo dicatur... quod et tribuat affluenter et defendat potenter quod dederit. RICHARD. S. VICT. trin. II 24 col. 142^D: largitatis sue -um in aliis contrahit, in aliis largius, in aliis largiter extendit. CALIXT. II serm. Jacob. col. 1384^D: -us etiam Domini... habentur. c) *largesse, générosité*: CHRON. Salern. 64: larga -u plurimis hominibus erat victum (BRUNO QUERF. frat. 31 p. 738,3. DIPL. Conr. II 198 p. 263,21 [a. 1033]).

B) *emplois spéciaux*: 1) *en parlant de la main qui combat*: JOH. Amalf. mirac. p. 127,26: elevans -um suam contra draconem. CHRON. Ben. Cas. 475,6: -us erigere contra Hludovicum imperatorem. CHRON. Salern. 56: inicere -um in suo dominio metuant. DIPL. Henr. V (Cartul. episc. Ultraiect. I 306) p. 281: Willelmus comes... contra nos bello et armis -um levavit. 2) *en parlant de la main qui écrit*: a) *signature (qui fait foi au bas d'un acte)*: DIPL. Ludow Germ. 2 (a. 830): -u propria subter firmavimus (ATTO VERC. press. 326,7. DIPL. Otton. III 92 [a. 990]. DIPL. Henr. II 446 [a. 1021]). MEM. Amalf. 96,34 (a. 860): signum -us Maru. DIPL. Karoli III 25: signum -u suprascripto Boderati. CARTUL. Avenion. p. 41 (a. 962): firmare rogavit -u sua firma. DIPL. Henr. III 408 (a. 1055): contrahendo -us appositione hanc donationem. CARTUL. Rhen. inf. (Werd.) 617 (a. 1115): traditio... coram his testibus... advocatus noster cuius -us adfuit. COD. mai. Polon. I p. 28 (a. 1175): alia -u ego Bolezlavus... interfui et assensi. ACTA Phil. Aug. I 47 p. 65 (a. 1182): cui donationi supremam -um apponentes (ib. I 172 p. 207 [a. 1186]. ib. I 317 p. 381 [a. 1190]). b) *main du scribe*: DIPL. Karoli III 25 (a. 880): scripta per -us Johanni notario. CARTUL. Piner. 10,77: per -um Petri presbyteri. DIPL. Conr. II 258 p. 357,3: cartula scripta ex -ibus Petri notarii domni imperatoris. ALEX. III in X III 22,6: subscriptio notarii videtur -us alterius fuisse quam subscriptio instrumenti, cum tamen notarius in subscriptione profiteretur se instrumentum -u propria conscripsisse. BONVIL. 204 p. 108 (a. 1198): carta dotis scripta per -um Bonivillani notarii.

per manum publicam, *par un notaire public, en forme authentique*: DIPL. Loth. III 130 (a. 1135): litteras nostras per -um publicam iussimus fieri (GUILL. CAS. II 337 p. 90 [a. 1191]). BERNARD. PAPIENS. summa decret. I 15 § 2 p. 49: instrumentum... est publicum, quod per -um publicam, i. e. per -um tabellionis, in publica forma factum. ALEX. III in X III 22,1: scripta authentica... nisi per -um publicam facta fuerint, ita quod appareant publica... non videntur nobis alicuius firmitatis robur habere.

3) *en parlant de la main faisant un geste symbolique*: TRAD. Frising. 197 (a. 804): per wadium illorum utrique -ibus suis quasi coacti in -u episcopi Attonis dederunt.

ib. 275 (a. 808): iussit...episcopus donare ei illum pachonem et uterque -us posuit super ipsum et pacificati sunt eo modo. RICHER. I p. 122: Gothorum principes... regi... occurrunt eiusque -ibus suas inserunt... inde fidem prout rex iubet concedunt. ib. II p. 251: Karolo -us dedi eiusque factus proditionem per sacramentum sponendi. TRAD. Ratisb. 988 (a. 1186—90): -um suam in -um... abbatis iureiurando ponens. ACTA pont. Rom. Gall. III 176 p. 233 (a. 1189): episcopum... qui electo sancti Vedasti... -um benedictionis imponat. -us anathematis obtendere: *interdire sous peine d'excommunication*: CARTUL. Ultrai. I 322,28 (a. 1134).

4) *main de bois, amulette*: CAPIT. reg. Franc. I p. 223,29: de ligneis pedibus vel -ibus pagano ritu. 5) *reliquaire en forme de main*: MIRAC. Dionys. p. 351: habens secum partem digiti sancti Dionysii auro instar -us affabre compositio inclusam.

C) *expressions*: 1) *verbales*: a) *avec acc.*: adhibere manus: ANON. chron. p. 473 (= 143,13M.). applicare manus (*tendre les mains en implorant*): THIETM. 5,11. apponere manus (*intervenir*): TRAD. Ratisb. 190 (a. 901). -um in rebus sororis apponente. CARTUL. archiepis. Magd. 368 (a. 1180). conferre manum (*en venir aux mains*): EKKEH. I? Walth. 60. STEPH. COL. Maurin. 5,1. conserere manum (*en venir aux mains*): ACTA Henr. Leon. 134 p. 190,24 (XIIe). dare manus (*se rendre*): REGINO chron. p. 148. PRUD. annal. Bertin. II p. 41. WIDUK. gest. 1,9 p. 11 (*donner la main, cf. HROTSV. Pafn. 12,4. ADAM BREM. p. 109,15. inicere manus (mettre la main sur)*): DIPL. Henr. I 43 (a. 932). immittere manus (*intervenir*): TRAD. Frising. 733 (a. 852). imponere manus: HRABAN. epist. 25 p. 431,37 (*imposer les mains, sens religieux, cf. COD. Cracov. I p. 6 [a. 1186]. ADAM BREM. p. 142,12. ANNAL. Pegav. a. 1092 p. 244,43 (mettre la main à)*). mittere manus: CHRIST. epist. p. 178 (*mettre la main à, cf. THEOD. AMORB. Firm. prol. p. 25,23. VITA Otton. Bamb. III 1,8. EPIST. Hann. 17 p. 41,13. ADAM BREM. p. 191,1 (mettre la main sur, s'emparer de)*). porrigere manum (*tendre la main, aider*): SALOM. III carm. 1,2,260. prebere manum (*aider*): WALAHFR. Wett. 74,306. supponere manus pedibus (*mettre les mains sous les pieds du seigneur en signe d'hommage*): RICHER. II p. 162. b) *avec datif*: manibus commendare (*faire acte de commendation*): AGIUS vita Hath. 22. epic. Hath. 520. manibus se tradere (*faire acte de commendation*): ANNAL. Mett. I p. 76. c) *avec abl.*: amplecti manibus (*saisir les mains dans le rite d'hommage*): BERTHOLD. ZWIF. chron. 33 p. 244,9. apprehendere manu (*prendre par la main*): WIPO gest. 2 p. 19,9. donare manu ad manum (*donner de la main à la main*): DIPL. Congr. II 28 p. 30,20 (a. 1025). effectus homo alicuius manibus (*faire acte de commendation*): CARTUL. Sithiens. I p. 202 (a. 1087). manu factus (*fait à la main, notez la forme manufactus*): CARTUL. Clun. I p. 175 (X^e): THIETM. 2,13. ib. 3,19. NICOL.

CLAR. epist. 45 col. 1645^c. VITA Gebeh. Const. I 11. tenere manu: WALTH. SPIR. Christoph. I 6.

2) *nominales*: a) *avec gén.*: manus impositio (*sens religieux*): HRABAN. epist. 30 p. 452,56. ib. 30 p. 453,39. ADAM BREM. p. 61,14. b) *avec abl.*: manu tactu (*en signe de serment*): CARTUL. Clun. I p. 324.

3) *avec préposition*: a manu, *matériel*: PETR. CANTOR verb. abbrev. 38 col. 128^A: munus a -u... pro rei corporalis pretio.

10 ad manum (ad manus): a) *sous la main, à la disposition de*: HRABAN. epist. 27 p. 441,28. DIPL. Arnulfi 146 p. 222,32 (a. 896). DIPL. Otton. I 303 (a. 965). FROUM. epist. 43. ADAM BREM. p. 146,8. ib. p. 54,6. ib. p. 186,26. HELM. 98 p. 192,21. TRAD. Ratisb. 835 (a. 1148). ABELARD. hist. Calam. p. 201. b) *en parlant d'une mesure*: LIB. leg. Langob. (MGH, Leges IV) p. 315,41. CARTUL. S. Cyr. Nivern. p. 145 (a. 1028). c) manu ad manum (*corps à corps*): PASS. Petri et Pauli (ed. B. Mombricitus II²) 356,24. LEO NEAP. vita Alex. (ed. F. Pfister) 93,20. DIPL. Henr. V (CARTUL. Mog. 467) p. 375,15.

cum manu (*formule d'abjuration*): DIPL. Congr. III 111 p. 154,23 (a. 1027).

in manibus habere (*avoir sous la main*): HRABAN. epist. 20 p. 246,23. ADAM BREM. p. 205,21.

in manus accipere, assumere (*recevoir*): GERH. AUG. vita Udalar. 1 p. 587,26. WALTH. SPIR. Christoph. I 4.

in manus se tradere (*au figuré, se livrer*): THANGM. Bernw. 48. TRAD. Ratisb. 836 (a. 1148).

in manu tenere (*au figuré*): NADDA Cyr. I 3,9.

30 inter manus (*entre les mains*): WIPO gest. 37 p. 58,3. ADAM BREM. p. 190,23. OTTO FRIS. chron. 5,18.

per manum (*par concession féodale, v. E. Rodon Binué, El lenguaje tecnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña p. 172*): LIB. feod. mai. II 203 (a. 1035): teneat cam (*sc. ecclesiam*) Bernardus... per manu filii mei Berengarii. CARTUL. S. Cucuph. II 234 (a. 1044): teneat Raimundus Ysimberti ipsam medietatem de ipsa terra... per manu predicti Bernardi...

per manus (*par acte de commendation*): ANNAL. regn. Franc. p. 14: se commendare. ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 895 p. 126,32: se subdere. CARTUL. Clun. I p. 326 (X^e): unum hominem reddere. RICHER. I p. 180: accedere.

ANNAL. Mett. I p. 66: tradere. THIETM. 6,40: suscipere (ib. 6,9). ANNAL. Altah. a. 1045 p. 39,18: accipere (BERNOLD. chron. a. 1093 p. 457,12).

per translatas manus (*par mains interposées*): ACTUS pont. Cenom. p. 145.

pre manibus (*sous la main, à la disposition de*): DIPL. Karoli III 138 (a. 886). HELM. chron. 7 p. 17,22. THEOD. TREV. transl. Celsi 16.

II) *patte ou griffe d'un animal*: WALAHFR. Gall. I 10: me cripere de -u bestiarum (WETT. Gall. 10. BRUNO Querf. frat. 22). CAFAR. annal. Ianuens. (ed. Belgrano) p. 55: de -u canis orat... liberari.

III) *groupe, troupe*: A) *en général*: LIUTG. Greg. 2 p. 69,21: illa regio... hostili -u vastata. ib. p. 70,7: donec triumpharet christiana -us. ANNAL. Maxim. I p. 24: cum -u valida Francorum et Saxonum misit (POETA SAXO 2,151. ANNAL. Mett. I p. 27. FRID. I epist. p. 2,6). ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 896 p. 128,39: urbem... ad suas -us custodiendam. HROTSV. gest. 612: Italiam petiit fortique -u penetravit. ANNAL. Mett. I p. 35 n.h.: cum -u valida ad Carnotis urbem perveniens. FLODOARD. annal. p. 124: Hugo comes, collecta suorum multa Nordmannorumque -u. DIPL. Otton. II 231 p. 259,10 (a. 980): res ecclesiarum quas per totam Italiam violentorum quorundam -us diruperant. THANGM. Bernw. 41: cum immensa militum -u secutus. THIETM. 5,26: Longobardos militari -u pugne intendere. DIPL. Henr. V (Z. Gesch. Oberrh. N. F. S.) p. 120: quod predium ecclesie sue... violenta ac tyrannica -u rapuerit. HELM. chron. 55: venit... cum classica -u. RADULF. DIC. I p. 397: imperator... in -u forti penetraturus Italiam. VINC. KADEL. p. 5: infinitissime numerositatis -um. B) *classe sociale*: VITA Leutfr. p. 15,16: diligebat -us plebeia. THOM. BECK. IV 145 (a. 1177): primo enim debiles, pauperes... postea medie -us homines adveniunt... postea clerus, baronia, militia (RADULF. DIC. a. 1112 [DuC]. ib. II p. 43 [a. 1186]. ib. I p. 345 [a. 1188]. cf. *Alma II* [1925] p. 19). RADULF. DIC. I p. 250: ab hominibus inferioris -us fidelitates extorsit (a. 1137).

IV) *possession, pouvoir, autorité*: A) *en général*: TRAD. Frising. 538^b (c. 826): ab omnium -uum potestate. WALAHFR. Wett. 476: demonis in -ibus. ANNAL. Xant. a. 872: regnum... e -ibus Karolomanni... clabuit. DIPL. Ludow. Germ. 150 p. 211,45 (a. 873): presul... de -u sua eidem loco... decimas... contradidit. ib. 152 (a. 874): donavit clericum suum... in -um sancte Dei ecclesie. LIBELL. Baw. et Car. 11: dedit... presbyterum suum... in -us et potestatem Liuprammi episcopi. DIPL. Ludow. Germ. 168^a p. 235,41 (a. 875): ipsum episcopium in nostris -ibus habebatur. ANAST. chron. 83,1: Constantini -ibus traditur. BENED. ANDR. 46,16: a Longobardorum -ibus Italiam eripere. DIPL. Conr. I 20 (a. 914): tradidit... in -um... Tutonis episcopi. COD. Caiet. I 174,22 (a. 944): in cuius -u chartula paruerit. DIPL. Otton. I 168 (a. 953): sub regie potestatis -u. LIUTPR. legat. 193,24: sub cuius -u navium est omnis potestas. EUGEN. VULG. causa Formos. 121,7: ferrea -us reipublice. ABBO FLOR. epist. col. 441^B: dotes et decimas in -u sua consistere... confirmant. DIPL. Henr. II 114 (a. 1006): sub nostre defensionis -um. DIPL. Henr. III 408 (a. 1055): in fidei -us (CARTUL. Stabul. I p. 237,8 [a. 1067]). CARTUL. Maurigniac. p. 4 (a. 1085): filium suum et quinque filias suas in -u et custodia ipsius regis misit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 278,38: sese reos in illius -us dedissent. LIB. Domesd. I 9: in -u sua retinuit episcopus III hagas. TRAD. Frising. 151^c (a. 1098—1137): sub

eadem conditione...tradidit ad predictum altare Eponem in -um suam delegatum. VINC. KADEL. p. 99: nescis quod mors et vita in -ibus lingue.

B) *emplois spéciaux*: equalis manus (*impartialité du pouvoir*): CARTA c. 1200 (Leis Will. Lat. 21,4. Liebermann 509): in Danelahē ponetur res in -u equali, donec dirationetur.

communis manus (*pouvoir commun*): TRAD. Teg. 175 (a. 1121—26): communi -u... delegaverunt.

generalis manus (*pouvoir général, supérieur*): TRAD. Frising. 421 (a. 819): tradiderunt ipsum oratorium generali -u in manus episcopi. ib. 442 (a. 821): -u generali ipsum altarem in -us Hittonis episcopi... tradiderunt.

imperialis manus (*autorité impériale*): DIPL. Conr. II 171 (a. 1031): ad nostram imperialem -um recipere.

iudicaria manus (*autorité judiciaire*): ADAM BREM. p. 62,1: Bremam... iudicaria -u compressam.

laica sive laicalis manus (*autorité laïque*): CARTUL. S. Alb. Andegav. II 670 p. 343 (a. 1138): ecclesiam... quam de -u laicali abstuleram. CARTUL. archiep. Magd. 342 (a. 1173): officium... quod... in ius feudale laica -us usurpaverit.

mortua manus (*droit de main-morte, notez la forme manumortua*): CARTUL. S. Vit. Vird. p. 433,12 [a. 1025]: CAPIT. reg. Franc. II p. 15,14 (a. 829): ubi vero mortua manus interiacet aut alia quelibet causa. ib. II p. 330,31 (a. 865). ib. II p. 346,13 (a. 873). CARTA a. 1031—51 (Duvivier, Actes et doc. concernant la Belgique I p. 183). LEDUIN. plac. gen. col. 1336: homo si mortuus fuerit, quinque solidos de mortua -u dabit. CARTA a. 1070—85 (ib. p. 44). CARTUL. Molism. 737 p. 522 (a. 1104): eorum hereditates, qui sub tali communitate matrimonia contraxerint, si sine filiis vel filiabus obierint, propter -um mortuam dominis suis possidende remanebunt. SUGER. carta a. 1125 (ed. Lecoy de la Marche p. 320): oppidani et mansionarii... de exactione consuetudinis pessime que mortua -us dicitur gravati (ib. adm. p. 160). CARTUL. Absiens. p. 46 (XIIe). ACTA Phil. Aug. I 169 p. 204 (a. 1186).

potens manus (*pouvoir*): TRAD. Frising. 214 (a. 804—9): tradidi propriam hereditatem... potenti -u. ib. 645 (a. 842): potenti -u habere. DIPL. Otton. I 326 (a. 966): proprietatem... -u potenti... in proprium condonasse. TRAD. Ratisb. 337 (c. 1020—28): suum proprium servum ad aram... potentibus -ibus tradidit.

potentiva manus (*pouvoir*): TRAD. Patav. 118 (a. 1038—45): cum potentiva -u advocati sui.

potestativa manus (*pouvoir*): TRAD. Frising. 186 (a. 802): ipsas res potestativa -u... tradidit. ib. 227 (a. 806): portionem suam... potestativo (*sic*) -u... tradidit. EIGIL. Sturm. 21: potesta iva -u de iure in ius Domini... tradidit. GERH. AUG. vita Udalr. I p. 387,26: potestativa -u vestituram episcopatus sibi perfecerunt. CARTUL. Clun. IV 3381 p. 477 (a. 1062): -u potestativa predicto mona-

sterio tradimus iure perpetuo. COD. Egmund. adn. p. 61: partem patrimonii... sua -u potestiva (*sic*) ad ecclesiam... tradidit.

publica manus (*autorité publique*): JOH. FORD. vita Wulfrici c. 73: quidam in finibus Eboraci publica -u addicente oculorum effossione punitus est. JOH. SARISB. polier. III 5 p. 232,25: potestas scvit in eum, qui evacuare nititur publicam -um.

regalis, regia *ou* regis manus (*autorité royale*): RIMB. Ansc. tit. 28: nepotem -ibus regis commendavit. CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 14,13 (a. 915): forestem... quam retinuerat ad -um regiam. DIPL. Otton. II 8 p. 9 (a. 1024): omne ius quod ad nostram regalem respicit -um. LIB. Domesd. (Kent) I 9: de hoc manerio est in -u regis quod valet VII sol. ROTUL. pip. 13 Henr. II 15 p. 40: episcopatus est in -u regis. ib. p. 157: de parte illa que est in -u regis.

superior manus (*supériorité*): BRUNO QVERF. pass. p. 202.

V) *term. techn. jur.*: A) *personne, témoin*: TRAD. Frising. 736^a (a. 853): duas cartas... inter se fieri iusserunt, ut coram -ibus presencium et futurorum ostendat. QUADRIP. (Alfred. 22. Lieb. 63): si quis in populi conventu preposito regis proclamationem ostendat... et postea cessare velit, pertrahat hoc ad rectiorem -um, si possit. ib. (III Edmund 3. Lieb. 190): nolo, ut aliquis recipiat alterius hominem, priusquam quietus sit erga omnem -um, que recte querat ab eo. ib. (II Edward 7. Lieb. 145): priusquam innocens sit apud omnem -um.

B) *accompagné d'un nombre ordinal, indique le nombre de témoins requis dans une procédure*: LEX SAXON. I: tertia -u iuret (THOM. BECK. mat. IV 41. GLANV. leg. VIII 9 p. 65). SUENO AGG. lex p. 88,1: sexta -u. CARTA a. 1153—84 (Brit. Borough Charters p. 137): si burgen-sis... calumpniatus fuerit, purgabit se sexta -u per iusurandum. CARTA a. 1164 (Meijers, Des lois et coutumes de S. Amand, app. IX p. 230): in causa vocatus, aut tertia -u purgabit se, aut paci quinque solidis. ACTA Phil. Aug. I 15 p. 21 (a. 1180): statuit etiam quod si quis... ecclesiam vel homines iniuste vexare presumpserit tam ecclesia quam homines vicesima -u predictarum consuetudinum probare libertatem potuerunt. ib. I 224 p. 270—71 (a. 1188): si aliquis... vulneraverit aliquem... si testes non habuerit... septima -u se purgabit. UDALSC. Egin. 20 p. 440,36: si episcopus... de aliis que obiecta sunt, tertia episcoporum vel quinta presbyterorum -u se purgaverit, restitutionem interdicti sibi officio consequatur. ANDR. SUN. lex Scan. 115 p. 630,22: tertia -u factum... diffiteri.

C) sua manus, propria manus, *son propre témoignage*: CARTA a. 1164 (Meijers, Des lois et coutumes de S. Amand, app. IX p. 230): iuramento -us mee seu baronum meorum. ACTA Phil. Aug. I 21 p. 31 (a. 1180—81): si prepositus forifacta regis requisierit ab aliquo habi-

tatore... per solam -um suam denegabit et quietus erit (ib. I 183 p. 219 [a. 1186]). LAMB. HERSF. annal. a. 1048 p. 61,26: ut obiectum crimen -u propria purgaret (EPIST. Worm. I 5 p. 21,4).

D) *dans la formule d'affranchissement*: DIPL. Ludov. Germ. 10 p. 12 (a. 833): fidelem quendam nostrum... -u nostra propria excutientes a -u eius denarium liberum dimisimus. DIPL. Arnulfi 164 p. 251,14 (a. 898): in presentia procerum nostrorum -u propria a -u illius excutientes denarium secundum legem Salicam liberum eum fecimus.

VI) *action, travail, ouvrage (à la main ou non)*: A) *en général*: HRABAN. carm. 4,3,29: mente, -u... et sermone benigno obsequium presta (ib. 9,11). WANDALB. martyr. 764: vite qui dogmata sancte/religione pia sparsit sermone -uque. martyr. hymn. 4,4: predicant verbi pariter ministri voce -uque. martyr. all. 17: illos... ore -uque instructos populum misit in omnem mundi. RAHEW. gest. 4,48 p. 288,24: opere et -u satis liberaliter accuratus. CARTUL. Rhen. med. (Prum) 135,24 (a. 893): cum bove vel -u. RUOP. MED. ?Adalb. 26,20: conspirata -u (*d'un commun accord*, v. ALMA V [1930] 61). LAMB. HERSF. annal. a. 1048 p. 61,26: ut obiectum crimen -u propria purgaret (EPIST. Worm. I 5 p. 21,4. OTTO FRIS. 1.49). VITA Mathild. I prol.: tantam materie seriem... ad extremam producere -um (*fin d'un travail*, cf. CARTUL. archiepisc. Magd. 206 [a. 1121]). ACTUS pont. Cenom. p. 465 (XII°): *capella* que etsi prima -u artificis nichillominus pulchrius resplenderet (*début d'un travail*). CHRON. Rames. p. 41: ecclesia ad summam -um evecta (*fin d'un travail*).

B) *pilon de mortier*: CARTUL. S. Cucuph. II 356 (a. 1078): mortar I cum sua -u.

C) *expressions*: 1) *avec préposition, par l'intermédiaire de*: a) per manus (*avec gén.*): THEGAN. Ludow. 21: patris. CARTUL. Stabul. I p. 123,3 (a. 911): fideiussoris. CARTUL. S. Ben. Divion. II 368 p. 147 (a. 1088): prefati abbatis. MARIAN. Scot. chron. a. 48: apostolorum. VITA Norb. II 72: hominis Dei. CASUS Petrish. 4,1 p. 661,11: eius. b) cum manu (*avec gén.*): DIPL. Karlom. 20 p. 313,8 (a. 879): advocati (TRAD. Frising. 1002. DIPL. Conr. II 170 p. 227,35). TRAD. Frising. 1266 (a. 977—94): filii. TRAD. Ratisb. 214 (a. 980—85): pontificis. ib. 288 (a. 1010—20): filiarum suarum. 2) *abl. (avec gén.), par le moyen de*: CARTUL. Saviniac. I p. 315: satisfaciendo negligenter... commissa -u penitentie.

manuscriptio, -nis *f. signature au bas d'un acte*: DIPL. Otton. III 40 (a. 1001): hanc cartam nostre traditionis propria -ne roboratam nostra bulla subter iussimus insigniri. BERTHA VIL. Adelh. 3 p. 758,43: testamenta... -ne ac sigilli impressione confirmata.

manuscriptum, -i *n. [manus et scribo] acte dont la signature fait foi, charte ou titre de propriété*: CARM. Cant. 30a, 2b, 12: iubeturque de singulis/abrenuntia-

tionis/-um efficere. THANGM. Bernw. 27 p. 771,24: tradidit episcopo in proprietatem... cum -o tres curtiles. DIPL. Henr. IV 118 (a. 1064): eandem traditionem quo firmior esset -o nostro corroborare postulavit. CARTUL. Rhen. inf. I (Werd.) 317 (a. 1126—33): rogans ut quedam bona nostra... ei... committeremus... et inde -um faceremus, quod bis scriptum in unum folio nobis, et in altero sibi servandum daremus. DIPL. Loth. III 17 (a. 1129): ut hec traditio et confirmatio nostra iugiter firma permaneat et inconvulsa, -um hoc eis iussimus fieri, et impressione sigilli nostri roborari. TRAD. Ratisb. 890 p. 434,35 (c. 1160—70): adierunt audientiam nostram et -um suum nobis sub testimonio rato pretenderunt. HIST. monast. Hirsaugiensis (MGH, SS. XIV) I p. 255,21: -a quoque, que ab antiquis principibus pro loci stabilitate facta fuerant, disrupta.

manusfirma, -e f. v. *manufirma*.

manusfirmata, -e f. v. *manufirmata*.

manusfirmitas, -tis f. v. *manufirmitas*.

manutenementum, -i n. [manus et teneo, cf. 'maintenance'] *maintenance*: CARTA c. 1140 (Round, Commune of London p. 119): debitam reverentiam et -um et protectionem. ROTUL. cart. 40 (a. 1200): suscepimus in manu nostra custodia et protectione et -o ecclesiam S. Marie de Lancastr' que est capella nostra.

manuententia, -e f. [manus et teneo, cf. 'maintenance'] *forme*: manuententia: CARTA a. 1020 (Martène, Anecd. I col. 140. DuC). CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 383 (XIIe). CARTUL. Mont. Pessul. p. 16. ib. p. 595. *aide*, *protection*: CARTA a. 1020 (Martène, Anecd. I col. 140): recipimus in salva tutela, custodia, -a, et securo guardagio predictum locum de Tallueris. CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 380 (XIIe): miserunt totum hospitem in manu Dei et in -a Raimundi. CARTUL. Mon. S. Cruc. 163 p. 165 (a. 1173): recipio vos et omnes res vestras in -a et in protectione mea. ib. 196 (a. 1177): imparamus et recipimus vestras oves... in -a nostra. CARTUL. Mont. Pessul. p. 168 (a. 1194): auxilium, opem, refugium, -am. CARTUL. Anian. p. 320 (a. 1202): facietis inde hominum et fidelitatem promittetis et -am.

manuteneo 2. *trans*. [manus et teneo] 1) *maintenir*, *défendre*, *protéger* (v. E. Rodon Binué, *El lenguaje tecnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña, Barcelona 1957*, p. 173 s.): a) *une personne*: LEGES Aethelr. 1,2 p. 222: omnis terra, que aliquem eorum -eat, qui Angliam inquietant. LEGES Cnuti 66,1 p. 353: si quis excommunicatum vel utlagam habeat et -eat (LEGES Henr. I 13,10 p. 588). ib. 57,8 p. 576: pensandum autem erit omni domino... ut ita suum hominem ubique -eat, ne dampnum... incurrat. USAT. Barc. 124 (a. 1064): principes... successoribus suis tenere in perpetuum mandaverunt, scilicet ut... -erent oppressum. QUADRIP. (Episc. 15. Lieb. p. 479): -ebimur in Dei omnipotentis iudicio. CARTUL. Nemaus. 202 p. 321 (a. 1114): canonici

-eant donatores istos secundum illorum posse. GUILL. MALM. gesta pont. I p. 70: favente rege et -ente. ROTUL. pip. 31 Henr. I p. 84 (a. 1130): Robertus archidiaconus reddit compotum de I m. auri ut rex -eret eum. DIPL. Loth. III 63 (a. 1134): pauperes Christi respicere debemus et eorum bonam intentionem in omnibus promovere et -ere. HONOR. II epist. 81 col. 1288^D: nos autem tamquam specialem B. Petri filium -ere volumus et iuvare. HERIM. TORNAC. restaur. col. 129^A: metropolitano... et episcopis mandavit quatenus eum -erent. ACTA Phil. Aug. I 103 p. 131 (a. 1183—84): nec aliquem hominem contra ecclesiam -ere vel iuvare debet. CARTUL. S. Cucuph. III 303 (a. 1185): et rogo... ut ipsi -cant predictam uxorem meam. LIB. feud. mai. I 31 (a. 1192): ego rex... -ebo te et defendam tamquam nobilem magnatem meum. CARTUL. Piner. 94,100: salvare, -ere, defendere. b) *une chose*: CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 432 (a. 1010—40): donationem istam fovere et -ere. EPIST. Reinh. 8 p. 8,18 (a. 1155): ipsius... bona tue dilectioni committimus -enda. CARTUL. Mon. S. Cruc. 165 (a. 1173): mando omnibus bailulis meis ut res vestras... custodiant, defendant et -eant (cf. 209 [a. 1178]). ACTA Phil. Aug. I 10 p. 15 (a. 1180): Ludovicus rex communiam Corbiensem assecuravit et -uit. ib. I 43 p. 61 (a. 1181—82): consuetudinem Novionensem... pater noster -uit. CARTUL. archiep. Magd. 433 (a. 1191): cum ecclesiam Seburgensem... in omni iure suo -ere debeamus. JOH. MICH. templ. col. 871^C: illud quoque congrue et rationabiliter -endum censemus.

2) *maintenir*, *continuer*: EADM. hist. V p. 238: rex... ubi advertit T. in sua pervicacia stare et eandem pervicaciam quasi ex tuitionis sue fiducia fulcire ac -ere, rupit ei ipsius fiducie nodos. GLANV. leg. IX 8: ad weram suam -endam. BERNARD. epist. 301 col. 504^A: quodque ab eis iudicatum, sive constitutum concorditer fuerit, vestrum erit ratum habere, et de cetero firmiter -ere.

manuententia, -e f. v. *manuententia*.

manuentio, -nis f. [manu et teneo] *aide*, *maintenance*: ACTA Phil. Aug. I 245 p. 299 (a. 1188—89): pro quorum iurum -nis intuitu.

manuentor, -is m. [manuteneo] *garant*, *protecteur*: QUADRIP. p. 540: de -e eius qui rectum aufugerit. CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 354 (a. 1150): donamus... donatores et -es.

manutercius, -i m. v. *manutertius*.

manutergium, -i n. *forme*: manumtergium: FORM. Augiens. C 23. 1) *linge liturgique*, *manuterge*: AMALAR. inst. can. col. 825: archidiacono scyphum aque cum aquamanili et -um accipiunt. VITA Macarii III (ed. Sanderus, Hagiologium Flandriae p. 136): -um usui misse tanti sacerdotis consecratum. GESTA episc. Virdun. p. 50,1: tria -a, unum aureum... parari fecit. CARTUL. Remens. I p. 222 (a. 1067): -um auro paratum. LAMB. ATREB. epist. col. 684^A: chirothecas... et -um, que in servitium

dignitatis vestre vobis mittere curavimus. ALEX. NECK. UTENS. p. 119: instauramenta ecclesie... -um. ADAM EYN. Hugon. IV 10 p. 199: mane cum manus de more ablucet, ut ministerio nullo ita nullo utebatur -o. 2) *essuie-mains (pour usage domestique)*: CARTUL. Celsiniac. 969 p. 652: -a in claustro, et in refectorio mantilia quantum opus fuerit. FUND. Werth. app. p. 168,13: diripuerunt in domo eius... manicas, mappas, -a, sternaturam. ADAM PONT. utens. p. 132: in porticis autem apendebant toralia; mappae... -a vel facitergia. v. *manitergulum*.

manuterium, -i n. [manus] *chandelier en forme de main*: CARTUL. Tirol. I 167 p. 75 (a. 1139—45): representavit tum pro eterna mercede tum pro V marcis et pro mensali uno et pro -o.

manutertius, -i m. [manus et tertius] *exécuteur testamentaire*: FOLC. gesta Bert. p. 167: sicut per missum suum mandaret -i facerent. ib. p. 167: dederunt Bernhardus et Erkembaldus terciimanus... quicquid ibidem Goibertus habuit et ut filio suo... condonarent, precepit -is. cf. *tertii manus*.

manutraditio, -nis f. [manus et traditio] *cession*: TRAD. Ratisb. 980 (c. 1185): quia -o Marquardum de Tanne constabat, visum est prefato domno abbati, quatenus ipsam -nem innovans in manum... transferret, et transtulit. CARTUL. Ultrai. I p. 191,23 (XIIe): atrium... regali scilicet constipulatione ac -ne illi concessimus.

manutrado 3. [manu et trado] *céder, concéder*: DIPL. Rob. II Capuae a. 1128 (DuC): quin etiam -imus, concedimus atque confirmamus... omne ius.

manutus, -a, -um [manus] *qui a de grandes mains*: UGUTIO: -us, -a, -um, magnas habens manus.

manuumopera, -e f. v. *manopera*.

manzer, -is m. [mamzer] *formes*: manser: ALAN. INS. dist. col. 954^A. VINC. KADEL. chron. p. 40. ib. 189. manzir: JOH. SCOT. carm. p. 556,15. *filis de prostituée, bâtard* (UGUTIO: -es... dicuntur filii scorti, vel adulterini, vel scelerati): CAPIT. reg. Franc. I p. 334,42 (c. 820): viles personae et infames, histriones scilicet, nugatores, -es. BENED. MOG. capitul. p. 76,10: -r, hoc est de scorta natus. ODO CLUN. occ. p. 127: perfida, consilium, -rque propago, supernum. HUMBERT. CARD. adv. sim. p. 193,43: ut eius potentia signisque mendacibus prima spes nostra, id est virginis hominis, scilicet sanctissime Marie, partus, evacuetur, dicaturque et habeatur hic -r vice illius filius hominis, qui tamen longe illo superior et potentior sit. ALAN. INS. dist. col. 954^A: solet fieri distinctio in spurium, hybridam, -em et nothum. VINC. KADEL. chron. p. 40: qui suos -es adoptant. ib. p. 189: ut -is cuiusdam causam contra filios elegerit assumere.

1. **manzerinus**, -a, -um [manzer] *bâtard, adulterin*: PAPIAS (DuC): -us adulterinus.

2. **manzerinus**, -a, -um v. *mazerinus*.

manzile, -is n. v. *mansile*.

manzir, -is m. v. *manzer*.

manzulus, -i m. [ital. manzo] *bœuf*: MEM. Moden. III p. 76 (a. 1179): medietatem duarum vascarum et unius -i.

mao, -nis m. v. *madonus*.

mapa, -e f. v. *mappa*.

mapale, -is n. *formes*: mappale: VITA Pirm. I 6. MIRAC. Viviani p. 260. ib. p. 264. MIRAC. Fid. p. 196. mapalium: DOC. Aretin. 1, 351 (a. 1083). *cabane, hutte*: 1) *sing.*: ALEX. NECK. utens. p. 111: tugurium pastoris sive -c vel magale. 2) *plur.*: ADREVALD. mirac. Bened. p. 72: -ia quoque instar edificaverunt burgi. VITA Pirm. I 6: invenit venatorum predicti Wernharrii amata -ia. REG. Camald. 1,232 (a. 1091): aquis aquarumque usibus, pascuis, -ibus et magaliis, salictis et stellariis. MIRAC. Fid. p. 196: rogans eum frondea sibi dare silve robora, quibus sancte Fidi competencia instruerentur -ia. PETR. BLES. epist. 14 col. 49^C: sordidum et vile... invenire tugurium... erat... sepiissime inter curiales de -ibus gravis et dura contentio.

mapalium, -i n. v. *mapale*.

mapaticus, -i m. v. *mappaticus*.

mappa, -e f. *forme*: mapa: CARTUL. S. Cucuph. II 158 (a. 1027). CARTUL. S. Julian. Brivat. p. 71 (a. 1053—76). 1) *linge, et plus spécialement serviette de table ou de toilette*: CAPIT. reg. Franc. I p. 256,17 (c. 810): linteos II, mantile I, -am I. POLYPT. Irm. II p. 174: tapecia II, -am I. SMAR. reg. Bened. col. 867^B: -as et sabanas, et facitergia ipsi lavent. FUND. Werth. app. p. 168,13: diripuerunt in domo eius... manicas, -as, manutergia. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 118: -am ei ad extergendas prebere consueverat manus. COD. Cavens. 6, 225 (a. 1043): sindones de linu VII, -e II. COD. Bar. 3 (a. 1138): -as duas.

2) *nappe*: a) *en général*: JOTSALD. vita Odil. (PL 142) col. 918^A: -am... super viri Dei mensam. LANFR. decr. col. 475^A: festive -e super tabulas refectorii sint extense, ita ut ante pendeant. DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 83: apposita mensa ponatur candida -a. b) *nappe d'autel*: CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135,55 p. 175,23 (a. 893): lavant pallas ecclesie et -as.

3) *housse*: AYNARD. p. 624: toral sunt sedes clocarum vel longa -a. RUOTG. COL. p. 274,47: scamnalia II, -e totidem.

4) *manipule*: TRAD. Ratisb. 279 (a. 1006): dedit... casulam, albam..., cingulum, -am, stolam etiam deauratam.

5) *carte, plan*: ALMAN. Hel. p. 602: -a Romane urbis. RADBERT. de casibus S. Galli 10 (DuC): inter hos *libros* etiam unam -am mundi subtili opere (BALD. BURG. carm. 196,723 p. 215. HONOR. AUG. phil. mundi III 14 col. 80^D. GERV. TILLEBER. otior. imperial. 2 [DuC]).

6) *mesure agraire*: POLYPT. Rem. p. 1: arat ad hiber-

naticam sationem -am I, continentem in longitudine perticas XLI, in latitudine perticas IIII. ib.: campi XLVI, continentem -as C.

7) *signal du préteur* (cf. *Martial XII 29,9*): PAPIAS (DuC): -a etiam dicitur pictura vel forma ludorum (cf. UGUTIO).

mappagius, -i m. [mappa] *mesure agraire*: POLYPT. Rem. p. 108: de -is XII modios et dimidium de siligine. v. *mappa*, *mappaticus*.

1. **mappale**, -is n. [mappa] *drap*: GIRALD. topogr. II 7 p. 86: unde et Waldemaro Dacorum regno, nostris diebus regnanti, quidam episcopus Norwagie -e, quod anno preterito probandi causa ab eodem susceperat, nature iam retulit bipartite.

2. **mappale**, -is n. v. *mapale*.

mapparius, -i m. [mappa]. *mappaire, officier chargé de présenter la serviette au roi*: VITA Austreg. p. 191,33: erat regi gratissimus... in tantum ut linteum quod rex lotis manibus tergere solitus erat ipse proferret, et ob hoc -us vocabatur.

mappaticus, -i m. [mappa] *forme*: mapaticus: POLYPT. Rem. p. 27. *mesure agraire*: POLYPT. Rem. p. 27: de -is VIII modios de sigalo. DIPL. Caroli III p. 116,4 (a. 906): de terra vero indomnicata ad summum Tilidium -os IIII^{or} super fluvium Suppium. v. *mappa*, *mappagius*.

mappella, -e f. v. *mappula*.

mappula, -e f. *formes*: mappella: UGUTIO. mappulam COD. Cavens. 8, 210 (a. 1063). mappulis: SUMMA Rufin. 93 p. 186. mappulus: SUMMA Paris. 93 p. 72. mapula: PRUD. Maur. col. 1372^D. POLYPT. Rem. p. 56. ib. p. 87. ARDO Bened. p. 215,24. RADULF. TORT. Bened. 178 p. 416. BERTHOLD. ZWIF. chron. 10 p. 176,11. HERIB. Bos. Thom. col. 1283^C. GIRALD. gemma II p. 221.

1) *serviette, mouchoir*: BENED. ANIAN. conc. col. 1237^A: dentur ab abbate omnia que sunt necessaria... cultellum, graphium, acus, -a, tabule. VITA Macarii III (ed. Sanderus, Hagiologium Flandriae p. 134): -am, qua compunctionis lachrymas extersit. BRUNO MAGD. bell. 40 p. 40,16: tanto sudoris in estivis diebus manabat fluvio, ut nec -is tersa sudare quiesceret. CARTUL. Clun. III 204 (993—1031): -am unam valde bonam. HERIB. Bos. Thom. col. 1283^C: hi vero pitacia, alii -as in sacro illo fonte sanguinis, tinxerunt. DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 33: pedes... lotos -a tergat. ITIN. Ricardi I 67 p. 126: digitos lingerent sapientes, ut dum quid inherebat, lingua potius lambente absumeretur quam -a extergeretur.

2) *vêtement monastique, sorte de manteau*: ARDO Bened. p. 215,24: aliquoties serenissimus imperator -am manicasque eius palpans reperiebat repertasque legebat. PRUD. Maur. col. 1372^D: monachorum necessitatibus subvenire curabat, quod Leo abbas et sancta ipsius congregatio recognoscunt, quibus de proprio cucullas et -as acquirebat. SUMMA Paris. 93 p. 72: -e genus

vestimenti quod similiter hodie non est nisi forte -e dicantur mitre.

3) *ornement liturgique*: a) *manipule*: HRABAN. inst. cler. I 18 col. 507^A: -a sive mantile, sacerdotis indumentum, quod vulgo phanonem vocant (HONOR. AUG. gem. anim. 208 col. 1606^B: favonem [lege fanonem] in sinistrum brachium ponit, qui et mappula et sudarium vocatur). WALAHFR. exord. 25 p. 504,21: dalmatica, alba, -a, orarium, cingulum. POLYPT. Rem. p. 57: stolas II, -as II. FUND. Werth. app. p. 167,47: expoliaverunt cum sacris vestibus, id est planeta, stola, alba, -a, cingulo. CARTUL. S. Bened. Floriac. p. 64 (a. 876): -as II, corporales II. TRAD. Frising. 1031 p. 775,16 (a. 899): albam I, -as II, zonas II. VITA Anseg. p. 634: -as duas, stolas duas. MON. arch. Neap. 3,51 (a. 985): -a cum tres cruces in medium de antiscum plummate. CASUS Petrish. 2,4: stola una aureas et -a eiusdem operis. b) *gonfalon, bannière ecclésiastique placée du côté de l'épître*: BERTHOLD. Zwif. chron. 40 p. 266,26: IV -e vel fanones ceteris maiores, ad epistolas legendas aptate. ib. 16 p. 198,23: obtulit... -am auro redimitam in facie altaris dextro cornu, ut solet, suspendendam. SUMMA Rufin. 93 p. 186: -es proprie sunt fanones qui in extremitatibus quasi pendentia habent tintinnabula, quales esse aiunt in Raven-nati eclesia.

4) *pale, voile du calice*: MON. dipl. Croat. I, 2 (a. 999): -a ad calicem operiendum I.

5) *tissu dont on recouvre un siège*: GIRALD. gemma II p. 221: scamnum modicum -a tectum.

mappulella, -e f. [mappula] *forme*: mapulela: CARTUL. S. Petri Gomai 103 p. 231 (a. 1080) 1) *petite serviette*: MON. arch. Neap. 3,51 (a. 985): alic quinque -e pictule et turabulum de ramne unum cum duas cruces. 2) *voile liturgique*: CARTUL. S. Petri Gomai 103 p. 231 (a. 1080): VII coperturis de cruce, et III -e de seta et XVIII -e de lino.

mappulis, -is f., **mappulus**, -i m. v. *mappula*.

maptus, -a, -um [magis et aptus] *excellent, tout à fait adéquat*: UGUTIO: magnus... componitur cum aptus et dicitur -us, -a, -um, id est magis aptus, plenus gratia, bonus, valens.

mapula, -e f. v. *mappula*.

mapularius, -i m. [mappula] *fonction à la cour pontificale*: LIB. cens. Rom. I p. 296: exuta plancta cum palleo, -i habentes aquam calidam paratam abluunt pedes ipsius. ib. p. 304: -i atque cubicularii unum fere officium exercentes.

mapulela, -e f. v. *mappulella*.

maquerellus, -i m. v. *makerellus*.

maquila, -e f. [ar. makīla] *mesure de grain*: CARTA a. 1156 (Anuario del derecho español 1,376): quicumque cibariam suam ad mercatum detulerit et -as domini furatus fuerit.

mara, -e f. [*germ.* meer, *angl.* mere, *fr.* mare] *forme*: mare: CARTUL. Nobiliac. p. 128 (a. 991). DIPL. Henr. II 282 (a. 1014). FORM. Augiens. C. 26. GESTA Herw. 391. *étang, lac*: DIPL. Henr. II 282 (a. 1014): ad lacum qui dicitur mare. FORM. Augiens. C. 26: fons... predictus inmensum... mare quod dicitur Orcarium inluit. GUILL. GEMET. gesta II 20 (DuC): sedens super lacum, quem usu quotidiano loquendi -am vocamus. LIB. Domesd. (Cambs.) fol. 190. b. 2: una navis que piscatur in -a per consuetudinem. ib. (Hunts.) fol. 205a. i. (V. C. H. Hunts. I p. 346): in H. piscarie et -e abbatis. GESTA Herw. 391: in quoddam mare Wide vocatum iuxta Welle secessit. CARTA c. 1160 (Stenton, Danelaw Charters p. 86): boscum meum quod interiacet fossatum de abacia et Crachatuait cum -a que adiacet predicto bosco. ACTA Henr. II, I p. 552,27 (a. 1165—73): -as... ad piscandum. CARTUL. Rames. II 348 (a. 1192): in retibus piscatorum de Rameseia, que suspendi solent iuxta -as de Ubbemare et de Witlesmare.

marabetinus, -i m., **marabitus**, -i m. v. *marabotinus*.

marabotinus, -i m. [*cf.* A. F. mar(a)botin] *formes*: marabetinus: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 507 (a. 1198). CAF. annal. p. 21,3. marabitus: CARTUL. Alph. Lusitan. a. 1142 (DuC). marabotinus: CARTA Hug. arch. Genuens. a. 1184 (DuC). CARTUL. Bund. I p. 352,35 (a. 1192). marbutinus: CONST. Frid. I 215 p. 305,8 (a. 1162). CARTUL. Icaun. II p. 195 (a. 1167). *marabotin (monnaie)* 1) *subst.*: CAF. annal. p. 30,53: decem milia -os. ACTA Henr. II, II p. 60,3 (a. 1177): donet Sanctio regi Navarre... tria milia -orum. CARTA a. 1181 (Cartulaire des templiers de Vaour p. 42): unum -um puri auri pro acaptione. RADULF. DIC. I p. 420: tria milia -orum.

2) *adj.*: OBERT. Scriba a. 1186, 55 p. 21: de besanciis -is XI (ib. 66 p. 25). v. *marabetinus*.

marabotinus, -i m. v. *marabotinus*.

maracalcia, -e f. v. *marescalcia*.

maracio, -nis f. [mara] *ouillage pour les salines*: CARTUL. S. Maxent. p. 17,9 (a. 892): ipsa... salina cum omni -ne vel sua ministeria. CARTUL. Nobiliac. p. 20 (a. 938): sunt plus minus de terra ad areas componendas CC excepto -nes. ib. p. 94 (a. 942): eam (*salinam*) trado adque transfundo cum sua ministeria omnia vel -ne. ib. p. 130 (a. 991): tertio latus -ne et omnia mi(n)isteria que ad illas areas pertinent. CARTUL. S. Joh. Ang. p. 17 (c. 1009): salinam suam... cum omni ministerio vel -ne. CARTA a. 1011 (Les Chartes du Bourbonnais 2. p. 4): C areas salinarum qui sunt in marisio qui vocatur Paludis cum omni -ne sua et aqueductus.

maragreves, -is m. [*germ.* markgraf] *markgrave*: LEGES Edw. Conf. 32,2 p. 654: Frisones etiam... comites suos -es (v. l. maregrave) quasi maiores vel bonos pacificos, vocant.

marallus, -i m. v. *merallus*.

maranata v. *maranatha*.

maranatha *indécl.* [*aram.* מְרַאֲתָא, *le Seigneur vient*] *formes*: aramatha: CARTUL. Bund. I p. 226,33 (a. 1140). manarata: CARTUL. Lerin. 12 p. 12 (a. 1094). maranata: Carta a. 843 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 63 col. 146). CARTUL. Athanac. II p. 593 (X^e). CARTA a. 1018—31 (Duvivier, Actes et doc. anciens concernant la Belgique I p. 28). CARTUL. Conch. p. 248 (c. 1106). maranetha: SILV. II epist. 159,16. maranhata: CARTA a. 955 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 84 col. 221). marantha: CARTUL. Stabul. I p. 263,20 (a. 1092). maratana: CHRON. S. Ben. Divion. col. 803^B. marathana: PASCH. II epist. 19 col. 463^B. marenata: CARTUL. Valpucsta 303 (a. 894). marranata: CARTUL. Car. 50 (a. 945—950).

imprécation pour renforcer une formule d'anathème: CARTUL. Clun. I p. 5 (IXe): a Deo sit anathema -a (DIPL. Caroli III p. 126 [a. 907]. DIPL. Ludov. IV 4 [a. 936]. DIPL. Loth. Franc. 5 [a. 955]. DIPL. Henr. II 390 p. 502,8 [a. 1018]. CARTUL. Blandin. I p. 100 [a. 1070]. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 199 p. 232 [a. 1087]. CARTUL. S. Ben. Divion. II 385 p. 163 [a. 1096]. DIPL. Henr. IV 459 p. 620,40 [a. 1098]. Ivo epist. 44 col. 57. JOH. MICH. templ. col. 870^A. COD. Polon. III p. 3 [a. 1123—25]). CARTUL. cath. Ambian. 4 p. 9 (a. 1058—76): insuper -a sibi super ingeratur in die iudicii. EXCOMM. V 7. (Lieb. 436. MS. C. c. 1100): sintque anathematizati -a, quod est perditio in die iudicii. TRAD. Ratisb. 791 p. 371,25 (a. 1132): cum Juda traditore in die furoris domini anathemate -a, nisi respiscat, feriat.

maranetha, **maranhata**, **marantha** v. *maranatha*.

mararius, -i m. [mara] *administrateur des terres irriguées*: CARTA a. 1196 (Ms. Dodsworth viii, f. 234): dedi... Pagano -o tres acras terre wainabilis... in villa de Thornia. CARTA c. 1200 (Harleian Charters 43 c. 14): testibus... Pagano -o.

marascalchus, -i m., **marascalcus**, **marascaldus**, **marascallus**, **maraschallus** v. *marescalcus*.

marascus, -i m. v. *mariscus*.

maratana, **marathana** v. *maranatha*.

marathum, -i n. [μάραθρον] *fenouil*: THOM. ELIENS. vita Ethelr. (AA. SS. Jun. IV) p. 521 col. 2: accipientes surculos -i unde fuerat cooperta totius superficies pavimenti. v. *maratrum*.

maratio, -nis f. v. *maracio*.

maratrum, -i n. [μάραθρον] *fenouil*: WALAHFR. hort. 208: nec -i taceatur honor, quod stipite forti/tollitur, et late ramorum brachia tendit. ib. 215: radix -i commixta liquori/leneo tussim percepta repellit anhelam. COLL. Salern. II p. 114: semen -i, apii, petroselini. v. *marathum*, *meratrum*.

marayda, -e f. [mara] *pâturage marécageux*: CARTA Otton. III com. Burg. a. 1195 (DuC): pratium apud Vaner, -as et terram apud Bombalum.

marbrarius, -i m. [marmor; fr. marbre] *marbrier*:

CARTUL. S. Pauli Lond. (ed. Gibbs) p. 157 (a. 1106): Girardus -us.

marbutinus, -i m. v. *marabotinus*.

1. marca, -e f. [*germ.* mark] *formes*: marcha: CARTUL. S. Mar. Paris. IV 16 (a. 991). DIPL. Henr. IV 92 (a. 1062). TRAD. Teg. 99a (a. 1078—91). CARTUL. Talmund. 108 p. 110 (a. 1092). CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 47,13 (a. 1096). CARTUL. Clun. V 3958 p. 319 n. 1 (a. 1122). CALIXT. II serm. Jacob. col. 1388^D. CARTUL. Vindoc. II p. 225 (a. 1125). ACTA Phil. Aug. I 33 p. 45 (a. 1181). CARTUL. S. Mar. Sall. 339 (I p. 202) *et passim*. marchus: CARTUL. S. Cucuph. III 333 (a. 1194). ib. III 344 (a. 1196). marcus: CARTUL. S. Trin. Rotomag. 433 (a. 1030—91). ACTA a. 1061 (Duvivier, Actes et doc. anc. concernant la Belgique I p. 35). CARTUL. S. Alb. Andegav. II 900 p. 376 (c. 1087). CARTUL. Vindoc. II p. 363 (a. 1146). OBERT. Scriba 319 p. 121 (a. 1186). GUILL. CAS. II 970 p. 385 (a. 1191). marka: LIB. Domesd. I 2 (Kent). ib. I 10b (Kent). CARTA XI° (Colliette, Mémoires du Vermandois I p. 694). mercha: LIB. Meir. 1, 22 (c. 1180).

1) marc, *unité de poids pour les métaux précieux* (cf. ALMA I [1924] p. 161): a) *avec gén.*: VITA Euseb. p. 988: viginti -as argenti (CARTUL. Blandin. I p. 95 [a. 1056]. LIB. Domesd. I 10b [Kent]. CARTUL. Vindoc. II 224 [a. 1123]. RAHEW. gesta 4,12 p. 247,25. EADM. hist. II p. 75. TRAD. Ratisb. 783 p. 364,27 [a. 1129]. LIB. feud. mai. II 353 [a. 1150]. CARTUL. S. Cucuph. III 296 a. 1184]. TRANSL. Germ. Par. p. 111. COD. Polon. Min. I p. 8 [a. 1192]). CARTUL. S. Trin. Rotomag. 433 (a. 1030—91): auri (COD. Egmund. lib. Adalb. p. 76). CARTUL. archiep. Magd. 340 p. 449 (a. 1172): nummorum. OBERT. Scriba 319 p. 121 (a. 1186): sterlinorum. ACTA Phil. Aug. I 416 p. 407 (a. 1192): parvi ponderis. b) *avec de*: CARTUL. Clun. V 3958 p. 319 n. 1 (a. 1122): reddant II -as de plata. c) *abs.*: COD. Laudens. 13,26 (a. 892): -arum aurearum. ODO CLUN. mus. col. 811^A: bisse vero Latine -a dicitur. DIPL. Henr. III 265 (a. 1051): pro centum solidis talium denariorum, quorum quindecim solidi faciant -um. CARTUL. Stabul. p. 241,16 (a. 1085): accepit equum unum pro III -is, carratam vini pro duabus -is. CARTUL. Talmund. 108 p. 110 (a. 1092): scyphum argenteum de -a. CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 47,13 (a. 1096): dedi in proprios usus pondo auri -as quinquaginta. RADULF. CADOM. gesta Tancr. col. 571^D: pondus erat lamme quasi septem millia -e. DIPL. Loth. III 56 p. 89,8 (a. 1134): duas -as vel precium earum. CARTUL. Mont. Pessul. p. 275 (a. 1157): argentum finum ad rationem -e que valet L solidos. ACTA Phil. Aug. I 103 p. 311 (a. 1183—84): mille centum -as ecclesia dedit. ACTA c. 1185 (Rec. Templars p. 121): -a Coloniensis. MEM. Autissiod. p. 57 (a. 1188): monetam fecit ad quatuor denarios de fino argento et sexdecim solidos et octo denarios de pondere in -a Trecensi.

COD. Laudens. 3—4, 196 (a. 1192): septem solidorum imperialium pro -a (cf. COD. Bar. 1,94 'misura di peso, equivalente a mezza libra'). HIST. sept. sap. II 64,3: numerum et pondus -arum viginti offerentes. CARTUL. Biter. 334 p. 491 (a. 1202): solvamus argentum finum ad rationem -e si hec monate fuerit abatuda.

2) poids en général: CARTA a. 1081 (Duvivier, Actes et doc. anciens concernant la Belgique I p. 194): *cereus unusquisque quatuor -arum ponderis sit*.

2. marca, -e f. v. *1. marcha*.

marcadum, -i n. v. *mercatum*.

marcandus, -i m. [*mercor, forme refaite sur fr. marchand*] *marchand*: ROTUL. Pip. 13 Henr. II p. 22 (a. 1166—67): -us reddit compotum de x. m.

marcangellus, -i m. [*neap. marcangegne* (cf. *Bartholomaeis XV 347*)] *sorte de vigne*: COD. Cavens. II 82,16: habendum terra que est bitinco -o. ib. a. 980: vinea betere que est -u.

marcasium, -i n. [*marcasium*] *petite lagune*: CARTUL. Keimperl. p. 257,6 (ante 1009): paulo post recurvat in sinistro ad unum -um.

marcasium, -i n. [*A. F. marcaige*] *lagune, marais*: CARTUL. Keimperl. p. 257,14—15: vadit per -um usque ad mare; ibi sunt mirande aque, videlicet tria -a, miro modo ebullientia, sicuti mare crescentia et decrescentia, unum salsum, alium dulce, tertium mixtum; et ita sunt ut neque profunditas illorum inveniri possit.

marcata, -e f. [*marca*] *formes*: marcatum: CHRON. Rames. p. 305. marcatus, -us: ib. *valeur d'un marc*: CARTUL. Clun. V 4015 p. 369 (a. 1130): dedi C -as redditus. CHRON. Rames. p. 305: unam -am redditus de terra sua. ib.: adipisci poterit quadraginta -us de hereditate sua. ACTA Henr. II, I p. 358,15 (a. 1159—62): X -as terre in villa Celintonie. BENED. PETR. gesta I p. 351: centum -as reddituum.

marcatum, -i n., **marcatus**, -us m. v. *marcata*.

marcella, -e f. v. *marzella*.

marcei *indécl.* [?]: CARTUL. Clun. I 121 p. 135 (a. 910—927): terminat a medio die via publica, a mane terra ipsius Elberti, a -i ab ipsa terra Ingelfredi.

marcellus, -i m. v. *martellus*.

marcenchus, -a, -um v. *marcencus*.

1. marcensis, -is m. v. *marchensis*.

2. marcensis, -is m. [*A. F. marsonge*] *porcelet né au mois de mars*: v. Ch. E. Perrin, Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine p. 417 n. 3: si porci currunt glandini communiter, quisque porcus annalis debet duos nummos et -is obolum.

marcencus, -a, -um [*Mars*] *forme*: marchenchus: CARTUL. Anian. p. 371 (XII°). *né en mars*: CARTUL. Biter. II 105 p. 145 (XI°): per census duos pullos -os.

marceo **2.** *s'affaiblir, dépérir, se ruiner* (UGUTIO: -eo, -es, -ui id est putrere): POETA SAXO 4,296: corpore... -ente. WALTH. SPIR. Christoph. II 2,72: prima... origo...

in misera morte -ebat. PASS. Petri et Pauli metr. 343: Claudus erat -ens utero; cui poples adhesit.

marcesca, -e *f.* [Mars] *formes*: marcescha: CARTUL. Vosien. p. 108 (a. 1118). ACTA pont. Rom. ined. I 251 p. 233 (a. 1163). CARTUL. Aurel. p. 271 (a. 1184). marceschia: ACTA Phil. Aug. I 84 p. 109 (a. 1183). marcisca: CARTUL. S. Steph. Lemov. p. 63 (XIe). maresca: CARTUL. Aurel. p. 178 (XIIe). marisca: CARTUL. S. Steph. Lemov. p. 63 (XIe). *A. F. 'marcesche', blé ou grain semé en mars (dans le centre de la France)*: CARTUL. Vosien. p. 108 (a. 1111—24): vinada et -a (ib. 122 [a. 1108—10]. ib. 124 [a. 1124—1164]). ACTA pont. Rom. ined. I 251 p. 233 (a. 1163): duos modios annone, unum hyemalem et alium -e. CARTUL. Aurel. p. 178 (XIIe): -a novem denarios, vinata duodecim denarios. ib. p. 271 (a. 1184): in decima... unum avene, unum de -a. ACTA Phil. Aug. I 84 p. 109 (a. 1183): de ceteris modiis vini et bladi quod habuerit tam de hibernagio quam de -a.

marcescha, -e *f.*, **marceschia**, -e *f.* *v.* **marcesca**.

marceschia, -e *f.* *v.* **marcesca**.

marcescibilis, -e [marcesco] *formes*: marcessibilis: CARTUL. Stabul. I p. 91,22 (a. 873). VITA Udalr. Cell. II 11,5. AELR. 31 (PL 195) col. 555^A. marcessibilis: D. Mon. i. p. 59. 45 (b) (Bod. Libr. Ms. Wood. i. fol. 235. a. 934). *périssable* (UGUTIO: -is id est putrescibilis): CARTUL. Stabul. I p. 91,22 (a. 873): de temporali regno commutemus spiritale, de -i immarcessibile. VITA Udalr. Cell. II 11,5: corporis sui -em florem. HERIB. Bos. mel. 1346: *corona* sicut -is versa nunc in corruptionem carnis fuit non spiritus.

marcescibiliter [marcescibilis] *en s'affaiblissant, en se flétrissant*: UGUTIO: marcesco unde... marcescibilis, marcescibile... et -r adverbium.

marcescibilitas, -tis *f.* [marcescibilis] *dépérissement*: UGUTIO: marcesco... -s, -tis.

marcesco 3. *formes*: macresco: EPIST. Ratisb. 19 p. 341,12. maresco: DHUODA lib. man. p. 54. 1) *s'affaiblir, se flétrir*: a) *au propre*: ECBAS. capt. 278 p. 87: -et sucus. b) *au figuré*: WALAHFR. carm. 5,60,3: servitio domini numquam -is in omni. COD. trad. mon. Lunel. 62 p. 36: ista transcuncia atque labentia... -unt. EPIST. Tegerns. I 20: -entes artus, quos pre lassitudine senii laborumque egre ferimus. BRUNO QUERF. frat. (MON. hist. Polon. VI) p. 399: Roma non crit capta a gentibus, sed in semet ipsa -et. EPIST. Mog. 25 med.: universe religionis ordo in favilla consumptionis -eret. 2) *macérer*: ROG. SALERN. chirurg. p. 208: dimitte per tres dies -ere.

marcessibilis, -e *v.* **marcescibilis**.

1. **marcha**, -e *f.* *sive* **marca**, -e *f.* [*germ.* **marck**] *formes*: marchia: HINCM. REM. annal. Bertin. p. 512,36. DIPL. Catal. I p. 89,4 (a. 871). DIPL. Arnulfi 138 (a. 895). JOH. VEN. chron. 137,16. CARTUL. S. Cucuph. I 188 (a.

988). DIPL. Otton. III 355 (a. 1000). DIPL. Henr. II 24 (a. 1002). CARTUL. S. Cucuph. II 94 (a. 1012). LIB. feud. mai. I 153 (a. 1067). CARTUL. Clun. IV 3448 p. 557 (a. 1072). GREG. CAT. chron. Farf. 146^B. PASCHAL. II epist. 295 col. 271^C. DIPL. Loth. III 91 (a. 1136). SUGER. Ludov. VI p. 140. HERBORD. Ott. 2,5 p. 727,12. ROTUL. pip. 14 Henr. II p. 199 (a. 1167—68). BENED. PETR. gesta II p. 103. GIRALD. expug. II p. 349. CONST. Frid. I p. 423,27 (a. 1184). VINC. KADL. chron. p. 25. ib. p. 178. marchium: CHRON. Moissiac. I p. 309. marchum: COD. trad. mon. Lunel. 62 p. 37. marchus, -us: DIPL. Karoli III 66 (a. 883). marcka: BERTHOLD. ZWIF. chron. 35 p. 250,16. marcus, -us: TRAD. Wizemb. p. 51 (a. 833—60). DIPL. Congr. 1 27 (a. 915). margia: SUGER. Ludov. VI p. 6. marka: CAPIT. reg. Franc. I p. 271,20 (a. 817). COD. trad. mon. Lunel. 147 p. 86 (a. 843). PRUD. annal. Bertin. p. 11. CHRON. Fontan. p. 303. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 119 p. 123,41 (a. 881). FOLC. gesta Bertin. (ed. Guérard) p. 140. AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. p. 367. markia: HINCM. REM. annal. Bertin. p. 75. markon: CARTUL. Rhen. inf. I (Werd.) 608 (a. 1066—81). markus: CARTUL. Rhen. inf. I (Werd.) 188 bis (a. 1052). merca: CARTA c. 930 (Stubbs, Select Charters. 9th ed. 75). QUADRIp. (III Athelstan. 4) Lieb. 170. ib. (IV Athelstan. 4. ib. 8,4 [Lieb. 172. ib. 179]).

1) *borne, limite, signe*: CHRON. Petr. Besuens. p. 251 (Carta a. 816): per istas -as inter ipsos fines immunitas sancti Petri est ad integrum. CARTA a. 818 (Dipl. españ. periodo astur. 1,152): per -as et signales. COD. trad. mon. Lunel. 62 p. 37 (a. 823): fecerunt per singula loca singula -a. ib. p. 37 (a. 823): equitabant usque ad illum montem proximum et fecit Kundachar... -am. Ps. BEDA in psalm. 7 (523^A): fines, id est -a diaboli. LIB. Domesd. fol. 183^B: -a de Wales. QUADRIp. (VI Athelstan. 5) Lieb. 176 (c. 1114): ne intermittatur aliqua vestigatio vel a septentrionali -a vel australi. RADULF. NIGER. I p. 102: -as terrarum earum pluribus in locis confecit.

2) *limites d'un domaine (= fines)*: EIGIL. Sturm. 12: ut ab illo loco undique in circuitu... -a per quatuor milia passuum tendatur. BENED. PETR. gesta II p. 103: si... fines sive -as usurpaverit.

3) *territoire (d'une province)*: CAPIT. reg. Franc. II p. 58,23 (a. 839): ducatum Toringie cum -is suis, regnum Saxonie cum -is suis. PRUD. annal. Bertin. p. 21: Aquitaniam et Wasconiam cum -is ad se pertinentibus. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 512,36: Niustriam cum -is suis. TRAD. Frising. 1422 (a. 1027): de civitatibus ad -am istius provincie pertinentibus. AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. (AA. SS. O. S. B. IV 2) p. 367: Giraldus Lemo vicine urbis vicecomes et Boso -am ipsius possidens regionis. SUGER. Ludov. VI p. 140: comes Theobaldus... machinabatur -am suam amplificare, castrum erigendo in potestate Puteoli.

4) *frontière d'un état, territoire de frontière*: CHRON.

Moissiac. p. 311: disposuit et -as suas undique. CAPIT. reg. Franc. I p. 300,36 (c. 821): de vassis nostris, qui ad -am nostram constituti sunt custodiendam. ib. II p. 22,8 (a. 831): ad conturbandum regnum eius vel -as minuendas. ib. II p. 259,15 (a. 844): in -a nostra explorationes et excubias... facere non neglegant. ib. II p. 322,2 (a. 864): in civitate atque in -a wactas faciant. CARTUL. S. Cucuph. I 188 (a. 988): in ipsa -a de Penedes. ib. II 94 (a. 1012): in extremitatum limitum -arum de Barchinona. LIB. feud. mai. I 153 (a. 1067): sunt hec omnia in extremis finibus -arum iuxta Hispaniam (*c'est-à-dire, le domaine des Arabes*). ib. I 282 (a. 1076): in comitatu Barchinonensi, in ipsa -a extrema in loco horripis et vaste solitudinis. CHRON. S. Ben. Cas. 480,9: propter hostium irruptionem -as tantum ad incolarum tutamina dimisit. ANNAL. Mett. I p. 77: ad Reganesburg pervenit et ibi fines vel -as Baioariorum disposuit. SUGER. Ludov. VI p. 6: -is regni collimitans. HERBORD. Ott. 2,5 p. 727,12K: in periculosis -arum locis. CARTA a. 1176 (Martène, Anecd. I col. 586): in confinio etiam terrarum nostrarum quod vulgo -a dicitur, non debemus... alias construere firmitudines.

5) *marche, province frontière d'un état, généralement gouvernée par un 'marchio'*: a) *abs.* (PAPIAS [DuC]: -a dicitur comitatus terre alicuius unde ipse comes marchio dicitur): ANNAL. regni Franc. p. 36: -a contra Saxones. CHRON. Fontan. p. 303: Lamberto comiti reddita est -a. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 75: in Gotiam mittens, partem ipsius -e illi committit. DIPL. Bereng. I 204,20 (a. 910): in omnibus parochiis, comitatibus, -is. LAMB. HERSF. annal. a. 1057 p. 71,14: non modo -am, que sibi iure hereditario competeret, sed ipsum quoque regnum. OTTO FRIS. chron. 7,25 p. 351,3: ei... in -a successit frater suus. VINC. KADL. chron. p. 25: *filiis suis* totidem principatus assignavit, quibusdam ducatus, aliis comicias seu -as.

b) *avec gén. (ou de)*: ANNAL. regni Franc. p. 108: Brittanie. ib. p. 177: Hispanie. ANNAL. Sith. p. 36: Baioarie atque Italie. PRUD. annal. Bertin. p. 11: Hispanie, Septimanie sive Provincie. DIPL. Catal. I p. 89,4 (a. 871): Ceridanie. TRAD. Patav. 92 (a. 985–991): Liutbaldi marchionis. THIETM. 5,9: Geronis comitis. JOH. VEN. chron. 137,16: Camerini. ANNAL. Altah. a. 1041 p. 28,9: Boemie ac Boiarie. LIB. Domesd. I fol. 183b: de Wales. ROTUL. pip. 14 Henr. II p. 199 (a. 1167–68): Walie.

c) *avec adj.*: ANNAL. regni Franc. p. 149: Foroiuliensis. CAPIT. regni Franc. I 271,20 (a. 817): Tolosana. DIPL. Caroli II, I p. 482,29 (a. 856) [*syn. comitatus*]: Nanneticus. ADALB. MAGD. chron. a. 952 p. 166,7: Veronensis et Aquileiensis (DIPL. Henr. II 24 [a. 1002]). CARTUL. Clun. IV 3448 p. 557 [a. 1072]). OTTO FRIS. gesta I 31 p. 48,12: Orientalis. GREG. CAT. chron. Farf. 146^B: Firmana. VINC. KADL. chron. p. 178: Gdanensis.

6) *royaume*: DIPL. Otton. I 294 (a. 965): Danorum (*syn. regno, Danmark*).

7) *finage, terroir d'un village, d'où, par extension, la 'villa' elle-même (en pays germanique)*: DIPL. Caroli M. I 198 (a. 802): in ipsis pagis vel -as. TRAD. FRISING. 323 (a. 814): territorium vel silvam seu terminum huius -a. TRAD. Ratisb. 14 (a. 814): in ipsa -a una ecclesia fabricari. CARTUL. Hersf. 26 p. 45,36 (a. 815): in ipsa -a vineas V. TRAD. Patav. 73a (a. 818–38): pro illam -am qua pertinet ad cellula qui vocatur Rota. TRAD. Wizemb. 127 p. 123 (a. 819): quicquid in ipsa villa vel in ipsa -a habere videatur. DIPL. Ludow. Germ. 123 (a. 867): in -a vel in villa Albofesheim. CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 119 p. 123,41 (a. 881): in fine vel -a Vualthusa. DIPL. Karoli III 66 (a. 883): in Fahedrphoni -u. DIPL. Arnulfi 138 (a. 895): in -a iuxta Souwan tres regales mansos. DIPL. Conr. I 27 (a. 915): in comitatu Hessonis in pago Folckfelt in Geroldesheimero -u. DIPL. Otton. I 56: in comitatu Thietmari comitis dimidiam partem confinii, id est -e, cum omnibus appenditiis illuc legaliter aspicientibus. CARTUL. archiep. Magd. 45 (a. 966): in predictarum decimis villarum suarumque -arum. DIPL. Otton. II 13 (a. 967): in villis et -is... subnotatis. DIPL. Otton. III 146 (a. 994): in pago Germara -a vocato. DIPL. Caroli M. 294 (*spur. XIIe*): locum... cuius -a sunt XXX hube.

8) *terroir sur lequel pèsent des servitudes communes (spécialement bois et pâtures)*: FORM. Sangall. p. 388,9: pascuarium in communi -a. TRAD. Wizemb. 69 p. 74 (a. 820): tres partes de illa -a silvatica (CARTUL. S. Gall. II 576 p. 188 [a. 909]). VITA Pirm. I 8 p. 28,13: -am... silve (TRAD. Ratisb. 209 a [975–980]). DIPL. Karoli III 134 (a. 886): in altercacione fuit -a in foreste nostro. CARTA a. 887 (Thevenin, Textes relatifs aux institutions privées et publiques aux époques mérovingienne et carolingienne 111 p. 163): usum lignorum et materie, pascuarium in communi -a. v. *waltmarca*.

9) *voie fluviale balisée*: DIPL. Loth. III 36 (a. 1131): mittimus nuntios nostros ad terminandam et dilatandam -am seu navalem viam in alveo supradicti fluminis XXIII pedum latitudinis.

10) *droit de 'marque', de représailles*: CARTA a. 1152 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 595 col. 1164): ille qui malum accepit, faciat -am de illis hominibus illius terre; si aliquis faciat -am, ducat eam in domum suam et ei ducenti nullus vim faciat, et det eam -am ad manuevandam et si inde bene securus et si non sit qui eam -am velit manuevare, ille qui -am fecit... ducat eam in plateam ad iudicium proborum hominum.

2. *marcha*, -e f. v. *I. marca*.

marchaandia, -e f. [mercior] *merchandise*: CARTUL. Piner. 95,74: sarrare totam -am.

marchalcus, -i m. v. *marescalcus*.

marchata, -e f. [marcha] *droits* (? = *mercata*): ROTUL.

cart. 25 b (a. 1199): quicquid habuerunt... in tota castellania eiusdem loci... tam in -is quam hominibus.

marchatum, -i n. v. *mercatum*.

marcheium, -i n. [mercatum, fr. marché] *forme*: marcheum: ROTUL. Cart. 51 b. 1) *marché*: CARTA temp. 5 Henr. II (DuC s. v. dissolutio): de dissolutione trousse in -o, unum denarium. 2) *droit de tenir marché*: CAL. rotul. cart. IV 179 (a. 1198): liberum -um cum omnibus libertatibus que ad -um pertinent. ROTUL. Cart. 51 b (a. 1200): liberum -um.

marchellum, -i n. [marchum] *terrain*: CARTUL. Talmund. 134 p. 187 (c. 1100): dedit S. Cruci -um ad cimiterium faciendum et domum elemosinariam.

marchensis, -is m. [marcha] *formes*: marcensis: LIB. pont. II p. 99. ANN. MON. Wav. II 214 (a. 1111). 5 marchisis: CATAL. reg. Lang. et duc. Ben. p. 494,39. 1) *marquis, comte ou préfet d'une marche (pour marchio)*: ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 893: -is in Oriente effectus est. ib. a. 896 p. 129,11: Walfredi Foroiulii -is. ib. a. 896 p. 127,21: Adalpertum -em Tuscie. LIB. pont. II p. 99: Adelbertus comes... cum esset -is et tutor Corsicane insule.

2) *par extension, titre exprimant un large pouvoir militaire pris par des ducs et des comtes*: ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 886: Heinricho -i Francorum. ib. a. 894 p. 124,11: primores itaque -es, qui fuerunt Italici regni. ib. a. 895 p. 125,33: -is Baioariorum. CATAL. reg. Lang. et duc. Ben. p. 496,35: idem -is... cepit eundem presulem, qui ei Beneventum... prebuerat. ANN. MON. Wav. II 214 (a. 1111): pergens in Normanniam pro discordia que erat inter eum et -es Francie.

marchesium, -i n. [A. F. marchais, marchez] *marais*: CARTUL. Long. Pont. p. 99 (c. 1090): terram quam habebat... apud -um Rainerii Calzonis.

marcheta, -e f. [angl. merchet] *taxe à payer (au seigneur) pour le mariage d'une fille*: ROTUL. cur. reg. I, 16 (a. 1196): dando -am pro filiabus suis. v. *merchetum*.

marchetum, -i n. [germ. march] *fouirage*: CARTA a. 1088 (Hist. de Ste Catherine de Rouen p. 91,9): cum... consuetudinibus, sicuti homines eiusdem ville faciebant, scilicet arare, kariare, falcare, bladum secare, fenum 40 facere, -um dare, stagnum molendini facere.

marcheum, -i n. v. *marcheium*.

marchia, -c f. v. *J. marcha*.

marchialis, -e [marcha] *qui dépend de la 'marche' (cf. marcha 7)*: EPIST. Hann. 25 p. 60,3: eos venturos ad -e colloquium.

marchicomes, -itis m. [marcha et comes] *comte de la 'marche'*: TRAD. Brixin. 58 p. 23 (c. 1005): quidam -es nomine Aripo. DIPL. Conr. II 233 (a. 1036): in comitatu Bernhardi -itis. CARTA a. 1122 (Gallia Christ. VI instr. col. 277): Raimundus -es ecclesiam eandem dedit.

marchile, -is n. [mercatum, fr. marché] *marché*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 170 p. 195 (a. 1082—1106): donavit... furnile de -i Legionis quod erat suum.

marchio, -nis m. [marcha] *formes*: marchio: CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 509 (a. 979). CARTUL. Avenion. p. 84 (a. 983). marchio: ANNAL. regni Franc. p. 175 n. h. marchyo: DIPL. Caroli III p. 14 (a. 898). DIPL. Loth. Franc. 26 (a. 966). CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 213 (a. 1057). marchio: ANNAL. regni Franc. p. 175 n. h. DIPL. Bereng. I 34,7 (a. 890). DIPL. Hugon. 206,3 (a. 943). CARTUL. Rcgien. 61,13. CARTA XIe (Lc Prévost, Mémoires... pour servir à l'histoire du département de 10 l'Eure III p. 169). marco: ANNAL. regni Franc. p. 175 n. h. ANNAL. Baresnes (MGH, SS. V) 56,29 (a. 997). markio: ANNAL. regni Franc. p. 175. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 96. CARTA a. 918 (Lebeurier, Notice sur l'abbaye de La Croix S. Leufroy p. 44,29. FOLC. cartul. 15 Sith. (ed. Guérard) p. 148. markyo: CARTUL. S. Michael. Mos. p. 121 (a. 962). marquo: CARTA a. 1013 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 171 col. 359). merchio: CARTUL. S. Sulpic. Bress. p. 27 (c. 1050). CARTUL. Mont. Pesul. p. 148 (a. 1164). v. *marchensis, marchionita, marchisco, marchisus, marchicomes, primarchio*).

1) *marquis, comte ou préfet d'une marche, préposé au commandement militaire d'une région frontrière* (v. ALMA 19 [1948] 408—17): a) *abs.*: ASTRONOM. Ludov. p. 609: 25 relictis tantum -nibus, qui fines regni tuentes, omnes, si forte ingruerent, hostium arcerent incursus. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 73: marcas... cum consensu -num qui cum tradiderunt reoccupat. ib. p. 131: Hugone abbate et -ne. CARTA a. 870 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 174 col. 355): Bernardus comes -o. CARTUL. Brivat. 309 p. 314 (a. 898): Guillelmus comes, -o 30 atque dux. ODO CLUN. Ger. p. 321: vel palatia regum, vel pretoria -num. MEM. Spolet. 302,25 (a. 968): Pandulfi principis ducis et -nis. TRAD. Patav. 92 (a. 985—91): in marca Liutbaldi -nis. VITA Maioli Clun. (AA. SS. O. S. B. V) p. 769: residente Otberto -ne comite palatii ut iustitiam inter homines discerneret cum aliis iudicibus. Doc. Amiat. XVII 100,37: Castaldeus domno Raineriu dux -o. RAHEW. gesta 3,20 p. 191,32: -nibus, consulibus et primis omnium circaiacentium civitatum. GIRALD. descr. Kambr. II 8 p. 220: si reges eorundem... plus -num et baronum patrie quam Andegavorum et Normannorum consiliis et dispositionibus olim usi fuissent.

b) *avec gén. (ou de)*: AIMOIN. SANGERM. Georg. p. 47: Gotie (HINCM. REM. annal. Bertin. p. 96). DIPL. Ludow. III 2,15 (a. 900): Tuscie. CARTUL. S. Gall. II 726 p. 328 (a. 903): Curiensis Retie. TRIUMPH. Remacl. col. 300^D: Longobardie (cf. BERNOLD. chron. a. 1097 p. 465,12: de Longobardia). TRAD. Teg. 334 (a. 1173—80): Istrie (ib. 342 [a. 1173—80]). OTTO FRIS. gesta 2,16: de Monte-Ferrato (MIRAC. beate Virginis Marie [Bibl. Ec. des Chartes 18] p. 28 n. 10).

c) *avec adj.*: DIPL. Loth. III 2 p. 3,19 (a. 1125): orien-

talis (*marquis d'Autriche*). OTTO FRIS. gesta 1,42 p. 61,1: Stirencis (*i. de Styrie*).

2) *titre exprimant un large pouvoir militaire pris par des ducs et parfois des comtes*: a) *avec gén.*: HINCM. REM. annal. Bertin. p. 36: Tolose (CARTA a. 918 [Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 42 col. 137]). RUOTG. COL. 17: Bauwariorum. CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 509 (a. 979): Proventie (ib. II p. 151 [a. 1103]). ANNAL. Quedl. a. 994 p. 72,29: Baioarici limitis. ANSELM. LEOD. gesta episc. Leod. § 59 p. 224: Montis. LAMB. HERSF. annal. a. 1053 p. 64,18: Italorum (GESTA episc. Viridun. p. 47,10). CARTA a. 1089 (Duvivier, Actes et documents anciens concernant la Belgique I p. 319): Flandrensiun (MIRAC. Adalh. II p. 366). GESTA Serv. Tung. p. 108 (XIe): Italie. CARTUL. Lerin. 24 p. 22 (a. 1129): Provincialium. ACTA Pont. Rom. Gall. I (a. 1157—59) 79 p. 274: Matheus vero Lotharingorum dux et -o. GALBERT. BRUG. p. 176: Flandriarum. OTTO FRIS. gesta 1,21 p. 35,29: Saxonie. WALTH. MAP. nug. cur. 39: vir quidam -o Burgundie (*cf.* FLODOARD. annal. p. 5). ACTA Henr. II, II p. 143,10 (a. 1177—81): Normannie. b) *abs.*: ANNAL. regni Franc. p. 175. c) *avec adj.*: CARTA a. 863 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 90 col. 339—40): Tolosensis. CARTA a. 870 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 92 col. 357): Tolosanus. LIB. feud. mai. I 55 (a. 1060): Raimundus gratia dei Barchinonensis comes et -o.

3) *habitant d'une région frontière*: RADULF. DIC. I p. 382: Brebantinatorum -num innumera manus.

marchionalis, -e [marchio] *qui dépend du marquis*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 320,27: dum marcham sic invaserant, -es turme in unum collecte.

marchionatus, -us *m.* [marchio] 1) *fonction du 'marquis'*: SIMON. Cartul. Sith. (ed. Guérard) p. 176 (a. 1026): Balduino vero -um agente tricesimo nono. CARTUL. Mont. Pessul. p. 353 (a. 1197): interdictum est ne aliqua feminarum habere possit vel debeat... imperium, ... comitatum, -um, iurisdictionem, vel aliquam aliam quamvis publicam potestatem. 2) *territoire sur lequel s'exerce le pouvoir du 'marquis'*: RADULF. CAMERAC. Lietb. p. 863,1: totus -us cessit Roberto. ANNAL. Pegav. a. 1156: Heinricus antecessor -um in Hostiriche optinuit. CARTUL. Piner. 90 bis, 53: de comitatu et -u.

marchionissa, -e *f.* [marchio] *marquise, femme du marquis, exerçant parfois les fonctions de marquis*: FONT. Flor. 3,7 (a. 967): Vuilla excellentissima -a. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1080 p. 326,2: -a Adala, generque suus marchio Eggebertus confederati. BERNOLD. chron. a. 1097 p. 465,17: donna Mathildis egregia dux et -a. PASCHAL. II. epist. 103 col. 122^D: maritus... Mathildis -e Tuscie. ANNALISTA SAXO a. 1138 p. 776,34: propter tirannidem, quam inde -a Eilica exercebat. OTTO FRIS. chron. 7,7 p. 316,21: Itha -a, Leopaldi marchionis orientalis mater. CARTUL. archiep. Magd. 293 p. 362 (a. 1157):

marchio Conradus... pro salute memorabilis -e coniugis sue. RAHEW. gesta 4,14 p. 250,3: ita -a de Monte-Ferrato. HADR. IV epist. 247 col. 1623^D: ex dono Ermenchardis -e. VITA Annon. I 1,33 p. 480,46: Adelheida tunc Alpium Cottiarum -a. *v. marchisa.*

marchionita, -e *m.* [marchio] *marquis, préposé au commandement militaire d'une région frontière*: CARTA a. 1079 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 336 col. 649): comites Barchinone et serenissimi -e. *v. marchio, marchisus.*

marchionium, -i *n.* [marchio] *pouvoir du 'marquis'*: CHRONOGR. Corb. p. 44,4: conventi... a duce, cui -o subacti fuissent.

marchisa, -e *f.* *v. marchisus.*

1. **marchisia**, -e *f.* *v. marchisa.*

2. **marchisia**, -e *f.* [marcha] *marquisat (ici comté de Flandre)*: APPEND. ad SIGEBERT. GEM. chron. (MGH, SS. VI) p. 399: comes Balduinus..., congregatis -e sue sanctorum corporibus.

marchisianus, -a, -um [marcha] *des Marches*: GREG. CAT. chron. Farf. 31 A: militibus -is.

marchisio, -nis *m.* [marchio] *marquis*: CARTA a. 1013—22 (A. de la Borderie, Recueil d'actes inédits des ducs et princes de Bretagne [Bulletin et mémoires de la soc. archéol. du dép. d'Ille-et-Vilaine t. XVII] p. 7): genitor noster, Gaufridus -o.

marchisius, -i *m.* *v. marchisus.*

marchisus, -a [marcha] *formes*: marc(h)isa: ANNAL. Baresens (MGH, SS. V) 55,19 a. 972. GUILL. Malm. gesta reg. II p. 456. marchisia: GESTA Ambaz. p. 95. ITIN. Ricardi p. 348 (5,35). marchisius: CARTUL. S. Cucuph. I 96 (a. 1012). DIPL. Catal. II p. 445 (a. 1025). ACTUS pont. Cenom. p. 376 (XIe). HEBERN. Mart. (ed. Baluze, Miscell. VII) p. 174. RADULF. NIGER chron. I p. 101. marc(h)issa: CHRON. Hub. And. p. 573,35. marchysus: CARTUL. Blandin. I p. 22 (a. 941). ib. p. 24 (a. 942). ib. p. 50 (a. 981). DIPL. Otton. II 126 p. 143,23 (a. 976). marcisus: CARTA a. 950—52 (Duvivier, Actes et doc. anc. concernant la Belgique I p. 23). markises: FOLC. cartul. Sith. (ed. Guérard) p. 146. markisus: ib. p. 142. DIPL. Loth. Franc. 15 (a. 962). marquisus: MIRAC. Berthe p. 566,7. *v. marchio, marchensis, marchionita, marchicomes, primarchio.*

1) *masc.*: A) *marquis, préposé au commandement militaire d'une marche frontière*: 1) *abs.*: HINCM. REM. ord. palat. (ed. Krause) p. 21: si inter -os in qualibet regni parte ad aliud tempus dextre date fuissent. CARTUL. Blandin. I p. 21 (a. 941): cenobium B... comitatu et defensionis subiacet gloriosi -i A. DIPL. Henr. II 260 p. 306,39 (a. 1013): in prefectura -i Bernhardi. DIPL. Catal. II p. 445,1 (a. 1025): ego Berengarius gracia Christi comes -us. ACTUS pont. Cenom. p. 406 (XIe): Hugo comes -i filius. MIRAC. S. Mar. Virg. (P. L. 150) col. 738: a duce Northmannorum Willelmo in castro Melfia

-us fuerat constitutus contra Francos. CARTUL. Clun. V 3996 p. 350 (a. 1127): milites et vassali ipsius -i. DIPL. Caroli M. 282 (*faux XIIe*): Rotbertus eque comes et -us.

2) *avec gén.*: ORD. VIT. hist. IV (II p. 252): Ligurie. RADULF. NIGER chron. I p. 101: Montis Ferrati (*cf.* 5 HEBERN. Mart. col. 1038^D: de Monteferrato).

B) *titre exprimant un large pouvoir militaire pris par des ducs ou des comtes*: ADREVALD. mirac. Bened. (AA. SS. O. S. B. II) p. 387: -is Britannici limitis inter se... dissidentibus. CARTA a. 950—52 (Duvivier, Actes et doc. anc. concernant la Belgique I p. 23): Arnulfi -i Flandrie comitis.

C) *habitant d'une région frontière*: ROTUL. pip. 14 Henr. II p. 199 (a. 1167—8): in liberationibus servientum et vadiis Walensium et donis -orum XXX li. et XV s. et IX d. secundum predictum breve.

II) *fém., marquise, femme du marquis, exerçant parfois les fonctions de marquis*: CARTUL. S. Florent. Norm. p. 667,1 (a. 1066): Normannorum -e M. TRIUMPH. Remacii I 22 col. 311^A: pro delicto conductu -e Beatricis... procedit in publicum. DIPL. Henr. IV 398 (a. 1088): quod... a -a Mathilde et servo eius... adquisierunt. ANNAL. Pegav. a. 1117 p. 253,18: Gredrude -a, matre scilicet regine Richince. ANNAL. Leod. p. 30 (a. 1116): terram Mathildis -e Langobardorum. ITIN. Ricardi p. 348 (5,35): -a sponte sua accidens ad comitem obtulit ei claves civitatis. *v. marchionissa.*

1. **marchium**, -i n. [marcha] *patrimoine (d'une église)*: ACTA imp. 32,11: due partes ad -um ipsius ecclesie admittantur et tertiam fiscus regalis noster recipiat. 30

2. **marchium**, -i n. *v. I. marcha.*

marchius, -i m. *v. marchio.*

1. **marcho** 3. [marcha] *atteindre une limite*: TRAD. Frising. 548 (a. 827): ad orientalem partem ad illo termino [*sic*] que -it ad Linza.

2. **marcho**, -nis m. *v. marchio.*

marchocia, -e f. [A. F. marchauce] *forme*: marchocia: CARTUL. Long. Pont. p. 94 (c. 1108—10). *coutume qui donne aux soldats le droit de couper l'herbe des prés pendant le mois de mai*: CARTUL. Long. Pont. p. 94 (c. 1108—10): concessit... ut omnia eorum prata libera et quieta essent ab omni -a armigerorum; quapropter... armigeri... elaborabant ut predicta prata habere possent ad pascendum, veluti cetera. ACTA Phil. Aug. I 29 p. 40 (a. 1181): homines de Monte Letherico adierunt presentiam nostram conquerentes supra quadam mala consuetudine que -a appellabatur, videlicet quod milites Castellanie, toto mense Mai herbam pratorum... secabant et in usus suos transferebant. *v. marescalcia.*

marchonaticus, -i m. [marchocia?] *impôt en fourrage pour les animaux (?)*: CARTA a. 813 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc II pr. 23 col. 86): rogo... ut nulla persona... nec paratas nec -os, nec teloncos requirat.

marchum, -i n. *v. I. marcha.*

1. **marchus**, -i m. [A. F. marcher = fouler] *marc du vin*: ODO PARIS. syn. const. col. 683: prohibeant sacerdotes... ne aliquis christianus retineat apud se -um vindemiarum quem Judei calcant aliquo modo.

2. **marchus**, -i m. *v. marchio.*

3. **marchus**, -us f. *v. I. marcha.*

4. **marchus**, -i m. *v. martius.*

marchyo, -nis m. *v. marchio.*

marchysus, -i m. *v. marchisus.*

marcianus, -a, -um [Mars] *du mois de mars*: CARTUL. Long. Pont. p. 243 (c. 1112): in inicio -e sive alterius temporanee exercitationis. ACTA Phil. Aug. I 235 p. 288 (a. 1188): ad nundinas Aurelianenses -as. ANNAL. Mell. Claustr. II a. 1143 A: frigore -o.

marciaton *v. martiaton.*

marcitas, -tis f. [marcidus] *dépérissement, flétrissure*: UGUTIO: marceo, marces id est putrere et est florum unde marcidus, marcida, marcidum, unde hec -s et marcidulus, marcidula, marcidulum... item a marceo, hic marcor, marcoris id est -s.

marcido 1. *flétrir, abimer*: UGUTIO: -o, -as, marcidum facere. JOH. ALT. arch. I 126 p. 244 (c. 1184): quem nec hiems nec fervor -at.

marcidulus, -a, -um *un peu flétri*: UGUTIO: marceo, marces id est putrere et est florum; unde marcidus, marcida, marcidum, unde hec marcitas et -us, -a, -um, aliquantum marcidus.

marcidus, -a, -um 1) *flétri, gâté*: WALAHFR. hort. 40: ungula cornipedum... putres imitatur -a fungos. WALTH. SPIR. Christoph. II 4,89: -a sopiti transfixit colla tyranni. COLL. Salern. II p. 407: recipe amigdalas et nulla sit -a vel amara.

2) *(au figuré) faible, lâche*: VITA Norb. II 53¹ⁿ: dissolutis et remissis, et quantumlibet -is cordibus. FULCH. hist. Hier. p. 166: multi qui nobiscum illuc usque pervenerant, ad domos suos ignavia -i redierunt.

marciles, -e [orig. et sens inc.] CHRON. Vindoc. (Marchagay et Mabile, Chroniques des églises d'Anjou) p. 174: XII scyphos argenteos -es (*cf.* ANNAL. Vindoc. [Recueil d'annales angevines et vendômoises, ed. Halphen p. 73]).

marcinaria, -e f. [orig. et sens inc.] CARTUL. Anisol. I (a. 515, *faux IXe*): vadit per ipsam vallem et rivolum qui ibidem per aliquot tempus currit usque in -am antiquam.

marcio, -nis m. *v. marchio.*

marcionista, -e m. [Marcion] *marcionite, disciple de Marcion*: UGUTIO: -e quidam heretici dicti a Marcione, stoico philosopho, qui sententiam Cathonis secutus, alterum Deum esse asseruit, tamquam duo principia creationis et bonitatis.

marcionistus, -a, -um [marcionista] *marcionite*: RADULF. NIGER chron. II p. 117: pullulat... et -a heresis et Apelliana dicitur que dicit unum Dominum iustum, alterum bonum.

marcirologium, -i n. v. *martyrologium*.

marcisa, -c m. v. *marchisus*.

marcisa, -e f. v. *marchisa*.

marcisca, -e f. v. *marcesca*.

marciscus, -i m. v. *mariscus*.

marcissa, -e f. v. *marchisa*.

marcissibilis, -e v. *marcessibilis*.

marcisus, -i m. v. *martius*.

marcius, i m. v. *martius*.

marcka, -e f. v. *I. marcha*.

marclum [*orig. et sens inc.*] CARTA a. 1108 (Arch. Soc. romana storia patria 27,198): et tenet Petrus Tasca et via publica et est -um.

1. marco, -nis m. v. *marchio*.

2. marco, -nis m. [*pour martur?*] *martre*: CARTA Henr. duc. Carinth. a. 1103 (DuC): castoribus et -nibus... pellibus -num.

3. marco 1. [*marca*] *fixer, étalonner un poids*: LEGES Aethelr. IV 9.2 p. 236 (c. 1114): efficiant... ut omne pondus sit -atum ad pondus quo pecunia mea recipitur.

marcocia, -e f. v. *marchocia*.

marcomannicus, -a, -um [*marcomannus*] *des marcomans*: DIPL. Caroli II, II p. 349,22 (a. 875): -a persecutione instante.

marcomannus, -i m. [*germ. marck mann*] *habitant de la 'marche'*, *marcoman*: GESTA Serv. Tung. p. 67,15: perdomuit itemque -os, Suevos. HELM. 67 p. 128,25: vocantur autem usitato more -i gentes undecumque collecte, que marcam incolunt. ib. 87 p. 171,9: colloquium provinciale omnibus -is, tam Teutonicis quam Slavis.

marcor, -is m. 1) *torpeur, assoupissement* (UGUTIO: a marceo, hic -r id est marciditas): EINH. transl. Marc. 3,16 p. 254,25: cum mane... assidua oscitatione ad discutiendum -em se extenderet. 2) *souillure (sens moral)*: LABORANS justit. p. 11: -e sceleris putridus.

marcorosus, -a, -um [*marcor*] *assoupi*: UGUTIO: a marceo, hic marcor id est marciditas, unde -us, -a, -um, marcore plenus.

marcravius, -i m. [*germ. marck graf*] *forme*: marggravius: COD. DIPL. Boh. I p. 259 a. 1179. *margraf, comte (germanique)*: CHRON. reg. cont. Ia a. 1179 p. 130,7: a -o Ferrei-Montis. COD. DIPL. Boh. I p. 259 (a. 1179): Primezla -us de Moravia.

marculus, -i m. (v. *W. Hraeus, Kleine Schriften 1937 p. 143*). *forme*: margulus: ADREVALD. mirac. Bened. p. 60. *petit marteau*: ASTRONOM. Ludov. p. 614: preparatis clavis et -is. ADREVALD. mirac. Bened. p. 60: cum... neque malleos, -os nec aliquid officine fabrilis secum haberent. MIRAC. Fid. p. 78: -um vetustissimum... prebens, iubet illo compedes feriri. v. *martellus*.

1. marcus, -i m. *gros marteau de forgeron* (v. *W. Hraeus, op. cit. p. 143*): PAPIAS (DuC): malleus maior dictus quod maior sit ad cedendum.

2. marcus, -i m. v. *I. marca*.

3. marcus, -us m. v. *I. marcha*.

mardelinus, -a, -um v. *martrinus*.

mardella, -c f. v. *marzella*.

marderinus, -a, -um v. *martrinus*.

5 mardericus, -is f. v. *martur*.

mardrinus, -a, -um v. *martrinus*.

mardurinus, -a, -um v. *martrinus*.

1. mare, -is n. *forme*: maris: MIRAC. Eparch. p. 562,24. LEO NEAP. versio PS-Call. 2,19. *fém. (toujours en Catalogne)*: CARTUL. S. Cucuph. I 57 (a. 963). ib. I 90 (a. 977). ARCH. comit. Barc. 393 (a. 987).

1) *mer*: A) *en général*: 1) *au propre*: WANDALB. creat. mund. 66: moles sparsa fluentis nature est -c dicta. WALAHFR. Wett. 71: -is trans equora (WALTH. SPIR. Christoph. II 4,50). WALAHFR. Wett. 771: salsum -e (DIPL. Conr. II 219 [a. 1035]). ANNAL. Xant. a. 839: fluctus -is (VITA Corb. I 13). WETT. Gall. 6: in profundum -is. RIMB. Ansc. 42: periculis in -i. VITA Vicel. 149: in cor -is... tetendit (*haute mer*). PASS. Quir. Teg. 6: in -is pelago. GERH. AUG. vita Udalr. 17: undas -is (PURCH. Witig. 23). OTTO FRIS. gesta 2,13 p. 115,6: Farum, brachium -is (*bras de mer, détroit*). DOC. comm. Ven. 98 p. 100 (a. 1150): istos centum bizancios... non mittam in periculo -is (ADAM BREM. p. 45,1). GUILL. CAS. 1576 p. 185 (a. 1192): lib. XIII 1/2 ad fortunam -is.

2) *au figuré, en parlant de la Vierge comme Stella Maris*: HROTSV. Abr. II 3: Maria interpretatur Stella Maris... quia nunquam occidit, sed navigantibus recti semitam itineris dirigit (HROTSV. Mar. 14. ib. 276. WALTH. SPIR. Christoph. II 4, 109).

3) *expressions géographiques (en ordre alphabétique)*: a) *au singulier*: WIPO gest. 22 p. 42,3: -e Adriaticum. CAPIT. reg. Franc. I p. 128,14 (a. 806): -e Australe. EINH. Carol. 15: Balearicum -e. ADAM BREM. gest. 1,60 p. 58,8: -e Balti. REGINO chron. a. 873 p. 105,21: -e Britannicum. ERMENR. ad Grim. 24 p. 562,20: Ellespontum -e. ANNAL. Fuld. II a. 860: -e Ionium (ORD. VIT. hist. III 13 col. 269^D). METELL. Quir. 14,16: -e Latiale. QUADRIP. (Lieb. 459. c. 1114): magnum -e (*cf. PAPIAS [DuC]: -e magnum est quod ab Occasu ex Oceano fluit, et in meridiem vergit, deinde ad Septentrionem tendit... istud est et Mediterraneum*). NICOL. I epist. p. 309,29 (a. 865): -e Oceanum. OTTO FRIS. gesta I 47 p. 65,30: -e Proponticum... hoc -c olim Ellesponticum dicebatur. HRABAN. epist. 11: rubrum -e (ib. 33. TRAD. Teg. 268 [a. 1149—55]). OTTO FRIS. gesta 2,13 p. 114,20: a Tyrreno -i. b) *au pluriel*: EPIST. var. II p. 639,22: mediterranea -ia.

4) *avec une préposition*: a) *per mare (sur mer)*: OBERT. Scriba a. 1186, 5 p. 2: debeo portare per -e causa mercandi. id. a. 1190, 137 p. 55: laborare per -e et terram.

b) *supra mare (sur mer)*: GUILL. CAS. II 1477 p. 143 (a. 1192): drapi non portabuntur supra -e.

c) *trans mare (au-delà des mers)*: FLODOARD. annal.

p. 72. HROTSV. gesta Ottonis 74. ib. 110. THIETHM. 2,15. EBO BAMB. Ott. 3,14 in.

d) ultra mare (*plus tard en un seul mot*), *outramer*: OBERT. Scriba a. 1186,16 p. 6: porto societatem ultra -e. STATUT. Arelat. 140 p. 233: causa transfretandi peregrinos ultra -e. GUILL. CAS. I 82 p. 34 (a. 1191): in viatico de Ultramarie (*l'Orient*).

e) a mari usque ad mare, *d'une mer à l'autre (sur tout le territoire)*: ANNALISTA SAXO a. 1074 p. 702,4. OTTO FRIS. chron. 7,23 p. 345,12. id. gesta 2,29.

B) *métaphoriquement, en parlant de la vie*: CALIXT. II serm. Jacob. col. 1392^B: populis in huius seculi -i periclitantibus.

II) *marais salant*: CARTA a. 1011 (Les Chartes du Bourbonnais 2 p. 3): areas C in -i ubi sal perficitur.

III) *réceptacle pour un liquide*: A) *vasque d'airain qui se trouvait dans le temple de Jérusalem*: CALIXT. II serm. Jacob. col. 1385^A: duodecim boves qui sustinebant -e aencum. B) *vase*: CARTUL. Icaun. I p. 194 (a. 1077): -e citreum unum.

IV) *eau du baptême*: MARB. Vict. col. 1622^C: querit Baptistam... hic monet, hic pergit, docet, ungit et in -e mergit.

2. mare v. mara.

marechia, -e f. [mariscus] *marais*: CARTUL. Redon. p. 127 (a. 1040): dimidietatem -e que ville predictae adiacet atque piscium ibidem captorum dimidietatem... concessit. v. *mariscum*.

mareglerius, -i m. v. *marriglerius*.

maregliarius, -i m. [matricularius] *marguillier*: CARTA a. 1081 (Duvivier, Actes et documents anciens concernant la Belgique I p. 195): custodem ecclesie et -um qui ei... serviat. v. *marriglerius*.

marellus, -i m. v. *merallus*.

marenus, -i m. [mars] *blé semé en mars*: CARTA X^e (Solmi, Le diete imperiali di Roncaglia [Archivio storico per le provincie di Romagna, s. III, vol. XXII] p. 126): millio et panigo et -o terciam partem reddere debent.

marepahis m. [orig. inc.] *forme*: marphais: UGUTIO: -s, strator. *haute fonction administrative chez les Lombards*: COD. Cavens. I 56,25 (a. 856): ego Petrus -s teste subscripsi. CHRON. S. Bened. Cas. 474,9: Lando comes, Pando -s, Pandinolfus gastaldius, huius patrie insignes habebantur.

marepahissatus, -us m. [marepahis] *territoire sur lequel s'exercent les fonctions du 'marepahis'*: ERCHEMB. CAS. Lang. Ben. 242,30: Lando Capuam, Pando -um, Landonolfus Teanum regebat.

maresca, -e f. v. *marcesca*.

marescalchius, -i m., *marescalchus*, -i m. v. *marescalcus*.

marescalcia, -e f. [marescalcus; A. F. mareschaucée] *formes*: marecalcia: CARTUL. Clun. V 4069 p. 419 (a. 1136). marecalicia: CARTUL. Matic. p. 303 (X^e—XIe).

marescaucia: LIB. Feod. I p. 8 (a. 1198). mareschalchia: CARTUL. S. Ben. Divion. II 438 p. 213 (a. 1113—19). mareschaucia: LIB. rubeus scacc. fol. 30 III p. 812. mariscalchia: CARTUL. Mai. Mon. Pictav. p. 96,24 (a. 1090). ACTA pont. Rom. ined. I 217 p. 200 (a. 1147). mariscalcia: CARTUL. S. Ben. Divion. II 402 p. 181 (a. 1102). marischachia: CARTA a. 1140 (Gallia Christ. IV instr. col. 172). marscalcia: CARTA a. 1034 (Brunel, Les plus anciennes chartes en langue provençale 1 p. 1). CARTUL. Biter. 65 p. 76 (a. 1050). CARTUL. Celsiniac. 664 p. 484.

1) *redevance en grain ou fourrage pour l'écurie seigneuriale*: CARTUL. Matic. p. 303 (X^e—XIe): omnes predicti mansi qui debent -am, debent et complacitum generale et quicquid ibi volumus facere. CARTUL. S. Ben. Divion. II 402 p. 181 (a. 1102): precursus, -as, brennarias. ib. II 438 p. 213 (a. 1113—19): nullam deinceps clamo consuetudinem, nec -a. CARTUL. Clun. V 4069 p. 419 (a. 1136): -am quam in terra levaveram. ib. 4346 p. 710 (a. 1140): quitavimus -am bladi ante collectionem messium. CARTUL. Celsiniac. 664 p. 484: res quas cedo... unam gallinam et -am diurnalem.

2) *écurie*: CARTA a. 1034 (Brunel, Les plus anciennes chartes en langue provençale, 1 p. 1): cum ipsas cambras et cum ipsas coginas et cum ipsas -as. CARTUL. Biter. 65 p. 75 (a. 1050): retineo ipsas albergas de ipsos caballos... sine civada... si in meas marscalcias capere non potuerint. ib.: dono... ipsum solarium cum ipsa curte et cum ipsa marscalcia.

3) *office du maréchal*: LIB. rubeus fol. 30 III p. 812: de -a magister marscallus... debet habere dicas de donis et liberationibus. MAIOR. Franc. p. 246: feodum tue -e. LIB. nig. scacc. (E. H. R. XIV p. 426): rex... fecavit W. marescallum suum de tenementis suis que de eo tenuit per servitium -e. LIB. Feod. I p. 8 (a. 1198): tenet per -am. ib. I p. 9 (a. 1198): per seriantiam -e.

4) *pâturage ou marais (pour mariscus?)*: CARTUL. Mai. Mon. Pictav. p. 96,24 (a. 1090): dicta claudicia, eo tempore quo -a vel pasticum erant.

marescalcus, -i m. [A.H.A. marah scalc, curator equorum, cf. A. F. marescal] *formes*: malischalcus: CARTUL. S. Bened. Floriac. I p. 232 (a. 1080). marascalchus: CAPIT. reg. Franc. II p. 274 n. c. (a. 853). marascalcus: ib. p. 274,15 (a. 853). DIPL. Otton. III 180 (a. 995). CONST. Frid. I 303 p. 429,37 (a. 1185). marascaldus: CARTUL. S. Vinc. Cenom. 20 col. 22. marascallus: BENED. PETR. gesta I p. 161. maraschallus: CARTUL. Vindoc. I p. 224 (a. 1059). marchalcus: CARTUL. Bund. I p. 310,5 (a. 1182). marescalchius: TRAD. Patav. 763 (a. 1190—1200). marescalchus: CARTUL. Carrof. p. 122,28 (a. 1100). marescaldus: CARTUL. Molism. 247 p. 231 (a. 1093—1103). CHRON. Rames. p. 262 (c. 1130). CARTUL. Osen. IV p. 65 (c. 1180—84). marescallus: CARTUL. S. Trin. Rotomag. p. 424 (c. 1030—91).

CARTUL. S. Bened. Floriac. I p. 202 (a. 1067). CARTUL. S. Mar. Carnot. I p. 108 (a. 1100—1). CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 12 (a. 1147). MAIOR. Franc. p. 244. DIAL. Scacc. p. 69,8. LIB. Melr. I 22. ACTA Phil. Aug. I 134 p. 163 (a. 1185). *ib.* 471 p. 563 (a. 1194). RADULF. NIGER chron. II p. 172. marescalus: ACTA Henr. II, I p. 19,14 (a. 1150—51). marescaudus: CARTUL. Long. Pont. p. 134 (c. 1090). marescaulus: CARTUL. S. Mar. de la Bourdinière p. 188 (a. 1193). mareschalchus: LIB. Domesd. (Suffolk) II p. 438. marescalcus: CARTUL. S. Ben. Divion. II 438 p. 213 (a. 1113—19). CARTUL. Terr. sanct. p. 36 (a. 1121). marschaldus: *ib.* p. 37 (a. 1121). marschallus: CARTUL. Clun. 4054 p. 409 (a. 1136). ITIN. Ricardi p. 185 II xxx. CARTUL. S. Vinc. Cenom. 519 col. 300. mareschardus: CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 25 (a. 1160). maricallus: CARTUL. Vindoc. I p. 219 (a. 1058). mariscalus: CARTUL. Mai. Mon. Bles. p. 28,42 (a. 1040—70). CARTUL. Cormeriac. p. 81,14 (a. 1054). CARTUL. S. Alb. Andegav. I 29 p. 50 (a. 1056). CARTUL. Mai. Mon. Vindoc. p. 89,17 (a. 1065). CARTUL. S. Florent. Cenom. p. 358,29 (a. 1070). CARTUL. S. Cyr. Nivern. p. 192 (a. 1090). CARTUL. Clun. V 4279 p. 647 (a. 1180). mariscaldus: CARTUL. Mai. Mon. Vindoc. p. 83,13 (a. 1062). mariscalis: LIB. Serv. p. 108,15. CARTUL. Mai. Mon. Dun. p. 143,21. mariscallus: ACTA Phil. I p. 114 (a. 1068). CARTUL. S. Joh. Ang. p. 19 (a. 1073). CARTA a. 1076 (Colliette, Mémoires Vermandois I p. 692). CARTUL. Novigent. p. 133 (a. 1096). marischalcus: CARTUL. S. Ben. Divion. II 398 p. 175 (a. 1101). marschalchus: GERH. Antichr. I, 50. TRAD. Scheftl. 140 (c. 1167—70). marscalcus: CAPIT. reg. Franc. I p. 171,32 (a. 801—13). GERH. STED. annal. p. 200,33. CARTUL. Ultra. I p. 372,20 (a. 1155). CHRON. reg. a. 1158 p. 98,19. marscallus: LIB. rubeus Scacc. fol. 30 III p. 812. marschalchus: *ib.* 140 (c. 1167—70). CONST. Frid. I 173 p. 240,34. *ib.* 241,15 (a. 1158). marschalchus: CARTUL. Rappol. I p. 21,22 (a. 1156). TRAD. Scheftl. 314 (c. 1194—95). marschalhus: TRAD. Patav. 712 (a. 1180—90).

1) *valet ou officier d'écurie* (CARTUL. S. Trin. Rotomag. p. 439,2 [a. 1060]: Hugo, equorum domitor quod vulgo dicitur marescal). CAPIT. reg. Franc. I p. 171,32 (a. 801—13): -i regis adducant eis petras in saumas viginti. CARTA a. 1076 (Colliette, Mémoires Vermandois I p. 692): -i mei campos ecclesie ad eius iustitiam pertinentes, prata et horrea quieta dimittant. CARTUL. S. Ben. Divion. II 398 p. 175 (a. 1101): excursus quem -i et armigeri ducis in Longum vicum faciebant, prohibeo. CARTUL. S. Vinc. Cenom. 519 col. 300: -us monachorum Sancti Vincentii. CARTUL. S. Marcel. Cabil. 45 p. 49: Petrus -us Sancti Marcelli. CONST. Frid. I 173 p. 240,34 (a. 1158): si quis invenerit equum alterius... dicit -o.

2) *maréchal, chef de l'écurie et de l'armée du roi ou d'un vassal*: DIPL. Karoli III 182 (a. 883): Bero comes et -us aule imperialis. CARTUL. S. Cyr. Nivern. p. 192

(a. 1090): Stephanus dapifer et Reginaldus -us. CARTUL. S. Mar. Carnot. I p. 108 (a. 1100—1): Burdicius, archipincerna comitisse, Hilderius... -us comitisse. CHRON. Reg. a. 1158 p. 98,19 (rec. I): imperator... premisit -um cum L militibus. CONST. Frid. I p. 241,15 (a. 1158): si castrum aliquod captum fuerit,... non incendatur, nisi forte hoc -us faciat. LIB. Melr. I 22 (c. 1180): -us regis Scocie. CARTUL. Piner. 98,4: -um domini dalfini. ITIN. Ricardi p. 185 II xxx: -us regis et thesaurarius.

3) *maréchal des logis (chargé de préparer le logement du roi ou tout logement)*: CARTA Guill. Aquit. a. 1087 (DuC): concedo omnia ad ipsum monasterium pertinentia libera ab hospitio et arbergaria... ita ut ne ego, nec uxor mea, nec aliquis propinquus, non dapifer, non -us, non cubicularius, non prepositus aliquis meus... hospitium aut arbergariam per consuetudinem querat. MAIOR. Franc. p. 244: senescallus precipiet -is domini regis ut preparent et liberent hospitia comiti. CONST. Frid. I 303 p. 429,37 (a. 1185): quod -o nostro vel regis liceat ibi hospitia assignare. *ib.* 320 p. 458,24 (a. 1188): si vero ad curiam celebrandam predictam civitatem nos adire contigerit -us sive camerarius noster in curia claustrali aliquem ex principibus locandi potestatem habeat, ita tamen, ut sine equitatura et absque omni lesione et incommodo domestici decenter in eodem domo maneat. ACTA Phil. Aug. I 471 p. 563 (a. 1194): ita quod neque nos, neque -us noster... ibi iaceat de cetero. PETR. BLES. epist. XIV col. 48^B: -i supervenientes... eos ab hospitibus turpiter expellebant. ROTUL. Cart. 40 (a. 1199): infra muros civitatis... nemo capiat hospicium per vim vel per liberationem -i.

4) *officier de l'Echiquier anglais*: LIB. rubeus scacc. fol. 30 III p. 812: de mareschaucia. magister -us... debet habere dicas de donis et liberationibus. DIAL. scacc. p. 69,8 (c. 1178): miles qui vulgo dicitur -us.

5) *officier pontifical*: Boso pontif. p. 396: per Anterium -um suum. GERH. Antichr. I, 50. TRAD. Scheftl. 140 (c. 1167—70). marscalcus: CAPIT. reg. Franc. I p. 171,32 (a. 801—13). GERH. STED. annal. p. 200,33. CARTUL. Ultra. I p. 372,20 (a. 1155). CHRON. reg. a. 1158 p. 98,19. marscallus: LIB. rubeus Scacc. fol. 30 III p. 812. marschalchus: *ib.* 140 (c. 1167—70). CONST. Frid. I 173 p. 240,34. *ib.* 241,15 (a. 1158). marschalchus: CARTUL. Rappol. I p. 21,22 (a. 1156). TRAD. Scheftl. 314 (c. 1194—95). marschalhus: TRAD. Patav. 712 (a. 1180—90).

marescaldus, -i m. v. marescaulus.

marescalicia, -e f. v. marescalcia.

marescallus, -i m., marescalus, i m. v. marescalcus.

marescaucia, -e f. v. marescalcia.

marescaudus, -i m., marescaulus, -i m. v. marescalcus.

mareschalchia, -e f. v. marescalcia.

marescha, -e f. v. mariscus.

mareschalchus, -i m., mareschalcus, -i m., mareschalchus, -i m., mareschallus, -i m., mareschardus, -i m. v. marescalcus.

mareschaucia, -e f. v. marescalcia.

mareschetum [germ. march] *fouirage*: ACTA Henr. II, I p. 210,27 (a. 1156—59): decimam de -o in parrochia de Ranvilla. v. marchetum.

mareschia, -e f., mareschium, -i n. v. mariscus.

maresco 3. v. marcesco.

marescum, -i n. v. mariscus.

maresium, -i n. *sive* **maresius**, -i m. [mara, fr. marais] *formes*: **marisium**: CARTUL. Clun. IV 3561 p. 692 (a. 1080). ACTA Phil. Aug. II 639 p. 190 (a. 1200). **marisius**: CARTA a. 1011 (Les Chartes du Bourbonnais 2 p. 4). CARTUL. Paris. I 378 p. 336 (a. 1153). ib. 538 p. 443 (a. 1176).

1) **marais**: CARTUL. Paris. I 378 p. 336 (a. 1153–54): totum -um qui a septentrione Parisius circuit, in quo tantum communia habebantur pasqua; consideraverunt ... quod -us ille usum utiliozem et magis necessarium toti civitati... conferre posset, si ad excolendum daretur. CARTA c. 1154 (Brit. Borough Charters p. 99): in plano et bosco et -o. CARTUL. Absiens. p. 71 (XIIe): concedo -um quod habebimus in riveria de Nois iuxta molendinum de Palina. MIRAC. Opport. p. 239: in ipsis campellis seu -is. CARTUL. Vindoc. II p. 443 (a. 1185): in stanno et in -o. ACTA Phil. Aug. I 297 p. 359 (a. 1190): sedem abbatie cum -is. CARTUL. Coron. p. 71 (a. 1197): terram de -o ad omnes usus necessarios molendino. ROTUL. cart. 9 (a. 1199): concedimus -a et podium de serra. 2) **marais salant**: CARTA a. 1011 (Les Chartes du Bourbonnais 2 p. 4): C areas salinarum qui sunt in -o qui vocatur Paludis cum omni maratione sua et aqueductus. CARTUL. Talmund. 6 p. 17 (a. 1058): viginti areas salinarum in -o ipsius portus. ib. 46 p. 61 (a. 1080): dedit medietatem molendini salnarii... et quartam partem -i huic molendino contigui. *v. mariscus, mareum, maretum, maricium.*

maresscum, -i n. *v. mariscum.*

mareum, -i n. [mara] **marais, lagune**: DIPL. Otton. III 149 (a. 994): de terminatione fluvii Plaius usque in -um et dehinc usque in marinis. CARTUL. S. Vinc. Laudun. 59 (DuC): ad usum ecclesie sex falces singulis annis in -is suis, et ibidem harundines ad tecta facienda. ib. 107: pastura, -um et eorum aisentie. CARTUL. Icaun. I 383 p. 548 (a. 1156): in -is herbam omnibus bestiis. MONAST. Angl. VI 2 p. 1024 (c. 1170): totum dominicum meum quod habebam in -is. CARTUL. Cell. Trecc. 52 (a. 1184): molendinum de Logniaco et pulsatorum cum prato et -o.

mareum, -i n. [mara] 1) **marais**: CARTUL. S. Salv. Vicecom. p. 42,15 (a. 1080): decimam... redditus foreste mee... et de -is et de venditione in denariis annona. ib.: dedi etiam pasturam animalibus suis in plano et in nemoribus meis, et in haia, et in -is. ACTA pont. Rom. Gall. II 56 p. 128 (a. 1148): decimam de hospitibus Augi... et de ponte et de -is. 2) **marais salant**: CARTUL. Lerin. 281 p. 287 (XIe): ad emendum salem in... -is.

marezana, -e f. [marc] *partie du rivage de la mer ou d'une rivière découverte par les eaux*: COD. Patav. II p. 351 (a. 1146): de una -a iacente... in dicta contrata, que est circha unum quarterium de campo.

marfeca, -e [esp. marfeca, ar. márfaga] *coussin*: CARTUL. S. Emil. Cocul. 129 (a. 1059): una -a de lino, uno tapete.

marganum, -i n. [margo] *marge*: MARIAN. SCOT. chron. 3,2 capit.: que inde nigro colore conscribitur in -o semper sub dextera manu.

margareta, -e f. *v. margarita.*

5 **margaretula**, -e f. [margareta] *petite perle*: ANSELM. CANT. epist. col. 244^A: munusculum paupertatis mee et devotionis transmittito viginti quinque -as inter optimas et viliores.

margaretum, -i n. *v. margarita.*

10 **margarita**, -e f. *sive margaritum*, -i n. *formes*: **margareta**: MILO ELN. Amand. II p. 468,8. **margaretum**: WALAHFR. Gall. p. 321,12. RATHER. Metr. (rec. A) col. 467^B. *métr.*: **margārita**: SEDUL. carm. 2,78,36. **margāritum**: SEDUL. carm. 1,8,17: ceu -um bibulis preno-
15 bile conchis.

I) *perle (sens propre, UGUTIO: hec -a, candida gemma in conchis... marinis inventa)*: AMALAR. inst. sanct. col. 969: nec aurum et -e collum eius deprimant. VITA Opport. Sagions. (AA. SS. O. S. B. III 2) p. 223: mulierum ornamenta, gemmis et -is redimita. WOLFHARD. Waldb. 2,1: in sterquilinio -am exquirat. RADBOD. ULT. Mart. p. 1241,33: non -a prolata ex marinis conculis. ADSO hist. Tull. col. 164: thecam habentem inestimabilis pretii -am. ABBO FLOR. can. col. 501^C: -as nostras ante porcos
20 ponere. AIMON. FLOR. mirac. Bened. p. 365: illud admirabile -um. CARTUL. archiep. Magd. 315 b p. 404 (a. 1166): reliquias... super inestimabiles -as summa cum devotione acceptas. ALAN. INS. planct. nat. col. 435^B: lapis ultimus -a erat.

30 II) *au figuré (terme d'estime)*: A) *pour un saint*: TRANSL. Gorg. I p. 592: quique -um fulgens, videlicet martyrurum nobilissimum. ALM. Sind. p. 370: gemma Dei et -a pretiosissima. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 297,31: quanti christiane dignitatis nobile -um. VITA
35 Udalr. Cell. II 7: generis qui insigne quoddam -um.

B) *pour le Christ*: MAN. AMBR. II 219,9: monumentum reddidit celestem -am.

C) *corps ou reliques d'un saint*: MIRAC. Berch. (ed. Camuzat, Promptuarium) p. 111: deposuerunt feretrum continens celestem -am. VITA Bertini III p. 124: sancti corpus -a recondita. THEOD. AMORB. Bened. I 9: leverunt... beatissimum patrem de navi et imposuerunt cervicibus suis, ferre -um Domini.

45 D) *parcelles de l'hostie destinée aux malades*: STEPH. COL. Maurin. 4: pretiosas sancti corporis -as, vino ex devotione baptizatas, novo ordinarent repositoio.

E) *pour un objet précieux*: 1) *en général*: THEOD. EUCH. transl. Celsi 14: -am (*tabulam marmoream*), que in summi regis ornamento ponenda est. 2) *petite croix contenant une parcelle du sang et de la croix du Christ*: TRANSL. sang. Dom. 24: -a dicturus de pretiosa, qualiter almificam tandem venisset in Auuam. ib. 33: fulgidissimum -um ad monasterium condonare.

III) *métaphoriquement pour une qualité morale*: AL-

CUIN. epist. p. 324,23: collige multorum -as in spiritalis thesauri cubile. HINCM. REM. epist. col. 165^D: -um est sermo divinus. VITA Emm. I 2 p. 30,8: ante omnia autem intrinsecus -arum spiritalium ornamentis auditores suos ornare curabat. EPIST. Ratisb. 12 p. 332,3: de luto -as elige. HARIULF. Madelg. p. 541: tanti pretii -e in huius mundi exsilio climate. ABELARD. cpist. p. 70: divini eloquii -as.

IV) *la partie principale, l'élite*: GUILL. MALM. gesta reg. II p. 438: ducum nostrorum -um.

margaritatus, -a, -um *orné de perles*: SEDUL. carm. 2,7,90: diadema venustum -um.

margella, -e f. [margo] *rive, terrain au bord d'une rivière*: ACTA pont. Rom. Gall. IV 163 p. 304 (a. 1174): scusam Hellim cum duabus -is. v. *marzella*.

margellus? [orig. inc.] *nom de plante (?)*: ANTIDOT. Bamb. p. 30 (A. Thomas, Notes lexicographiques, ALMA V [1930] p. 139): antidotum ad memoriam, herba -i.

margenum, -i n. v. *margo*.

marggravius, -i m. v. *marcravius*.

margia, -e f. v. *l. marcha*.

margila, -e f. [marga] *marne, terre argileuse*: CAPIT. reg. Franc. II p. 323,3 (a. 864): -am et alia queque carricare... renuunt, quoniam adhuc in illis antiquis temporibus forte -a non trahebatur, que in multis locis tempore avi ac... patris nostri trahi coepit.

marginalis, -e [margo] 1) *qui surveille la frontière (miles marginalis, garde frontière)*: TRANSL. Calixti (ed. Neues Archiv III) p. 406: ubi et ipse quasi quidam -is miles ac limes ad discernendum filios dei a filiis diaboli fortiter astabat. 2) *marginal, écrit dans la marge d'un livre* (UGUTIO: -is, -e in margine existens vel ad marginem pertinens. unde dicuntur glosule -es que sunt in margine libri ad differentiam interlinearum que sunt inter lineas et textus): CHRON. Lippold. p. 556,12 (catal. libr.): -ibus et interlinearibus glosis expositi. 3) *de côté*: CARTUL. S. Cucuph. I 182 (a. 988): ascendendo conscendit usque ad supercilium collis ipsius et dirivatur per -em comprehensionem.

margineus, -a, -um [margo] *marginal*: UGUTIO: -us, -a, -um et marginalis, marginale, in margine existens vel ad marginem pertinens.

marginosus, -a, -um [margo] *marginal*: MIRAC. Lamb. I p. 515: in -o priscorum calce signorum.

margo, -inis m. (ou f.: UFFING. Ide 1,13) *forme*: margene: CARTUL. S. Cucuph. I 257 (a. 995). 1) *bord, extrémité d'une chose, rive d'un fleuve ou rivage d'une mer*: FRECULPH. chron. col. 942: dilatans utrumque -inibus. TRAD. Ratisb. 69 (a. 863—85): in sinistro eiusdem fluentis -ine. ib. 279 (c. 1006): albam in -ine supremo auro, argento coccoque textrino opere elaboratam. ADAM BREM. p. 263,14: frementis oceani -inem. CARTUL. mon. S. Cruc. 190 p. 191 (a. 1176): in -inem ante molen-dinum de Carbonello.

2) *au figuré*: a) *terme*: TRANSL. sang. Dom. 8: donec negotia que instant ad -inem perducantur. b) *dernière extrémité*: WALTH. SPIR. Christoph. II 1,217: extremi Ophiucus sortitur -inis urnam (UFFING. Ide 1,13).

3) *limite d'un territoire, frontière*: DICUIL. mens. orb. p. 45: in -ine Italie. ERMENR. ad Grim. 36 p. 575,12: ex -ine ipsius terre. VITA Barn. III p. 409: locum in -ine episcopii sui. DIPL. Henr. II 515 (a. 1007 *faux*): in villis... que in -ine piscacionum... site sunt. CARTUL. S. Vict. Mass. II p. 513 (a. 1034): infra -inibus Barchinonense comitatu vel Ausonense. COD. Pom. I p. 93 (a. 1174): a quo (*sc. rivulo*) reflectuntur *granicies* ad aquilonem per -inem terre, donec veniant in oppositum vallis meridiei.

4) *territoire compris dans une limite*: PURCH. Witig. 505: fecit honorificum spacioso -ine templum.

5) *en architecture*: a) *margelle, rebord en ressaut*: EINH. Carol. p. 92: in eadem basilica in -ine corone que inter superiores et inferiores arcus interiorem edis partem ambiebat. CASUS Petrish. 1,19 p. 632,17: super arcus quoque... inferius autem habebat -inem prominentem quem argento vestivit. b) *sens incertain*: PURCH. Witig. 350: faciemque decoram/fert Januarius levo sub -ine pictus.

6) *marge (d'une page de livre)*: HRABAN. epist. 5 p. 390,11: in -ine pagine (ib. 14 p. 402,33). EPIST. var. III p. 141,27: horum nominum litteras in huius operis -ine diligenter apponere curavi. AGIUS comput. 7,21: sub nigra quam comperies in -ine levo/quo positas horum retuli constare kalendas. REGINO epist. (ed. Kurze, Regino chron.) p. XIX: eas subtus aut supra in -ine adnotare. EBURN. carm. 2,4,7: perpetis ut libri mereatur -ine scribi. SYRUS Maiol. p. 804: codex... huc affuit, quo aperto, illa se in prima -inis fronte obtulit lectio.

margulus, -i m. v. *marculus*.

maria [*forme recomposée sur le n. pl. de mare*] *mer*: ALEX. NECK. utens. p. 97: dicitur muria quasi -a quia maris saporem sapit vel exprimit.

mariagium, -i n. v. *maritagium*.

mariambulus, -a, -um [mare et ambulo] *qui marche sur la mer*: LABORANS iustit. p. 23,4: -us Petrus.

maricadium, -i n. [mara] *marais*: CARTA a. 1185 (Gallia Christ. X instr. col. 324): quoddam -um quod vocatur Gerardi le Pellu.

maricallus, -i m. v. *marescalcus*.

maricium, -i n. [mara, mariscus] *marais*: CARTA c. 1198 (Kirkstall Coucher. p. 74 n° 98): in pratis et pasturis, in moris et -is.

maricus, -i m. [orig. inc.] *fonctionnaire municipal*: CARTA a. 1199 (Muratori, Antiq. Ital. IV 177): per nuncium Tarvisii, vel per -um nostrum: et quod -us teneatur facere iurare homines... omni anno.

mariglerius, -i m. v. *marriglerius*.

marina, -e f. v. *marinus*.

marinaria, -e f. [marinus] *côte*: RADULF. ARD. homil. col. 1406^C: in -a Achaie.

marinarius, -a, -um [marinus] 1) *adj.*: *maritime, qui se fait sur mer*: JOH. AMALF. mirac. 7,5: negotia -a. 2) *subst. masc., marin, marinier*: USAT. Barch. 25: -i et cursarii. DOC. comm. Ven. 284 p. 280 (a. 1177): *navis bene ornata et sarciata et de -is et de omnibus suis necessariis causis*. OBERT. Scriba a. 1190,17 p. 8: isti -i debent facere Berardo et sociis illam securitatem. ACTA Phil. Aug. I 388 p. 452 (a. 1190): si autem servientes, vel -i aut alii ministri per se inventi fuerint ludentes (BENED. PETR. II p. 130—131). GUILL. CAS. I 205 p. 83 (a. 1191): ire in nave eius... Ultramare... pro -o et pro facere omnia servicia navi qui sint necessaria.

marineus, -a, -um [marinus] *côtier*: VITA Innocentii Dertonensis (ed. B. Mombritus II⁹) 52,23: extra terram -am.

marinurinus, -a, -um v. *martrinus*.

1. **marinus**, -a, -um I) *adj.*: A) *qui est propre à la mer, marin, maritime*: WETT. Gall. 7: -us demon. PRUD. annal. Bertin. p. 18 n. b: contra morem -orum estuum. RIMB. Ansc. 27 p. 58,15: in -is periculis. LIB. pont. I p. 493,13: -o itinere (CHRON. Salern. 6). VITA Rimb. 16: -is discriminibus adeundas. WALTH. SPIR. Christoph. II 6,126: delphinum -um. WIPO gesta 6 p. 29,4: -os fluctus (BERTHOLD. CONST. annal. a. 1073 p. 276,1). CARTUL. Paris. 87 (c. 1033): de -o portu (STATUT. Arelat. 144 p. 234). COLL. Salern. II p. 87: magnam spongiam -am intingas. B) *côtier*: HROTSV. gesta 1490: constructa locis castella -is. DIPL. Otton. II 71 p. 86,36 (a. 974): in -o termino, saltim in Istria. C) *expressions*: 1) miles marinus, *soldat de l'infanterie de marine*: ANAST. chron. 224, v. 1,4: milites -os. 2) marinus ignis, *feu grégeois*: ANAST. chron. 223,27: Gallicinicus architectus -o (*i. greco*) igne confecto Arabum vasa exussit et una cum animabus prorsus incendit. 3) aqua marina, *eau de mer*: RECEPT. B. VII p. 42: ex aqua -a sepius caput lavet. 4) vitulus marinus, *veau marin*: COLL. Salern. II p. 753: pellem vituli -i. 5) ros marinus, *romarin*: COLL. Salern. II p. 251. D) *au figuré, semblable à la mer*: BONIF. ANAST. 251,2: Salomonem qui -am habuit cordis effusionem.

II) *subst.*: A) *masc.*: 1) *marais proche de la mer*: DIPL. Otton. III 149 (a. 994): de terminatione fluvii Plaius usque in maretum et dehinc usque in -is (*sc. lacubus*). DIPL. Henr. V (Stumpf, Acta imp. 92) p. 104: curtem... cum suis... paludibus et -is, piscariis cum tumulo. 2) *marin*: CARTUL. Talmund. 309 p. 230 (a. 1120): audiente Pagano presbytero... Constancio -o (*sc. milite*).

B) *fém.*: 1) *côte*: CARTUL. S. Cucuph. I 93 (a. 976): affrontat... in ipsa -a (ib. I 97 [a. 977]. I 167 [a. 987]). CONST. Frid. I 285,36 (a. 1162): in illis terris que sunt iuxta -am. ROTUL. Pip. 13 Henr. II p. 201 (a. 1166—67): ad faciendam liberationem militibus qui custodierunt -am (*sc. oram*). ACTA Henr. II, II p. 455,25 (a. 1177—81):

totam -am usque ad Blawye. C) *n. pl., mer*: JONAS FONT. Wulfr. II p. 533,8: alios -orum sive aquarum fluctibus... submergebat. 2) *marais près de la mer*: CARTA a. 1110 (Doc. mediev. portug., Doc. part. 3,305 'uma marinha de sal'). 3) *patelle, mollusque*: ANON. carm. 1,99 (ap. Aldh. p. 526): -a cerula giomeratur in glarea.

2. **marinus**, -i m. [merinus] *huissier royal (en Espagne)*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. 489 p. 340 (a. 1145): Petrus Bermudez, -us regis. v. *merinus*.

3. **marinus**, -a, -um *adjectif qui détermine une certaine espèce de morabetini*: CARTUL. S. Cucuph. III 124 (a. 1140): recipimus ab abbate... XLV morabetinos -os. CARTUL. Mon. S. Cruc. 52 (a. 1150): debeo tibi... XC morabitos bonos -os et marruchinos.

marium, -i n. [Maria] *image de la Vierge Marie*: ALEX. NECK. utens. p. 119: -um, crusifixum, et alie ymagines.

marior, -is m. v. *magnus II B*.

maris, -e v. *mas*.

1. **marisca**, -e f. v. *marcesca*.

2. **marisca**, -e f. v. *mariscus*.

3. **marisca**, -e f. 1) *marisque, fic de l'anus (tumeur hémmorroïdale)*: UGUTIO: a mas, hec -a, -e, i. e. vesica manens contra podicem marium que ex nimio frictu et usu agendi opus sodomiticum solet eructare... dicitur tamen quandoque -a vesica quam ex assidue carnis frictu nascitur.

2) *sycomore*: Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 113^B: *sycomorus* dicitur etiam -a a Latinis.

mariscalchia, -e f., **mariscalcia**, -e f. v. *marescalcia*.

mariscalcus, -i m., **mariscaldus**, -i m., **mariscalis**, -i m., **mariscallus**, -i m. v. *marescalcus*.

marischachia, -e f. v. *marescalcia*.

marischalcus, -i m. v. *marescalcus*.

1. **mariscum**, -i n. *sive mariscus*, -i m. [A. S. mer(i)sc] *formes*: marascus: CARTA a. 832 (Kemble Cod. dipl. I p. 298). marciscus: CARTUL. Blandin. I p. 41 (a. 964). marcsc(h)a: CARTA saec. IX (Birch I 401). ACTA Henr. II, II p. 384,32 (a. 1181—89). marescem: CARTA saec. XII (Birch I 319). mareschia: CARTUL. Gratianop. p. 120 (c. 1040). mareschium: CARTUL. S. Cypr. Pictav. p. 329,8 (a. 1080). marescum: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 15 (c. 1009). CARTUL. Ult. Port. p. 3 (a. 1036). CARTUL. Blandin. I p. 84 (a. 1037). CARTUL. S. Cypr. Pictav. p. 259,15 (a. 1060). CARTUL. Nobiliac. p. 219 (a. 1077—91). CARTUL. Clareval. I p. 32, n. 15 (a. 1147). CARTUL. Coron. p. 69 (a. 1182). CARTUL. S. Vedast. p. 355 (XIIe). CARTA a. 1159—89 (Stenton, Danelaw Charters p. 378—9). LIB. Landav. p. 27 (XIIe). marescum: CARTA a. 1175 (Boll. Soc. stor. subalp. 9,40). marisca: AYNARD. p. 621. CARTUL. Mon. S. Cruc. 19 (a. 1069). 1) *marais, ou prairie basse dont le produit est le foin (cf. Ch. Verlinden dans 1er Congrès intern. de géogr. historique II. Mémoires. Bruxelles, 1931 p. 304—10)*: AYNARD. p. 621: -a est

cenum (fenum?). POLYPT. Irm. II p. 272: de prato aripenno VIII, de -o XII. CARTUL. Sithiens. I (ed. Guérard) p. 159 (a. 828): in alio loco... -a, bunaria XIII. DIPL. Caroli II, I p. 249,27 (a. 847): in Flandras -os novem. ib. p. 458 (a. 855): -us unus in Flandrense pago. POLYPT. Rem. p. 96: de -o mappam I. DIPL. Caroli III p. 32 (a. 899): -os XV. CARTUL. S. Maxent. p. 28,8 (a. 940): areas XLVI in -o Invio. CARTUL. Nobiliac. p. 128 (a. 991): in -o qui nominatur Paluz. LIB. cens. s. Petri Gand. p. 40 (XI°): -os ubi potest segare fenum. CARTUL. Gemet. p. 40,19 (a. 1027): hospicia... in -o Dive. CARTUL. S. Joh. Ang. p. 30 (c. 1028): duobus vero frontibus adiacet -us. CARTUL. Clun. IV 73 (a. 1031—60): in -o qui nuncupatur Scala. CARTUL. Mai. Mon. Pictav. p. 95,27 (a. 1090): quandam partem -i de Angulis. CARTUL. Pontis. p. 22,14 (a. 1092): terram et pratum, id est -um. HARIULF. chron. Centul. p. 131 (a. 1088—1104): de -o quadrellos CX. CARTUL. S. Martin. Camp. II 74 (a. 1108—1117): cum bosco et -o. CARTUL. S. Vedast. p. 355 (XII°): iura omnium qui in -o ius habere dignoscitur. CARTA a. 1154—89 (Stenton, Danelaw Charters p. 378—9): totam meam partem de duro -o quod pertinet ad T., scilicet de aqua que nominatur S. usque ad profundum -um, et infra profundum -um apud T. unam leugatam. ib. p. 378. CARTUL. Paris. I p. 340 (a. 1154): aquosa quedam terra, quam -os vocant, in usum communis pascue constituta et Sancte Oportune propria. ACTA Phil. Aug. I 68 p. 89 (a. 1182—3): prata que habebat in -o Sancte Oportune.

2) *marais salant*: CARTUL. Nobiliac. p. 103 (a. 959—60): aliquid de salina mea qui est situs... in -o qui vocatur Trunca. CARTUL. Clun. IV 3358 p. 453 (a. 1059): centum et quinque areas de salinas que consistunt in -o. CARTUL. Mon. S. Cruc. 19 (a. 1069): afrontat a meridie in undas maris, ab oriente in mariscas. v. *marechia, maresium, maretum, mareum, maricium*.

2. *mariscum*, -i n. [mare] *fruits de mer, crustacés*: HIST. Compost. (Esp. sagr. 20,533): nec carnem nec -um neque pulpos neque locustas.

mariscus, -i m. v. *mariscum*.

marisium, -i n., *marisius*, -i m. v. *maresium*.

marita, -e f. v. *maritus*.

maritagium, -i n. [marito] *forme*: *mariagium*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 231 p. 277 (c. 1055—93). ib. I 276 p. 318 (c. 1080). CARTUL. Clun. V 4049 p. 403 (a. 1133). ORD. Vit. hist. II p. 76. ib. III p. 468. FORM. Anglic. p. 180. CARTA c. 1172—80 (Stenton, Danelaw Charters p. 285). CARTUL. Absiens. p. 46 (XII°).

1) *apport de la femme au mariage*: a) *en général*: GLANV. leg. VII, I: id quod cum muliere datur viro quod vulgariter dicitur -um. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 231 p. 277 (a. 1055—93): uxor eius... de cuius -o domus et vinea erat. CARTUL. Mai. Mon. Vindoc. p. 149,3 (a. 1077): terram de N. dedit... in -um nepti sue.

CARTUL. Guill. I (a. 1079—82) in Reg. R. R. Anglo-Norm. I 124: cum tota terra quam dedit Milo Mariscalus in -o cum filia sua Arphasto. CARTUL. Mai. Mon. Pictav. p. 93,20 (a. 1080): terra... data fuerat Guillelmo de Talemundo cum uxore sua in -um. LIB. Domesd. (Cambs.) fol. 197: has terras tenet P. in -o femine sue. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 327 p. 373 (c. 1100): redonavit ecclesiam... Widdoni... cum filia sua in -o. ORD. Vit. hist. III p. 76: sororem suam... militi in coniugium dedit et ecclesiam S. Nicolai... cum adiacenti fundo in -o concessit. FORM. Anglic. p. 180: totam terram de Sanford, que data fuit matri mee in -o. CARTUL. Castrodrun. p. 9 (a. 1162): quicquid Odo de Villalevaudi dedit in -o supradicto Huberto cum filia sua. OBERT. Scriba a. 1186, 94 p. 36: dare sorori nostre... ad suum -um usque ad I mensem postquam fuerit ducta lb. dr. ian. XV. ACTA Phil. Aug. I 451 p. 547 (a. 1193): donavit in -o Aelidi sorori sue. CARTUL. Absiens. p. 47 (XII°): quatuor sextariatas quas illi in -o dederam. CARTUL. S. Vinc. Cenom. 675 col. 388: alteram medietatem *orti* dedit in -o cum filia sua. b) *apport distinct de la dot*: CARTA Hcnr. I a. 1100 (Stubbs, Select Charters, 9e ed. 118): dotem suam et -um habebit. LEGES Edw. Conf. 19, p. 644 (c. 1130—35): *uxores* remaneant legales cum -is suis et dotibus. c) *'frank marriage', 'free marriage', institution anglaise par laquelle l'apport de la femme n'est pas soumis aux services de vassalité*: LIB. nig. scacc. p. 252 (a. 1166): dedit michi in franco -o quiete cum sorore sua feodum. CAL. rotul. cart. IV 266 (c. 1111): ut det... filiam suam Hugoni... in uxorem et manerium suum de Siffort et quicquid manerio pertinet in libero -o (CARTA a. 1129 [Ant. Ambr. I p. 123]. ROTUL. cur. reg. I 11 [a. 1189—99]. CARTA c. 1200 [Stenton, Danelaw Charters p. 385]). CARTA a. 1200 (Stenton, Danelaw Charters p. 339): sciatis me dedisse... Roberto... cum filia mea Matilda in liberali -o totam terram meam et tenementum in Scaldeford.

2) *droit de formariage*: CARTUL. Absiens. p. 46 (XII°): dedi... talleam quam de mortua manu et persone et -o habebam. v. *maritale, maritamentum, maritaticum, maritatio*.

marital(e), -is n. v. *maritalis*.

maritalis, -e 1) *adj., conjugal, marital*: TRAD. Ratisb. 27 (a. 834): *thorum -em* (TRAD. Frising. 660 [a. 843]). NICOL. I epist. p. 619,2 (a. 861): dote facta -i more. REGINO chron. a. 864: copula -is (GUILL. CAS. II 1293 p. 71 [a. 1191]). RATHER. prel. III col. 242^A: *dilectio -is*. ANNAL. Altah. a. 972: -i *connubio*. (GALL. ANON. chron. p. 429). VITA Mathild. II 5: -i *potentia*. THIETM. 1,24: -i *consentiens voluptati*. ib. 2,4: *vinculo -i coniungere*. WIPO gesta 1 p. 9,23: *imperatrix Chunigumda quamquam -i vigore destituta foret*. CARTUL. Maurigniac. p. 4 (a. 1085): si... *feminas... -i lege duxissent*. BERNOLD. chron. a. 1095 p. 461,39: *quamvis nondum*

illum in -i opere cognosceret. **TRAD.** Teg. 181 (a. 1126—7): ab eodem viro suo sponsali et -i.

2) *subst. neutr.* (*forme*: marital: **CARTUL.** S. Joh. Ang. p. 282 [c. 1097]), *apport de la femme au mariage*: **CARTUL.** S. Joh. Ang. p. 282 (c. 1097): tertam suam... quam ipsa Adelaidis habebat pro suo -i. **CARTUL.** Aurel. p. 242 (a. 1190—96): quadam domina Melisendis dicta... dedit... quatuor sextarios frumenti... quos habebat de suo -i ex patre patris.

maritaliter [maritalis] *maritalement*: **HERIB.** Bos. Thom. (PL 190) col. 1286^D: in duabus sororibus sibi -r copulatis.

maritamentum, -i n. [marito] *apport de la femme au mariage*: **CARTUL.** S. Andr. Vienn. 193 p. 137: que terra erat ius et -um eiusdem Galburgis. v. *maritagium*.

maritare *indécl.* v. *marito*.

maritas, -tis f. v. *marritas*.

maritaticium, -i n. v. *maritaticum*.

maritaticum, -i n. [marito] *forme*: *maritaticium*: **CARTUL.** S. Steph. Lemovic. 102 p. 121 (c. 1090). *apport de la femme au mariage*: **CARTUL.** Laval. I p. 36 (a. 1055): fundum Verliaci cum uxore sua Berta... in -um accepit. **CARTA** Mai. Mon. a. 1062 (DuC): asserens eam sue coniugi in -um datam. **CARTUL.** S. Steph. Lemovic. 102 p. 121 (a. 1090): habuit ibi suum, ut ita dicam, -ium. v. *maritagium*.

maritatio, -nis f. [marito]: 1) *apport de la femme au mariage, distinct de la 'dos'*: **CARTUL.** S. Joh. Ang. p. 87 (c. 1100): Isemburgis, uxor Rainaldi Verdun, dedit... suam -nem quam dederat Ainardus, avunculus suus. **CARTA** a. 1100 Lieb. p. 521: si, mortuo marito, uxor eius remanserit et sine liberis fuerit, dotem suam et -nem habebit. **EADM.** hist. VI p. 292: regine -ne. **GUILL.** CAS. I 190 p. 78 (a. 1191): predictos denarios in -ne Annete filie eiusdem. **BONVIL.** 121 p. 58 (a. 1198): ad -nem fil(i)e Enrici Porci lb. C. residuum tribuatur in -ne orfanarum. 2) *mariage (pour matrimonium)*: **ACTA** com. Namurc. 9 p. 27 (a. 1154): non pro liberorum meorum -ne aut promotione eorum in militem. **GUILL.** CAS. I 524 p. 209 (a. 1191): quos promittit facere salvos ad opus filiarum filii eiusdem Isabelle usque ad -nem earum vel alterius earum si altera non esset. 3) *aide levée par le seigneur sur ses sujets à l'occasion de son mariage ou de celui de ses enfants*: **CARTA** a. 1153 (A. de la Borderie, Recueil des actes inédits des ducs et princes de Bretagne p. 349): quasdam consuetudines quarumdam terrarum scilicet has, censum, ostagium, comitis esum, -nem, terre emptionem... eis confirmarem. v. *maritagium*.

maritella, -e f. [marita] *petite épouse*: **UGUTIO**: a maritus, maritellus, -a diminutiva.

maritellus, -i m. [maritus] *petit mari*: **UGUTIO**: a maritus, maritellus, -a, diminutiva.

maritima, -c f. v. *maritimus*.

maritimus, -a, -um I) *adj.*: A) *marin, maritime*: **NICOL.**

I *epist.* p. 309,34 (a. 865): contra piratas -os invigilare. B) *côtier*: **ANNAL.** Xant. a. 850: urbes -as. **ADAM BREM.** 1,60 p. 58,25: in -is Suevoniae regionibus. **ib.** 1,11: -as et boreales Saxonie partes. **CARTUL.** Nobiliac. p. 230 (a. 1077—91): omne solum scilicet -um usque ad aquam. **DIPL.** Loth. III 58 (a. 1134): in loco -o. **OTTO FRIS.** gesta 2,36 p. 144,29: ad -a Adriatici equoris loca (**CHRON.** Morig. p. 25). **ADAM BREM.** 4,13: per -os Sclavorum populos.

II) *subst.*: A) *maritima*, -e: 1) *masc.*, *marin*: **GESTA** Herw. 374: quidam insignis miles et -a. 2) *fém.*: a) *côte (aussi comme toponyme, v. P. Aebischer, El adjetivo maritimus, -a en las lenguas románicas, Estudios de toponimia y lexicografía románica. Barcelona 1948 pp. 83—95)*: **CHRON.** Adef. III p. 621,13: deinde in Spaniam omnem eius -am... dissipaverunt. **DIPL.** Otton. I 235 p. 325,20 (a. 962): cum suburbanis atque viculis omnibus et territorii ac -is, oppidis ac viculis seu finibus omnibus. **CONST.** Frid. I p. 293,15 (a. 1162): habeant totam -am a Portu Monachi usque ad Portum Veneris. **ib.** p. 294,25: civitatem aliquam de -is aut -am ab Arelate usque ad Montem Sancti Angeli. b) *mer*: **CARTA** a. 1121 (Muratori VI col. 401. DuC): galee tres... causa in -am mittendi pro custodiendis multis... lignis, que in -a pro grano et blava iverant. B) *maritima*, -orum, *côte*: **ALCUIN.** *epist.* col. 143^A: quasi trecenta milia in longum per -a. **ADAM.** Brem. 2,31: vastasse omnia Fresie... -a (**ib.** 2,75). **SAXO** 138,35. **maritime** [maritimus] *par mer*: **BENED.** ANDR. 91,11: -e venit.

maritius, -a, -um [mare] *faute de copiste pour maritimus? marin, maritime*: **PRUD.** *annal.* Bertin. p. 18 n. b: contra morem -orum estuum.

marito 1. I) *en parlant du mariage*: A) *trans.*: 1) *marier, donner en mariage*: **ODO CERIT.** fab. p. 325: pessimas filias mihi -asti. **CARTA** Henr. II a. 1188 (Brit. Borough Charters p. 97): quod possint -are... filios et filias et viduas sine licencia dominorum suorum (**ROT.** de dominabus p. 24). **OBERT.** Scriba a. 1190 178 p. 72: tali modo quod ipsa -etur cum consilio tuo. 2) *marier et doter*: a) *avec cum et abl.*: **CARTUL.** Mont. Pessul. p. 175 (a. 1121): filie mee dimitto quinque milia solidorum melgoriensium... cum quibus -etur. **CARTUL.** Coron. p. 52 (a. 1195): culturam occupavi... quia fuerat dudum patris mei qui sororem meam, matrem predictae Ataris cum ipsa cultura -averat. b) *avec de et abl.*: **CARTUL.** Mont. Pessul. p. 175 (a. 1121): -et filias meas de bonis meis. 3) *épouser*: **ANNAL.** Altah. a. 1036 p. 20,22: rex Henricus... -avit Chusigundam... et in Niumago nuptias fecit. B) *réfléchi, se marier*: **ACTA PHIL.** Aug. I 40 p. 55 (a. 1181): mulieres vidue... nubere et se -are possunt. **OBERT.** Scriba a. 1186, 291 p. 110: si ante te -averis. **CARTA** Henr. II a. 1188 (Brit. Borough Charters p. 97): -are se. **ROTUL.** pip. 10 Ric. I p. 3 (a. 1198): pro... se -ando ubi voluerit. **ib.** p. 16: pro pace de se -ando.

II) *au fig.*: A) *trans.*, *joindre*, *associer à (avec datif)*: ALEX. NECK. sac. ad alt. 361: Asser autem centone operiatur cui pellis cervina -etur. utens. p. 100 (ed. Wright): supra thorum culcitra ponatur plumalis, cui cervical -etur. ACTUS pont. Cenom. p. 458 (XIIe): aures suas intellectui -averat. ANDR. SUN. lex Scan. 89 p. 588,11: securis nondum suo manubrio -ata. B) *réfléchi*: 1) *confluere*: DIPL. Otton. II 185 a p. 210,34 (a. 979): ubi Sala et Boda se miscendo vicissim stabuli federe -ant. 2) *s'unir à*: GALTER CASTIL. col. 466^A: seque -abat tenui discrimine pellis/ossibus in vultu.

maritare *inf. subst.*, *mariage*: OBERT. Scriba a. 1190, 52 p. 22: Aldete... lego lb. XX ad suum -are vel monasterio stare.

maritatus, -a, -um *marité*: 1) *adj.*: FOLC. gesta Bert. (ed. Guérard) p. 141: a laicis -is. DIPL. Otton. III 235 p. 651,22 (a. 996): prelibate Adele -e. THIETM. 7,32: una mulier -a. ROT. de dominabus p. 24: habet... sex filias -as. 2) *subst. f.*: GILLET. ad creand. virg. str. 74 (ed. Tross.): -a creditur que studet ornari vel mariti copula cupit alligari.

maritus, -a I) *subst.*: A) *masc. (forme: martius)*: GUILL. CAS. II 1452 p. 132 [a. 1191]. 1) *mari*: a) *sens propre*: TRAD. Frising. 278 b (a. 808): ut ipsa -um accepisset et filios procreasset. AGIUS epic. Hath. 541: Enda soror, que iam fuerat coniuncta -o. TRAD. Scheftl. 24 (a. 821): coram presente -o meo. DIPL. Loth. III 16 (a. 1129): quamdiu Czozolfus -us eius vixit. COD. Mai. Polon. I p. 15 (a. 1138—44): post mortem... -i mei. GUILL. CAS. II 1582 p. 188 (a. 1192): quod femina non acciperet in -um servum. CARTUL. Mont. Salv. 6: omnes mulieres qui... voluerint venire ad -um in honore militum fratrumque de Templo. b) *au figuré*: JOH. CAN. pass. S. Adalb. (MGH, SS. IV) 591,21: vidue ecclesie -um suum prebere. EPIST. Worm. I 20 p. 37,11 tit.: caritatis -o E., fidei propinquo.

2) *mâle (en parlant des animaux)*: WANDALB. mens. 125: fetando pecori lectum de more -um / emittunt.

B) *fém., épouse, femme* (UGUTIO: -a, id est uxor): EKKEH. I? Walth. 26: perdidierint natosque suos pariterque -as. ib. 873: nuper ductam... -am. LEGES Cnuti (I Cnut. 7) p. 291: neque amplius quam unam -am habeat, eamque legaliter desponsatam. ib. (II Cnut. 76) p. 363: he autem sere sunt, quas -a observare debet.

II) *adj., relatif au mariage*: UGUTIO: -us, -a, -um pertinens ad -um vel -am.

marka, -e *f.*, **markia**, -e *f.* v. I. *marcha*.

marka, -e *f.* v. *marca*.

markenota, -e *m.* [marcha et (ge)noot] *participant au terroir d'un village*: CARTUL. Ultra. II p. 6,12 (a. 1200): compropinales et commarchiones qui vulgo -e vocantur.

markio, -nis *m.* v. *marchio*.

markises, -is *m.*, **markisus**, -i *m.* v. *marchisus*.

markon, **markus**, -i *m.* v. I. *marcha*.

markyo, -nis *m.* v. *marchio*.

marla, -e *f.* [marga] 1) (*en général*) *marne*: CARTUL. Sithiens. II p. 62 (a. 1125): de -a cuiusque mesure duos solidos reddet. CARTUL. S. Vedast. p. 359 (XIIe): I minaturas de fimo vel -a spargere. ACTA com. Namurc. 9 p. 25 (a. 1154): -a, minaria, scallia. CARTUL. Glamorg. III p. 106 (c. 1170): si alicubi in terra mea poterint -am invenire. CARTUL. Cambron. 1,102 (a. 1180): marlentu donec omnia superiecta -a fertiliora fiant. 2) *terminum marle, durée de 15 ans pendant laquelle on nourrit la terre avec de la marne en guise d'engrais*: CARTUL. S. Vandreg. II p. 2036 (a. 1166. DuC): tres acras terre nostre... tenendas ad terminum -e, hoc est ad quindecim annos (*cf. ib. a. 1178*). v. *marginia*, *marna*.

marlaria, -e *f.* v. *marleria*.

marlatorius, -a, -um [marla] *qui sert à transporter la marne*: LAMB. ARD. hist. Ghisn. 152: rustici cum bigis -is et carris firmariis.

marlatus, -a, -um v. *marlo*.

marleria, -e *f.* [marla; A. F. maillière, marlière] *forme*: marlaria: MONAST. Angl. VI 2 p. 883 (c. 1180). *marrière, puits à marne*: CARTUL. Alt. Avén. p. 10 (a. 1170): utiles exitus viarum et communes -as ad cultum et fructificationem terrarum eorum debemus habere. MONAST. Angl. VI 2 p. 883 (c. 1180): *dedi terram cum... moris... -is. ib. p. 941 (c. 1200): viam... a -a illa usque in terram.*

marlerius, -a, -um [marla] *de marne*: CAL. rotul. cart. III 309 (c. 1160): III virgatas que terminantur cum terra Gaufridi de Mercato ad vallem et dimidiam acram ad fossam -am.

marliatio, -nis *f.* [maria] *traitement des terres à la marne en guise d'engrais*: CARTA a. 1127 (DuC): terram autem marliatam a primo die -nis usque ad quindecim annos libere obtineant.

marliatus, -a, -um v. *marlatus*.

marlo I. [marla] *marner, couvrir de marne*: FUND. S. Nic. de Pratis Tornac. (MGH, SS. XV) p. 1116,24: duos bonarios terre apud Boccenies, quos ipse ex proprio -avit. CARTUL. Cambron. 1,102 (a. 1180): -entur donec omnia superiecta marla fertiliora fiant.

marlatus, -a, -um *forme*: marliatus: CARTA a. 1127 (DuC s. v. marla). *engraissé avec de la marne*: FUND. S. Nic. de Pratis Tornac. (MGH, SS. XV) p. 1116,13: 14 bonaria terre -e. MONAST. Angl. VI 329 (a. 1154—89): XXII acras terre et dimidiam, -as. ROB. TORIG. chron. IV app. p. 336: excepta reliqua terra non -a. ACTA Henr. II, I p. 38,18: terra a rusticis -a.

marmaricus, -a, -um [marmor, pour marmoricus] *de marbre*: CARTUL. Clun. IV 3492 p. 607 (a. 1076): arcis -e sancti Jacobi apostoli confirmavit.

marmissio, -nis *f.* [manumissio] *acte d'affranchissement*: CARTUL. Gellon. 515 p. 435 (a. 1154): damus... totam -nem quam fecit Frotardus Begonis ecclesie Sancti Saturnini.

marmor, -is n. 1) *marbre*: a) *en général*: VITA Wulfr. p. 670,5: *diversorum generibus -um eam... decoratam*. WALAHFR. Wett. 313: *-is in specie pulchro*. SMAR. gramm. p. CCXLII: *petra, lapis, silex, cos, pumex, murex, -r, unum significant*. LIB. pont. I p. 503,4: *pic-turis atque -ibus eandem turrem... decoravit*. ЕККЕН. I? Walth. 1292: *nam veniens clipeo sic est ceu -e levi / excussa*. GERARD. SUSS. Rom. metr. col. 179^A: *-e, vel gypso, cupro radiante, vel auro*. UFFING. Ide 2,7: *oper-culum -is amoveri precepit*. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 85: *ecclesiam... -e variavit*. THANGM. (?) transl. Epiph. 5: *sarcophagus... infossus... -e fulciebatur*. JOH. DIAC. ROM. cena Cypr. 2,203: *Moses lustrat -a*. GESTA Trev. 25 p. 163,15: *Karilus multum -r et museum plurimum de Treberi ad Aquis palacium vexit*. GUILL. CAS. II 1525 p. 163: *pro barcis II -um que promittit conducere*. b) *tom-beau (de marbre)*: HRABAN. hymn. 14,13: *terra tremuit ab imo, crepuerunt -a*. WANDALB. martyr. 32: *uno cele-brat plebs -c tectos*. c) *colonne de marbre*: LIBELL. cal. Trev. p. 740,45: *censum suum huic -i infundendo*. d) *5 pierre d'autel*: CHRON. Ebersb. I p. 11,36: *tabula con-secratum -r habens super aram ponitur continens Sancti Sebastiani reliquias*.

2) *mer*: SEDUL. carm. 2,8,7: *secli per -a salsa tutus eas*. VITA Willib. I p. 17,42: *pennigerum ascendere celo-cem... rugosi investigabiles -is venas iam leti sulcantes*. WOLF-HARD. Waldb. II 6: *fluctivagi -is fluxus*.

marmorarius, -i m. *marbrier (ou sculpteur en marbre)*: DIPL. Henr. II 464 p. 590,33 (a. 1021): *Vitalis -us*. INQU. cons. ep. Dun. I 304: *Lambretus -us*. GUILL. CAS. I 762 p. 303 (a. 1191). v. *marbrarius*.

marmorata, -e f. [*marmor = mer*] *rivage marin*: CARTA a. 1158 (DuC): *a -a sive a ripa Romea*.

marmoreus, -a, -um 1) *de marbre*: POETA SAXO: -as... columnas (BRUNO QUERF. frat. p. 394 [Mon. hist. Polon. VI]). HROTSV. Cal. 5,3: *-um sepulchrum*. WIDUK. gesta 2,2: *mensam -am*. THIETM. 2,43: *-o sarcophago* (UFFING. Ide 1,6). BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 305,9: *tumbe -e*. OTTO FRIS. chron. 6,25 p. 289,3: *in concha -a honorifice humatur*. 2) *qui a les qualités du marbre*: a) *sa solidité*: PASS. Gereon. 20: *cum -e soli-ditatis ibi tanta copia fuerit*. b) *sa valeur*: EPIST. Worm. I 4: *ut cum familiaris rei Deo iubente habundaverit prosperitas, quod modo est quasi -um, tunc fiat subito donum aureum*. 3) *orné de marbres*: BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 10 ex.: *quod poetarum quidam iacens in -is hortis cantat (cf. Juvenal VII 79—80)*.

marmoricus, -a, -um v. *marmaricus*.

marna, -e f. [*forme refaite sur A. F. marne, cf. marla, marga*] *marne*: CARTUL. Icaun. II p. 158 (a. 1163): *ad extrahendam -am*. ACTA a. 1197 (Archives de l'Hôtel-Dieu de Paris 50 p. 23): *eamque tanquam propriam tam de fimo quam de -a meliorabunt*.

maro, -nis m. [*A. F. marron*] *guide (dans la montagne;*

en l'occurrence dans la région du Grand St. Bernard): GESTA abb. Trud. XII 6 p. 307 (MGH, SS. X): *-nes... appellat viarum premonstratores*.

marogina, -e f. [*marrucina*] *paliure, épine-du-Christ (plante)*: RECEPT. A XXIV p. 13: *teris cum herba -a et lacte mulieris*.

marola, -e f. [*orig. et sens inc.*]: CARTA a. 1075 (LIBRO Croce 50): *machinas et -as*.

marotimus, -i m. [*orig. inc.*] *garde des archives ecclé-siastiques*: CARTA archiep. Turonensis a. 933 (DuC): *chartas edidi atque firmavi et -o ipsius ecclesie servanda tradidi*.

marphais v. *marepahis*.

marquo -nis m. v. *marchio*.

marquisus, -i m. v. *marchisus*.

marra, -c f. 1) *marre, sorte de houe pour enlever les mauvaises herbes*: VALCAND. Deod. col. 613^B: *animosis vangis et -is cuncta rudera egerunt*. WALTH. SPIR. Christoph. II 2,48: *veterum spinas filicesque Sirorum / im-piger apposita radicitus erue -a*. CARTUL. S. Petri Gomai 92 p. 226 (a. 1080): *duo(de)cim -e et sex vomeres*.

2) *sens obscur*: MON. dipl. Croat. I 2 (a. 999): *signum manus Maius tribunus -e insaco*.

marramentum, -i n. v. *mairamentum*.

marrantia, -e f. [*orig. inc.*] *manquement, faute (dans le service liturgique par suite d'un cumul de bénéfices)*: PETR. CANTOR. verb. abbrev. 31 col. 116^B: *tot defectus et -as absentia vestri faciatis*. ib. 34 col. 120^B: *maxima offensa et -a est, quod unus bis legit vel cantat*.

marranus, -i m. [*esp. marrano, ar. máhram*] *cochon*: CARTA s. XII (Bol. Acad. Buenas Letras de Barcelona 7, 108): *porcos VII et -os III*.

marremium, -i n. v. *mairemium*.

marricio, -nis f. v. *marritto*.

marregleria, -e f. v. *marrigleria*.

marridus, -a, -um [*orig. inc.*] *pas frais*: STATUT. Arelat. 101 p. 223: *statuimus quod neque piscatores neque venditores misceant pisces -os cum non putrefactis*.

marrigleria, -e f. [*matricula*] *forme*: marregleria, v. *in-fra. fonction du marguillier*: CARTUL. Matic. 597 p. 361: *consuerabat etenim ecclesia super Otgerio de Sancto Cirico, qui -a de Sancto Cirico... iniuste possidere vide-tur. quod ita decum est, -am namque et quidquid ad eam pertinebat Otgerius ecclesie Maticensi werpivit. ecclesia vero Maticensis decimam mansi de Ponte, quod de marregleria erat, predicto Otgerio quo advixerit, con-cessit*.

marriglerius, -i m. [*matricularius, forme refaite sur A. F.*] *formes*: mareglerius v. CARTUL. Icaun. I 481 (a. 1151). mariglerius: CARTUL. Augustodun. 99 (1141—71). *marguillier*: CARTUL. Vindoc. II p. 228 (a. 1123): *de clericis, Robertus -us Sancti Georgii. v. maregliarius, ma-tricularius*.

marrimentum, -i n. [*marrio*] *rancune (v. E. Rodon*

Binué, El lenguaje tecnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña, Barcelona 1957, p. 175 s.): LIB. feud. mai. I 503 (a. 1035): habeant licenciam faciendi quod voluerint de predicto castro de Begur et de predicto fevo sine -o et sine ira de predicto Dalmacio. ib. I 360 (a. 1063): sine -o vel rancura iam dicti Udalardi.

marrimo 1. [mairemium] *préparer des bois de charpente:* CARTA a. 1157 (Calmet, Hist. Lorraine II col. 353. DuC): usueria ligna ad -andum.

marrina, -e f. [orig. inc.] *nectar:* UGUTIO: -a, potio divina que grece nectar dicitur.

marrio 4. [A. H. A. merren] *troubler, empêcher:* CAPIT. reg. Franc. I p. 92,7 (a. 802): nemo... sibi suam iustitiam -ire audeat. ib. I p. 93,10 (a. 802): ut nullum bannum vel preceptum domni imperatori nullus omnino in nullo -ire presumat... et ut nemo debitum suum vel censum -ire ausus sit.

marritas, -tis f. [marrio] *formie:* maritas: TRAD. Wizemb. p. 242 (a. 830) *dommage, tort:* TRAD. Wizemb. p. 189 (a. 830): cum omni re emeliorata sine ulla -te ad monasterium revertatur.

marritio, -nis f. [marrio] *empêchement, trouble, opposition:* TRAD. Frising. 506 (a. 824): sine ulla -ne atque contradictione perpetua stabilitate permanere. GESTA Aldrici p. 43: absque ulla -ne vel dilatione (GREG. CAT. chron. Farf. 132^A). CAPIT. reg. Franc. II p. 282,5 (a. 856): aliquod damnum aut aliquam -nem non faciat. CARTUL. S. Andr. Vienn. 6 X p. 216: absque -ne. CARTUL. Belliloc. Lemov. 79 p. 132 (a. 888): sine ulla -ne revertere faciamus.

1. **marro**, -nis [marra] *marre, sorte de houe:* COD. dipl. Tusc. II 1, 401 (a. 812): runcillione une, secure una tiappa unam, -ne unu, runcone unu.

2. **marro**, -nis m. [it. marrone] *marron, marronnier:* CARTA a. 1176 (Cod. dipl. Rezia Chiavennasca, Periodico della Soc. stor. di Como 5,404): possidentes -nes. ib. 5,402: decimam de -nibus. CARTA a. 1191 (Reg. Santa Maria di Monte Velate 223): arbores et -nes circumcirca.

3. **marro** 1. [marra] *houer, labourer avec la 'marra':* UGUTIO s. v. levo: ligozono... id est -are, cum ligone terram vertere.

marrubium, -i n. *marrube (plante):* WALAHFR. hort. 198: nimiumque potentis/ -i non vile genus. ib. 207: potio -i. RECEPT. A. VII p. 11: -o salvatico et radice de ebulo. ib. B. XLVIII p. 51: -i albi sucum. MACER herb. 1437 p. 87: -um nostri dixerunt Prassion Argi/ hanc herbam medicam calidam siccamque secundo/ tradunt esse gradu. ALAN. INS. dist. col. 739^C: per aurum puritas, per -um colorem viriditas fidei et candidatio castitatis denotantur.

marruchinus, -a, -um (*monnaie*) *de Maroc (cf. Mateu y Llopis, Glosario hisp. de numismatica):* CARTUL. Mon.

S. Cruc. 54 (a. 1150): habetis per pignus XC moabatinos bonos, marinos et -os in auro (ib. 52 [a. 1150]).

marrucus, -i m. [nom d'un peuple d'origine maure, cf. DuC] *habitant des Alpes:* ODO CLUN. Ger. p. 320: ipsi quippe -i, rigentes videlicet Alpium incole.

Mars, -tis m. 1) *Mars, le dieu de la guerre (UGUTIO: item a mas, hic -s, -tis, deus belli quia dicitur marium mas):* a) *en général:* WANDALB. mens. 49: Martius exortum statuit cui Romulus anni -te tenet ductum bellorum principe nomen. WALTH. SPIR. Christoph. II pref. 29: Bellona et -te secundis. THIETM. 1,2: hec apta bellis et in omnibus semper triumphalis, antiquo more -tis signata est nomine.

b) *Martis campus, champ de Mars, assemblée générale annuelle:* ANNAL. Laresh. a. 755: venit Tassilo ad -is campum in mense Madio.

c) *dies Martis, mardi:* CARTUL. Clun. I p. 32 (IXe). TRAD. Frising. 1123 (a. 948—55). CARTUL. Conch. 21 p. 28 (a. 876). CARTUL. Saviniac. I p. 6.

2) *méton., guerre:* CAND. FULD. Eigil. II 1,11: qui pro lege dei duro succumbere -ti/ quondam non timuit. SALOM. III carm. 1,2,121: provocat in -tem frater concurrere fratrem. WIDUK. 1,6: ira deinde accensi, ceco -te sine ordine et sine consilio irruunt in castra. UFFING. Liutg. 34: fulmineo obliquos pulsantem -te colubros.

3) *mois de mars:* WALAHFR. carm. 5,89,4,1: octonas -tis coepit lex quinque librorum. ib. 5,89,4,14: sensibus ex quinis -tis scrutare kalendas. WANDALB. mens. 234: nonum nunc anni censemus in ordine mensem/ septimus a -te primo statuente Quirino. EPITAPH. var. II 21,10: dum -s binas renovasset sorte kalendas. v. *martius*.

4) *mardi:* SERM. sacril. 12: qui dies aspicit, quos pagani errantes soles, lunes, -tes, mercurus... nominaverunt. v. *martius*.

marsalsius, -i m. [A. F. marsaus] *saule ou saule marsault:* CARTA a. 1176 (Ch. Métais, Les templiers en Eure-et-Loir p. 9): de quercubus quidquid ceciderit, unde merennium fieri non possit, et charnum et boslum et tremblum et arablum, -um et omnia que vocantur mortuum nemus.

marsarinus, -i m. [pour massarius?] *tenancier?:* COD. Caiet. (cf. Barth. XVI 23): pars episcopii cum -i.

marscalchus, -i m. v. *marescalcus*.

marscalcia, -e f. v. *marescalcia*.

marscalcus, -i m., **marscallus**, -i m., **marschalchus**, -i m., **marschalcus**, -i m., **marschalhus**, -i m. v. *marescalcus*.

marsella, -e f. [orig. inc.] *rive, terrain au bord d'une rivière:* CARTUL. S. Joh. Ang. p. 262 (a. 1103—31): culturam de -a de Niorto. v. *marzella, murzella*.

marsubium, -i n. v. *marsupium*.

marsuinus, -i m. [fr. marsouin, angl. mereswin] *marsovin:* LIB. Domesd. monachorum (V. C. H. Kent. III. p. 264): pro -o (ib. p. 265).

marsupa, -e *m.* [marsuinus] *formes*: marsuppa: ERMENT. mirac. Philib. p. 17. marsupia: CARTA a. 857 (D. Morice, Mémoires... histoire de Bretagne I 300) *marsouin*: CARTUL. Roton. 72 p. 57,6 (c. 859): locum ad faciendam exclusam in mare... exceptis -is et sepiis. ERMENT. mirac. Philib. p. 17: multitudo piscium, quos -as vocant. CARTA S. Joh. Ang. a. 1190 (DuC): si balena aut -a vel spiculus... capti fuerunt.

marsupia, -e *f.* v. *marsupa*.

marsupialis, -e [marsupium] *grippe-sou, avare*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 53: si rethore -i causa servetur.

marsupiator, -is *m.* [marsupium] *trésorier (celui qui tient la bourse)*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 59: nummorum -r.

marsupiolum, -i *n.* [marsupium] *petit sac, petite bourse*: HARTULF. chron. Centul. p. 249: posito -o, quod semper penes se habebat sanctorum reliquiis plenum.

marsupium, -i *n.* *formes*: marsubium: CONSTANT. Adalb. p. 666,22. marsuppium: EGBERT. LEOD. rat. I 1291. BALD. BURG. carm. 216,391 p. 283. VITA Annon. 1 3,11 p. 502 a, 41. ORTL. chron. 2,2 p. 110,7. LAMB. PARV. Matth. III 1 ^{med.} marsuppum: METELL. Quir. 34,7. marsurpium: GOZECH. epist. col. 904^B.

1) *bourse*: a) *destinée à contenir de l'argent* (UGUTIO: -um, saculus pecunie a marsupo greco): AMULO epist. p. 366,8: ut ex eorum votis atque donariis vel -a sua repleant. GURDEST. Winwal. p. 237 nunc -a eorum, ne vacui redeant, farcire disponunt. VITA Rimb. 14: in zona sua -o cum nummis semper utebatur. GERBERT. epist. p. 2: apotheca et horrea exhausta sunt, in -is nichil est. MIRAC. Firm. col. CCCLXVII: pecunia in -o ad operandum deesset. GOZECH. epist. col. 904^B: magis implendis capacibus -is, quam assequendis liberalibus studiis. SERLO BAIOC. fil. presb. p. 211: de Romane pietatis/ubere nil hausit, sua qui -a clausit. RADULF. CADOM. gesta Tancred. col. 529^A: onerent hi argento -a. GUIBERT. Nov. gesta Franc. col. 717^A: exhausto -o. id. vita (ed. Bourgin) p. 84: pendens ab humero -um sub ascella latere.

b) *destinée à renfermer des reliques ou des actes solennels*: CARTUL. Remens. I p. 222 (a. 1067): -um purpureum cum reliquiis de sepulchro domini. ORTL. chron. 2,2 p. 110,7: que (*sc. reliquie*) vel in -is vel in capsulis... sunt. BRUNO MAGD. bell. 88 p. 83,16: quod sacramentum primo fecit patriarcha et in litteras redactum in suum misit -um.

2) (*sac pour le grain*): TRANSL. Ragnoberti et Zenonis (AA. SS. Mai. III) p. 624: trium modiorum -um plenum. THIETM. 7,45: -um eundem milio plenum.

3) *possession, biens*: EGBERT. LEOD. rat. I 1291: quicquid habent, odi, non sunt -a nostra. CONSTANT. Adalb. p. 666,22: si bona alicuius, etiam legibus adquisita, sibi servare aut -is ecclesiasticis includere concupisset. SUGER. adm. p. 159: pro eius hominio decem libras singulis annis

de -o nostro... ei daremus. ALAN. INS. dist. col. 851^D: -um proprie possessio; unde in libro Sapientie, unum sit -um omnium nostrorum. ABELARD. epist. p. 204: de propriis... -is se et concubinas suas... sustentaret.

marsuppa, -e *f.* v. *marsupa*.

marsuppium, -i *n.*, **marsuppum**, -i *n.*, **marsurpium**, -i *n.* v. *marsupium*.

1. **marsus**, -a, -um [Mars] *militaire, guerrier*: RADBERT. epitaph. Arsen. p. 23: -a manu prostarent.

2. **marsus**, -i *m.* *marsouin*: LIB. Domesd. 1,5 b: reddit unam unciam auri et unum -um.

martellus, -i *m.* [A. F. martel] *formes*: marcellus: MIRAC. Fid. p. 6. martulus: UGUTIO f. 81 v°. ORD. VIT. hist. XII 35. 1) *petit marteau* (PAPIAS [DuC]): -us, mediocris malleus: CARTUL. Bituric. 131 p. 236 (c. 1100): de serruriis... unam; de -is, unum. GIRALD. itin. Kambr. I 6 p. 66: -orum ictus. HIST. sept. sap. II 83,32: sumptis ille cathenis... temptavit eas -o frangere. CARTUL. Biterr. 198 p. 269 (a. 1160): totum avere predictum in argentum finum, quod se defendat ab igne et -o. OBERT. Scriba a. 1186, 126 p. 48: dare tibi in fine termini unam maçam ferri, unum -um. GUILL. CAS. I 763 p. 304 (a. 1191): in fine termini dabit -um I, ferra III.

2) *surnom d'un homme de guerre*: a) *pour Charles Martel*: CHRON. Malleac. p. 194 (DuC): Karolus... vocatus est -us. VITA Rigob. p. 66,29: quia ab ineunte etate fuerit vir bellicosus, et robore fortissimus, postmodum -us est cognominatus. b) *pour Geoffroy II d'Anjou*: ANNAL. Vindoc. (L. Halphen, Recueil d'Annales angevines et vendômoises, 1903) p. 61: Gosfredum, qui cognominatus est -us. c) *pour Geoffroy Martel le jeune*: ANNAL. S. Alb. Andegav. (ib. p. 43): Gaufridus cognomento -us. v. *marculus*.

3) *martinet (marteau de forge)*: ACTA pont. Rom. Gall. IV 345 p. 499 (a. 1193): excepta aqua que est molendini Courcon, scilicet quantum iactus est -i tam subtus quam supra molendinum.

martereta, -e *f.* v. *matertera*.

marteries, -ei *f.* v. *materies*.

marterinus, -a, -um v. *martrinus*.

marteror v. *martror*.

martertera, -e *f.* v. *matertera*.

martesia, -um *n.* [*orig. inc.*] (*pour martensia*) *viandes pilées dans un mortier*: GLOSS. medic. 46,4: -a = sciola (*isiciola*) parva (*cf.* ALMA I [1924] 126. ib. 4 [1928] p. 57 s. v. *martisia*). v. *martyria*.

martha *indécl.* [Martha (*prénom*)] *Marthe, personification de l'inquiétude, de la préoccupation*: EPIST. Worm. I 54: quatinus surgat vestra -a, sollicitudo inquam vestra, surgat et secum sollicitet ad orationem episcopum.

mart(h)erinus, -a, -um v. *martrinus*.

marthirium, -i *n.* v. *martyrium*.

marthyr, -is *m.* v. *martyr*.

martia, -e f. [Mars] *place forte*: ANNAL. Laubienses (MGH, SS. IV) p. 22: -am suam olim sibi ablatam, videlicet Bullum, obsidione fatigavit.

martialis, -e 1) *du mois de mars*: TRAD. Ratisb. 136 (a. 889): actum est... VII. kalendarum -ium. 2) *martial*: GALL. ANON. chron. p. 436: interea Boleslaus, -is puer, viribus et etate crescebat. VINC. KADEL. chron. p. 202: decebat enim... saldanistas... plus in armis fidei confidere, quam in -is armature fiducia.

martianum, -i n. [Mars] *parfum?*: UGUTIO: a Mars... 10 hoc -um, genus unguenti.

martiatium, -i n. [Mars] *blé de mars*: RADULF. gesta Frid. I (Muratori VI 1190. DuC): ante medium martium, nemo unquam arare potuit... frumenta vero non sunt adeo corrupta, -um tamen bonum fuit.

martiaton indécl. [Mars, cf. *martianum*] *forme*: martiaton: COLL. Salern. II p. 86. *onguent*: COLL. Salern. II p. 86: ungantur circa spinam et cura de aragon vel -on. ib. p. 730: renes calidis ungatur unguentis, ut est -on, aragon et similibus.

martica, -e f. [*orig. et sens inc.*]: CARTUL. Conch. p. 336,25: de illa cruce usque in alia que est iuxta via publica et usque -am Stephano Canallario et usque in ecclesiastico.

martiligium, -i n., **martilogium**, -i n. v. *martyrologium*. 25

martinenca, -c f. [Martinus; A. F. martinage] *formes*: martinescha: CARTUL. Aurel. p. 178 (XIIe). martiniega: CARTA a. 1137 (DuC s. v. fossadera). *redevance payée à la Saint-Martin*: CARTUL. Lerin. 190 p. 190 (XIe): Johannes donat V pomairinca, -a. CARTUL. Aurel. p. 30 178 (XIIe): debet... unam gallinam -a, quatuor sextarios avene.

martinescha, -e f. v. *martinenca*.

martineta, -e f. [A. F. martinet] *martinet (oiseau)*: GIRALD. topogr. I xviii p. 50: sunt et avicule quas -as 35 vocant, merula minores... albo ventre, nigroque dorso.

martiolus, -i m. *petit marteau*: JOH. SARISB. polier. IV 5 (DuC): -um (v. l. marculum) de sinu proferens, vitrum correxit aptissime (cf. *Pétrone* 51, 4—5).

1. **martir**, -is m. v. *martyr*.

2. **martir**, -is f. v. *martur*.

martira, -e f. v. *martur*.

martirarium, -i n. v. *martyrarium*.

martiria, -e f. v. *martyrium*.

martirialis, -e v. *martyrialis*.

martiriator, -is m. v. *martyriator*.

martirinus, -a, -um v. *martrinus*.

martiriso l. v. *martyrizo*.

martirium, -i n. v. *martyrium*.

martirologium, -i n., **martirlogium**, -i n. v. *martyrolo-* 50 *gium*.

1. **martius**, -a, -um [Mars]. *forme*: marchus: CARTUL. Mont. Pessul. p. 358 (a. 1199).

1) *adj.*: A) *guerrier* (UGUTIO: -us... bellicosus): EKKBH.

I? WALTH. 924: inter -a tela. ib. 1284: trepidant... -a membra. HELM. 68 p. 129,24: admovit eis -am manum.

B) *du mois de mars*: ANNAL. Xant. a. 814: mense -o (THIETM. 6,37. CARTUL. Conch. 74 p. 69 [c. 1070]). POETA SAXO 3,570: -a cum medios explesset tempora cursus. WIDUK. 3,74 p. 151: secundo Idus -as. GERBERT. epist. p. 131: circa -as kal. DOC. comm. Ven. 16 p. 16 (a. 1086): ad kalendas -as.

C) *de mardi*: CARTUL. Clun. II 1379 p. 443 (a. 974): subdatavit die -us in mense Aprilo.

D) *en parlant du champ de Mars, assemblée générale annuelle*: GESTA abb. Font. p. 17: die kalendarum -arum, congregatis Francorum populis in campo -o, ubi omnibus annis conveniebant.

II) *subst.*: A) *masc.*, *le mois de mars*: WALAHFR. carm. 5,42,17: -us, Apriles ter deno sole kalendas/ dum visit. WANDALB. mens. 48: -us, exortum statuit cui Romulus anni. martyr. compr. 20: -us, Octimber, Maiusque. CAPTUL. Conch. 7 p. 11 (a. 910): mense -i. THANGM. Bernw. 44: 6 kalendas -i (FONT. Flor. 55,2. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1073 p. 276,1). EGBERT. LEOD. rat I 735: -us insuda fatie, madefactus Aprilis. OTTO FRIS. gesta 2,1 p. 102,30: nonas -i.

B) *neutre*: 1) *plur.*, *instruments guerriers*: EUGEN. VULG. syll. 32,2,1: quis -a primus, arcus volucresque sagittas ignivit et edidit iras? 2) *sing.*: a) *séjour que le citadin est autorisé à faire à la campagne pour les travaux du printemps*: ACTA Phil. Aug. II 491 p. 20 (a. 1195): burgensis communic potest manere extra villam a purificatione usque ad exitum Aprilis pro suo -o (ib. II 510 p. 88 [a. 1196]). b) *impôt qui remplace le service militaire*: ACTA a. 1181 (Hinojosa, Documentos para la hist. de las inst. de Leon y de Castilla, 188,191): in Palencia, nullus miles armatus... det solidum pro -o...; similiter filius militis non det -um usquequo perveniat ad tempus idoneum milicie;... si acceperit arma ab aliquo domino, ulterius non det -um.

2. **martius**, -i m. v. *maritus*.

martoreus, -a, -um [martur, cf. *germ. marder*] *de martre (fourrure)*: DOC. comm. Ven. 22 p. 25 (a. 1095): unam -am grosinam. v. *martrinus*.

martrina, -e f. v. *martrinus*.

martrinus, -a, -um [martur] *formes*: mardelinus: ANNAL. Erf. Loth. a. 1135 p. 42,24. marderinus: ANON. Has. 20. mardrinus: GERH. AUG. vita Udalr. 26 p. 412,8. ALBER. AQU. hist. col. 419^c. mardurinus: COD. Mai. Polon. I p. 11 (a. 1136). marinurinus *faute pour mardurinus?*: CARTUL. S. Cucuph. II 356 (a. 1078). marterinus: HEX. PRIOR. p. 103). martherinus: VITA Meinw. p. 39,44,50. ib. 103. martirinus: CARTUL. Vindoc. I p. 170 (a. 1049). marturinus: ADAM BREM. 4,18 p. 235,16. GUIGO I epist. col. 597^A. HELM. 1 p. 6,15. CARTUL. Ins. Norm. p. 424 (c. 1150). CHRON. Gurc. 2 (MGH, SS. XXIII) p. 7.

1) *adj.*, *de peau de martre*: CAPIT. reg. Franc. I p.

140,3 (a. 808): roccum -um et lutrinum. GERH. AUG. vita Udair. 26 p. 412,8: unum coopertorium -um. LIB. Domesd. I 262 b: -as pelles. CARTA a. 1020 (Marca, Marca Hispanica col. 1020): meas pellicias, unam -am et aliam armellinam. CARTUL. S. Cucuph. II 248 (a. 1045): pelles -as. GUIGO I epist. col. 597^A: -is... indumentis. ANNAL. Erf. Loth. a. 1135 p. 42,24: pelles grisas atque -as. COD. Mai. Polon. I p. 11 (a. 1136): pellicularum -arum. COD. Siles. M. p. 74 (a. 1150): totidem pelles... hircinam et -am, cervinam... et ceterorum animalium silvestrium. HELM. I p. 6,15: ad -am vestem. VITA Meinw. p. 50,21: cappam -am.

II) *subst.*: A) *fém.*: 1) *martre*: GIRALD topogr. I 24 p. 58: -arum copia abundant hic silvestria. b) *peau de martre*: CARTUL. Ins. Norm. p. 424 (c. 1150): de unaquaque navi unum tymbrum de -a. CHRON. Gurc. (MGH, SS. XXIII) p. 9,7: xii servos... quorum unusquisque VIII -as... dare solebat. CARTUL. Mont. Pessul. p. 408 (XIIe): de dozana -arum et fainarum (ib. p. 438). B) *neutre ou masc.*: 1) *martre*: CARTA a. 1153—84 (Brit. Borough Charters p. 83): omnes bestias nemoris mei habeant excepto cervo et cerva, et senglario et -o. 2) *peau de martre*: ALBER. Aqv. hist. col. 419^C: in niveo opere harmelino et ex -o grisioque et vario.

martrix, -cis *m.* v. *martur*.

martror, -is *ou indecl.* [martyr] *formes*: marteror: CARTA a. 1101 (DuC). martore: CARTUL. Berd. 412 p. 276 (a. 1168). *fête de la Toussaint (en Languedoc, cf. langued. martrou)*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 174 (a. 1112): post istum terminum fiat de anno in anno a -r. ib. p. 160 (a. 1154): de -r in -r. CARTUL. Ausc. 83 p. 90 (a. 1150): de -r ad alterum. CARTUL. Berd. 412 p. 276 (a. 1168): de martore in -em.

martulus, -i *m.* v. *martellus*.

martur, -is *m.* [germ. marder] *formes*: marderis: EGBERT. LEOD. rat. I 450 schol. martir: OBERT. Scriba a. 1186, 228 p. 84. martira: EADM. Anselm. II lvii p. 412. martrix: ALAN. Ins. planct. nat. p. 443. marturia: ANNAL. Bonon. II, II p. 176 (Savioli a. 1194). marturus: GUILL. CAS. II 1601 p. 195 (a. 1192). matrix: ALEX. NECK. utens. p. 99.

1) *martre*: EGBERT. LEOD. rat. I 450 schol.: migale, cuniculus (cuniculus *glosé par marderis*). ADAM BREM. 4,18 p. 246,3: pelles castorum et -um. EADM. Anselm. II lvii p. 412: bestiola quam -am vocant. OBERT. Scriba a. 1186, 228 p. 84: pelles meas -um. GUILL. CAS. II 1601 p. 195 (a. 1192): pelles de -o. 2) *peau de martre*: HELM. I p. 6,17: pro laneis indumentis... illi offerunt tam preciosos -es.

marturina, -e *f.* v. *martrina*.

marturinus, -a, -um v. *martrenus*.

marturio l. v. *martyrio*.

marturus, -i *m.* v. *martur*.

martus, -i *m.* [Mars?] *plante de Mars?*: RECEPT. A.

CXLII p. 30: potio de basilireca. si non valuerit -os edere minore colligis radices eius cum simbolo dominico.

martyr, -is *m.* *formes*: marthyr: TRAD. Patav. (812). DIPL. Ludow. Germ. 43 b (a. 845). REGINO chron. p. 180. martir: PASS. Ragn. p. 209,28. ASTRONOM. Ludov. p. 637. AGOBARD. epist. p. 230,38. TRANSL. Herm. p. 410. POETA SAXO 1,142. HROTSV. Pel. 1. Gall. II 8,2. Agn. 406. THANGM. Bernw. 7. RICHER. I p. 34. CARTUL. Conch. 80 p. 76 (c. 1019). VITA Bald. 12 p. 729. martyrurus: CARTUL. S. Ben. Divion. II 322 p. 101. *abl. plur.* marteribus: MARIAN. SCOT. chron. 3,33. ib. 3,35.

1) *masc.*: a) *en général, martyr, témoin du Christ* (UGUTIO: -ir grece, latine dicitur testis): LIUTG. Greg. 1: a sancto -e et archiepiscopo Bonifatio. VITA Lantb. p. 612,5: basilice clari -is Christi Dionisii. AGOBARD. epist. p. 220,13: multi -es, qui sine baptisate corporali ad vitam eternam transierunt. id. fid. ver. col. 227^C: per apostolos evangelizata, per -es testificata. WALAHFR. Blaithm. 164: ille igitur Christi factus pro nomine -r. WANDALB. martyr. Hymn. 5,1: -um sanguis simul et triumphans. ib. concl. 7,2: preclaraque -um/vexilla. RADBERT. Matth. col. 943: omnium sanctorum -um ordo, quorum regnum in eo erat, quod gloriosissime sanguine colore cocci perfunditur. ANNAL. Xant. a. 872: de titulo sancti Cyriaci -is Christi. WORMON. Paul. p. 209: certamina -um atque confessorum vitas. RIMB. Ansc. tit. 5: inter -um agmina. RADBOD. ULT. Leb. 555^D: ipse sibi spiritualiter et persecutor efficiatur et -r. FLODOARD. hist. col. 282^C: corpus beati Calixti pape et -is. TRAD. Brixin. 4 p. 2 (c. 955—975): ad monasterium sancti Stephani et beati Ingenuini dei electorum -um. RUOTG. COL. (testam.) 49 p. 53,13: beato Gregorio, magno -i. GERH. AUG. vita Udair. 9 p. 397,40: ubi -es palma martyrii eorum coronati consolatione perfruuntur eterna. COD. Mai. Polon. I p. 1 (X^e): ecclesiam in honore... sanctorum -um Mauricii et Innocentii... consecrari. BRUNO QUERF. frat. (MON. hist. Polon. VI) p. 388: candida... vita sanctorum -um. LANFR. epist. 33 col. 533^A: plerique enim sanctorum -um ante baptismum quoque diversis excruciatu penis de corpore migraverunt. b) *appliqué au Christ dans Sa passion*: ALCUIN. genes. col. 518^D: primus Christi figuram gessit, qui fuit virgo, sacerdos et -r. c) *appliqué à des hérétiques*: BERNARD. serm. in cant. 66 col. 1201^A: irruens in eos populus novos hereticis sue perfidie -es dedit.

2) *fém.*: a) *martyre (au fém.)*: TRANSL. Regine (MGH, SS. XV) p. 449: Sancte Regine virginis -is translationem. CARTUL. Conch. 47 p. 49 (c. 940—42): Beate Fidei virginis et -is. ANNAL. Laubiens. (MGH, SS. IV) p. 14: Beate Raineldis virginis et -is corpus. VITA Landrad. (AA. SS. Jul. II) 627^E: obiit autem sanctissima Landrada non minus -r quam virgo. b) *femme qui subit une souffrance physique ou morale*: VITA Eberh. Salisb. I 3 p. 79,7: mulierculam conspicatur -em inopia, plus quam

-em egritudine. BERNARD. serm. de sanct. col. 438^A: non miremini, quod Maria -r in anima fuisse dicatur.

martyrarium, -i n. *tombeau d'un saint*: VITA Desid. Cad. p. 597,30: adversus -um sibi liquorem salutiferum impertire deposcit.

martyreus, -a, -um [martyr] *des martyrs (qui a rapport aux martyrs)*: RADBERT. Adalh. (AA. SS. Ben. IV 1) p. 344: -o splendente choro muscosa patescunt/castra. CARM. cod. Vat. (5330) 7,8: -(o)s typicans lauros.

1. **martyria**, -e f. [mor(c)taria?] *?viandes pilées dans un mortier (doublet de martesia)*: GLOSS. Medic. (ALMA I [1924] 126): martesia: sciola parva — -a: sciola parva (sciola = isiciola, *chair à saucisse*).

2. **martyria**, -e f. v. *martyrium*.

martyrialis, -e 1) *relatif au martyr*: VITA S. Amarandi mart. Albigens. (AA. SS. Nov. III) p. 324: de tormentis -ibus. VITA Egidii p. 114: -i bravio. TROPI GRAD. XLIX 250 p. 114 str. 1: -is laus. RADULF. CADOM. gesta Taner. col. 548^B: constantia -is.

2) *relatif aux martyrs*: GERARD. SVES. Rom. metr. col. 184^B: cum coetu -i. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 275: septem dormientium -es exuvie.

martyrialiter [martyrium] *comme un martyr*: GOSC. CANT. transl. Aug. II. xxviii col. 43^D: in sacra legationis obedientia -r mari submersum.

martyriator, -is m. [martyriō] *bourreau*: GLOSS. X^e (cf. ALMA 22 [1952] p. 223): carnificibus -ibus.

martyricus, -a, -um [martyr] *de martyr*: ANAST. pass. Cyr. et Joh. 712^B: -arum reliquiarum. BONIF. ANAST. 230,12: -a virtute.

martyrio 1. [martyr] *forme*: RADULF. gesta Frid. I: marturio. *martyriser*: RADULF. gesta Frid. I (Muratori VI col. 1183. DuC): isti -ati sunt ea morte qua aliquos periisse nusquam legimus.

martyrium, -i n. *formes*: marthirium: REGINO chron. p. 10 n. d. martiria; ERMENR. Sval. 7. martyria: ERMENR. Sval. 10.

1) *témoignage*: ANAST. chron. 72,8: Eusebius sine -o passionem *Origenis* reliquit (ἀμάρτυρον ἐαυτῷ καταλέλοιπε τὸ μαρτύριον). ERMENR. Sval. 10: hec pauca que scripta sunt magnum -an fidemque multiplicibus prebent.

2) *martyre (par lequel le chrétien accepte la mort en témoignage de sa foi)*: LIUTG. Greg. 1: post transitum suum de hoc mundo per sanctum -um. AGOBARD. epist. p. 161,16: acervitas -i. EIGIL. Sturm. 15: -o coronatis. WALAHFR. Blaithm. 79: -i palmam quesivit (ADREVALD. mirac. Bened. [ed. AA. SS. Ben. II] p. 385. DIPL. Conr. I 201 p. 270,35 [a. 1033]). WALAHFR. hort. 417: sanguine -i (RADBERT. Adalh. [AA. SS. Ben. IV 1] p. 312). SMAR. diad. col. 598^D: prophetia et -um. ib. col. 676^C: virtutem -i. ERMENR. vita Philib. p. 591,3: agonem impleverunt -i. HINCM. REM. epist. col. 57^B: suscepit... -um. MEGINH. (?) Ferr. 14: quia -um sola sanguinis non

facit effusio... sed et mundi cordis contritio. HRABAN. epist. 48: sancti obitum sive -um. FRECULPH. chron. col. 1132^D: ante biennium quam Petrus et Paulus -o coronarentur. PRUD. annal. Bertin. p. 16: eiusdem -i festivitate honorifice... celebrata. INVENT. Quint. I p. 38: ordo -i... floret stemate pulchro. HROTSV. Dyon. 233: -um consummavit pretiosum. WIDUK. gesta 1,34 p. 48: de mei -i passione. FOLC. gesta Laub. 26 p. 68: -um desiderabat. WALTH. SPIR. Christoph. I 27: -i stolam induti. II 5,81: -i gratam portabo coronam. ADISO hist. Tull. (ed. Calmet) col. 127: nolens vitam eius brevi consummare articulo -i. BRUNO QUERF. frat. (MON. hist. Polon. VI) p. 394: 'superbia est peccatoribus querere -um'. ADAM BREM. 2,43: tali -o consummatus est. LANFR. comm. Pauli col. 199: neque eleemosyna, neque -um sufficiens ad beatitudinem. MIRAC. Adalh. II p. 371: -i rosam in domo Dei vernantem. CALIXT. II serm. Jacob. col. 1391^A: primus -o laureatus. NIGEL. WIREK. Laur. (Vesp. D. x x. f. 28. col. 1): gloria -i quam ditat honor specialis. GIRALD. gemma II p. 17: dimittitur etiam peccatum per -um.

3) *martyre non sanglant, mortifications violentes ou torture*: RATHER. epist. col. 660^A: quod -um per biennium pertulerim. SIGEBOTO Paulin. 7 p. 914,13: quoddam enim -i genus est sine sanguinis effusione abstinentia in abundantia, id est tunc gule et crapule fortiter obniti. BERNARD. serm. in cant. 30 col. 939^B: genus -i est spiritu facta carnis mortificare.

4) *lieu où est enterré un martyr, tombeau ou crypte* (UGUTIO: -um, id est cruciatus vel locus vel templum martiris quia in memoriam martiris sit constructum vel quia ibi sepultura sanctorum martirum): HINCM. LAUD. epist. col. 991^A: nisi specialiter ecclesie civitas aut possessionis aut -i monasterii qui ordinandus est pronuntietur. MIRAC. Quint. I p. 805: quam cedem iussit Leoditio, sui -i custodi, immo omni ostenderet populo. AMALAR. inst. can. col. 876^C: si vero quis iam translatus est ex alia in aliam ecclesiam, prioris ecclesie, vel -orum que sub ea sunt.

5) *église en l'honneur d'un martyr (cf. ALMA XII [1938] p. 51,52)*: WALAHFR. exord. 6 p. 480,19: -a vocabantur ecclesie, que in honore aliquorum martyrum fiebant. CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 228,15: edificant -a, ubi pauperes violentiam passi ab eis interpellent contra eos. FRECULPH. chron. col. 1202^C: in Hierosolymis -um constructum est. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 56: apud -um sanctorum Crispini et Crispiniani secus civitatem Suessionis. epist. col. 110^A: episcopi qui apud -um sancte Macre in nomine Christi convenimus (cf. CONCIL. a. 881 [Mansi, Coll. Concil. XVII^a col. 537]). HINCM. REM. Remig. p. 341,29: cenobiis, -is, diaconiis. TRANSL. Ben. et Agn. (AA. SS. Jan. II p. 360): deposite sunt reliquie... in -o S. Laurentii. FULB. epist. col. 245^B: iubemus monasteriis aut -is constitutis, ut in potestate sint

eius qui in ea est civitate episcopus. HERIB. BOS. Thom. col. 1239^C: capella vero illa ob id... sanctum -um dicta, quod ibi dictus gloriosus martyr Dionysius decalvatus fuisset.

martyrizatio, -nis *f.* [martyrizo] *martyre, supplice*: HERIM. ARCH. Edm. I p. 27: mausoleatus quidem... in villula Suthtune dicta de prope loco -nis.

martyrizo I. *trans. formes*: martiriso: VITA Gisl. (AA. SS. Ben. II) p. 790. PASS. Adalb. p. 233. martirizo: ANNAL. Mariae Trai. MGH, SS. XV p. 1300,22.

1) *actif*: a) *mettre à mort, martyriser quelqu'un pour sa religion*: VITA Erasmi II 390: carnifices populos iugulant tunc -andos. FLOR. WIGORN. chron. I p. 43: quod essent alterius religionis, illos -averunt. SIMEON. DUN. (ed. Arnold, Rolls Series 75) II p. 213: Dani... regem Canutum... -averunt. b) *martyriser (sans mise à mort), persécuter*: ANNAL. Maxim. I p. 22: Romani Leonem papam letanie maiore captum -abant. HERIG. epist. col. 1135^A: Decius... Cornelium papam -avit. MIRAC. Leonardi p. 159: -antes eundem rusticum pro pecunia ligaverunt eum ad quamdam quercum.

2) *passif*: a) *subir le martyre*: ANNAL. Maxim. I p. 21: Bonifatus episcopus -atus est. ANNAL. Alam. a. 861: Meginrat heremita -atur. FLODOARD. hist. col. 34^B: -ati sunt, confidentes Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. THIETM. 1,4: cum sociis suimet Colomanno et Totmanno ibi -atus est. ANNAL. Magd. II a. 1068: Sanctus Cono Treverorum episcopus -atur in deserto loco. TRANSL. Honor. (AA. SS. Ben. IV 2) p. 528: sanguis eius ita recens inventus est, ac si eo die -ata fuisset. RADULF. NIGER I p. 66: Sanctus Bonifacius Maguntinus qui in Frisia est -atus. b) *subir des persécutions*: ANNAL. Emm. Ratisb. I a. 799: Leo papa -atur. CHRON. reg. a. 1172 p. 123,4: Sanctus Thomas Cantuariensis archiepiscopus... ab Heinrico Anglorum rege -atus est. c) *subir une violente douleur morale*: CHRON. Bened. I 10: -atus est videns dolorem qui veniebat super cenobium Sancti Benedicti ab Ungariis. d) *se mortifier*: VITA Marculphi (AA. SS. Mai I) p. 75: se ipsum denegans -abatur.

martyrizatus, -a, -um *martyrisé, qui a subi le martyre*: LIUTG. Greg. 5: sanctum corpus eius -um in eodem suscipere. VITA Gisl. (AA. SS. Ben. II) p. 790: qui iam -i celos ascenderant. HROTSV. Agn. 444: Agnen... pro Christo -am. CARTA XIe—XIIe (Documenta de S. Florberto [AA. SS. Nov. II] 377^B: pro fide Christi -us decollatur. CARTUL. S. Marcel. Cabil. 39 p. 43 (a. 1073): in suburbio Cabilonensium urbis -o. HERIM. TORNAC. restaur. col. 130^B: alii enim pro Christi nomine et proximi dilectione -um... referunt.

martyrologicus, -a, -um [martyrologium] *du martyrologe*: WANDALB. ad Otric. p. 569,24: -um librum a kalendis Ianuariis ad finem anni per dierum singulorum occurrentes festivitates metro edidi.

martyrologium, -i *n.* [martyr et logos] *formes*: marcicro-

logium: CARTUL. Talmund. 354 p. 259 (a. 1140). ib. 311 p. 288 (a. 1190). martiligium: CARTUL. Clun. V 4210 p. 558 (a. 1162). martilogium: CARTUL. Rames. II 252 (c. 1190). martirlogium: CARTUL. Clun. IV 3312 p. 405 (a. 1049—1109).

1) *martyrologe, liste des martyrs et des saints avec les dates de leurs fêtes et anniversaires*: VITA Adon. p. 267: venerabile et perantiquum -um, ab urbe Roma Aquileiam cuidam sancto episcopo a pontifice Romano directum. CAPIT. reg. Franc. I p. 243,35: in... missale, lectionario, -o, penitentiale, psalterio vel aliis libris. HRABAN. epist. 48: rogasti me... ut -um per totum annum tibi conscriberem atque sanctorum festa... ibidem insererem... singulis diebus nomina sanctorum, que scripta sive notata ab antecessoribus in libellis repperi, ibidem inserui et cuiuscumque sancti obitum sive martyrium, qualiter presentem vitam finierint, legi, breviter... notavi. GESTA abb. Font. p. 38: codicem, in quo continetur regula sancti Benedicti et sancti Columbani et -um. EPIST. var. II p. 332,14 (c. 835): Grece auctoritatis -um. EPIST. var. III p. 193,8 (a. 875): ex diversis sanctorum patrum -is. HERIC. mirac. Germ. p. 178: in omnibus -is, et maxime vetustis, dies translationis eorum insertus habeatur. VITA Amantii Eng. II p. 347: ut Beda presbyter in suo -o indicat. JOH. CLUN. Odon. p. 162: convenientes ad capitulum fratres, -o et versu finito atque lectione regule. GUARIMP. 204,30: cum multis aliorum sanctorum -is. TRAD. Frising. 1322 (a. 994—1005): libros duos, unum in quo simul -um, graduale, missale liberque comitis continentur. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 261: martyrisque dies in -o invento.

2) *obituaire, livre où l'on mentionne les noms des défunts et la date anniversaire de leur mort*: CASUS Petrish. 5,42 p. 676,38: regula satis bona continens duo -a, unum sanctorum, alterum defunctorum. CARTUL. Clun. IV 3312 p. 405 (a. 1049—1109): de anniversariis parentum nostrorum flagitamus ut faciatis scribere in vestro -um. CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 87,20 (a. 1055): eorum anniversarium in -o beati Hylarii scriberetur. CARTUL. S. Florent. Cenom. p. 358,18 (a. 1070): promisit illi abbas nomen suum... in -o esse scribendum. CARTUL. Vindoc. I p. 383 (a. 1073): nomina utrorumque in -o monachorum describentur. CARTUL. Molism. 75 p. 82 (a. 1076—95): pro anima filii Obrici, cuius anniversarium notaverunt fratres in -o ipsius rogatu pridie kalendas ianuarii. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 407 p. 17 (c. 1090): nomina abbatum in -o scribemus. CARTUL. S. Joh. Ang. p. 262 (c. 1091): concessit nobis, ut, post nostrum, scribantur nomina nostra in -o inter memorias filiorum. BERNOLD. chron. p. 394,26: quamvis in -is aliquibus anno precedente annotentur, non ingruere ad subsequentem pertinere videantur. CARTUL. Talmund. 171 p. 142 (a. 1100): propter hoc abbas fecit scribere in -o patrem et matrem ipsius. GUIGO I consv. col. 722:

nomen vero cuiusquam in suo non scribent -o, nec cuiusquam anniversarium ex more facient. CARTUL. Clun. V 4210 p. 558 (a. 1162): in -o summorum pontificum.

martyrus, -i m. v. *martyr*.

marum, -i n. [μαρόν] *espèce d'origan de Syrie (cf. J. André, Lexique des termes de botanique en latin):* ANTI-DOT. Bamb. p. 26: balsamo et -um VIII.

marus, -i m. [écossais mair] *fonctionnaire de l'administration écossaise:* REG. Episc. Glasg. I 15 (ante 1165): vicecomitibus suis et -is. CARTUL. Lindores 68 fol. 55 (c. 1200): testibus... Postoyle -o meo.

maruxmox [μαρασμός] *épuiement:* GLOSS. medic. (ALMA I [1924] p. 125) 14,12.

marzella, -e f. [A. F. mardella] *formes:* marcella: ACTA Phil. Aug. I 18 p. 26 (a. 1180–81). mardella: CARTUL. Icaun. II p. 422 (a. 1190). *rive, terrain au bord d'une rivière:* CARTUL. Icaun. I p. 501 (a. 1152): illam viam que erat... iuxta -am que dicitur Pulsus cervorum. ib. II p. 422 (a. 1190): usque ad mardellam que dicitur a Gevre. v. *marcella, mardella, margella, marsella, murzella.*

marzola, -c f. [orig. et sens inc.]: CART. S. Cucuph. II 590 p. 258 (a. 1047): et ad filio suo Reimando, bove I moreno et vaca I -a.

marzonus, -i m. [machio] *maçon:* GUILL. CAS. I 449 p. 179 (a. 1191): testes... Oliverius -us.

mas, -ris m. *forme:* mare (*adj. neutr., v. Thes. ling. lat. VIII 422,6*): CARM. Salisb. 10,10 p. 644: quodque animal -e coire cupit. 1) *mâle, du sexe masculin:* a) *en parlant des hommes* (UGUTIO: -s, -ris, id est masculus vel maritus): GLOSS. Rivipoll. (ALMA 4 [1928] p. 144): -s et marem: dicuntur masculi. EKKEH. I? Walth. 16: -rem genuit. CARTUL. S. Gall. II 406 p. 27 (a. 849): manicipia, -res duos et feminas totidem. THIETM. 4,56: congratulantur legitime coniugati, predictus -s et nobilis femina. DIPL. Henr. II 80 (a. 1004): -rem seu feminam (DIPL. Henr. III 38 [a. 1040]). TRAD. Ratisb. 327 (c. 1020–28): omnis posteritas eorum... -res decem, femine quinque nummos persolverent. OTTO FRIS. gesta 2,48 p. 155,20: liberis, seu -ribus, seu feminis. WIBALD. epist. 150 p. 239,2: omne fcodum vel beneficium liberum vel absolutum fore, ubi -res non succederent patribus.

b) *en parlant des animaux:* ALCUIN. genes. col. 551^A: quecunque oves et capre sero querebant -res. LIB. Farf. 21: tusicios -res. 2) *homme en général:* WARN. BASIL. paracl. 619: preclarus -s est hodie qui fabula cras est.

masa, -c f. v. 3. *massa*.

masada, -c f. [mansus; 3. massa] *formes:* masata: CARTA a. 989 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 147 col. 312). CARTUL. Camaler. p. 30 (a. 1021–28). CARTUL. Gellon. p. 11 (a. 1027–48). CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 296 (c. 1030). CARTUL. Biter. 159 p. 219 (a. 1146). massada: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 383 (c. 1090). mazada: CARTA a. 1137 (Dom Vaissete, Hi-

stoire de Languedoc V p. 533 col. 1023). 1) *portion de terre, mesure agraire:* CARTUL. Conch. p. 221 (a. 997–1031): illas vineas... hoc sunt duas -as. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 296 (c. 1030): una -a de terra arabile, id est modiatas XVI. CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 163 (a. 1040): duos masos et duas -as. LIB. feud. maior I 408 (a. 1054): dono -a una de terra. CARTUL. Biter. 102 p. 142 (a. 1097): ipsam laboranciam de ipsa -a de terras. ib. 211 p. 288 (a. 1165): tres partes de ipsa -a que fuit Martini. CARTUL. Celsiniac. 721 p. 518: unam -am de vineas. ib. 859 p. 592: duas -as de terra ad villam de Vlanziacos. 2) *terre qui dépend d'un manse:* CARTUL. S. Cucuph. III 91 (a. 1129): mansum unum... cum sua -a, quam ad ipsum mansum pertinet. v. *mansata*.

masagium, -i n. [mansus; cf. angl. messuage, A. F. masage, masaige, massaige] *habitation rurale, ferme (en territoire anglo-normand):* ACTA Henr. II, I p. 234,12 (a. 1159): predictum -um liberum et quietum de omni servitio. LIB. Melr. I 93 (c. 1160): illud toftum et -um. CARTA c. 1180–90 (Kirkstall Coucher p. 113 n. cli): unam acram terre... cum -is super eandem acram factis. CARTA Fiscanensis a. 1183 (DuC): cum -o sex acrarum in foresta Brotonie et carrucata terre. ROTUL. pip. 34 Henr. II p. 3 (a. 1187–88): de x. s. de j. -o in burgo de Arundel. ACTA pont. Rom. Gall. II 340 p. 418 (a. 1197): ecclesiam... cuius nobilis vir Hugo de Cresseyo cum veteri suo -o ecclesie vestre ius contulit patronatus. v. *maisagium, masuagium, mesagium, mesuagium*.

masamotinus, -i m. v. *masamutinus*.

masamutinus, -a, -um [ar. Maşmûda] *formes:* masamotinus: OBERT. Scriba ib. 36 p. 14. masemutinus: DOC. comm. Ven. 285 p. 281 (a. 1177). massamutinus: DOC. comm. Ven. 284 p. 280 (a. 1177). massemuntinus: ACTA pont. Rom. ined. 456 p. 388. mazmutina: CARTUL. S. Cucuph. IV 1172 (a. 1187). *monnaie d'or, frappée sous les Almohades (de la tribu de Maşmûda):* OBERT. Scriba 155 p. 59 (a. 1186): besancios -os VI (ib. 192 p. 71). DOC. comm. Ven. 284 p. 280 (a. 1177): biçancios auri -os bonos pensantes mille trecentos triginta tres (ib. 285 p. 281 [a. 1177]). v. *mazmudina, mussimutinus*.

masara, -e f. [orig. inc.] *moulin pour les cannes à sucre:* CARTA Guill. Sicilie a. 1176 (DuC).

masaracium, -i n. v. *massaricium*.

masaraticum, -i n. [massaricium] *instruments, objets:* CARTA a. 1194 (Besta, Il diritto e le leggi civili di Venezia fino al dogado di Enrico Dandolo [Ateneo Veneto XX] p. 149): -um de ferro et stagno.

masariciola, -e f. [3. massa] *petite propriété rurale:* CARTUL. Regien. 145,9: concedimus -am unam in Banniolo.

masaricium, -i n. v. *massaricium*.

masaricius, -a, -um v. *massaricius*.

masarius, -i m. v. *massarius*.

masata, -e f. v. *masada*.

mascellare, -is n. [*orig. inc.*] *porte-missel, pupitre d'église, aigle*: JOH. NEAP. chron. episc. Neap. 425,37: duo paria -ium ex auro mirifice sculpta, in quibus evangelium per festivitates leguntur.

mascellum, -i n. v. *macellum*.

mascellus, -i m. [*macellarius*] *boucher*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 341 p. 392 (XIe): testes... Jaquelinus -us.

masculum, -i n. [*orig. inc.*] *forme*: mascululum: CARTUL. S. Mar. in Via Lata 243 (a. 1192). *fermeture du canal d'une saline*: CARTUL. S. Cosma e Damiano t. XXII p. 31 (a. 1006): filum saline uno in integrum cum gurga et fossato adque andita et -o ad atipplos faciendum cum introitu et exitu. CARTUL. S. Mar. in Via Lata 243 (a. 1192): annitus cum fossato et gurga et -o a capite et a pede.

mascula, -e f. v. *macula*.

mascularius, -a, -um [*masculus*] *forme*: masculeros: CARTUL. Mon. S. Cruc. 316. 1) *mâle*: CARTUL. Mon. S. Cruc. 316 (a. 1188): de omni expleto earum (i. vaccarum et equarum), -os mihi retineo. 2) *pédéraste*: RICHARD. Div. gesta I p. 437: molles, -i, ambubaie.

masculerus, -a, -um v. *mascularius*.

masculine, -is n. v. *masculus*.

1. **masculus**, -a, -um *forme*: masculinus: CARTUL. Region. 107 p. 276 (a. 1013). 1) *adj.*, *mâle, de sexe mâle*: THIETM. 3,5: -i sexus mirabilis multitudo gignitur. DIPL. Conr. II 143 (a. 1029): filium habuerit -um.

II) *subst.*: A) *masc., homme*: ACTUS pont. Cenom. p. 177 (IXe): corpus -i. REG. Senense 9,38: in -is de nobis legitime natis. B) *neutre*: 1) *mâle*: HELM. 98 p. 192,14: occiderunt omne -um in ea. 2) *masculin (genre grammatical; forme: masculine: ARS BERN. p. 101 n. 9: -ia in r terminantur): OTFR. ad Liutb. p. 168,23: -um/latine lingue in hac feminino protuli.*

2. **masculus**, -a, -um [*masculus*] *de la maille poitevine (monnaie)*: CARTA Lemovic. 1081 (ALMA 22 [1952] p. 131): solidi eiusdem monete -c.

1. **masculus**, -a, -um I) *adj.* (UGUTIO: -us, -a, -um id est masculini sexus scilicet fortis, ut vir): A) *de sexe masculin, masculin*: VITA Liutb. 1: -i prolis carens. ANNAL. Mett. I p. 2 n. s.: -i sexus proles. CARTUL. mon. S. Cruc. 27 p. 32 (a. 1110): filii mei -i. DOC. comm. Ven. 434 p. 426 (a. 1197): nullum heredem -um. B) *viril, masculin*: THIETM. 2,28: -a bile succensus (cf. *Perse V 144*). LAMB. HERSF. Lull. 2 p. 309,14: -e virtutis femina. C) *impair (appliqué à un nombre)*: COMM. Boet. phil. III m. 9 p. 183,6: numerus, qui incipit ab impari, scil. a ternario, dicitur -us. D) *mâle (pour une variété d'encens appelé aussi encens indien ou oliban)*: RECEPT. C. XXV p. 69: tus -um.

II) *subst.*: A) *m.*: 1) *mâle*: a) *enfant mâle*: CARTUL. S. Michael. Mos. p. 134 (a. 1002): si -us ex cis natus fuerit. b) *homme*: LEX Frision. add. 5: si quis mulierem occi-

derit... sicut et -um eiusdem conditionis. WALAHFR. Wett. 765: creditur, en, mulier melior quam -us esse. TRAD. S. Petri 7 p. 257: prenotato censu... scilicet -us cum quattuor denariis, mulier cum duobus. TRAD. Frising. 1487 i (a. 1078—98): duo mancipia sua, -um scilicet et feminam. TRAD. Patav. 745 (a. 1180—1200): illos et illas, -os videlicet et feminas. WARN. Basil. schol. p. 42: -orum concubitoribus.

2) *mâle (pour une variété d'encens appelé aussi encens indien ou oliban)*: RECEPT. B. LXXV p. 60: tus -i cerussa tundis et cernis. B) *neutre, v. masculum*.

2. **masculus**, -i m. [*fr. maille*] *maille poitevine (monnaie)*: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 118 (c. 1099): quadraginta solidos de Pictavensibus -is. GODEFR. VINDOC. epist. 20 (DuC): trecentos solidos Pictavensium -orum.

masegadicus, -a, -um [*orig. inc.*] *mégi (traité en blanc, pour un cuir)*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. p. 106 (a. 1141): excepto illo sale quod necessarium erit coriis -is albis.

mascellus, -i m. [*mansellus*] *petit manse ou petite maison rurale*: CARTUL. Nemaus. 53 p. 91 (a. 956): uno -o cum ipsa cortezella. ib. 78 p. 126 (a. 983): dono tibi ipso -o ubi Gantelmus manet. CARTUL. S. Steph. Lemovic. 108 p. 129 (XIe ex.): alius -us debet XIII. v. *mansellus*.

25 **masemutinus**, -i m. v. *masamutinus*.

maser, -i m. v. *mazer*.

maseno 1. v. *macino*.

maseria, -e f. [*maneo; cf. A. F. masière, mesière*] *maison*: CARTUL. Novigent. p. 190 (a. 1195): hospes -e monachorum.

masero 1. v. *macero*.

masia, -e f. v. 3. *massa*.

masilia, -e f. [*masnile*] *domaine rural, mesnil*: CARTUL. Clun. V 4172 p. 476 (a. 1147): decania que -as dicitur quia magis avene quam frumenti ferax.

35 **masina**, -e f. v. *macina*.

masinila, -c f., **masinile**, -is n. v. *masnile*.

masinligum, -i n. [*pour masinilum?*] *mesnil*: CARTA a. 978 (Arbois de Jubainville, Hist. des comtes de Champagne I 457): in alio quoque loco potestatem vocabulo Fontenedum cum ecclesia in eadem potestate posita et cum -is et vineis et cum omni integritate ad ipsum pertinente. v. *masnile*.

masio, -nis f. v. *mansio*.

45 **masiolus**, -i m. [*mansus*] *forme*: matiulus: CARTUL. Biter. 45 p. 47 (a. 984). *petit manse*: CARTUL. Biter. 45 p. 47 (a. 984): vindo tibi... -um unum. ib.: de ipsum -um.

masisata, -e f. [*masada*] *mesure de terre*: CARTUL. Roman. p. 125 (a. 1030): dono... -am de vinea.

masius, -i m. v. *mansus*.

maslinga, -e f. [*A. F. masenge*] *mésange (cf. ALMA 22 [1952] p. 131)*: PAPIAS (DuC): -a, genus avis, Parieth dicitur.

masnada, -e f. [A. F. maisnie, mesnie] *formes*: maisneda: BENEDE. PETR. I p. 171. masnadia: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 178 p. 206 (a. 1056—60). masnadis: REG. Senense 10,3. masnata: CARTA a. 1162 (DuC s. v. maisnada). CARTUL. Tirol. I 438. 453. 467. 482. 483. 489. maxenada: CARTA a. 1173 (Muratori Ant. Ital. IV 221. DuC). mesnada: LIB. feud. maior I 56 (a. 1064). CARTA a. 1085. (Marca Hispanica 1177. DuC).

1) *famille ou groupe de familles formant une équipe guerrière, ménie*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 178 p. 178 p. 206 (a. 1056—60): comes... precepit -e suc. Boso pontif. p. 416: summi pontificis familia, que alio nomine vocatur -a. REG. Senense 10,3: ibi corpora nostra, hereditum et ex -ibus sepelire. LIB. cens. Rom. I p. 374: res eis ablatas per -am Romani pontificis et forifatores et Tusculanenses per guerram. CARTUL. Tirol. I 453 p. 248 (a. 1189): exceptis famulis et hominibus de -a extraneorum dominorum in integrum. 2) *garde royale*: BENEDE. PETR. I p. 171: regie private -e constabularius. CARTUL. Tirol. 482 p. 270 (a. 1194): werram cum predictis comitibus de -a. v. *mainata*.

masnadia, -e f., **masnadis**, -is f. v. *masnada*.

masnagium, -i n. [A. F. masnage] 1) *maison*: CAL. rotul. cart. IV 272 (a. 1189): -um Johannis capellani. CARTA S. Remig. Rem. a. 1199 (DuC): vendiderunt quidquid infra -um et vivarium reclamabant.

2) *ménage*: ACTA Henr. II, I p. 82,9 (a. 1154): domum eius lapideam cum toto -o. CARTA Bonevall. a. 1198 (DuC): si paupertate vel quacumque necessitate domus a -o deperisset. v. *maisnagium*, *masuagium*.

masnata, -e f. v. *masnada*.

masnengus, -i m. [orig. inc.] *domestique*: CARTUL. Piner. 174,10: -us monasterii.

masnile, -is n. [mansionile] *formes*: masinila: MEM. Autissiod. p. 12 (XIe). masinile: ib. p. 14 (XIe). masnilis: CARTA a. 902 (Roserot, Bulletin de la soc. des Sciences hist. et natur. de l'Yonne, [1898] p. 177). CARTUL. S. Hilar. Pictav. p. 55 (a. 989). masnilium: CARTUL. S. Maxent. p. 172,10 (a. 1078). masnillus: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 164 (c. 1012). masnilus: DIPL. Caroli III p. 80 (a. 901). CARTUL. Clun. II 918 p. 30 (a. 954). CARTUL. S. Alb. Andegav. II 938 p. 418 (a. 970—77). CARTUL. S. Cyr. Nivern. p. 36 (X^e). CARTUL. S. Cypr. Pictav. p. 29,8 (a. 1000). CARTUL. S. Florent. Cenom. p. 356,7 (a. 1050). CARTUL. Pared. Mon. 191 (XIe). CARTUL. S. Vinc. Cenom. 186 col. 116. maxille: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 23 (a. 989). maxinille: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 23 (a. 989). maxnile: POLYPT. Irm. II p. 39. CARTUL. S. John. Ang. p. 200 (a. 963). maxnillum: CARTUL. Nobiliac. p. 73 (a. 917—22). CARTUL. S. Joh. Ang. p. 15 (a. 951, 968 ou 1123). maxnilium: CARTUL. S. Cypr. Pictav. p. 51,22 (a. 936). CARTUL. Nobiliac. p. 86 (a. 937).

mesnil, *petit domaine rural contenant les bâtiments d'exploitation et les terres*: DIPL. Caroli III p. 80: clausum

cum -o et vinea. CARTUL. S. Cyr. Nivern. p. 19 (a. 903): -e unum, villulam scilicet, que vocatur Suliacus. CARTUL. Nobiliac. p. 73 (a. 917—22): in villa que taxatur Mansiones, -o nostro, ubi presens visi sumus sedere. CARTUL. S. German. Prat. I 72 (a. 943): quoddam -e, Vuatvillare nuncupatum, cum omnibus appendiciis suis. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 938 p. 418 (a. 970—77): -os tres... et quidquid ad illos -os pertinere videbitur. CARTUL. S. Joh. Ang. p. 23 (a. 989): -e uno cum octo iugeribus vinearum. CARTUL. S. Cypr. Pictav. p. 29,8 (a. 1000): unum opus vinee cum -o et vinea et arboribus. CARTUL. S. Joh. Ang. p. 164 (c. 1012): excepto -os duos, unus villa vocatur Nammana et alius villa Aurica. CARTUL. Gemet. p. 36,4 (a. 1027): quartam partem de -e... Raimundi. CARTUL. S. German. Prat. I 83 (a. 1031): cum omnibus sibi adiacentibus terris et -ibus. CARTUL. Celsiniac. p. 348: de -c quod est situm in Berlerias. CARTUL. Pared. Mon. 191 (XIe): -um sive vercheriam.

masnilis, -is m., **masnilium**, -i n., **masnillus**, -i m., **masnilus**, -i m. v. *masnile*.

maso, -nis f. v. *mansio*.

masoricus, -a, -um [mazer] *de madre (ou peut-être, murrhin)*: LIB. pont. II p. 130: obtulit ei tres oleas -as, admirabilis pulchritudinis serico textas coloreque demictas. v. *mazerinus*.

maspa, -c f. [orig. inc., cf. DuC s. v. maspillus] *ornement*: TRANSL. sang. Dom. (MGH, SS. XV) p. 923,53: obtulit pallam auro purissimo intextam, -as habentem dispositas per loca aurifrigias.

Maspiter, -tris m. [pater et Mars] *Mars*: UGUTIO: Mars componitur cum pater et dicitur -ter, -tris vel Maspiteris id est Martis pater, vel Marpiter quasi maris pater.

I. massa, -e f. *formes*: maça: OBERT. Scriba a. 1186, 126 p. 48. macia: BONVIL. 21 p. 11 (a. 1198). masa: CARTUL. S. Turib. 7 (a. 827).

1) *matière*: VITA Aldeg. I (AA. SS. Ben. II) p. 808: donum... ex una lucida -a. EPITAPH. var. I 24,2,4: -am... corpoream. ODO CLUN. occ. p. 104: sanctificet totam libatio sanctamque -am. VITA Emm. II 55: peccatrix -a corporis. OTTO FRIS. chron. 8,28 p. 439,21: eos de una -a factos.

II) *masse*: A) *de métal (cf. 2. massa)*: 1) *informe*: ANNAL. Xant. a. 868: ferri (HERM. AUGIENS. chron. a. 951). BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 12^{ex}: -am argenteam. GERH. STED. annal. p. 210,29: admodum ponderosa -a. 2) *barre de métal brut*: WALAHFR. carm. 5,68,11: -is ferri precordia sancta perurens. DIPL. Caroli II, II p. 62,9 (a. 862): pro centum -is ferri (LIB. Domesd. [Glouc.] fol. 165 a. 2. ib. Hereford. I fol. 179 b. 2). CAPIT. reg. Franc. II p. 251,35 (c. 810): de plumbo tabule III et una -a. ANNAL. Adm. a. 1137 p. 579,17: in fornace -a ferri coquebatur. os igitur fornacis aperiri iubet, -am forcipibus educi, super incudem mitti.

3) *poïds* (hébr. כֶּזַיִם): UGUTIO: -a apud Hebreos dicitur grave pondus et proprie metalli. B) *de farine, pâte*: 1) *au propre*: ANNAL. Fuld. II a. 870 p. 72,3: ex eadem -a farine de qua prius nitidos fecerat panes. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 86: in pistrinum redigitur, ubi dum inter fermentatas -as se delectari assimilatur. 2) *au figuré*: HRABAN. hom. II p. 35^D: -a sanctitatis Christiane quam humane malitie fermentum corrumpit. RICHARD. S. Vict. decl. script. col. 259^B: a modico fermento, non modica sepe -a corrumpitur (VINC. KADL. chron. p. 34: ne modicum fermenti totam -am corrumpat. ib. p. 231). C) *un tout quelconque*: VINC. KADL. chron. p. 171: gestat patientia que est filia fortitudinis, tres in eadem sarcina -as, -am laboris, -am languoris, -am contumeliarum. ABELARD. theol. p. 807: si recta intentio fuerit, tota -a operum bona erit.

III) *masse, gros maillet* (cf. DuC s. v. machia, macia, massa): EPIST. Worm. I 30 p. 55,16: quam speciem e quibus metalli instrumentis... catenam conflaret. OBERT. Scriba a. 1186 126 p. 48: dare tibi... unam -am ferri, unum martellum et duas tenalias. BONVILL. 21 p. 11 (a. 1198): dare -am I ferrei et martellum I.

IV) *gerbe, liasse* (A.F. *maisse*): CARTUL. Derven. p. 209 (a. 1185): XL -as canabi. VINC. KADL. chron. p. 155: nostri sudoris est spicas licet sparsas unam in -am colligere.

V) *ensemble*: A) *de biens et de droits, d'où propriété, administration*: DIPL. Otton. II 167a p. 190,17 (a. 977): sancte Pataviensis ecclesie antistes ex -a sancte Lauriacensis ecclesie. HADR. IV epist. 106 col. 1473: eandem plebem in -a S. Petri... sitam. VINC. KADL. chron. p. 61: suas opes in unam -am conflatur. B) *de gens, foule*: ODO CLUN. occ. p. 101: superborum. WALTH. SPIR. Christoph. II 6,122: iuvenum. LANFR. comm. Pauli col. 361: sanctorum Patrum. CALIXT. II serm. Jacob. col. 1386^B: perditorum (ANSELM. LAUD. Matth. col. 1340^A). PETR. VENER. Sarac. II 20 col. 713^A: mortalium. GUALO in mon. (ed. Wright) p. 205: nigra -a cuculli. C) *du genre humain*: LUPUS epist. (MGH, Epist. VI) p. 111, 26: totius humani generis (BRUNO CARTHUS. epist. col. 52). MEGINH. (?) Ferr. 5: totius humani propaginis. D) *de l'humanité déchu par le péché originel (sens théologique depuis St. Augustin)*: RADBERT. part. virg. col. 1371: prime prevaricationis. CONCIL. Carisiac. a. 849 (Mansi, Coll. concil. XIV) p. 920: perdicionis totius humani generis. PRUD. epist. col. 981^B: peccati (FLOR. LUGD. Joh. Scot. defin. col. 237^C). predest. col. 1360^A: nature generalitatem quam -am damnationis scripture vocitant. ANGELOM. LUXOV. genes. col. 146^D: unusquisque, quoniam ex damnata -a exoritur. CART. 930 (Birch. dipl. 3,681): -am humane conditionis. CONCHUBR. Mon. 3,6: inveniat perditam -a qua inventa Christo et angelis fiat magna letitia.

2. *massa*, -e f. [mansus, mansa] *formes*: masa: DIPL.

Conr. II 262 (a. 1038). masia: CARTA a. 1120 (Muratori, Ant. It. III 1135. DuC). ACTA pont. Rom. ined. III 255 p. 251 (a. 1176). massia: REG. Camald. 3,25. ib. 27. *domaine rural* (UGUTIO: -a, villa vel casale): CARTA a. 821 (Arbois de Jubainville, Hist. des comtes de Champagne I 436): casas tredecim, novem positas in -a Amiterna, et in -a Eiculana quatuor. GREG. CAT. reg. Farf. 2,207 (a. 821): in ipsa -a habere visi sunt. CARTUL. Roton. 59 p. 47,12 (a. 849): cum -is et mancipiis ibi cummanentibus. CARTA a. 867 (Reg. Sublacense 51): in -is, fundis et casalibus. CARTA IXe (D. Morice, Mémoires pour servir de preuves à l'histoire... de Bretagne I col. 270): -am et vineam meam. LIB. pont. I p. 501,24: plures fundos seu casales et -as. ib. II p. 123: de singulis civitatibus -isque universis publicis ac monasteriis. REG. Senense 5,26: aliis cum terris, rivis, pascuis odie ad sortem et -am pertinentibus (AGAPIT. II epist. 923^C). CARTA a. 919 (Cod. Caietanum, Arch. glott. it. 16,23): in -a beati Erasmi. CARTA a. 938 (Arch. Napol. Monum. I, 108): sive de -a publica seu et de planities. DIPL. Otton. I 336 (a. 967): in territorio Tiburtino -a. CARTA a. 973 (Reg. Sublacense 34): ad ipsa -a pertinentibus. DIPL. Henr. II 405 (a. 1019): -a... cum suis omnibus pertinentibus. CARTA a. 1063 (Carte Gubbio 48): -am sancti Petri que vocatur Burano. CARTUL. Engol. p. 101 (a. 1101—1120): -am de Boconaula. GUILL. MALM. gesta reg. I p. 40: in vicis atque agris, ac prediis -isque maioribus. HONOR. II epist. 16 col. 1233^B: -am Licinianam in integrum. v. *mansus*.

3. *massa*, -e f. v. *mensa*.

4. *massa leontis*, -e f. [massaliasticus] *racine de livèche (plante)*: ANTIDOT. Sangall. p. 80 (cf. A. Thomas, Notes lexicographiques, v. ALMA V [1930] p. 139): -a leontis i.e. radix levestici.

massacella, -c f. [massa] *petit domaine rural*: ACTA pont. Rom. ined. III 194 p. 204 (a. 1160): -am integram... et massam (ib. 47 p. 41 [a. 1143]).

massada, -e f. v. *masada*.

massagetes, -is m. [massa] *intendant domaniale*: UGUTIO: massarius, -i cui commissa est cura totius familie et invenitur -es.

massalicus, -a, -um [massa] *de tenancier*: CARTA a. 993 (Martène, Ampl. coll. I col. 347. DuC): cum viginti et octo similiter casis -is cum rebus suis vel cum omnibus ad ipsa curte pertinentibus.

massamutinus, -i m. v. *masamutinus*.

1. *massanus*, -i m. [massa, *faute pour massarius?*] *tenancier de manse*: LIB. cens. Rom. I p. 385b (a. 1158): in presencia... plurimorum circumstantium, tam militum quam -orum Corclanensium.

2. *massanus*, -a, -um [Mattianum?] *sauvage*: Cod. Cav. a. 1045 (Arch. glott. it. 15, 347): mela -a.

massaraio v. *massarius*.

massaraticum, -i n. [massaricum] *mobilier*: MEM.

Moden. III 500 p. 76 (a. 1179): -um totum, lectos et lenzolas suas.

massarecialis, -e [massaricia] *ce qui appartient à un domaine rural*: MON. Noval. 1,63 (a. 810): tam res -is (i. massariciales) quam et domnegalis, seu sortes in munte.

massaricia, -e *f. v. massaricius*.

massaricialis, -e *v. massarecialis*.

massaricius, -a, -um [massa] *I) adj. (forme: masaricius: ACTA imp. 6, 32): A) tenu par des tenanciers: DIPL. Karoli III 21 p. 35,30 (a. 880): casis -is (GREG. CAT. chron. Farf. I p. 161 [XIe]). FONT. Flor. 7,9 (a. 972): septem inter casis et sortis iuris meis illis -is. CARTA a. 987 (Bibl. soc. stor. subalp. 70, 18): cum casis -is. DIPL. Otton. III 219 p. 631,19 (a. 996): mansis tam domnicilibus quam et -is. ib. 276 p. 321,24 (a. 982): curtem... cum duodecim sortibus -is. DIPL. Conr. II 46 (a. 1025): villas videlicet viginti -as... cum pratis et silvis. B) res massaricie, mobilier: REG. Senense 6,19: vendit res suas -as. CARTA a. 1007 (DuC s. v. 4. sors): ex ipsis casis et sortis et rebus illis -is. CARTUL. Lerin. 169 p. 168 (a. 1097): -is omnibus rebus ad ipsam capellam... pertinentibus. C) homo massaricius, fermier, lié par un contrat de fermage: COD. Sulm. p. 24 (a. 1092): hominibus -is, cartulatis, libellatis, colonis.*

II) subst.: A) masc., domaine rural tenu à ferme: MEM. Mediol. II 476,8 (a. 903): -os tres iuris mei.

B) fém.: 1) domaine rural tenu à ferme: COD. Patav. I p. 61 (a. 954): centum -e de liberis hominibus et 25 de nostris propriis servis. 2) ensemble des instruments d'un domaine, matériel agricole: MEM. Mediol. I 457,22 (a. 888): abere eam statuo usufructuario nomine casus et -as. CARTA a. 963 (MGH, Dipl. 1,365): in villa Fontana -am unam. OBERT. Scriba a. 1190 (177): -a (sic) quas recepisti, a Fulcone. REG. Senense 5,2. DIPL. Otton. III 154 (a. 994). ACTA pont. Rom. ined. III 34 p. 29 (a. 1123).

C) neutr. (formes: maceritium: DIPL. Henr. V [Stumpf, Acta imp. 326] p. 461. masaracium: OBERT. Scriba a. 1186, 313 p. 118. masaricium: DIPL. Otton. I 237 p. 329,10 (a. 962). OBERT. Scriba a. 1190, 169 p. 68—69. ib. 299 p. 119).

1) domaine rural tenu à ferme (cf. massa): DIPL. Karoli III 85 p. 137,36 (a. 883): in Gauassa -a duo et unum de parte Eremberti comitis. DIPL. Otton II 130 p. 147,12 (a. 976): unam domum infra civitatem Cumas positam et -a separata. SILV. II epist. 157,16: in villis seu casis atque ecclesiis sive -is ad ipsam pertinentibus. DIPL. Otton III 379 (a. 1000): servis qui in ipsis -is sedent. DIPL. Henr. II 130 p. 156,41 (a. 1007): cortes et cellas, -a et sortes familiamque utriusque sexus... confirmamus. CARTA a. 1016 (Periodico Soc. storica di Como 21,9): quod pertinet de -o illo. DIPL. Henr. III 317 p. 435,11 (a. 1054): tria -a... cum omnibus pertinentiis.

2) contrat de fermage: CARTUL. Bund. I p. 288,20

(a. 1174): investiverunt per -um Vitalem et Martinum conversos ecclesie sancte Perpetue... de pecia una terra. ib. I p. 290,1 (a. 1175): prefatum aqueductum... ab ipsis per -um tenuit dando denarios sex nove monete anue.

3) matériel agricole: DIPL. Bereng. I 6,22 (a. 888): cum omni integrate, cum -is vel familiis. CARTA a. 932 (Reg. Lucca 1,5): cum terris et -is. CARTUL. Clun. IV 3494 p. 609 (a. 1076): cum casis et -is, vineis, pratis. URBAN. II epist. (ed. Mansi) col. 646: cum servis et ancillis, cum mansis et -is.

4) mobilier (d'une maison): OBERT. Scriba a. 1186, 313 p. 118: predicta domus... cum omnibus -is, pannis, vesis. OBERT. Scriba a. 1190, 169 p. 68—69: tota ferramenta et -a et vasa que sunt in domo mea (ib. 299 p. 119). GUILL. CAS. I 177 p. 73 (a. 1191): divisionem... de tota sua mobilia... preter guarnimenta et -a domus.

massariolus, -i *m. [massarium] petit domaine rural: DIPL. Bereng. I 164,8 (a. 905): quendam -um iuris regni nostri.*

massarium, -i *n. [3. massa] domaine: DIPL. Henr. II 275 p. 325,7 (a. 1013): -um ad Sanctum Johannem sub monte... positum.*

massarius, -i *m. [3. massa] formes: masarius: DIPL. Conr. II 66 p. 83,8 (a. 1026). LIB. cens. Rom. I p. 563. massarus: CARTA (B. Bacchini, Storia del monastero di S. Benedetto di Polirone 41,25). GREG. CAT. reg. Farf. II 51,21. massarai: FONT. Flor. 7,11 (a. 972). tenancier: CONCORD. 242,12: servum -um. CARTUL. Regien. 51,9: -os et colonos, liberos aut servos aut aldiones. Doc. Amiat. XVII 114,15: casa que est recta per tusu -o et tenimento. DIPL. Karoli III 21 p. 35,33 (a. 880): confirmamus etiam cohortem Lemontam cum -is et adiacentiis vel pertinentiis ad eandem cohortem respicientibus. DIPL. Guidon. 40,11: -is, libellariis. DIPL. Ludow. III 55,17 (a. 902): placita tenere, -os. DIPL. Otton. I 240 p. 336,24 (a. 962): sepefatis monachis eorumque familiis, -is, aldionibus. DIPL. Otton. II 253 p. 288,5 (a. 981): in eadem diocesi commanentibus -is et colonis. DIPL. Henr. III 12 p. 15,44: -os excusatos vel commendatos, colonos. ACTA Phil. I p. 202 (a. 1075—76): triginta -os omnino quietos. DIPL. Loth. III 99 b p. 159,22: -us noster in partibus illis nobis pro tempore serviens. LIB. cens. Rom. I p. 563: universis -is et popularibus et hominibus eiusdem castri. CARTUL. Bund. I p. 331,34 (a. 1186): -os suos dare decimam canonicis.*

2) intendant domanial (UGUTTO: -us, cui commissa est cura totius familie): DIPL. Karlom. 23 (a. 879): casale... qui regitur per Jubianum -um.

massarus, -i *m. v. massarius*.

massasia, -e *f. [3. massa] domaine rural: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 390 (c. 1090): rusticos de -a que est in Dupla.*

massaticus, -i *m. [3. massa] fouage, taxe sur les habitations: CARTA a. 1056 (Dom Vaissete, Histoire de*

Languedoc V pr. 246 col. 487): retinco ipsos -os usque ad Carcassonam.

massatium, -i n. [3. massa] *ouillage d'un manse*: CARTA c. 987 (Gallia Christ. VI col. 271. DuC): per singulos annos pro manso et pro -o, que ego dedi Sancto Martino.

massatus, -i m. [*orig. et sens inc.*] GIRALD. gemma II p. 349: in tertio gradu sunt clerici a fundamento -i.

massulum, -i n. v. *masclum*.

massellarius, -i m. v. *macellarius*.

massemuntinus, -i n. v. *masamutinus*.

1. masseria, -e f. [1. massa = charge] 1) *fret d'un navire*: CARTA Frid. I a. 1159 (Muratori, Ant. Ital. IV col. 68. DuC): de qualibet sogā, pro qua navis trahitur, que -am portat, octo solidos Mediolanensium veterum. 2) *navire*: CARTA Frid. I a. 1159 (Muratori, Ant. Ital. IV col. 68): -am autem dicimus quamlibet navem quascumque merccs preter salem portantem.

2. masseria, -e f. [2. massa] *forme*: maçeria: OBERT. Scriba a. 1190, 549 p. 217. *domaine rural*: OBERT. Scriba a. 1190, 549 p. 217: coheret superius -a filiorum Çaçalis.

massia, -e f. v. 2. *massa*.

massicum, -i n. [massicus] *vin du Massique*: UGUTIO: massicus, massici, mons est ubi habundat optimum vinum et quandoque ponitur pro vino unde -um pro bono vino.

massilaris, -e v. *maxillaris*.

massilicia, -e f. [3. massa] *domaine rural*: TRAD. Frising. 1619 (a. 1053—78): in Auasia -am 1 quam tunc presbiter Johannes de Alpago habebat, in Glaone -am I que inhabitabatur per Gottinum servum eiusdem ecclesie.

massius, -i m. v. *mansus*.

massula, -c f. [1. massa] *bottelette*: CARTUL. Clun. IV 3825 p. 182 (a. 1103): debet III sextarios avene et capones et -am canabi (ib. V 182 [a. 1105]). ib. IV 3826 p. 182 (a. 1103): debet in servitium terre... -am canabinam et taschiam.

massum, -i n., **massus**, -i m. v. *mansus*.

massutus, -a, -um [*orig. et sens inc.*]: RATHER. prel. 5 col. 291^C: qui locupletior ille prudentior, qui -ior ille celebratior.

masta, -e f. [μαστεύω] *présage*: UGUTIO: -a, -e, strena.

mastallo *orig. et sens inc.* MAPPE Clav. CXXIII p. 213: alia vero fersurura vitrum -o, tertia coctura stanni libras ij qui ipsum metallum ad opera salva perducatur.

mastanimia, -e f. [*orig. inc.*] *vêtement*: MEM. Amiat. 222,28 (a. 1007): vestimenta duo de panni hoc est unum barniglium et -a omnibus diebus vite sue.

master v. *magister*.

masterna, -e f. [*orig. inc.*] *couvercle(?)*: BILIS Mact. p. 366,18: tribliam cum sua -a in qua gemmas portabat lucidissimas.

masticatio, -nis f. *acte de mastiquer*: GUERR. serm.

PL 184, 1061^A: quia speciali dulcedine multa refertum -ne continua reperimus.

masticina, -e f. [mastix] *vêtement de couleur mastic*: UGUTIO: -a, vestis habens colorem masticis.

masticinus, -a, -um *forme*: masticus: COLL. Salern. II p. 86. 1) *de mastic*: COLL. Salern. II p. 87: ungendi sunt oleo supradicto, -o et mirtino sic facto. ib. II p. 8: de pulvere -o. 2) *couleur de mastic*: ADAM. PONT. utens. p. 134: vestes... colore polimitas, rasatas, -as.

1. masticus, -i m. [mastico] *affamé, glouton*: UGUTIO: hic -us, -i i. e. edax, ad mandandum paratus.

2. masticus, -a, -m v. *masticinus*.

mastico 1. 1) *manger, mastiquer*: UGUTIO: -o, -as, comedere vel potius inter dentes contere. UDALSC. Egin. 4: ne linguam -ando consumat, fit gargarismus. GUILL. MALM. gesta pont. V p. 414: divine severitatis clemens animadversio... -antem perculit. VINC. KADL. chron. p. 4: non enim sapit gingiber, nisi -atum, nec est aliquid, quod in transitu delectet. 2) *pronocer*: NICOL. CLAR. epist. 43 col. 1641^C: personata vocabula -antes. 3) *au fig., délibérer* (UGUTIO: -o, -as... ponitur quandoque pro deliberare): VINC. KADL. chron. p. 110: dulcissimo illum condis palato indesinenter ostendit -asse. 4) *au fig., se moquer de (mordre)*: RICHARD. DIV. gesta p. 442: monachum -abat.

masticum, -i n. v. *mastix*.

mastigia, -e f. 1) *qui mérite le fouet*: AYNARD. p. 622: pytisma est -a ut Iuvenalis dicit. 2) *fouet* (UGUTIO: -a... quandoque vero ponitur pro flagello): CARTA Ludow. Pii (DuC): servus... coram iudicibus -a feriat. MARB. Vict. col. 1618^B: -is multer si tantum vixit adulter. 3) *courroie de ceinture* (UGUTIO: -a i. e. corrigia balthei vel qua mantellus conglutinatur): EGBERT. LEOD. rat. I 1724: faleras et equum tollentibus una, -am, cunctos habitus iuxtaque cucullam. GUIBERT. Nov. vita 3 (DuC): -a chlamydis a tergo reiecta. 4) *ruban?*: COSM. PRAG. II 42 p. 147,28: LX pauperes... vestiendos a corrigia calcei usque ad -am pilei.

mastigialis, -e [mastigia] *en forme de courroie*: MIRAC. Agili (AA. SS. Ben. II) p. 315,32: -i vinculo collo eius innexo.

mastigio 1. [mastigia] 1) *frapper avec un fouet*: UGUTIO: -o, -as, mastigia ligare vel verberare. 2) *lier avec une courroie*: ib.

mastinus, -a, -um [A. F. mastin] *mâtin, gros chien*: STATUT. Arelat. 80 p. 216: quatuor canes -os ad custodiendum dictum castrum.

mastio, -nis m. [A. F. mastin, cf. mansuetinus de mansuetus] *mâtin (angl. 'mastiff')*: CARTA c. 1180—90 (Stenton, Danelaw Charters p. 294): licentiam habendi -nem unum de die ligatum et de nocte solutum ad feras silvestres exterrendas et de segete sua minandas imperpetuum (cf. ib. p. 295). v. *mastivus*.

mastis, -cis f. v. *mastix*.

mastiva, -e f. v. *mestiva*.

mastivus, -i m. [mastio, angl. 'mastiff'] *mâtin*, *gros chien*: MONAST. Angl. III p. 617 (c. 1140): unum -um ad custodiendum domum suam. v. *mastinus*.

mastix, -cis f. [mastic] *formes*: mantix (?): RECEPT. C. XXXIII p. 71. masticum: GUILL. CAS. I 945 p. 375 (a. 1191). mastis: UGUTIO.

1) *mastic*, *résine odorante du lentisque* (UGUTIO s. v. resina: est prima resina terebintina omnibus prestancior, secunda lentissima que mastix vocatur, tertia pinalis): SMAR. coll. col. 255^B: Chio insula ante Bithynia, in cuius nomen Syra lingua -cem designat, eo quod ibi -x gignatur. SALOM. II epist. 29: cynamomi, cariofilii, -cis et piperis fasciculum.

2) *couleur mastic*: UGUTIO: -is, -cis per hoc genus coloris ut dicunt gutta lentisci arboris.

mastra, -e f. [ital. mastra] *forme*: malstra: GUILL. CAS. II 1571 p. 183 (a. 1192). *pétrin*: OBERT. Scriba a. 1186, 289 p. 110: unam -am vel arcilem. ib. a. 1190, 50 p. 21: lego... unam arcam et -am unam et habitacionem. GUILL. CAS. II 1571 p. 183 (a. 1192): impariolum et -am.

mastruca, -e f. v. *mastruga*.

mastrucatus, -a, -um [mastruga] *vêtu de la 'mastruga'*: UGUTIO: -us, -a, -um, mastruca indutus.

mastruga, -e f. *forme*: manstruca: CARTA a. 1093 (Periodico della Soc. stor. di Como 21,150). CARTA a. 1134 (Boll. Soc. stor. subalpina 113,49). mastruca: RATHER. conf. col. 428^A. CARTA a. 1135 (Reg. Pisa 226). GUILL. MALM. gesta pont. V p. 359. UGUTIO. *vêtement de peau (origine sarde)*, UGUTIO: hec -a, -e, vestis Sardorum ex pellibus ferarum facta... et dicitur sic quasi monstruosa quia qui eam induit quasi in ferarum habitu transformatur): QUÆST. gramm. Bern. p. 174: -a vestis germanica ex pelliculis ferarum. GLOSS. Rivipoll. (ALMA IV [1928] p. 137): -a: sagum, lingua Sardorum. ODO CLUN. occ. p. 40: imperii cultum -a ministrat,/ estque capanna satis, non picta palatia querit. RATHER. prel. 5. col. 295^B: videas quosdam -a pro cappa. conf. col. 428^A: -am ceterorumque ornatuum, mensalium... diversissimus apparatus. HERIM. ARCH. Edm. 21 p. 54: quodam mane pedetenus decoratus -arum decore. GUILL. MALM. gesta pont. V p. 359: -e tegmine incompto utatur.

mastrus, -a, -um [ital. mastro] *principal*: OBERT. Scriba a. 1186, 274 p. 102: a via -a. GUILL. CAS. II 1335 p. 88 (a. 1191): in -a (*sic*) carrubio.

masuagium, -i n. [mansus; *forme refaite sur A. F. massage, message*] *maison rurale, ferme*: CARTA a. 1152—1154 (Cartul. Bayeux 1,167): cum toto -o. CARTA a. 1177—84 (Brit. Borough Charters p. 253): reddent mihi... unus quisque de -o suo, annuatim duodecim denarios (*cf.* CARTA c. 1185 [Rec. Templars p. 29]). CARTUL. Osen. I p. 397 (c. 1200): duas seldas meas, que sunt ante capitale -um (*chef-manoir*) meum in parochia Om-

nium Sanctorum. v. *maisagium*, *masagium*, *masnagium*, *mesagium*, *mesuagium*.

masuarius, -i m. v. *mansuarius*.

masulus, -i m. [*orig. et sens inc.*]: MON. arch. Neap. V 434 p. 98 (a. 1082): uno sacco bono coppivellato cum capore -i colori nei... et alio sacco bono coppivellato cum -i suski et colori nei; et uno sacco bono scitto cum capore -i... et una cala villata cum capore -i similiter colori nei et alia cala cum -i et alia cala bambacine... et uno vittulo -i itto.

masura, -e f., **masuria**, -e f. v. *mansura*.

masurale, -is [masura] *propriété rurale*: CARTUL. Nobiliac. 219 p. 343 (a. 1167—1199): -e quod habeo a Clochai.

masus, -i m. v. *mansus*.

mat indécl. [pers. mât] *terme d'échec (pers. schach mât, le roi est mort)*: WALTH. MAP nug. cur. 193,13: cum... domina vicisset, ait militi secum ludenti, 'Non tibi, sed orbi filio mat.'

1. **mata**, -e f. [*orig. inc.*] *forme*: matha: CARTA a. 1030 (Marca, Hist. Append. col. 1043. DuC). mates v. *Mas*, *Notes historiques del bisbat de Barcelona 9,77*. 1) *en Espagne, maquis, bois*: CARTA a. 876 (Baluze, Capit. Append. 104. DuC): de ipso poio ubi est ipsa -a. CARTUL. Elisont. 49 (a. 929): ad illam -am quam dicunt Malam. CARTA a. 1063 (ib. 149. DuC): donamus... ipsum forest, vel ipsam -am que dicitur silva S. Romani. CARTA a. 988 (R. d'Abadal, Eixalada-Cuixà, Anal. Monts. 8 [1954] ap. 109): ad ipsa -a Uliastrina. CARTA a. 1027 (F. Monsalvatje, Noticias historicas II p. 251 ap. XVII): cum ipsa -a de bosco. 2) *en Saintonge, terre d'alluvion, 'matte'*: CARTUL. Coron. p. 55 (a. 1197): in quadam -a XII denarios... concesserunt.

2. **mata**, -e f. [meta?] *borne, limite*: CARM. S. Thom. Becket (du Ménil, Poésies populaires latines du Moyen Age p. 75): exit lucis angelus ab Anglorum -is.

matalafus, -i m. [*forme refaite sur matalaf, v. Meyer-Lübke, REW 5415*] *matelas*: GUILL. CAS. II 1601 p. 195 (a. 1192): donationem... de culcitra I et -o I et coopertoria I.

matarus, -i m. [mataris] *matare, sorte de javelot*: AGOBARD. div. sent. col. 261^A: gladium vibrans aut -um tenens, stas paratus ad cedendum.

matata, -e f. *écheveau*: PAPIAS (DuC): -a, dicta quasi metata a circuitu scilicet filorum... instrumentum est texendi. ALEX. NECK. utens. p. 101: cum -a autem auri-frigii nexus.

matella, -e f. [I. mata] *petit bois (?)*: DIPL. Catal. I p. 241,24 (a. 982): pervenit ad ipsam -am de Gomasindo atque inde ascendit per ipsam serram.

matellum, -i n. v. *mantellum*.

matematicus, -a, -um v. *mathematicus*.

mater, -tris f. *formes*: matre: CARTA a. 1140 (C. Brunel,

Les plus anciennes chartes en langue provençale 31 p. 34). moter: WALAHFR. exord. 7 p. 481,23. *mère*: I) *au propre*: A) *en général*: LEX Frision. 5,1: infans ab utero sublatus et enecatus a -tre. WALAHFR. carm. 5,18,33: lac manat ab ubere -trum. WETT. Gall. 2: patrisque ac -tris... immemor. ERMENR. ad Grim. 24 p. 563,2: -ter deum vocata est. B) *emplois spéciaux*: 1) *la Sainte Vierge*: HROTSV. Mar. 529: -ter benedicta. prim. 514: -ter digna. Theoph. 416: regis -ter non tacta. WALTH. SPIR. Christoph. I epist. ad Haz.: -ter sanctissima. ADAM BREM. p. 132,7: in -tris Dei honorem. COD. Polon. I p. 16 (XII^{ex}): Deus... et -ter Pia Virgo Maria 2) *Eve*: HROTSV. Theoph. 362: vetus -ter. JOH. DIAC. ROM. cena Cypr. 2,14: Eva -ter. 3) *l'impératrice mère*: THANGM. Bernw. 13 p. 764,12: cum -tre imperatrice domna Theuphanu (BERTHOLD. CONST. annal. a. 1062 p. 272,10).

II) *au fig.*: A) *en parlant des femmes (ou des hommes)*: 1) *marraine*: VITA Genov. (MGH, SS. rer. Merov. III) p. 218,12: parentibus defunctis, arcessita a -tre sua spiritalem. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 68: efficitur filie -ter spiritalis. CHRON. Rames. p. 60: -ter eius spiritalis que eam de sacro fonte levaverat.

2) *nourrice*: ACTA Pont. 121 p. 199,25 (XIIe): Odam -trem meam.

3) *qui est comme une mère (par l'amour)*: a) *en général*: MEM. Amalf. 104,42 (a. 854): -ter erat viduis. BRUNO QUERF. frat. 7 p. 724,30: hic est Otto, monachorum pater, episcoporum -ter. b) *en parlant de la terre*: VITA Berl. I 4: uxore prime -tris gremio commendata.

4) *abbesse, supérieure d'un couvent (v. materfamilias)*: VITA Aldetr. (rec. A) p. 510: -ter cenobii (THANGM. Bernw. 14 p. 765,5). VITA Eustad. p. 377: monasterii -ter (BENED. ANIAN. conc. col. 855^B). CONC. Paris. a. 829 p. 639,9: sub spiritalis -tris regimine. VITA Anstr. p. 71,25: sanctimonialium -trem spiritualem. AMALAR. inst. sant. col. 970^D: abbatisse, utpote spiritalis -tres (AGIUS vita Hath. 4. ib. 6. FLODOARD. hist. col. 85^B). VITA Bertil. (AA. SS. Nov. III) p. 91: -trem abbatissam. VITA Aldeg. I (MGH, SS. rer. merov. VI) p. 88,18: -ter fieret animarum. RUD. FULD. Leob. 2: ipsa congregationis -ter (JOH. GORZ. transl. Glod. p. 438). VITA Opport. (AA. SS. Ben. III 2) p. 224: -ter, que ceteris preerat sororibus (VITA Cadr. [AA. SS. Ben. V] p. 498).

5) *patronne, titre donné à une sainte*: CARTUL. Conch. 27 p. 33 (a. 1031—60): ad sanctissimam -trem Fidem.

B) *en parlant de l'Eglise*: 1) *en général*: CONCIL. Cabilon. a. 813 p. 284,2: unam -trem sanctam ecclesiam (DIPL. Ludow. Germ. 26 [a. 840]. CARTUL. Saviniac. I p. 93 [X^e]. RUOTG. COL. 14 p. 13,18. THIETM. 6,17. TRAD. Frising. 1630 (a. 1078—98). COD. Polon. Min. I p. 8). EUGEN. VULG. syll. app. 1,2,4: ecclesia cunctorum -ter. RUOTG. COL. 13: ecclesia... spiritualiter -trem esse constituit. CARTUL. Bund. I p. 201,14 (a. 1119): -trem tuam Romanam ecclesiam. CALIXT. II serm. Jacob.

col. 1395^C: populi item gentium -ter est ecclesia. ib.: alma -ter ecclesia. NICOL. CLAR. epist. 33 col. 1624: nisi introducā in domum mee -tris.

2) *en parlant d'une église*: a) *mater ecclesia (forme: mater ecclesie*: DIPL. Caroli II, I p. 142,11 [a. 844]): α) *cathédrale, métropole*: VITA Mauri p. 275: sancte Cenomannice -tris ecclesie archidiacono. GESTA Aldrici p. 311,38: consecravit... Aldricus pontifex absidam -tris et senioris civitatis ecclesie. CONCIL. Ingelth. a. 840 p. 811: -ter Remensis ecclesia. BENED. MOG. capitul. I p. 47,60: census ad -trem civitatis ecclesiam. ANNAL. Xant. a. 872: principalis -ter ecclesia Sancti Petri apostoli Vangione civitatis. DIPL. Karoli III 31 p. 52,31 (a. 881): ecclesiam -tris ecclesie in Misulas. DIPL. Caroli III p. 14 (a. 898): prefata -ter ecclesia nonam et decimam acceperat. ANNAL. Engolism. p. 487: monasterium Sancti Petri apostoli -ter ecclesia Egolismensi urbis. CARTUL. Brivat. 330 p. 335: -tri ecclesie Arvernorum. CARTUL. S. Mar. Carnot. I p. 75 (a. 946): Sancte Marie Carnotensi -tri ecclesie. CARTUL. Gratianop. p. 19 (a. 950): sancte ecclesie Gratianopolitana episcopus, omnibus eiusdem -tris ecclesie filiis. FLODOARD. annal. p. 117: ignibus domum -tris ecclesie succendit. CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 20,6 (a. 980): super universas possessiones eiusdem -tris ecclesie. COD. Hartw. 28 p. 204 (a. 991—1023): ecclesiis, que -tres et plebes nominantur. DIPL. Henr. II 26 (a. 1002): quandam capellam... in -trem ecclesiam ereximus. CARTUL. Vindoc. I p. 273 (a. 1062): ex iure Beati Mauricii -tris ecclesie Andecavensis. CARTUL. cath. Ambian. I 7 p. 12 (a. 1073): qui deserviunt -tri ecclesie Ambianensi. CARTUL. S. Mar. Paris. II 400 (c. 1080): debita subiectionis que debet ecclesia Sancti Martini de Campis -tri ecclesie Beate Marie Parisiensi. LIB. Domesd. II p. 281: iuxta cimiterium -tris ecclesie. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 108 p. 126 (a. 1098): iuxta Sanctum Mauritium, Andecavorum -trem ecclesiam. β) *église paroissiale de laquelle dépendent une ou plusieurs chapelles ou filiales*: FOLC. gesta Bertin. (ed. Guérard) p. 125 (Carta a. 877): in Frekena, mansa X, cum -tre ecclesia. CARTUL. Font. Junc. p. 120: -ter ecclesia ipsius loci, quam vocant S. Leucadiam. POLYPT. S. Vit. Virdun. p. 119: est in Gengeania -ter ecclesia in honore S. Lamberti. aspiciunt ad eam capella. DIPL. Henr. III 205 p. 270,5 (a. 1047): -tres ecclesias duas Moleni ville. ADAM BREM. p. 72,12: ecclesia -ter in Melindorp. RADULF. TORT. Bened. (AA. SS. Ben. IV 2) p. 402: ad -trem ipsius burgi ecclesiam. CHRON. S. Petr. Besuens. p. 294: decime illius ecclesie ad alteram quasi -trem transportabantur ecclesiam. ROTUL. cur. reg. I p. 111 (a. 1199): capella est pertinens ad ecclesiam de Aune que -ter ecclesia est. γ) *abbaye mère, qui gouverne d'autres maisons religieuses; dans l'ordre cistercien, abbaye fondatrice*: DIPL. Theoph. 2: abbas... venit... quod sua ecclesia..., filia sue abbatis, erat separata a -tre. ib.: investituram reddidimus predicto

abbati Johanni, ut filiam cum -tre quiete... teneat (MEM. Spolet. 307, 11 [a. 990]).

b) mater ecclesiarum: α) *basilique de Rome*: ANNAL. Xant. a. 846: -ter cunctarum ecclesiarum basilica Sancti Petri. β) *cathédrale*: CARTA a. 923 (Plancher, Hist. de Bourgogne I pr. XXII p. 188 col. 2): ecclesiam B. Nazarii... que -ter est ecclesiarum tocius dioceseos Eduorum. Adso hist. Tull. (ed. Calmet) col. 160: collocetur digne in -tre huius sedis ecclesiarum. DIPL. Loth. III III 43 b (a. 1132): est -ter omnium ecclesiarum in Pergamensi episcopatu.

γ) *Rome*: TRANSL. Patrocl. p. 281 a: urbs ista metropolis et -ter ecclesiarum fidelis populi. ANNAL. Altah. a. 1061 p. 58,24: succurrite... ecclesiarum -tri, succurrite apostolice sedi.

δ) *pouvoir pontifical*: BRUNO QUERF. frat. 12: pro acquirenda apostolica licentia, que est mundi domina et -ter ecclesiarum.

c) *en parlant de choses*: 1) *la nature*: HRABAN. in lev. 6 col. 498^c: -ter omnis animalis utique natura est. 2) *la matière*: GILB. POR. trin. I 2 p. 47: -trem... ipse Plato nominat primam materiam, eo quod in ipsa formantur, quidquid recipiuntur in ea. 3) *la Terre (qui donne naissance à toutes choses)*: WOLFARD. Waldb. 2,11 (6): tantum facinus, quod -ter terra silere nequibat. BERNARD. serm. de temp. col. 266^A: usque in diem sepulture in -trem omnium. 4) *lieu de naissance, patrie*: HRABAN. carm. 81,7: ordinat Bonifacium Roma, mittitque Britannia -ter Doctorem populis. ib. 92,3,1: Norica prima parens fuerat, Aquitania -ter/ Francia me rapuit. ANNAL. Qued. a. 991: non infimus Suevie -tris filius. ib. a. 1022: -ter Europa. 5) *capitale, métropole*: HRABAN. inst. cler. 1,5 p. 16,16: metropolis ergo grece, latine -ter civitas interpretatur. VITA Wulfr. p. 663,12: in urbe Rotomagensi, que et ipsa -ter est civitatum. BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 12: -trem martyrum, apostolorum domicilium, auream Romam intravit. HELM. 3 p. 11,31: ipsa quoque -ter orbis Roma. ib. 80 p. 151,32: urbem, que est orbis et -ter imperii. 6) *domaine principal*: CARTUL. Keinperl. 103 p. 257—8 (a. 1009): usque ad -trem villam. 7) *règle mère, principale et qui a engendré les autres*: BRUNO QUERF. frat. 1: ad monasterium Sancti Salvatoris in periculo maris situm regulam -trem invenit. 8) *bras principal d'un cours d'eau*: CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 27 (c. 1030): sic procedit ipse rivus de bedal de ipsa -tre, et, circumacto molendino, cadit in ipsam -trem. CARTUL. Icaun. I 378 p. 541 (a. 1156): sicut mortuum de Boi venit a -tre aqua, et inde sicut -ter aqua venit usque ad caput fossei. 9) *bois principal auquel se rattache une 'haie'*: ACTA Pont. 144 p. 219,7 (a. 1198): haiam vero del Trou del Caval usque ad -trem nemus pro tribus partibus terragii excolendam. 10) *acte original*: DOC. comm. Ven. 14 p. 14 (a. 1077): vidi in -tre, testifcor in filia (ib. 303 p. 299 [a. 1179]). ib. 118 p. 119 (a. 1155):

ipsam autem memorialis cartulam cum exemplo predictae commissionis tibi reddidi, -trem vero predictae commissionis apud me propter alios meos debitores retineo. 11) *mère de l'astrolabe*: JOH. HISPAN. trad. (ed. Millas Vallicrosa) p. 263: hanc sequitur -ter qui est tabula maior que universitas infra se continet tabulas, in cuius circuitu est limbus qui dividitur per CCCLX partes, id est gradus circuli celi super quem sunt littere descripte designantes ipsum numerum ut facilius et absque labore inveniatur inter quem sunt tabuli.

III) *origine, cause*: LIUTG. Greg. 11: de -tre omnium virtutum caritate (CAND. FULD. Eigel. II 25. HRABAN. epist. 41 p. 480,44. VITA Gamalb. 13,6). WALAHFR. Wett. 644: ne subeat -ter scelerum Sodomita libido. SALOM. II epist. 40 p. 421,27: -tre divitiarum suarum direpta. LAMB. HERSF. annal. a. 1073 p. 171,3: ebrietas -ter esse solet iurgiorum.

IV) *term. techn. méd., dure-mère, pie-mère, membranes qui entourent le cerveau*: GUILL. CONCH. phil. mundi IV 24 col. 95: sub craneo due pellicule sunt, mininge dicte, quarum exterior/durior est, duraque -r dicitur, propinquior vero cerebro, ne ledat ipsum, tenuior, diciturque pia -ter.

V) *herbe d'Artémis (plante employée en gynécologie)*: RECEPT. A. CLXXXI p. 35: polipodia similiter, ebolo similiter, -ter herbarum similiter.

matercula, -e f. petite mère (diminutif de mater, UGU-TIO: hec -a, parva mater, et in statura et in divitiis): VITA Annon. I 3,15 p. 503 b 4: -e puerulorum oneribus gravate precurrabant. VITA Gebeh. Const. 2,9 p. 593,54: dicta -a flebilis cum venit ad turbam beati antistitis.

1. *matera, -e f. v. maiera.*

2. *matera, -e f. v. materia.*

materfamilias, -trifamilias f. [mater et familia] 1) dame, mère de famille: VITA Acaun. p. 331,7: -trifamilias Siagria, ut domum illius benediceret, pulsavit. VITA Lupi Tric. (MGH, SS. rer. Merov. VII) p. 300,9: clarissima -trifamilias germana sancti... presbyteri Rustici. EBBO Otton. p. 57: dicti apostoli ubi a -trefamilias, uxore scilicet prefecti urbis, honorifice suscepti sunt. 2) abbesse: VITA Aldeg. III p. 1038: procedente namque tempore cum iam fieret -terfamilias. VITA Anstr. p. 77,6: narravit predictae -trifamilias. WOLFARD. Waldb. 2,9 (6): -tremfamilias Liubilam cum aliis inibi servientibus Virgini famulabus. VITA Bove p. 285: quatenus sanctam virginem Bovam super se ponerent et -tremfamilias constituerent. ANNAL. Altah. a. 1045 p. 40,10: Prun autem dictus episcopus et Althmannus Ebarespergensis abbas fractis cruribus... -terque familias semianimes inde elevantur. VITA Hilt. (AA. SS. Ben. III 2) p. 426: cellula enim supradicte -trifamilias... Ecclesie contigua erat.

1. *materia, -e f. formes: maceria: DIPL. Henr. III 52 p. 67,40. madeira: GUILL. CAS. II 1533 p. 167 (a. 1192). matera: COD. dipl. Petr. I Arag. 415 (a. 1105). matheria:*

VITA Desid. Cad. p. 578,1. DHUODA lib. man. p. 247. ODO CLUN. Ger. p. 370. CARTUL. Roman. p. 62 (a. 1045). CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 40,28 (a. 1079). SIGEBERT. GEM. Wicb. 11 p. 512,54. mat(h)erium: CATAL. abb. Floriac. (MGH, SS. XV p. 501,8). OTTO FRIS. gesta. 2,13. materius: CONCORD. 242,3. matra: CARTUL. Derven. p. 96,19. (v. 2. maieria).

I) *bois*: A) *en général*: CAPIT. reg. Franc. I p. 83,8 (c. 800): non -a cedere nec aliud opus sibi facere cogant. DIPL. Ludow. Germ. 103 (a. 861): potestatem habeant -a et ligna cedendi. CARTUL. Roman. p. 62 (a. 1045): ad vineas de communia fratrum omnis -a absque pretio colligatur. CARTUL. Molism. 331 p. 377 (a. 1101): -am, id est merrien, excidere. CARTA XII° (Lawrie, Early Scottish Charters p. 118): potestatem in omnibus nemoribus meis et forestis capiendi tantum de -a quantum voluerint. RAHEW. gesta 3,38 p. 212,3: ignem cum aride -e fasce preparatum. VINC. KADEL. chron. p. 75: nec lentisci virgulto ruina -e suffulcitur. B) *de charpente*: CATAL. abb. Floriac. (MGH, SS. XV p. 501,8): in -o turris, de qua signa pendebant, huiusmodi inseruit versus argenteo colore expressos. CONCORD. 242,3: per ipsam domum aut -um elapsam aut lapidem mori. GUILL. CAS. II 1533 p. 167 (a. 1192): medietatem de -is necessariis navis.

II) *matériaux de construction*: CAPIT. reg. Franc. I p. 288,1 (a. 818—19): ad predictam restaurationem operarios conducere et -am emere. WALAHFR. Wett. 364: vidit et horrendum ligni lapidisque opus illic -a exstructum. VITA Remacli p. 106,10: ut ecclesie nova -a ornate dedicarentur. HROTSV. Abr. II 4: ex lutea -a confecta. Bertin. XIII 3: -am... petrineam. HINCM. REM. annal. Bertin. p. 152: castellum -a lignea... clausit.

III) *substance dont sont faites toutes choses*: A) *en général* (FREULPH. chron. col. 997^D: aerem quidem dixit rerum esse -am de quo omnia fierent. ib.: dixit ex infinita -a constare omnia. CONR. HIRS. didasc. p. 28,4: -a est unde constat quodlibet, unde et vocabulum trahit quasi mater rei. UGUTIO: -a dicitur omne illud ex quo vel ex qua aliquid fit): 1) *par opposition à l'œuvre d'organisation créatrice, souvent qualifiée* prima, primordialis: BRUNO CARTHUS. psalm. col. 765^C: -a eorum unde ipsa postea formata sunt, id est elementa informia, celum scilicet et aer et terra, creata sunt. GILB. POR. cont. Eut. et Nest. (Arch. hist. dict. litt. M. A. 21, 1954) p. 262—63: primordialis -a que grece dicitur hyle, latine silva, in qua ab Opifice universa creata dicunt philosophi (cf. ib. p. 262). OTTO FRIS. gesta, proem.: primo elemento -e silve tue, quam inspiravit spiritus dei peregrini Dei. RICHARD. S. Vict. trin. col. 905^D: si primordialis -a -am habere dicitur et primordialis asseritur, simul et primordialis esse negatur. 2) *par opposition à la forme*: REMIG. genes. col. 54^D: Aristoteles... duo dixit esse principia, -am scilicet et speciem. EPIST. var. II p. 638,13: rerum substantia simul existit per essentiam -e, sed non simul

apparuit per speciem forme. HROTSV. Pafn. XIII 3: qui factus a nullo, vere es sine -a forma. JOH. SARISB. metal. II 20 p. 107: sicut discretionis forme, ita privilegium existendi -e relinquatur... etsi alicubi dicitur informis, nunquam omnino existit sine formis.

B) *substance corporelle, par opposition à intellectuelle ou spirituelle*: 1) *en général*: HILDUIN. transl. Dion. p. 11,12: animalium aliorum et -arum ignobilium. SMAR. diad. col. 677^B: sic debet monachus nudus esse ab omni -a seculi. RADBERT. fid. col. 1408^B: non enim sensus aliquid extra -am valet. VITA Pirm. I 4: baculum... nulli -e acclinem, in limpido erectum statuit pavimento. ACTA imp. 28,33: corporali -a. HOGER. ? mus. ench. p. 193: abstracte quantitates, que sine -a, id est, admixtione corporali, solo intellectu, tractantur. ODO CLUN. epit. Job. col. 256^B: -am corruptibilis carnis. FOLC. gesta Bertin. (ed. Guérard) p. 4: datur anima factori, terre carnis -a (COD. Pom. I p. 146 [a. 1187]). BERNARD. SILV. mund. universitate (ed. Barach-Wrobel) II,13 p. 61,10 -a... ex usiis substantialibus facta est corpulenta. GERARD. CREM. tr. Al Kindi de intell. (ed. Nagy) p. 3: illa, que non habet -am... subiacet intellectui. GILB. POR. expos. (Arch. 21, 1954) p. 334: illa omnium corporum et eorum, que sunt in corporibus, est -a.

2) *spécialement*: a) *constitution, humeur du corps*: PHILUM. MEDICUS (tr.) 26,1: in reumatis passionibus siccant et consumunt -am. b) *matières fécales, excréments*: PHILUM. MEDICUS (tr.) 16,18: quibus in initio soluto fit ventris non debet reprimi ne -a in aliam conversa.

IV) *par métaphore*: A) *en logique*: 1) *ce sur quoi porte le raisonnement*: JOH. SARISB. metal. p. 160: quidve obtineat in his, que modernorum usu dicuntur esse de naturali -a aut contingentium aut remota. 2) *universel supérieur*: CONR. HIRS. didasc. p. 28,1: duobus dicitur modis -a: sicut in edificio sunt ligna... sicut in vocibus genus et species. BERNARD. (PL 182) col. 1049^A: species ex genere, quod quasi -a speciei dicitur esse, ut animal hominis.

B) *matière*: 1) *sujet d'un ouvrage, les faits ou les idées qu'il contient*: ADSO Waldeb. (MGH, SS. XV) p. 1173: hec nos quasi per preoccupationem -e breviter prelibantes. RUOTG. COL. 8: -am pro minimo, auctoritatem in verborum compositionibus pro maximo reputabat. ADAM BREM. p. 3,18: scribendi -am ceteris reliqui. BALDER. Alber. 16: hec viribus Homeri sufficiens esset -a, si tamen ipse -e sufficeret. FRID. I epist. (Otto Fris. gesta) p. 1,17: de parva -a multa scribere novit. RICHARD. S. Vict. trin. col. 967^C: -a satis modica, sed multum profunda et diligenti inquisitione dignissima. 2) *technique d'enseignement, exposé du sujet du livre à commenter* (cf. R. Hunt, *The Introductions to the Artes dans Stud. Mediaev. 111—2*. H. Kantorowicz, *Glossators of the Roman Law p. 37 sq.*): ANON. (Rev. Theol. anc. et méd., 3, 1951

p. 61): hec est -a super librum sententiarum quam fecit magister Petrus Manducator. 3) *contenu d'un acte*: DIPL. Otton. III 81 p. 490,25 (a. 992): si autem istius pagine -am... infringere temptaverit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 287,33: legati -am longe aliam, quam que in presentia primatum regni composita et sigillata fuit. 4) *matière d'un procès*: VITA Theog. 2,8 p. 469,48: cum et in gravioribus causis sepe iudicium ex -a temperetur. ACTA pont. Rom. Gall. I 55 p. 245 (a. 1148): ne discidium extincte litis -am postmodum litigandi resumat. 5) *sujet d'une œuvre d'art*: CASUS Petrish. 1,22: muri... ex omni parte pulcherrime depicti, ex sinistra parte habentes -am de veteri, a dextro autem de novo testamento. ib. 4,32: laquearia habentia -am Sancti Johannis Baptiste depictam.

C) *ce qui provoque un acte ou un fait, ce qui en donne l'occasion, motif*: 1) *avec génitif (souvent périphrastique)*: DHUODA lib. man. p. 247: legendi. WALAHFR. Gall. 1,34: huius miraculi. HRABAN. carm. 39,83: operandi. VITA Bonif. II 1 p. 92,5: optimi operis. EPIST. Hann. 66 p. 114,27: iniurie. MEGINH. (?) Ferr. 6: agonis. ODO CLUN. Ger. (ed. Bouange, Abbaye d'Aurillac I) p. 370: superbiendi. GUIBERT. Nov. moral. col. 160^C: gaudii spiritualis. GALTER. CASTIL. col. 466^B: virtutis. HELM. chron. 25 p. 51,27: perditionis. ib. 37 p. 72,26: rebellionis. SIGEBOTO Paulin. 9 p. 914,41: mortis. CARTUL. archiep. Magd. 335 p. 438 (a. 1171): benedicendi. ACTA Pont. Rom. Gall. II 141 p. 239 (a. 1175): malignandi. ACTA pont. Rom. Gall. III 80 p. 138 (a. 1176): scandalii. CARTA a. 1189 (ib. I 264 p. 386): dissensionis.

2) *sans gén.*: FOLC. gesta Bertin. (ed. Guérard) p. 8: est Bertinus principalis/causa et -a. VITA Norb. II 45^{med.}: tempus, et locum et -am videns, ut glorificaretur Deus. OTTO FRIS. gesta 2,13 p. 115,14: ad comprimendos vicinos -a non careant.

2. materia, -e f. v. maiera.

materialis, -e formes: matherialis: CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 52 (a. 1038—48). matirialis: ARS. Bern. p. 82 n. 33.

1) *adj.*: A) *matériel* (UGUTIO: -is, -e, ad materiam pertinens, vel de materia existens vel in sua materia designanda positus): 1) *ce qui concerne la matière, qui touche à la matière*: ARS Bern. p. 82 n. 33: omnes... res -es. HILDUIN. transl. Dion. p. 13,9: -ium formarum supereminentes. RADBERT. Jer. col. 1197: -is quidem quia homo et mundus quatuor constat elementis. HILDEB. vita Mar. Egypt. col. 1328^A: caro mortalis, palpatica, -is. BERNARD. serm. in cant. col. 796^C: ex quo omnia, non de quo, quia non est materia Deus: efficiens causa est, non -is. ib. col. 798^B: esse est ergo omnium que facta sunt ipse factor eorum, sed causale non -e. BRUNO CARTHUS. psalm. col. 1412^A: -es... celos... et aerem, et ethera et ipsum firmamentum (epist. col. 528).

2) *avec une valeur religieuse ou morale, par opposition à un transcendant spirituel ou surnaturel*: a) *en général*: LIB. Carol. p. 57,16: non parietes nec quedam -is edificatio. WALAHFR. exord. 2 p. 476,23: in illis -ibus structuris edificium ecclesie spirituale... sentimus. SMAR. diad. col. 675^B: mortui namque, id est -es lapides (VITA Gebeh. Const. 1,11). HILDUIN. transl. Dion. p. 10,2: thronos -es divinitati ad recumbendum commodas. MEGINH. (?) Ferr. 13: -is fame panis efficitur, ut verbi divini pabulo satietur. ODO CLUN. serm. col. 738^A: per -e templum dedit spiritualibus significationem. HROTSV. Cal. 9: iube -e corpus Fortunati/reducto calore in viventem animam iterum reformari. Sap. 9,1: flosculos... tibi, terra, servandos committo: quos tu -i sinu foveto, donec in resurrectione maiori reviridescant gloria. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 52 (a. 1038—48): edificare -es domos. GALL. ANON. chron. p. 459: presul... quod armis sibi -ibus non licebat hoc armis perficere spiritualibus nitebatur. TRANSL. Conr. 3 p. 444,52^B: dum quisque cum oblatione -i fide cor plenum offerrebant. b) *en parlant du feu*: VITA Max. et Ven. p. 16: disperge a nobis flammis -is incendii. THEOD. EUCH. transl. Celsi 23: violentia -is et extinguibilis ignis (GUILL. MALM. gesta pont. I p. 123).

B) *temporel (dans la doctrine des 'deux glaives', le pouvoir temporel)*: OTTO FRIS. chron. 4 prol. p. 181,5: due persone a Deo in ecclesia sunt constitute, sacerdotalis et regalis... altera gladium -em contra hostes ecclesie... portat (BERTHOLD. ZWIF. 38 p. 260,3). BENED. PETR. I p. 273: non minus scuto fidei... quam -ibus armis induti.

II) *subst. neutr.*: A) *fait de matière*: HILDUIN. transl. Dion. p. 14,9: -ia omnia supernaturaliter supergredientes. RICHARD. S. VICT. trin. col. 905^D: -ia omnia mediant materia... ex nihilo creata. B) *élément matériel d'une chose*: BALD. BURG. carm. 154,8 p. 132: de ferro graphium ferrarius effigiavit;effigiale perit, -e manet. ALAN. INS. Anticlaud. praef. p. 3: qui sue rationis -e, in turpibus imaginibus non permittunt quiescere. C) *base*: LAURENT. LEOD. gesta episc. Vird. 30 (PL 204 col. 958^A): igne immisso in turre -ibus victi demum cedunt. D) *usage propre d'un mot*: ADELARD. BATH. eod. et div. p. 19,1: unde etiam ille labyrinthus oritur, ut in subiecto idem sit et significans et significatum, quod quidam postea -e impositum vocaverunt.

materialiter 1) *matériellement, selon l'ordre matériel*: BERNER. transl. Huneg. p. 216: utrum radio solis istius -r fulgeret, an lumine divine claritatis. CARTUL. Molism. p. 5 (a. 1076): omnes in eo quamvis non personaliter, tamen -r eramus. CHRON. Bened. II 24 p. 235,49: habens potestatem sive spiritaliter examinandi sive -r opprimendi. ALAN. INS. planct. nat. col. 473^A: sertum... -r ex liliis. ARNO REICHERSB. apol. p. 77,32:

dicimus, quod homo ex Deo -r sumtus sit. PETR. LOMBARD. sent. I p. 361: omnia corporalia -r simul et semel sunt creata.

2) *en attribuant à un mot sa signification (en définissant une phrase en termes matériels)*: JOH. SARISB. metal. III 5 p. 137: in iis que preceptores nostri -r dicebant imposita et dicibilia, quale est 'homo est nomen, currit est verbum'.

materialitas, -tis *f.* [materialis] *état périssable de la matière*: JOH. SCOT. divis. nat. 4,12: causa corruptionis et -tis peccatum.

materiamen, -inis *n.* *forme*: matriamen: STATUT. Adalh. p. 359 (ed. Levillain). 1) *bois*: a) *en général*: CARTUL. Stabul. I p. 75,2: silvam, in pascuis animalium... utendis, cum in -inibus faciendis et piscationibus exercendis. b) *de charpente*: HILDEG. EPISC. Faron. p. 197,16: -ina lignorum (ib. p. 202,24). DIPL. Karoli III 45 p. 74,28 (a. 881): de silva nostra Carbonaria -n ad reparationem ipsius monasterii (DIPL. Bereng. I 32,6 [a. 899]. DIPL. Otton. I 274 [a. 965]. DIPL. Otton. III 221 [a. 996]). CARTUL. Rhen. med. (Prum.) 135,24 (a. 893): -n quod in silva ad XV noctes faciunt (ib. Caes. Heist.: -n sunt ligna que nos vulgariter appellamus 'cinber'). 2) *matériaux de construction*: CAPIT. reg. Franc. I p. 89,5 (c. 800): quid de lignariis et faculis, quid de axillis vel aliud -n. *ib.* II p. 14,6 (a. 829): ad predictam restaurationem operarios conducere et -n emere. FOLC. cartul. Sith. (ed. Guérard) p. 167: ad -n altaris.

matericus, -a, -um [materialis] *coffre en bois pour conserver les livres*: EBARC. clav. p. 420: bibliotheca, ubi libri reconduntur toti, vel arca aut -us, ubi libri reponuntur.

materies, -ei *f. formes*: marteries: PASS. Kil. II 20. matheries: ODO CLUN. occ. p. 3. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 422 (c. 1022). matheris: CARTUL. Matic. p. 302 (X^e—XIe).

1) *bois de charpente*: CARTUL. Matic. p. 302 (X^e—XIe): carratam et dimidiam matheris et II lignarios. CARTUL. Saviniac. I p. 419: in silva Verniaco -em et clausuram atque usum calefaciendi. ROTUL. pip. 31 Henr. I p. 127 (a. 1130): in conductu -ei ligni... XX s. CARTA a. 1190 (Kirkstall Coucher 222 p. 157): -em de bosco meo... ad domos suas edificandas.

2) *masse de métal, lingot*: EPIST. Teg. I 23: fingere fecimus formam campanam fundendam totaque -es metalli equa lance penes eandem formam iacet appensa.

3) *matière, substance première dont sont faites les choses*: AGOBARD. epist. p. 217,28: illa incognita -es, unde animas dicitis creari in vacuo. HINCM. REM. epist. col. 122^c: formans -em, quam nec alius, nec nullus sed omnino ipse informem ac formabilem instituit. ODO CLUN. p. 3: -em rerum.

4) *par métaphore*: a) *sujet d'un discours ou d'un écrit*: WALAHR. imag. Tetr. 260: nec mihi -em nec verba

ostendere nosti. PASS. Kil. II 20: -em dicendi. POETA SAXO 5,19: -em tantam nimis audax barbara lingua/ingenii tenuis viribus aggreditur. VITA Winn. II p. 274: signorum ipsius -es omnem stilum exsuperet. BALD. BURG. carm. 182,17 p. 174: alterius genus intrans -ei/ipse priora citus carmina dececini. THIETM. 3,1: tercius regni procurator nostri, Otto secundus, sit codicelli -es mei. OTHLON. Wolfk. prol. ⁱⁿ: beati Wolfkangi vitam/... in liberulis duobus dissimili interdum et inpolita -e descriptam. EPIST. Worm. I 20 p. 37,19: ipsa -ei prolixitas. b) *cause, motif*: CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 422 (a. 1022): humane petitionis matheries. FEOD. PRIOR. DUN. xlvii: omnem perturbationis -em amputare. *v. materia*.

materio 1. 1) *constituer matériellement, fournir l'élément matériel* (UGUTIO: -o, -as, materiam construere): ABELARD. Introd. ad theol. p. 97: est in sigillo es materia, figura... imaginis regie forma eius; ipsum vero sigillum ex his duobus -atum atque formatum dicitur. ALAN. INS. planct. nat. p. 475: terrestrium animalium -ande propagini Venerem destinavi, ut varias materias in rebus -andis excudendo substerneret. 2) *(fig.) matérialiser une idée*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 74: mentes feminee penitus titulantur in istis/que ccelebrant fastus, que -ant dominatus.

materiatus, -a, -um *fait de matière*: UGUTIO: -us -a, -um, quod ex materia constat.

materiatum, -i *subst. n.* 1) *objet matériel*: ABELARD. gloss. Porph. p. 562,14: propria materia est, qua -um tempore precedit... et in -o remanet. MATTH. VINDOC. ars vers. II 21 p. 57,1: materie pretium -a beat. 2) *qualité matérielle*: NIGEL. WIREK. stult. 253 p. 19: tollere materiam, ne propter -um/hic ego deficiam, tutius esse puto.

materiola, -e *f.* [materialis] *diminutif de matière*: UGUTIO: materia... unde hec -a, diminutivum.

materium, -i *n.*, **materius**, -i *m.* *v. materia*.

1. **materna**, -e *f.* [mater] *belle-mère*: UGUTIO: hec -a i.e. noverca.

2. **materna**, -e *f.* *v. maternus*.

maternalis, -e [maternus] *maternel, de la mère*: DIPL. Henr. II 357 p. 460,28 (a. 1060): pie defensionis -e solatium. ACTA Phil. Aug. I 374 p. 462 (a. 1191): tam bonis paternalibus quam -ibus.

maternaliter [maternalis] *comme une mère, maternellement*: CARTA a. 1189 (Muratori, Antic. Est. p. 356. DuC s.v. materna): cum... Gherardus Paduanus episcopus -r eius predicationem explanasset.

maternicus, -a, -um [mater] *maternel*: TRAD. Wizemb. 109 p. 111: de alode paternico aut de -o. CARTUL. S. Gall. I 371 p. 345 (a. 838): de -a hereditate.

maternitas, -tis *f.* [maternus] 1) *maternité*: a) *en général*: PAUL. FULD. Erh. p. 9,27: tue -tis fructus. GERHOF. glor. 10,2 p. 1105^c: propter duplicem... -tem (*sc. Marie*); unam qua unicum suum peperit sine dolore, alteram qua sibi et eidem unico suo peperit multos filios. b)

comme titre: BERTHA VIL. Adelh. 2 p. 756,11: dulce nutrimentum vestre -tis.

2) *qualité d'une église cathédrale*: ACTA pont. Rom. ined. I 136 p. 117 (a. 1121): inter vos enim et canonicos sancti Stephani super episcopali cathedra et ecclesiastica -te longo iam fuerat tempore agi. ib. p. 119: ipsi scriptum -tis acceperint. BULLA Calixt. II a. 1122 (DuC): vestram beati Johannis ecclesiam debere -tis prerogativam in perpetuum obtinere.

maternum, -i n. v. *maternus*.

maternus, -a, -um 1) *adj.*: a) *maternel*, qui est propre à la mère, qui provient de la mère: WALAHER. carm. 5,18,7: lac -um. TRAD. Frising. 519 (a. 825): paternam et -am hereditatem (THIETM. 2,2). AGIUS vita Hath. 2: ex paterno genere et ex -o (WIPO gest. 2 p. 15,26). DIPL. Karoli III 18 (a. 880): de successione paterna quamque -a. WIDUK. gest. 3,1: amorem -um (VITA Mathild. I 16). HROTSV. Pafn. 16,15: -o affectu. RUOTG. COL. 13: -is... lactatam uberibus. WALTH. SPIR. Christoph. II 1,1; -as infantia prima papillas/ destitit. DIPL. Otton. II 220 p. 249,25 (a. 980): a paterno ac -o iure (DIPL. Henr. II 278 [a. 1014]. DOC. comm. Ven. 366 p. 360 [a. 1188]). PAUL. FULD. Erh. p. 9,24: rore lactationis tue -e. OTTO FRIS. gest. 2,13 p. 116,4: ex -o sanguine. COD. Cracov. I p. 8 (a. 1189): impium... est ac miserabile -is calamitatibus non commisereri filium. GUILL. CAS. I 514 p. 205 (a. 1191): de omnibus bonis -is. b) *en parlant de la langue maternelle*: GUIBERT. NOV. gesta Franc. II 2 col. 699^A: in -o sermone.

2) *subst.*: a) *fém.* (sc. *hereditas*): *héritage maternel*: MEM. Spolet. 317,26 (a. 1012): quantum mihi evenit a paterna vel -a et comparatione. b) *neutr.*, *patrimoine maternel*: CARTUL. Clun. I p. 646 (X^o): villa, que a -o mihi legibus obvenit.

materne avec des soins de mère, *maternellement*: VITA Mathild. I 14: a fundamento construens illius maximam semper -e gerebat curam. EPIST. Wibald. 50 p. 129,5: usque ad reconciliationem suam ab alterutra ecclesia -e confoveatur et conservetur.

matertera, -e f. *formes*: martereta: TRAD. Frising. 1768 b (a. 1158—84). martertera: ANNAL. Marc. p. 170. materterea: ANNAL. Mett. I p. 4 n. a. 1) *tante du côté maternel, sœur de la mère* (UGUTIO: hec -a, soror matris, quasi mater altera): CONCIL. Duziacense a. 874 (Mansi, Coll. Concil. XVII^a col. 285): frater matris avunculus dicitur, soror matris, -a. ANNAL. Mett. I p. 4: -a ipsius, virgo Domino consecrata. WIDUK. gest. 2,9: mater eius filia erat -e Sigfridi. THANGM. Bernw. 31: sua -a matris regimen agebat. WIPO gest. 24 p. 43,10. CARTUL. archiep. Magd. 261 p. 329 (a. 1147). TRAD. Frising. 1561 (a. 1184—85). 2) *grand'tante* (-a magna): CONCIL. Duziacense a. 874 (Mansi, Coll. Concil. XVII^a col. 285): avie frater, maior avunculus, avie soror, -a magna.

materterea, -e f. v. *matertera*.

masesis, -is f. v. *mathesis*.

matha, -e, f. v. *I. mata*.

mathematica, -e f. v. *mathematicus*.

mathematicus, -a, -um *forme*: mathematicus: UGUTIO: -us, -a, -um, doctrinalis, quadruvialis): 1) *adj.*: A) *mathématique, relatif aux sciences mathématiques*: EPIST. Worm. I 15 p. 32,10: opus -um, artem inquam Eufranoris aut Policleti. OTTO FRIS. gesta 1,58: inter naturam et personam non -a abstractione, sed theologica consideratione quoquomodo divideret ratio. CONR. HIRS. didasc. p. 77,29: artem -am id est doctrinalem scientiam, eruditis convenit intellectibus intueri. LIBR. hunc. (ed. Jansen) p. 9: speculatio... aut formas intuetur, que sunt circa corpora, sed illas a materia abstrahit, et tunc vocatur -a. DOM. GUNDISS. div. phil. prol. p. 15: pars theorice... secunda dicitur, sciencia -a sive disciplinalis, que est media. GILB. POR. Boet. hebd. (Traditio IX [1953]) p. 186: ut fieri solet in -a maxime disciplina, i.e. in arithmetica, geometria, musica, astronomia. 2) *qui procède de l'astrologie, astrologique* (UGUTIO: mathematicus, -a, -um, i.e. divinator): EPIST. Hann. 78a p. 126,29: si quid veri -a mentiretur illusio, haud temere affirmaverim Saturnum Mercuriumque in vestra se... salutasse genitura.

II) *subst.*: A) *masc.*: 1) *mathématicien*: CLAREMBALDUS Boet. hebd. V 35 p. 35: proprietas eorum est, que -us in sui veritate pertractat, extra materiam considerari.

2) *astrologue*: CHRISTH. in Matth. col. 1281^C: dicebant -i idem, quia et ortus hominum et mores et qualitates et obitus poterant scire in stellis. HALITG. penit. col. 699^D: si quis -us, id est, per invocationem demonum hominis mentem tulerit, V annis peniteat. RADBERT. Matth. col. 126^B: magi idem sunt qui postea -i sunt vocati, quorum est in stellis nascentium ortus inspicere et ex mathesi rerum probare eventus. HINCM. REM. div. Loth. col. 718^D: sunt et qui dies natalium considerant, et qui siderum cursum in nascentibus observant, qui vulgo -i vocantur. RATHER. prel. I col. 152^B: auguriis, precantationibus... ut pertinet ad -os vel Marsos; -orum genus est in Africa, cui non nocent serpentes. GERBERT. epist. p. 210: in sectam genethliacorum id est -orum offendemus, qui diffinierunt omnia in incertum. VITA Amantii Eng. II p. 333: astrologia, ratio... quam -i sequuntur. WALTH. MAP. nug. cur. 124,11: scit -os T(h)racie sola carminum violencia quibus affuerint occidere.

B) *fém.* (sc. *ars, scientia sive speculatio*): 1) *mathématiques, connaissance abstraite*: RICHER. II p. 66: cum -e phisica par, atque coeva a Gerberto posita fuisset. ib. II p. 72: phisica naturalis, a- intelligibilis ac theologia intellectibilis. HUGO S. VICT. (J. P. Kleinz, The Theory of Knowledge of H. de S. Victor, Washington 1944 p. 52): -e proprium est actus confusos inconfuse per rationem

attendere. METELL. Quir. 7,30: intellectus agit per -am. DOM. GUNDISS. div. philos. 2 p. 28,3: -a est scientia abstractiva, considerans res existentes in materia sed absque materia, v.g. lineas superficies... quantitatem abstractam. 2) *ensemble des disciplines fondées sur l'étude des nombres* (UGUTIO: hec -a i.e. quadrivium quasi doctrinalis scientia, quia per eam venit ad theologiam, quia est scientia scientiarum vel quia maior est doctrina in -a quam in aliis scientiis): HRABAN. inst. cler. III 21 col. 398^D: -a... que abstractam respicit quantitatem...; hec dividitur in arithmetica, musica, geometria, astronomia. DOM. GUNDISS. div. philos. 2 p. 31,2: -a universalis est, quia sub ea continentur septem artes, que sunt arismetica, geometria, musica et astrologia, scientia de aspectibus, scientia de ponderibus, scientia de ingeniis. 3) *astrologie*: HUGO S. VICT. didasc. 133,1—2: -a dividitur in tres species, in aruspiciam, in augurium et in horoscopiam.

C) *neutr.*: 1) *objet, notion mathématique*: ANON. transl. ARIST. anal. post. p. 27,11: -a circa species sunt, non de subiecto quodam. 2) *astrologie*: GLOSS. X^e (ALMA XXII [1952] 230: -um i. astrologismum.

mathematice mathématiquement, abstraitement: GERHOH. glor. 20,3 p. 1149: nullus potuit... Dei et hominis Filio accedere... habitus qui seorsum abstractim et -e intellectus filius Dei aut hominis vere nominetur aut sit. GERHOH. novit. 20 p. 65,45: cum ergo prohibeat auctoritas in divinis -e versandum. CLAREMBALDUS trin. p. 43,12: animalis, huic generi, nullum inferius suppositum est, ut in hac propositione 'animal est genus' subicitur; subicitur enim -e.

mathera, -c f., v. maiera.

matheria, -e f. v. materia.

matherialis, -e v. materialis.

matheries, -ei f. v. materies.

matherinus, -a, -um v. mazerinus.

matheris, -is f. v. materies.

matherium, -i n. v. materia.

mathesicentrum, -i n. [mathesis et centrum] centre de la circonférence: UGUTIO: hoc -um i.e. doctrinalis vel disciplinalis punctus circuli vel circini.

mathesis, -cos et -is f. (acc. -in et -im) formes: máthesis et matésis, v. col. 260 l. 6 et 19. 1) mathématiques, ensemble des 4 sciences numériques fondamentales (forme: máthesis, v. UGUTIO: hec -is, media... cum aspiratione i.e. doctrina scilicet quadrivium): EPIST. var. III p. 184,26: quid differant mechanica et -is. LIBELL. astr. p. 374: nil prestantius ad intimas doctrinarum indagaciones et -eos artes. HOGER? mus. ench. p. 193: que sunt -is discipline? arithmetica, geometrica, musica, astronomia. GERBERT. epist. p. 237: inter -cos vestre exercitia. geom. p. 48: in quatuor -cos ordine diciplinarum tertium post arithmetice, musicceque tractatum geometrica speculatio naturaliter obtinet locum. RICHER. II p. 58: arith-

meticam... que est -eos prima. PS. BOET. Geom. p. 195: arti huic ceterisque -eos disciplinis necessariam figuram. ADELARD. BATH. alchor. p. 17: quoniam de quarta introducendis -eos nos dari disciplinarum presens tempus ammonuit.

2) *connaissance abstraitive (forme: máthesis)*: EGBERT. LEOD. rat. II 543: Abraham... per -in regnare deum cognoverat unum. RAHEW. gesta 4,14 p. 254,2: quid rerum compactio, sagax dum rimatur/-is abstractio. JOH. SARISB. poligr. 2,18 (ed. Webb) I p. 102,1: -im... probabilem... quam et natura inducit, ratio probat et utilitatis experientia approbat. HUGO S. VICT. dif. 126: quando t habet aspiratum, doctrinam sonat; cuius proprium est actus confusus inconfuse per rationem attendere. DOM. GUNDISS. div. philos. 2 p. 34,12: -is abstractio interpretatur. GILB. POR. trin. p. 48: ex hoc quod inseparabilia ad hoc separat, ut eorum natura perspicere valeat, ... -is sive disciplina vocatur.

3) *astrologie (forme: matésis, v. UGUTIO: hec -is, penultima producta sine aspiratione i.e. divinatio)*: RADBERT. Matth. col. 126^B: magi idem sunt qui postea mathematici sunt vocati, quorum est in stellis nascentium ortus inspicere, et ex -i rerum probare eventus. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 200: ut nulla ei magia, nulla -is obsistere posset. JOH. SARISB. poligr. I (ed. Webb) I 49,19: omnia siquidem -is dum penultimam extendis figmenta ad magicam referuntur. ib. II 19 (ed. Webb) p. 107,20: multa sunt mathési doctrinali et divinatorie mathési communia. metal. I 10 (ed. Webb) 28,3: artes colendas ad discretionem artium, que versantur in maleficiis ut sunt sortilegorum et cetera reprobate -cos. EBERH. BETH. Grecismus 10,210 (ed. Wrobel p. 85): scire facit mathésis, sed divinare matésis. HUGO S. VICT. dif. 126: quando habet sine aspiratione interpretatur vanitas et significat superstitionem illorum qui fata hominum in constellationibus ponunt.

4) *astronomie*: GLOSS. X^e (ALMA XXII [1952] 230): -is i. astronomia. FROUM.? in Boeth. 3,7: celestem -in percurrit et Astronomia.

1. *mathia, -e f. [mate(ol)a, A. F. mace] (cf. DuC s. v. 1. matia) bâton?*: JOCUND. Serv. (MGH, SS. XII p. 119,5): placuit interea Aquensibus eidem et principi in aqua probare veritatem rei, sed Altissimi dextera sors cecidit super Traiectensem -am (cf. VULG. Act. ap. 1,26).

2. *mathia, -e f. v. machia.*

mathibernus, -i m. [celt. mat, bon, et barn, juge] forme: matibernus: DuC. *juge intègre*: CHRON. Namn. p. 75: pro eleemosina episcoporum ac insuper -orum. CARTA Alani com. Britanniae a. 1087 (DuC, s. v. matiberni): de consensu prelatorum, comitum, -orum et procerum Britannie.

mathita, -e m. v. mathites.

mathites, -is m. (acc. -en) [μαθητήης] formes: mathita: SALOM. III carm. 1,2,322. *mathytes*: WALAHFR. carm.

5,50,1,2. LANTFRED. vita Swith. prol. 2. *disciple, élève*: WALAHFR. *carm.* 5,50,1,2: -es fidus. Gall. 1,25 p. 304,3: magister... consilio salutari -en refovebat. SALOM. III *carm.* 1,2,322: -e fido presens didascalus csto. CARM. imag. 4b,3,1: scriptor et interpres Petri sacer atque -es.

matho, -nis *m.* [ital. *mattone*] *brique*: DIPL. Henr. II 352 (a. 1016): quoddam mercatum a nobis per -nes nostros venditos ceptum et perfectum in villa Gillivelt dicta. *v. madonus*.

mathytes, -is *m.* *v. mathites*.

matia, -orum *n. pl.* [orig. *inc.*] *tripes*: PAPIAS (DuC): -a, intestina, que sordes emittunt, unde matiarum dicuntur, qui eadem tractant ac vendunt.

matianus, -a, -um [cf. J. André, *Lexique des termes de botanique en latin s. v. malum*] *sorte de pomme sauvage*: COLL. Salern. II p. 270: malis -is elixis in aqua pluviali. ib. II p. 277: succus malorum -orum i. agrestium.

matiarus, -i *m.* [matia] *triper*: PAPIAS (DuC): matia, intestina, que sordes emittunt, unde -i dicuntur qui eadem tractant ac vendunt.

matiatius, -a, -um [v. *macio*] *intact(?)*: CHRON. Ben. Cas. 473,13: -os solidos ac predolatos.

matibernus, -i *m.* *v. mathibernus*.

maticero l. [orig. et sens *inc.*]: COMP. Pict. 15 p. 124,19: viride incidimus de nigro vel indico, -amus cum albo plumbeo (ib. p. 125,21).

maties, -ei *f.* *v. macies*.

matina, -e *f.* [orig. *inc.*] *terre cultivée située dans la montagne, colline*: COD. Bar. 1,9,14 (a. 977): in -a. ib. 4,33 (a. 1025): quomodo vadunt de mare in -a per ipso pariete. CARTA a. 1028 (Carte Trani 38,39): pro ipsa -a... de iamdicta -a sua. CARTA a. 1117 (Hist. Cassin. I p. 234. DuC): qualemcumque terram... in hereditatem habeant... sicut in -e consuetudo est.

matinellum, -i *n.* [matutina] (cf. DuC s. v. *matutinellum*) *repas du matin*: CARTA c. 1185 (Rec. Templars p. 22): habebunt... in horreo cotidie V homines, et comedent ad terciam in curia, et habebunt -um vel reisive et sero quisque manipulum unum portabit de extrema segete.

matiolus, -i *m.* *v. masiolus*.

matirialis, -e *v. materialis*.

matitunalis, -e, **matitunalum**, -i *v. matutinalis*.

matizatura, -e *f.* [matizo] *sens. obsc.*: MAPPE clav. p. 188: auripigmentum incidet de vermiculo, et ipsi -a non est quia stercoreat omnes alios colores.

matizo l. [orig. et sens *inc.*]. MAPPE clav. p. 188: Azorium misce cum albo plumbo, incide de incido, -a de albo plumbo. *v. maticero*.

mato l. [*persan* *schach māt*, *fr.* *échec et mat*] *battre au jeu d'échecs, faire échec au roi*: ODO CERIT. fab. p. 211: aufert alii unum ludum, denique -at.

matonus, i *m.* *v. madonus*.

matra, -e *f.* *v. I. materia*.

matrea, -e *f.* [mater] *belle-mère*: COD. Amalf. I 159 p. 281 (a. 1156): socer noster et ab Anna eius iugalis, qui est -a de me.

?**matrefux**, -cis [orig. *inc.*] *faute de copiste*: CARTUL. Augustod. I p. 17 (a. 956): simul -ce (an leg. *matre?*) Eduensium videlicet ecclesia (cf. col. 248 l. 4 ss.).

matresilva, -e *f.* [silve mater] *chèvrefeuille*: RECEPT. A. CXLVI p. 31: marrubii sucum, mente sucum, -e sucum.

matriamen, -inis *n.* *v. materiamen*.

matricida, -e *f. et m.* *matricide* (UGUTIO: hic et hec -a, -e, qui vel que matrem occidit): HENR. ARIST. transl. Plato Phedo p. 81,22: irruere... necesse... patricidas et -as in Piriphlegona.

matricius, -a, -um [matrix] *paroissial (pour une église)*: 15 DIPL. Otton. I 318 p. 433,28 (a. 966): ecclesiam -am cum omnibus decimis.

matricola, -e *f.* *v. matricula*.

matricolarius, -i *m.* *v. matricularius*.

matricula, -e *f. forme*: matricula: HINCM. REM. Remig. 20 p. 337,17.

1) *liste, registre*: a) *des fonctionnaires civils ou ecclésiastiques*: JOH. SARISB. *policr.* 7.16 (ed. Webb II p. 158,3): sufficit vel in -a curialium esse conscriptum. SUMMA Paris. 50,21 p. 45: -a dicitur charta vel tabula in qua nomina sunt scripta canonicorum. RUFIN. *summa* 25,1 p. 59: basilicarum custodes -as i.e. cartulas in quibus fratrum sibi commissorum nomina tenentur scripta. b) *des pauvres à secourir dans une paroisse* (UGUTIO: hec -a, -e... pro cartulo ponitur et proprie cartula promissionis, unde in vita beati Silvestris legitur quod habebat nomina viduarum et orphanorum in -a scripta): HINCM. REM. Remig. p. 337,17: pauperibus in -a positus. VITA Chrod. p. 563,27: -e sue pagina nomina huiusmodi sua civitate commorantium retinebat. FLODOARD. *hist. col.* 43^B: sanctimonialibus et in -a positus solidos tres. LAMB. TUIT. *Herib.* 1,11 p. 750,26: egenorum -am.

2) *pauvre secouru dans une paroisse (pour matricularius)*: ACTUS pont. Cenom. p. 100 (IX°): peregrinorum quoque sive -arum receptiones... supplevit. VITA Eparch. p. 556,14: collectis infirmis et -is. DIPL. Otton. I 101 (a. 948): ad -as XXIII qui in ipsis synodochiis (*i. xenodochiis*) debent residere. GERH. AUG. *vita Udalr.* 4 p. 393,11: mensas tres... invenit, unam cui ille cum quibus volebat adsedere solebat, et aliam -is, tertiam congregationi sancte Afre.

3) *hôpital pour les pauvres*: HINCM. REM. *epist. col.* 265^B: matricularios a ministro meo constitutos de illa -a eiecisti... et pro illa -a in pretio unum asinum accepisti. id. *presb. crim. col.* 1110^C: ne presbyteri pro locis -e xenia accipiant, ne suos parentes sanos et robustos in eadem -a collocent. FLODOARD. *hist. col.* 106^A: ad -am preterea sancte Remensis ecclesie nonnulla contulit donaria. VITA Audoeni (Anal. Bolland. V) p. 111,22:

cenobia, xenodochia -asque constituit. MIRAC. Austreg. p. 205,15: ante ipsam -am, que est ante illa hostia de prefata ecclesia. ADAM EYN. Hugon. IV 3 p. 163: erant preterea in quibusdam fundis episcopii -e, in quibus non pauci huius morbi incommodo detenti... sustentabantur. LAMB. TUIT. Herib. 2,20 p. 1255,19: fratrem, qui -e preerat.

4) *biens destinés à l'entretien des pauvres*: GESTA abb. Font. p. 44: hic -am beati Martini Turonensis in beneficii iure... tenuit. DIPL. Caroli II, I p. 490,1 (a. 856): archicustos -e. ib. II p. 31,9 (a. 862): viginti pauperibus cottidie alimonia refectionis ab eiusdem thesauri vel -e custodibus perpetualiter ministretur. ADREVALD. mirac. Bened. (ed. AA. SS. Ben. II) p. 377: cuncta que iuri subiacebant Ecclesie Aurelianensis, -a excepta... in propriam molitur redigere potestatem. ADso hist. Tull. (ed. Calmet) col. 145: multitudo pauperum, quibus unde viverent erat a fidelibus constitutum... ad -am domni Mansueti et domni Amonis. CARTUL. S. Vedast. p. 57 (a. 1022): molendina tria statuisti quae ad -am ecclesie pertinere sanxisti. CARTUL. Celsiniac. 666 p. 485: fecit donationem scilicet -a et sepulturam et tres festas.

5) *église à laquelle est adjointe un hôpital pour les pauvres*: GERH. AUG. vita Udalr. I p. 387,10: te eiusdem -e decet esse pastorem. ib. 3 p. 389,37: cum matriculariis in choro eiusdem -e ab eo caute observabatur.

6) *au fig., nourriture (pour nutricula)*: GILB. POR. in librum de trinitate (PL 64) col. 1265^D: origo namque sive initium rerum quod Plato vocat... receptaculum et -am et gremium et matrem et sinum et locum totius generationis.

2. matricula, -e f. v. matricuria.

matricularia, -e f. v. matricularius.

matricularis, -e [matricula] 1) (*église*) *cathédrale*: DIPL. Conr. II 212 (a. 1034): pontifex ecclesiam abbacie sancti Quirini... dedicavit, videlicet ut sit publica et perpetualiter habeatur -is ac legitima. ANNAL. August. I a. 1065: Auguste dedicatur ecclesia -is ab Embricone sedis eiusdem episcopo (HELM. 90 p. 175,31).

2) *avoué d'une église cathédrale*: ALCUIN epist. 64: nos -es orare non cessamus. TRAD. Teg. 9 (a. 1034): tradiderunt... abbati, scilicet in manum sui -is advocati... proprietatem (FUND. cenob. Dietrammi-Cellae [MGH, SS. XV p. 1072,7]).

matricularius, -a g. c. (cf. E. Lesne, *Le matricule des pauvres à l'époque carolingienne dans l'Histoire de la propriété ecclésiastique en France t. VI [1943] p. 153—178*). *forme*: matricularius: VITA Trudon. p. 295. REG. Pont. II p. 635. 1) *masc.*: a) *pauvre entretenu par l'église*: HINCM. REM. epist. col. 265^A: -os a ministro meo constitutos de illa matricula eiecisti. id. epist. (Zeitschr. f. Kirchengesch. X) p. 124: -os vetulos et vetulas atque infirmos. capitula (ed. Mansi, Coll. consil. XV col. 480): ut -os habeat iuxta qualitatem loci, non bubul-

cos aut porcarios, sed debiles et pauperes. off. episc. col. 1087^B: monasteriorum in sua parochia, et ecclesiarum rusticanarum parochiarum, atque -orum, secundum sacras regulas sollicitudinem gerere. CARTUL. Blandin. I p. 29 (a. 858): stipendiis specialiter ibidem Deo servientium et ecclesie ornamentorum vel luminariorum ac -orum. CARTUL. Icaun. I p. 89,2 (a. 864): ad stipendium -orum quos nonnones vocant (DIPL. Karoli III p. 233,5 [a. 886]). DIPL. Caroli II, II p. 174,10 (a. 867): villas... in usus luminariorum, -orum (CARTUL. S. Vedast. p. 27 [XIe]). ALDHELM. de laud. Virg. (DuC s. v. matricula): omne patrimonium et ornamentorum gloriam... ad stipem mancis et -is prodiga liberalitate contulerunt. ULMAR. Vedast. (AA. SS. Ben. IV 1) p. 603: conglobati palatii proceres auferunt -is, quod collatus est a fidelibus.

b) *marguillier, gardien de l'église ou du monastère (fonction réservée ensuite à des clercs)*: MIRAC. Martial. I p. 554: -um, qui et custos sepulture eiusdem erat. VITA Trudon. p. 295: vir habitans prope ecclesiam... propter excubiam sacratissime aule, quem nos vulgo -um vocamus. HINCM. REM. epist. (Zeitschr. f. Kirchengesch. X) p. 101: locus, ubi presbiter possit descendere et caballum suum habere, atque -us possit manere. ib. p. 102: unum iugerum de terra ipsa capella habeat, unde -us ipsius capelle vivere possit. CARTUL. S. Mar. Paris. I 299 (ante 887): -is vero qui in iamdicta ecclesia excubant. VITA Gerard. Bron. p. 265: -i, qui partim rei familiaris coacti necessitate, ... almi confessoris membra... consueverant per plateas vicosque cantitando, quin potius mendicando circumferre. DIPL. Otton. I 101 (a. 948): suprascriptas res... dictis -is et abbati ipsorum locorum per omnia tradendo reddimus. GERH. AUG. vita Udalr. 3 p. 389,36: cursus scilicet cottidianus cum -is in choro eiusdem matricule ab eo caute observabatur. ib. 20: precepit, ut -i in omni ebdomada die sabbati et in aliis solemnibus festivitatibus cum evangelio et crucibus et cereis cum dei laudibus reverenter visitarent. RAIN. mirac. Gisl. (AA. SS. Ben. II) p. 799: -us ecclesie videns nos alonge, obseravit ostium, et sic resedit ante monasterium negans se esse illius templi clavigerum (AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 135. LIB. Domesd. I 263). OTHLON. Dion. 10 p. 831,37: cumque... deo gratias... agere et -is clericis ac sanctionalibus manifestare censeremus. VITA et MIRAC. Fursei II 6,30 p. 417: clericum -um. HARIULF. chron. Centul. p. 163: in Baiocensi ecclesia quidam clericus... -us habebatur. Richar. p. 568: non dormientem sed vigilantem -um monasterii. SUGER. adm. p. 163: decimam de feodo nostro... dedimus clericis -is pro amore dei. CARTUL. Icaun. I 267 p. 285 (a. 1176): quatuor constituimus -os laicos ut campanas pulsent et negocia ipsius ecclesie diligenter peragant.

c) *titre donné à des prélats*: ALCUIN epist. (MGH, Epist. IV) p. 401,9: dilectissimo Aquile Albinus -us.

TRAD. Frising. 550a (a. 828): venerabilis pater Hitto episcopus -us sancte sedis Frisingensis. CHRON. Bened. II 18: non iam prepositus vel plebanus, sed monachus et egregius sancti Benedicti -us. ADAM BREM. 3,4 p. 146,21: ego, indignissimus ecclesie dei -us. HIST. Hirs. 6: domnus Bruno senior, qui quondam erat canonicus et -us sancte Marie Spire. TRANSL. Dion. Ratisb. epist. p. 351a,29: venerabili abbati Reginwardo... -o.

2) *fém.*: a) *femme pauvre entretenue par les biens ecclésiastiques destinés aux pauvres (par la matricula)*: MIRAC. Remacli II 1 § 6 p. 706^D: illius puella genitrici, que in atrio ecclesie excubat, erat enim -a et editua. ib. p. 718: a quadam sanctimonialia -a in cenobio sancti Lamberti Leodii famulante.

b) *biens destinés aux pauvres*: CARTUL. S. Petri Be-suens. p. 474: Johannem quoque fratrem eius, qui eciam ipso die -am Ecclesie reliquit.

c) *lieu où se trouvent les biens destinés aux pauvres d'une paroisse*: ACTA Phil. Aug. I 345 p. 421 (a. 1190): quod circa -am et capiceriam eiusdem ecclesie fuerit corrigendum.

matriculus, -a, -um [matricula] *qui possède un hôpital pour les pauvres*: GERH. AUG. vita Udalr. 4 p. 391,38: ad ecclesiam -am pervenerunt.

matricuria, -e f. [mater et cura] 1) *sœur converse*: STEPH. TORN. summa 32,19 p. 50: -e (vel secundum aliam litteram matricule) converse in ecclesia religiose femine, qui curam matrum de ministris ecclesie gerentes in vestimentis lavandis, panem faciendo; coquinam parando. RUFIN. summa 23,1 p. 49: -e dicuntur converse ecclesie que curas gerunt quas matres gerere solent. ALEX. NECK. sac. ad alt. 363: -a, gallice custurere.

2) *mère de famille*: RUFIN. summa 32,19 p. 76: -e i. e. matres familias.

matrimes, -is m. et f. 1) *orphelin de mère*: UGUTIO: hic et hec -es, is, qui vivit superstes matre mortua. 2) *l'enfant qui imite sa mère*: UGUTIO: -es dicitur puer matrem imitans.

matrimonialis, -c 1) *adj., matrimonial, de mariage*: ACTA Phil. Aug. I 295 p. 357 (a. 1190): de chartis -ibus. 2) *subst. neutr., mariage*: CARTA a. 1178 (Dom Morice, Mémoires... Hist. Bretagne I col. 672): oblationibus -ium, oblationibus sponsi et sponse.

matrimonialiter *en mariage, par les liens du mariage*: RADULF. DIC. II p. 131: regi -r copulata et etiam cognita.

matrimonio 1. [matrimonium] *épouser*: 1) *trans.*: CONCORD. p. 259,55: ancillam -are. 2) *avec ad et acc.*: LIB. legis Langob. Papiensis dictus (MGH, Leges IV) p. 351,2: -are ad uxorem.

matrimonium, -i n. 1) *mariage*: THEGAN. Ludow. 2: imperator in -um assumpsit. AGIUS vita Hath. 2: neptem in -o habet. ATTO VERC. epist. (ed. C. L. Burontius) 296,18: illicito -o. WIDUK. gesta 2,36 p. 95: copulatus -o filie ducis Arnulfi. THIETM. 4,39: ducis sororem... in

-um sibi copulavit. ib. 7,72: persecutoris filiam in -um duxit. DIPL. Conr. II 285 p. 400,31 (a. 1034): consueverat cum nepte eius... nondum inter eos legali -o conveniente. TRAD. Teg. 43 (a. 1042—46): postquam -o coniungantur. LAMB. HERSF. annal. a. 1057 p. 71,8: -o impari, matre scilicet Slavia, natus. TRAD. Ratisb. 724 (a. 1105): iuncta in -um cuidam servo. ib. 980 (c. 1185): que sibi familiari -o tamquam uxor legitima coherebat. CARTUL. Bund. I p. 234,23 (a. 1150): si quis... -um contraxerit. OTTO FRIS. gesta 1,8 p. 24,18: filiam unicam... tibi in -o sortiendam tradam. ib. 2,53 p. 159,31: imperator aliam sibi in -o iunxerat. SIMEON. TORN.: est autem -um, ut ait Isidorus, legitima coniunctio maris et femine, individuum vite consuetudinem retinens. coniunctio hic intelligitur, non copula corporum, sed mutuus consensus animorum in desponsatione verbis (*mariage blanc*).

2) *dot de la femme*: TRAD. Frising. 434b (a. 820): -is vel acquisitionis habere. VITA Mathild. I 16: parte -i materni in occidentali regione. DIPL. Henr. II 510 p. 654,15 (a. 1004): legis hereditarie successione prenominato restituerentur -o. TRAD. Teg. 71 (a. 1048—68): duas particulas prefati -i pro duabus partibus memorate gaze. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 878 p. 350 (a. 1082—1106): dederunt ei terram supradictam cum Amelina in -um. LIB. Domesd. (Exon.) f. 295: hanc *mansionem* dedit Bauduinus Willelmo filio Wimundi cum filia sua in -o. CARTUL. Long. Pont. p. 145 (c. 1146): Helena... dedit deo et ecclesie beate Marie de Longo Ponte... de proprio -o duos solidos censuales. CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 22 (a. 1159): duas partes minute decime eiusdem ville, quam prefata Agnes possidebat de -o. SIGEBOTO Paulin. 10 p. 915,22: ut... supplementum rei familiaris ex propriis -is haberent. CARTUL. Talmund. 378 p. 277 (a. 1165): hoc... donavit, quia -um suum erat. CARTA a. 1193 (Ch. Métais, Les templiers en Eure-et-Loir p. 29): C solidos censuales... quos... cuidam sorori mee prius dederam in -um.

3) *biens de succession maternelle, héritage maternel*: CARTUL. Ultrai. I p. 173,16 (c. 1040): cum omni hereditate patrimonii et -i sui. COD. Amalf. I 178 p. 325 (a. 1169): quod habuimus in comunem a parte de ipso patrimonio et -o nostro.

matrina, -e f. [mater, cf. privigna, v. *Thes. ling. lat. VIII 475,55*] *marraine* (UGUTIO: hec -a que aliquem de sacro fonte levat et in ecclesiam introducit, id est marronie): WALAHFR. exord. 27 p. 512,12: inventum est, ut patrini vel -e adhibeantur suscepturi parvulos de lavacro et pro eis respondeant omnia que ipsi per etatis infirmitatem confiteri non possunt. ISAAC LINGON. can. (Mansi, Coll. Concil. XVII b p. 1257): si homo incestum commiserit cum deo sacrata, aut cum matre sua, aut cum -a sua de fonte aut confirmatione. CONCIL. Juliob. a. 1080 (Mansi, Coll. Concil. XX col. 558): si quis adulterium aut incestum fecerit, aut cum -a, vel commatre,

vel cum filiola coierit. CHRON. Ebersb. I p. 12: ut edentule -e sue... misereretur. ERVES. prior S. Victoris epist. (PL 196) col. 1383^B: due vidue Parisienses -e fuerunt.

matrinia, e f. [mater, v. *Thes. ling. lat. VIII 475,55*]

1) *fille-mère*: CONCORD. p. 252,18: qui de illicito matrimonio nati sunt, id est de -a. 2) *belle-mère*: COD. Cavens. II 311,10 (a. 990): -am Johanni.

matrinomius, -a, -um [mater et nomen] *ayant le nom de sa mère*: VITA Corb. I: -us existeret Corbinianus.

matrinus, -i m. [mater] 1) *héritage maternel*: TRAD. 10 Frising. 328 (a. 814): tradidit omnia iura proprii hereditatis quod sibi de paterno vel -o accessisse videbatur in loco supradicto (ib. 390 [a. 818]). 2) *celui dont la mère vit*: UGUTIO: hic -us qui matrem vivam habet.

matrisanimola, -e f. [v. *Thes. ling. lat. VIII 446,53*] 15 *serpolet (plante: Isid. orig. 17,9,51: matris animula)*: PAPIAS (DuC): -a est genus herbe sic dicta quod menstrua moveat, que alio nomine erpillus dicitur.

matrisso 1. v. *matrizo*.

1. **matrix**, -cis f. I) *subst.*: A) *animal femelle*: ROTUL. 20 de dom. p. 29 (a. 1185): recepit totidem bonas -ces oves.

B) *matrice* (UGUTIO: hec -x, -cis, i.e. locus conceptionis vel pellicula in qua puer involuitur in utero matris): DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 90 (c. 1180): lac vacce... carnes augmentat, -cis vulnera curat. ALFR. 25 ANGL. cord. VI: ad similitudinem quodammodo -cis et stomachi.

II) *adj. (par métaphore)*: A) *en parlant de la terre mère*: GERARD. SUESS. Rom. Metr. col. 182^B: donc vas luteum, seu corporis hoc tegumentum/-ci terre cogat natura 30 referre. ALAN. INS. Anticlaud. V 337: nec -x terrena sinus expendat eidem.

B) *en parlant d'un document original*: CARTUL. Biter. I 17 p. 12 (a. 918): sicut resonat in ipsa carta -ce.

C) *en parlant d'une église*: 1) *métropole ou cathédrale*: 35 CONCIL. Tull. (a. 838) p. 783,16: basilicam sub titulo -cis ecclesie consecratam (DIP. Henr. I 35 [a. 933]). DIP. Conr. II 136 p. 183,42 [a. 1029]. DIP. Henr. III 228 [a. 1048]. CARTUL. S. Joh. Ang. p. 371. URBAN. II epist. col. 418^C. DIP. Loth. III 43a p. 71,22 [a. 1132]. 40 TRAD. Frising. 1742 [a. 1135]. HONOR. II epist. I col. 1217^A. HIST. Gaufr. p. 211. CARTUL. Eichsf. 137 [a. 1189]. ROTUL. cur. reg. I p. 132 [a. 1194]. ACTA Phil. Aug. I 365 p. 448 [a. 1190]. CARTUL. S. Vedast p. 149 [XIIe]. ADAM BREM. 1,31 p. 36,10. GERH. edif. 51 45 (162) p. 193,5: si clerici per unamquamque -cem, preposituralem, baptismalem ecclesiam canonice, apostolice et non apostatice viverent.

2) *église-mère (pour une abbaye)*: TRAD. Scheftl. 138 (c. 1167—70): fratres -cis ecclesie inter se et fratres 50 Sceftlarenses litem... finierunt.

3) *église (source de la foi)*: REINER. Woldob. (AA. SS. Boll. apr. II p. 858^D): septem denique -ces ecclesias contulit.

D) *en parlant d'une source, génératrice*: HUGO S. VICT. Pent. 6 col. 35^B: cōgregate sunt aque in locum unum... abyssum -cem aquarum.

2. **matrix**, -cis f. [martes] *fourrure de martre*: ALEX. 5 NECK. utens. p. 99: cuius (sc. penule) ulla sit ex sabelino et -ce.

matrizo, 1. [mater] *forme*: *matrisso*: GUILL. NEOB. hist. I 23 p. 71. UGUTIO. *imiter sa mère, ressembler à sa mère*: UGUTIO: -o, -as, matrem imitari in dictis vel factis; unde quidam si bene -as luxuriosus eris. JOH. NEAP. Sev. p. 453,19: -at non patrizat. GUILL. NEOB. hist. I 23 p. 71: minor vero -are... videbatur.

matroces, -ium f. pl. [orig. inc.] *lagune, marais salants*: DIP. Caroli III p. 52 (a. 899): villares... cum illorum salinas et -es. CARTA a. 1034 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 239 col. 479): *saline* cum coctoriis, -ibus et planiciis.

matrocinium, -i n. [mater, cf., patrocinium] *patronage (de la Sainte Vierge)*: CHRON. Aldenburg. parvum (ed. J. B. Malou) p. 29: basilica beate Marie -o venerabatur.

matrona, -e f. 1) *dame, femme mariée*: VITA Pirm. I 9 p. 29,20: mansionem... ubi quedam -a in sanctimoniali habitu vitam ducebat religiosam. ANNAL. Laresh. a. 792: filiorum eius qui ex legitima -a geniti sunt. VITA Anstr. p. 77,29: predicta -a cum filia et puellis. AGOBARD. epist. p. 184,31: a consanguineis vestris vel -is palatinorum uxoribus eorum directas. REGINO chron. a. 851: Hirmingardis regina, coniux Lotharii imperatoris, venerabilis et Deo acceptabilis -a, que tres filios Lothario genuerat. VITA Liutb. 6: multi de nobilibus gentis illius proceres ac -e. DIP. Arnulfi 130 (a. 894): quedam nobilis -a. ODILO SVESS. transl. Sebast. p. 395: viri nobiles et potentes, -e quoque illustres. EGBERT. DIAC. AMOR. p. 348^C: quandam -am nobilis viri. DIP. Conr. II 25 (a. 1025): quedam -a... mater vero Hugonis... marchio- 25 nis. TRAD. Ratisb. 710 (XIIe in.): Rotbertus accepit nobilem -am... et genuit ex ea filiam.

2) *titre honorifique donné à une religieuse*: VITA Begge (ed. Ryckel) p. 8,4: virgini -e Begge nuntiaverunt. RADBERT. part. virg. col. 1367^C: decrevi ad vos, -e Christi, de his scribere. TRAD. Frising. 898a (a. 869): quedam -a Christi nomine Peretkund. COD. Laresh. 58: diligende in Christo filie sancte dei ecclesie Cunigunde venerande -e. HROTSV. Sap. VIII 1: convenite, illustres -e. ADAM BREM. p. 36,2: devoti Christi -a. ABELARD. reg. monial. p. 251: in monasteriis... una omnibus presit -a.

3) *marraine*: CHRON. Ved. p. 687: defuit -a, que eam de fonte deberet suscipere (*faute pour matrina?*)

matronalis, -e 1) *qui convient aux dames, aux femmes mariées*: THIETM. 8,1: nupsit duci predicto... que vivebat hactenus sine -i consuetudine. ARNO REICHERSB. apol. p. 102,27: nec spes prolis nec consensus coniugalis vel -is...inveniuntur defuisse. GERH. antichr. 1,5 p. 316,11: puerpere virginis -em habitum. ib. 1,60 med.:

redire ad ipsum (*sc. maritum*), utpote servate fidei -is sibi conscie, voluisset. ALEX. NECK, utens. p. 102: indumenta... -es.

2) (*pour une église cathédrale*): HILDEB. ? lament. Pict. eccl. (PL 171) col. 1472^A: templum vidi Pictavense/ sub statura personali, / sub persona -i, / situs quidem erat ei/ reverende faciei. ANNAL. Mell. Cremif. a. 1181: Pataviensis ecclesia -is cum tota pene civitate incendio... consumitur.

matroneum, -i n. [matrona, *cf. gynaeceum*] *partie de l'église réservée aux femmes*: LIB. pont. II p. 80: presbyterium... cui ex septemtrionali plaga lapidibus circa septum -um adposuit.

matrono 1. [matrona] *agir ou parler comme une dame*: JOH. ALT. arch. VII 316 p. 369: sobrius oris / -atur honos. GUILL. BLES. Alda 27: ne -aret meretrix in verba Sabine / sunt sua materie reddita verba sue.

matronosia, -e f. [matrona] *hospice pour les veuves entretenues par l'église?*: MIRAC. Firm. col. 358: insuper -e mee regimen geminis partibus dissolutum in tuo atrii vestibulo recepi.

matruelis, -is g. c. 1) *subst.*: a) *tante du côté maternel*: UGUTIO: hec matertera, soror matris... et hec -is, idem. b) *cousin germain*: UGUTIO: -es dicuntur filii vel filie matertere. 2) *adj., de la tante*: UGUTIO: -is, -e ad materteram pertinens.

1. **matta**, -e f. *matte, natte de joncs (remplace le matelas pour les moines)*: SMAR. reg. Bened. 44 col. 893^A: scoria enim dicitur, quod nos -am vel nattam dicimus. BENED. ANIAN. conc. col. 1236^A: stramenta... lectorum sufficient, -a, sagum, lena et capitale. VITA Liutb. 24: parvam lecticam cum -a in qua dormire consueverat. JOH. CLUN. Odon. (AA. SS. Ben. V) p. 155: qui super humum nudam -a solum. AYNARD. p. 619: embrimium est -a ex grosso papiro tenuiter pectinata. MARIAN. SCOT. chron. a. 1080: super -am in clausola ipsius, ubi supra eandem -am combustus et passus est, ego oravi. CASUS Petrish. 4,14: -am et stipulam consumpsit. LANFR. decr. col. 492^C: si... sanguis effusus fuerit super lapidem aut terram aut lignum aut -am. NALGOD. Odon. p. 189: -a superposita ad nudam humum, ambitiosos lectisternii eliminaverat apparatus. PETR. VENER. epist. I 20 col. 98^C: si palustria prope sunt loca, -as, antiquum monachorum opus, compone, super quas aut semper aut sepe dormias. BERNARD. epist. I col. 78^A: tibi reddet -am et culcitram.

2. **matta**, -e f. [*cf. mattus*] *botte*: CARTUL. S. Mar. Via Lata 279 (a. 1185): duas -as cucurbitis.

mattinalum, -i n. v. *matutinalis*.

mattio, -nis m. [*pour machio*] *maçon*: STATUT. Adalhard. p. 352 (ed. Levillain): carpentarii, quattuor -nes.

mattonarius, -i m. [*ital. mattonaio*] *briquetier*: ACTA pont. Rom. ined 317 p. 288: Rolandus -us.

mattula, -e f. *forme*: matula: GIRALD. gemma II p.

252. *petite natte*: 1) *servant de matelas*: MIRAC. Rich. (AA. SS. Apr. III) p. 449: quia nec sedere poterat, nec se vertere in aliud latus, -am ipsi supposuere. VITA Annon. I 1,16 p. 474b, 12: cumque noctem totam sepe duxisset insomnem,... super -am vel super nudam humum. HERIG. vita Berlendis § 9 (PL 139 col. 1107^B): nihil... preter cilicium... -amque atque lapidem capiti suppositum sibi substerni patiebatur. HARIULF. chron. Centul. p. 249: lectuli pompa congesta vili -a procul aberat. 2) *servant de pagne*: PETR. CANTOR verb. abbrev. 83 col. 252^A: alii -is tegebant crubescibilem turpitudinem.

mattus, -i m. [*ital. mazzo*] *botte (de chanvre)*: GREG. CAT. chron. Farf. 127^B: solvere pensionem denariorum III, -um canape I. v. *mazius*.

matula, -e f. v. *mattula*.

maturabilis, -e [maturio] *apte à mûrir*: ALFR. ANGL. plant. I 18: fructus brevior, minus -is.

maturatio, -nis f. 1) *hâte, promptitude*: GIRALD. gemma II p. 204: nulla tanta -ne perambulatur peregrinatio.

2) *maturité*: GIRALD. itin. Kambr. I 7 p. 69: ut campus... ante commune -nis tempus... subiter maturus inveniretur.

maturator, -is m. [maturio] *celui qui hâte*: GUILL. MALM. gesta pont. V p. 383: ipse operis -r assistens.

matureo 2. [maturus] *mûrir*: UGUTIO: -eo, -es, esse vel fieri maturum.

maturesco 3. *se former, se développer*: LAMB. HERSF. annal. a. 1058 p. 73,24: soror quoque regis... traditaque est episcopo Constantiensi nutrienda, dum thoro coniugali -eret. OTHLON. Wolfk. 6: vir dei -ens.

maturio 4. [maturio] *mûrir*: HRABAN. carm. 37,9: seges alta viret, -iet, aret.

maturitas, -tis f. 1) *maturité (pour les plantes)*: GERH. AUG. vita Udalr. 9 p. 397,11: ne subito iactantie grandine in eis necaretur, sed tempestiva -te. ANNAL. Hild. a. 993 p. 26,7: ut innumerabiles fruges non pervenirent ad temporaneam -tem propter solis ardorem. THIETM. 4,40: ad -tem fructus pertingere.

2) *maturité (de l'âge), autorité*: a) *avec gén.*: CAND. FULD. Eigil. I 6: et atis sue (BRUNO QUERF. frat. [MON. hist. Polon. VI] p. 393). WETT. Gall. 25 p. 270,6: vite eius. OTTO FRIS. gesta 2,28 p. 134,10: senatus. b) *abs.*: DIPL. Henr. V (Wilmans-Philippi, Kaiserurkunden 212) p. 278: iure perpetuo possidenda regia -te firmavimus.

3) *maturité de l'esprit*: HRABAN. epist. 17a: spirituales hostes animi vigore, et corporales consilii -te vicerunt. VITA Rimb. 4: -te et scientie et virtutum perfectus. HROTSV. Abr. 2,5: in pectore infantili senilis -tem ingenii. ADAM SCOT. serm. 5 p. 169: ut assuescamus singuli... intra nosmetipsos per -tem commorari.

4) *titre honorifique (pour un évêque)*: TROTM. epist. p. 354,13: -tem vestram gravare vereor.

5) *promptitude*: COD. Mai. Polon. I p. 2 (X^e): imperator cum omni -te Romam veniens.

maturitio, -nis *f.* [maturio] *l'acte de mûrir*: ALCUIN disp. Pipp. 977^D: -o frugum.

maturio 1. 1) *mûrir*: a) *trans.* (UGUTIO: -o, -as i. maturum facere, verbum activum): RECEPT. C. LXVII p. 76: ad epostemas -andas. b) *intr.*: GERH. SEV. ad Heinr. 50 (Carm. libr. III 40): floret, -at venturaque secula durat.

2) *accélérer, hâter (trans.)*: WALAHFR. Mamm. 2,22: fugam. HROTSV. Pafn. 4,1: adventum. ACTA Henr. Leon. 4 p. 6,16 (a. 1143–44): rem propositam.

3) *se hâter, s'empreser de* (UGUTIO: -are i.e. festinare, verbum neutrum): a) *avec prop. infinitive*: CAPIT. reg. Franc. II p. 453,32 (a. 866): fraternitati vestre rationem reddere. AGIUS vita Hath. 23: discedere et proficisci. MIRAC. Lamb. I p. 515: amare. b) *avec ne*: HELM. 25 p. 49,9: -andum est ne ultra progredientes inimici... provincia abutantur.

4) *agir en toute quiétude*: UGUTIO: -are ponitur pro discedere cum tranquillitate et quiete ut iste -at, id est cum tranquillitate et lenitate hoc facit.

maturatus, -a, -um *rapide, prompt*: WALTH. SPIR. Christoph. II 5,204: extinguat calidum roris conspersio fumum/-a tribus pueris in acredine mortis.

maturato *adv. vite*: OTTO FRIS. gesta 2,31 p. 140,1: -o premittantur fortes.

maturus, -a -um 1) *mûr* (UGUTIO: -us, -a, -um quasi mandurus i.e. ad manducandum aptus): RECEPT. B. LXVI p. 57: sucus de moras bene -as. WALAHFR. hort. 159: messoris calathos -a fruge replevit. WANDALB. mens. 206: -as stringere aristas. ib. 247: -as... uvas. 2) *mûr, qui a l'âge convenable pour*: a) *avec datif*: LAMB. HERSF. annal. a. 1057 p. 72,12: vixdum militie. b) *abs.*: TRAD. Frising. 1772 p. 547,33 (c. 1160): I tergum capri -i vel duo capre. 3) *d'un âge mûr, vieux*: CAND. FULD. Eigel. I 10 p. 227,43: vir scilicet et -e etatis (HRABAN. carm. 89,16. WALAHFR. carm. 5,28,17. DIPL. Henr. V [Luenig, Reichsarchiv XVIII] p. 789). WALAHFR. carm. 5,6,25: -e... senecte. RUD. FULD. Leob. 19: ipsa cum una ceteris -iore monasterium... intravit. COD. Udahr. 265 (a. 1133–37): -a senii debilitas. 4) *mûri par l'expérience, sage*: WALAHFR. imag. Tetr. 186: -os iam format honesto in pectore sensus. AGIUS vita Hath. 2: in tenero... corpore -iori animo. POETA SAXO 4,331: meritis -us et annis. THIETM. 3,1: -a... consilia (WIPO gesta prol. p. 6). FEOD. PRIOR. DUN. lxii: -a religione. 5) *rapide, prompt* (UGUTIO: -us, -a, -um id est festinus): EPIST. Hann. 29 p. 66,36: certam et -am mihi mittite... legationem. HELM. chron. 12 p. 24,22: -a pax omnia possedit.

mature vite, tôt: 1) *positif*: THANGM. Bernw. 51: hoc... pie devotionis opus quam -e animo intenderit. ADAM BREM. p. 3,28: -e perfici. WIPO gesta 5 p. 26,16. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 309,20.

2) *comp.*: a) *plus tôt, plus vite*: HROTSV. Theoph. 43: venisse virum iussit -ius ipsum/affectu populi tanto quem sensit amari. HELM. 100 p. 197,9: -ius occurrerant.

OTTO FRIS. chron. 5 prol. p. 226,19: informamur... tanto -ius quanto in proveciori orbis evo positi edocemur. PASS. Ursul. I 12: nimium cupide -ius revelata perficere. b) *très vite*: REGINO chron. a. 866 p. 91,1: -ius fugam arripuit.

matus, -a, -um [*it. matto?*] *stipide*: EPIST. Hann. 42 p. 86,19: huius, domne, quoniam deus erat sacculus bene -us, sepius respexit ad sacculum, quam honestati tue portaret consultum.

matuta, -e *f. aurore* (UGUTIO: -a i.e. aurora vel dea que preest illi hore que est inter diem et noctem): ODO CLUN. occ. p. 100: hec -a thoros cogit vitare soporos. ib. p. 81: -a diem crepera effigiaret adultam. HROTSV. Abr. 7,15: -a nitescit, lucessit.

matutina, -e *f. v. matutinus*.

matutinalis, -e *formes*: matitunalum: CARTUL. S. Petri Gomai 103 p. 231 (a. 1080). matitunalis: CARTUL. S. Petri Gomai 99 p. 230. mattinalum: CARTUL. S. Petri Gomai 103 p. 231. 1) *adj.*: a) *du matin*: MIRAC. Martial. I (AA. SS. Jun. V) p. 555: post -em... laborem. CARTUL. S. Ben. Divion. II 460 p. 231 (a. 1119): missa -is. CONSUET. Trev. 3: -i nunquam pausacione sive intervalli. CHRON. Evesham. app. I p. 315 (XIIe): -i tempore. b) *qui concerne l'office des laudes*: HEITO Wett. 29 p. 274: -ibus... ymnis (AGIUS vita Hath. 6. ADISO Prod. [MGH, SS. rer. Merov. V] p. 87,18. AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. [AA. SS. Ben. IV 2] p. 372). MIRAC. Remacii (AA. SS. Sept. I) p. 708: -es laudes (FLODOARD annal. p. 163). AMALAR. epist. p. 253,6: excipitur -e, quod recto ordine mutato, id est aurora surgente, canitur, (unde et ethimologiam habet) et vespertinale officium (GESTA Aldrici p. 62. WALAHFR. Gall. 2,4. TRANSL. Viti [ed. Jaffé] p. 20. VITA Mach. [ed. F. Lot] p. 302,1. JOH. METT. Joh. [AA. SS. Ben. V] p. 392). 35 WETT. Gall. 26 p. 270,35: -ibus orationibus. TRANSL. Eugenii (ed. Anal. Boll. III) p. 53,13: psallerent -es psalmos. ACTUS pont. Cenom. p. 308 (IXe): ad -e sinaxin. ODILO SVES. transl. Sebast. p. 399: tempus synaxis -is. EPIST. Reinh. 97 p. 81,3 (a. 1140–68): -em librum, quem vestra caritas aput nos scribi postulavit. c) *l'office des matines*: VITA Leonorii p. 171: ad vigiliis -es.

2) *subst.*: a) *office du matin*: VITA Corb. I 4: in ipso -is tempore. FALCO chron. (ed. Poupardin) p. 104: -em (*sc. hymnum sim.*)... instituit celebrari. MIRAC. Berch. (ed. Camuzat, Promptuarium) p. 106: coeperunt psallere -es (*sc. psalmos*). b) *livre utilisé pour les laudes (sc. liber)*: CARTUL. S. Petri Gomai 103 p. 321 (a. 1080): apud ecclesiam I matitunalum et I imnus. ib. 99 p. 230: nota librorum... tres omilias, et -em. ib. 103 p. 231: II antifonariis, et I mattinalo et III psalteriis. EPIST. Reinh. 16 (a. 1103): vestrum -em, tamen hiemalem partem nobis ad transcribendum mittere. DOC. comm. Ven. 100 p. 102 (a. 1151) dimitto... psalterium unum et -em unum

et alios duos libros. TRAD. Scheftl. 118 (c. 1160–62): traditionem bonorum -ium et apostoli glosati et canonum Ivonis.

matutinarium, -i *m. (sc. liber)* livre utilisé pour les laudes: CARTUL. Biter. 181 p. 247 (a. 1154): dono... meum -um.

matutini, -orum *m. v. matutinus*.

matutinum, -i *n. v. matutinus*.

matutinus, -a, -um *forme*: GURDEST. Winwal. p. 262: hymnus... ad -us. 1) *adj.*: A) *matinal*: HROTSV. sap. 5,11: -i refrigerium foris. RUOTG. COL. 8: -um crepusculum (THANGM. Bernw. 29). WALTH. SPIR. Christoph. I 21: -us Lucifer. WIPO gesta 40 p. 46,13: stella -a. HONOR. AUG. sol. affect. 47 col. 114^B: ortus... -us ubi aliqua stella orientem solem precedit post mediam noctem. ib. 48: statio -a... cum ante sol aliqua stella est in statione in termino legitimo. B) *relatif à l'office des laudes*: DHUODA lib. man. p. 214: in nocturnis, -is vespertinis ceterisque horis (HRABAN. inst. cler. 2,2 col. 326^D. GERH. AUG. vita Udalr. 12 p. 401,38). JOH. CLUN. Odon. p. 165: celebritas. MIRAC. Martial. II p. 388: hymni (THANGM. Bernw. 5. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 80). HRABAN. epist. 33 p. 465,30: laudes (VITA Lupi Sen. p. 185,28. PRUD. Maur. [AA. SS. Sept. VI] p. 276. WIDUK. gesta 3,75 p. 152,19. THIETM. 1,12. JOH. CLUN. Odon. p. 153. RICHER. II p. 32. MIRAC. Privati p. 141. OTTO FRIS. gesta 1,47 p. 66,17). HINCM. REM. epist. col. 266^B: officia (TRANSL. Calixti p. 421,42. FLODOARD. hist. col. 252^A). SMAR. reg. Bened. col. 830^C: orationes. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 268,20: sinaxis. VISIO Rad. p. 262: sollempnitatis officium. C) *office des matines*: VITA Mauri p. 286: vigilia (EIGIL Sturtm. 18. HRABAN. inst. cler. 2,2 col. 326^A. TRANSL. Libor. p. 155,20. VITA Egidii p. 109. OTTO FRIS. gesta 1,47 p. 66,14). C) *au figuré, qui n'est pas mûr*: ANAST. chron. 154,26: mora comedens -a.

II *subst.*: A) *masc. pl.*: 1) *office du matin, laudes (on distinguait entre nocturni ou vigilie [= matines modernes] et matutinum [= laudes]; les trois derniers psaumes, ps. 148–150, de ce matutinum portaient le nom de laudes, nom qui plus tard est devenu le nom général de cette heure canoniale)*: CONCIL. Aquisgr. a. 816 p. 317,40: de -is. EPIST. var. II p. 304,38 (c. 817): intervallum post -os et ante primam. AMALAR. inst. can. col. 923: de -orum antiquitate. GRIMALD. epist. 2,11: post nocturnas intervallum -os pro mortuis faciunt. BENED. ANIAN. conc. col. 876^A: expleto psalmodum numero mox ei -os subiungant. RUD. FULD. Leob. 5: -orum sollempnia (EPIST. var. III p. 130,28. AUREL. mus. p. 62. VITA Tres. p. 54. STEPEL. Trud. [MGH, SS. XV] p. 830). MILO ELN. Amand. II p. 483,9: -orum sollempnitas (ANNAL. Xant. a. 859. TRANSL. Germ. Par. [Anal. Boll. II] p. 95. MIRAC. Wandr. [AA. SS. Ben. II] p. 553). VITA Leutfr. (ed. Mesnel) p. 141: -orum sinaxis. ULMAR. Vedast.

(AA. SS. Ben. 4,1) p. 601: ad pulsandum -orum signa. MIRAC. QUINT. I p. 810: -orum officium. RABBERT. Adalh. (AA. SS. Ben. IV 1) p. 336: -orum laudes (TRANSL. Eugenii [Anal. Boll. III] p. 33,33). HARIULF. chron. Centul. p. 298: nocturni et -i eo ordine ut superscriptum est per tres choros... peragantur. ANSCHER. mirac. Angilb. p. 140: dum fratres -os persolverent. THOM. MONEM. Willelm. p. 116: dum... post -os lecto quiescerem. 2) *vigile, office des matines*: HERIM. TORNAC. restaur. col. 58^B: tota nocte vigilaverunt ad -os.

B) *fém.*: 1) *sing. (sc. hora), office du matin, laudes*: THIETM. 1,11: -am canere. ib. 3,11: confratres ad -am convenirent. ib. 4,21: in sacra nocte post -am. GESTA Serv. Tung. p. 76: dum laudes canonici -e celebraturi consurgerent.

2) *plur.*: a) *sc. hore, office du matin, laudes*: VITA Aldeg. III p. 1039: post nocturnas vero laudes -arum (RUD. FULD. mirac. 8). VITA Barn. II (AA. SS. Ben. IV 2) p. 564: expletis... -arum horis. MIRAC. Remacli (AA. SS. Sept. I) p. 717: -e pulsantur. TRANSL. Adelph. Mett. (AA. SS. Aug. VI) p. 511: infra -as sanitati restituta est. VITA Magl. p. 226: ad -arum celebrationem. CARTUL. Clun. IV 3586 p. 747 (a. 1081): -as, missas, vespervas... canent. GALL. ANON. chron. p. 475: Boleslavo post -as orationibus persistente. GUILL. MALM. gesta pont. IV p. 282: ipse -as eis cantare. id. gesta reg. II p. 210: ad -as monachorum venire solitus. EADM. Anselm. I vii p. 321: monachos... pro apparatu -arum altare et alia loca ecclesie circumeuntes. CARTUL. Sord. 250 p. 350 (a. 1174): ad -as... remanere. JOH. MICH. Templ. col. 863^D: surgere ad -as. b) *sc. vigilie, matines*: CARTUL. Ausc. 74 (a. 1143): defunctorum -e VIII lectionum cum laudibus... dicantur. MIRAC. Aigulfi (AA. SS. Sept. III) p. 761: post -as monachorum, antequam aurora claresceret. ITIN. Ricardi II 16 p. 163: citius... quam quilibet presbyter cantasset -as.

C) *neutr.*: 1) *matin*: UGUTIO: hoc -um tam pro illo officio quam pro hora in qua canitur et pulsatur. GUILL. CONCH. imag. mundi 2,33 col. 151^A: -um, cum mane aurora adventat. 2) *Est, Levant*: CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 60 (XIe): terminat... de -o terra A. 3) (*sing.*) *office du matin, laudes (forme: matutinus, -us)*: GURDEST. Winwal. p. 262: hymnus... ad -us): ALCUIN. ench. col. 618^A: septem vices quibus se monachorum pia devotio consolatur, id est, -um, tertia, sexta, nona, lucernaria, completorium, nocturnum. EPIST. var. II p. 360,15: divine servitutis officia... id est -um, prima, tertia, sexta, nona, vespera, completorium. AMALAR. inst. can. col. 925: ad -um aut aliud quodlibet divinum obsequium. BILIS Mach. p. 358,11: postquam ad -um ventum est. CARTUL. Clun. II 1229 p. 317 (a. 967): missa, vesper et -um canant. MIRAC. Berthe (MGH, SS. XV) p. 564,30: post -i laudem. CONSUET. Trev. 2: -um cantant pro defunctis exinde Sanctis. 4) (*plur.*) *matines*: LANFR. decr. col. 446^A: post

-a usque ad festiuitatem omnium Sanctorum, reuertantur ad lectos suos. SICARD. CREMON. mitrale 4 pr. col. 147^D: sunt autem officia... ut -a et septem hore. 5) *au figuré*: EPIST. Hann. 18 p. 42,5: cuius sollicitudo inremissas ad prosperitatis vestre -um excubias faciet.

maucus, -i m. [*ital.* mauco] *lentille bâtarde*: COD. Amalf. I 60 p. 96 (a. 1048): medietatem autem de fabe et medietatem infra cicercle et -i.

maulonta, -e f. [*orig. et sens inc.*]: CONSUET. Karro-fensium (ed. Ch. Giraud, Essai sur l'histoire du droit français au Moyen Age II p. 399 a. 1170—77): si quis redditus meaglarum vel -e iniuste retinuerit.

maulum, -i n. [*orig. et sens inc.*]: CHRON. Tornac. (ed. De Smet, Chron. de Flandr. 2) p. 526: partes illas sibi usurpavit... circa -um et forum.

maumeria, -c f. v. *mahumeria*.

maumeticola, -e m. [*Mahumetus et colo*] *mahométan*: ADAM EYN. Hugon. 4,12 p. 207: in terram -arum, ib. 5,13 p. 309: -as fugiendo dilectam olim deseruerat Egyptum. v. *mahumicola*.

mavo, -nis m. [*orig. inc.*] *démon*: CARTA (Levison, England and the Continent in the Eighth Century p. 311): signus observant et -nis (*cf.* DuC).

mavors, -tis v. *mafora*.

mavortius, -a, -um [*mavors*] *belliqueux*: UGUTIO: hic mavors, mavortis, i. e. Mars unde -us, -a, -um, ad Mavortem pertinens vel bellicosus.

1. **maura**, -e f. [*orig. inc.*] *chaîne de châtiment à Limoges*: MIRAC. Leonardi (AA. SS. Nov. III) p. 156): ipsa videlicet catena -a nuncupatur.

2. **maura**, -e f. [*μαῦρος*] *habit noir*: ANAST. chron. 277,29: qui dicuntur Chorosanitane mauriphoroī (v. *l. maurophori*) -a ferentes vel vestiti.

3. **maura**, -e f. v. *maurus*.

maurella, -c f. *forme*: morella: COLL. Salern. II p. 306. *morelle, herbe médicinale*: VITA Martini Vert. (AA. SS. Oct. X) p. 816: defer mihi -am quam... vidi ibi esse copiosam. MACER herb. 1918 p. 107: herbam quam Greci strignum dixere, Latini -am dicunt.

mauricellus, -a, -um [*maurus*] *forme*: maurizellus: CARTA a. 1101 (DOC. mediev. port., Doc. partic. 3,15). *moreau (en parlant d'un cheval)*: CARTA a. 947 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 87 col. 205): recipimus... unum caballum -um. DIPL. Comit. Pal. Rip 155 p. 363 (a. 947): dono unum cavallum -um et mulum unum -um.

mauriscus, -a, -um [*maurus*] *noirâtre*: 1) *en général*: CARTA a. 1101 (DOC. mediev. port., Doc. partic. 3,15): de illa strada -a. 2) *en parlant d'une sorte de pois*: CAPIT. reg. Franc. I p. 90,11 (c. 800): volumus quod in horto omnes herbas habeant, id est... fabas maiores, pisos -os.

maurithanus, -a, -um [*Mauritania*] *maure*: UGUTIO: -us, -a, -um, qui de terra illa (*sc. Mauritania*) est.

maurophorus, -i n. [*μαυροφόρος*] *qui porte un habit*

noir: ANAST. chron. 277,29: qui dicuntur Chorosanitane -i (v. *l. maurophoroī*).

maurulus, -a, -um [*maurus*] *maure*: GUILL. SIGN. Bern. 13 col. 263^C: -um quemdam puerum (ALAN. AUTISSIOD. Bern. [PL 185] XVI 46 col. 496^D).

maurus, -a, -um [*μαῦρος*] 1) *adj.*, *maure* (UGUTIO -us, -a, -um, quidam populus qui estivo calore combustus speciem nigri coloris atraxit): CARTUL. Clun. IV 3492 p. 606 (a. 1076): caballos -os. EADM. Dunst. 21: -i illi sua preda vacui redeunt. VINC. KADL. chron. p. 208: mesto meror de thesauro hirta fuco tincta -o promit lanificia. 2) *subst.*: a) *masc.*, *maure (ici esclave maure)*: CARTA a. 1156 (J. P. Ribeiro, Dissertações chronologicas. Lisbonne 1860. III 2 p. 51). b) *fém.*, *femme maure*: CARTA a. 1078 (E. de Hinojosa, Documentos para la historia de las Instituciones de León y de Castilla, Madrid 1919 p. 114): in beneficio... -a (CARTA a. 1156 [J. P. Ribeiro, Dissertações chronologicas. Lisbonne 1860. III 2 p. 51]).

20 **mauseolum**, -i n., **mausileum**, -i n. v. *mausoleum*.

mausoleo 1. [*mausoleum*] *mettre au tombeau, inhumér*: CARTUL. Brivat. 74 p. 94 (a. 925): ubi inclytus martyr Julianus cum sociis suis honorifice -atur.

mausoleatus, -a, -um *inhumé*: CARTUL. Brivat. 45 p. 68 (a. 909): sanctus Dei martyr requiescit honorifice cum sociis suis -us. CARTA a. 981 (Dom Vaissete, Histoire de Languedoc V pr. 134 col. 294): ubi -us beatus Glarius quiescit. HERIM. ARCH. Edm. 1. p. 27: -us quidem... in villula Suthtune dicta.

30 **mausoleum**, -i n. *formes*: *mauseolum*: WOLFARD. Waldb. 1,10 (7). CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 38 (c. 1020). NORB. IBURG. Benn. 28 p. 892,15. *mausileum*: CHRON. episc. S. Neapolitane ecclesie (MGH, SS. rer. Lang. 409,7). *mausolium*: EGBERT. LEOD. rat. II 19. *mausolum*: FALCO chron. (ed. Poupardin) p. 98. *mosileum*: LIB. pont. (ed. Mommsen) 147,6. *moysileum*: LIB. pont. 65,21. *mysileum*: LIB. pont. 65,21.

1) *tombe, monument funéraire* (UGUTIO: -um dictum est sepulcrum vel monumentum et proprie regum): EPIST. var. III p. 170,4 (a. 868): ablato -o et aggere terre semoto. AGIUS epis. Hath. 268: rex Salomon,... iacit in digno cum patre -o. VITA Agili vicecomitis (AA. SS. Aug. VI) p. 567: in ecclesia, quam ipse fundaverat supra beati Maximini -um. RATHER. Metr. (rec. A) col. 469^A: si eos non obtegit tellus sed -i, venustat ornatus. UFFING. Ide 1,8: ipsam ecclesiam et sacra -a... honoravit. VITA Euseb. p. 985: ara constructa et -o composito. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 64: in hoc... -o... cum mortuo vivens sepelitur presbyter. MIRAC. Fid. p. 59: ad sacrum sancte martiris -um. ADAM BREM. 2,82 p. 141,1: altare maius situm fuerat iuxta -um sancti patris Willehadi. MIRAC. Hugon. Enz. p. 95: sue sepulture -um habere decreverat. ANSCHER. vita Angilb. p. 128: versibus... metricis idem -um... illustravit. ADAM EYN.

Hugon. 5,15 p. 330: ad gloriosi martyris Thome -um... orans.

2) *sarcophage*: HERIC. mirac. Germ. p. 165: patris nostri sanctissimum -um a loco primarie translationis denuo summotum est. VITA Mach. (ed. Plaine) p. 157: in sepulcrum quo -um penetravit. DEODATUS vita Taurini (ed. Mesnel, Saint Taurin) p. 64: deinde intulit 'habetis -um?' cui, cum respondissemus nos habere, precepit ut fodientes ibi poneremus. INVENT. Aigulfi (AA. SS. Sept. III) p. 756: in fundo telluris reposito -o, ibidem ossa... reponunt. ib. p. 756: effossa... humo, inveniebant sarcophagum... detecto ergo -o, dirigunt ad domnum archiepiscopum. TRANSL. Judoci. p. 545: defossum est cum sancto corpore -um. VINC. KADEL. chron. p. 24: unde Grecis diu fuit sollempne, ut qua hora sufficiebatur imperator, in exciso locaretur -o, priusquam in imperiali throno consedisset.

mausolium, -i n., **mausolum**, -i n. v. *mausoleum*.

maustosta, -e f. [malatolta] *maltôte, impôt perçu illégalement*: ROTUL. cart. 25b (a. 1199): in venda et in -a. v. *malatolia*.

mausurium, -i n. v. *mansurium*.

mauta, -e f. [orig. inc., cf. mouta] *maquis, bois (?)*: CARTA a. 1160 (Chanc. mediev. portug. 1,277): per mediam -am vallis sicut dividit cum Petro Daviz per Pedregal.

maxera, -e f. v. *machera*.

maxenada, -e f. v. *masnada*.

maxenatura, -e f. [macino] *meule de moulin*: CARTA a. 1192 (Muratori, Ant. Ital. V col. 87. DuC): duas -as in canali vetero. v. *macenaturia*.

maxilla, -e f. 1) *mâchoire*: a) *au propre*: WALAHFR. ?expos. in Matth. col. 884^B: Bethfage, id est domus bucce vel -e. RICHER. II p. 300: ad -as et genas... tumorem. DIPL. Henr. II 501a p. 640,45 (a. 1023): in utraque -a ferro ad hoc facto etiam candenti bene gratetur et comburatur. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1066 p. 272,46: -am eius tantum abscidit. b) *au figuré*: HELM. 85 p. 166,12: virum scilicet potentissimum, cuius frenum in -is populorum omnium borealium nationum.

2) *joue*: HROTSV. asc. 43: -isque meis alapas tribuere malignas. THIETM. 6,35: gemens lacrimas a -is descendentes. EPIST. Hann. 79 p. 128,15: oculi obliquantur, albescunt -e, lingua vero... incandescit.

maxillaris, -is m. [maxilla] *forme*: massillaris: UGUTIO. *molaire*: UGUTIO: hic -is, dens maxille vel molaris. ib.: hic molaris i. e. dens massillaris quia cum eo cibos molimus quasi mola.

maxillatus, -a, -um [maxilla] *mâché*: PAPIAS (DuC s. v. malaxatus): malaxatus, -us, aut certe subactus.

maxille, -is n. v. *masnille*.

maxima, -e f. v. *magnus*.

maximopere v. *magnopere*.

maximus, -a, -um v. *magnus*.

maxinille, -is n., **maxnille**, -is n., **maxnillum**, -i n., **maxnilum**, -i n. v. *masnille*.

maysura, -e f. v. *mansura*.

mazacaria, -e f. [macellum, maceacaria] *boucherie*: CARTUL. S. Pauli Lond. (ed. Gibbs) p. 90 (a. 1200): unum de stallis meis... ad -am.

mazada, -e f. v. *masada*.

mazana, -e f. [esp. manzana] *pomme*: GLOSS. X^o (ALMA 22 [1952] p. 230 s. v. melas): melas i. -as vulgares. cf. *Foros Galicia* 25 (a. 1125).

mazatica, -e f. [magesa] *jachère*: CARTUL. Imol. I p. 328 (a. 1170): omni anno, quando -a crit, debeatis in eam portare tres civerias de letamine.

mazelarius, -i m., **mazellarius**, -i m. v. *macellarius*.

mazelator, -is m., **mazellator**, -is m. v. *macellator*.

mazemutina, -e f. v. *mazmudina*.

mazenarius, -i m. [mazer] *menuisier?*: LIB. nig. Scacc. p. 350: -i duplicem cibum tantum (LIB. rubeus III p. 811 n. 3).

mazer, -is m. [germ. masar] *forme*: maser, -i: DOC. comm. Ven. 100 p. 102 (a. 1151): cupam meam de ligno de masero. *madre, bois précieux dont on faisait des coupes*: GUIBERT. TULL. Leon. p. 157: quemdam scyphum pretiosum -is. v. *madrinus*.

mazerinus, -a, -um [mazer] *formes*: madrinus: MEM. Autissiod. p. 59 (a. 1191). manzerinus: RADULF. DIC. II p. 12. matherinus: CARTUL. Talmund. 53 p. 68 (a. 1053). *en bois de madre*: CARTUL. Gemet. p. 85,10 (a. 1078): scyphum -um (CARTUL. S. Vinc. Cenom. 776 col. 440). RADULF. DIC. II p. 12: tres cuppe -e. v. 2. *maçanus, maderizus, masoricus*.

mazerius, -a, -um [mazer] *en bois de madre*: CARTA a. 1121 (CARTUL. Arremarch. 98. DuC): cifum unum novum multum bonum -um.

mazius, -i m. [ital. mazzo] *botte, gerbe*: OTOB. SCRIBA annal. Januens. (MGH, SS. XVIII) p. 109,1 (a. 1194): reddiderunt... -os decem lini, sportulam unam cum paucis canelle. v. *mattus*.

mazmudina, -e f. (ar. maşmūdi) *formes*: mazmutina: CARTUL. S. Cucuph. III 312 (a. 1187). macemutina, mazemutina: CARTUL. S. Cucuph. III 322 (a. 1192). *monnaie d'or frappée sous les Almohades*: CARTUL. Mon. S. Cruc. 338 (a. 1190): donetis nobis... pro censu... XIII morabatinos vel denarios qui eos valeant aut -as hoc quod melius nobis accipere placeat. v. *masamutinus*.

mazmutina, -e f. v. *masamutinus*.

mazo, -nis m. [machio, cf. angl. mason] *maçon*: ROTUL. pip. 12 Henr. II p. 130 (a. 1166): -ni qui operatur ad tascam.

mazura, -e f. v. *mansura*.

